DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1994, 18e JAARGANG NR. 1

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 18 (1994) nr. 1

Wollebrandt Geleynssen de Jongh **2**
'drager' van de Commandeurspenning *(bij de voorplaat)* door A.J. DE KONING

Muntslag voor verre landen **5**
L.M.J. BOEGHEIM over munten voor Indonesië [1]

Onbekend maakt onbemind **12**
L. BOEZELIJN vervolgt zijn serie over munten in de wereld van de Islam [20]

De collectie Van Rede in het Schielandhuis **18**
J.R. VOÛTE en H.J. VAN DER WIEL beschreven deze collectie

Boeienkoning **20**
Inschrijfpenning 1994 van de VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Plakkaten, reglementen en andere stukken van de Staten van Friesland **22**
D. PURMER over een vondst op een boekenmarkt

Reispenning 1992 **26**
Een fotoreportage door W. NOYONS over de vervaardiging van deze penning

Boekbespreking **33**

Verenigingsnieuws **38**

Tentoonstellingen **41**

Aan de lezers

Voor u ligt het eerste exemplaar van *De Beeldenaar*, jaargang 1994. Met ingang van dit nummer wordt uw lijfblad gemaakt bij de firma Orientaliste te Leuven (België). Het bestuur van Stichting De Beeldenaar neemt met enige pijn in het hart afscheid van Studio Putto, die het tijdschrift gedurende de afgelopen vier jaar produceerde. Zonder overdrevenheid kan gesteld worden dat *De Beeldenaar* in deze periode uitgroeide tot het mooiste blad in zijn soort in de wereld. Om financiële redenen heeft het bestuur helaas moeten besluiten de zo vruchtbaar gebleken samenwerking te beëindigen.

Langs deze weg wil het bestuur de medewerkers van Studio Putto hartelijk danken voor hun inzet en betrokkenheid gedurende de afgelopen jaren.

Voor de leden van het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde is de firma Orientaliste geen onbekende. Het bedrijf drukt al lange tijd het jaarboek van dit Genootschap tot volle tevredenheid. Het bestuur van Stichting De Beeldenaar ziet de samenwerking met de nieuwe drukker dan ook met vertrouwen tegemoet.

Marjan Scharloo,
Voorzitter Stichting De Beeldenaar.

Op de voorplaat
Commandeurspenning V.O.C. 1648 toegeschreven aan J. Lutma (goud, 55 x 64 mm) *zie pag. 2*

Wollebrandt Geleynssen de Jongh
drager van de Commandeurspenning (bij de voorplaat)

HANS DE KONING

In het Stedelijk Museum van Alkmaar bevindt zich een monumentaal portretschilderij uit 1674 van de zeventiende eeuwse Alkmaarse schilder Caesar Boëthius van Everdingen. De geportretteerde is Wollebrandt Geleynssen de Jongh, drager van de Commandeurspenning. Van hem is bekend dat hij als Alkmaarse weesjongen in 1611 op zeventienjarige leeftijd naar de Oost vertrok. Hij was vijfendertig jaar lang verbonden aan de Verenigde Oostindische Compagnie; waar hij als assistent koopman begon en als *directeur van de handel* zijn loopbaan eindigde. Geleynssen de Jongh verbleef vrijwel zijn gehele leven in het buitenland en kwam slechts tweemaal terug naar zijn vaderland. De eerste keer was dat in het begin van de jaren dertig van de zeventiende eeuw. Hij trok toen in bij zijn oud-voogd, de notaris Cornelis Baert, in zijn geboortestad Alkmaar. Daar leerde hij Baerts oudste dochter Alewijntje kennen. In 1634 vertrok Wollebrandt opnieuw naar Batavia; nu voor de duur van zes jaar. Hij schreef de familie Baert vele brieven en maakte daarin duidelijk dat hij speciale gevoelens voor Alewijntje koesterde. Deze gevoelens lijken, volgens de overlevering, wederzijds te zijn geweest, want Alewijntje zou hem bij het afscheid enkele zelfgeschreven gedichtjes hebben meegegeven, die hij altijd met *vreughde begon te leesen ofte singen.* Een huwelijksvoorstel – in een brief in 1637 – bleef lang onbeantwoord. Veel later – een brief kon wel een jaar onderweg zijn – volgde een brief met het bericht dat Alewijntje in 1639 was getrouwd met ene Cornelis Rijp. Het bericht kwam hard aan bij de Alkmaarder. Hij stelde zijn voorgenomen terugkeer uit en besloot om enige jaren *sonder verbant nochte verbeeteringe van gaegie* voor de V.O.C. naar Perzië te gaan. Uiteindelijk keerde hij in 1648 uit Batavia terug als commandeur van een vloot die op de heenreis door rampspoed werd geteisterd. Terug in het vaderland, ontving hij van de V.O.C. een gouden penning als bewijs van waardering voor de voortreffelijke wijze waarop hij zich van zijn taak had gekweten. Hij was een rijk en geacht man en werd zelfs tot regent van het Alkmaarse weeshuis gekozen. Op tachtigjarige leeftijd overleed hij zonder ooit nog een nieuwe huwelijkspoging te hebben ondernomen.

J. Lutma, Commandeurspenning Wollebrandt Geleynssen de Jongh 1648, goud, 55 mm. Collectie Koninklijk Penningkabinet, Leiden.

Portretschilderij door Caesar Boëthius van Everdingen, Wollebrandt Geleynssen de Jongh. 1674, Olieverf op doek, 212 x 205 cm. Collectie Stedelijk Museum Alkmaar.

De in Alkmaar geboren schrijfster Anna L.G. Bosboom- Toussaint (1812 - 1886), schreef een geromantiseerde nouvelle over het leven van Wollebrandt, onder de titel *De Alkmaarsche Wees.* De historische feiten schijnen in het verhaal niet geheel juist te zijn weergegeven.

Op het schilderij door van Everdingen is de vlootvoogd in een fraai, uit oosterse stoffen vervaardigd kostuum weergegeven. De V.O.C.-penning is duidelijk zichtbaar en is bevestigd aan een gouden ketting, die niet om zijn hals maar over zijn rechter schouder is gehangen. Links op de achtergrond op het schilderij is de vloot te zien waarover Wollebrandt het commando voerde, rechts wordt hij geflankeerd door twee negerslaven. Het monumentale schilderij maakt deel uit van de vaste opstelling van Stedelijk Museum Alkmaar. Het is kortgeleden prachtig gerestaureerd en hoort tot de topstukken van dat museum.

De penning die Wollebrandt Geleynssen op het schilderij draagt behoort tot de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. De vervaardiging van deze geheel gegraveerde gouden commandeurspenning uit 1648 (55 x 64 mm) wordt toegeschreven aan de beroemde Amsterdamse zilversmid Johannes Lutma (1584 - 1669). De voorzijde toont een in volle zee varend admiraalsschip, met in één van de masten de vlag met het V.O.C.-monogram, met daarboven een G van Generaele. In een versierde rand staat de gegraveerde tekst: *Generaele: – Vereenichde: – OostIndische: – Compagnij.* Op de keerzijde is de retourvloot afgebeeld, bestaande uit twaalf schepen. De namen van deze schepen zijn eronder vermeld, onder meer: *Delft, Vrede, Orange, Walvis, Zutphen, Tijger, Rot.*(ter)*dam, Monster, W*(est) *F*(ries)*lant* en *E:*(nk)*huysen.* Langs de rand is de tekst gegraveerd: *· Int vreede Jaer, belant dees vloot door Wollebrant Van Oost Indus rijcke Cust int Lieve Vaderlant.*

De gewoonte om een gouden penning uit te reiken aan een commandant onder wiens leiding de kostbare retourvloot van de Verenigde Oostindische Compagnie behouden in het vaderland terugkeerde, dateert uit de zeventiende eeuw. Aanvankelijk waren het gegraveerde penningen, zoals die van Wollebrandt Geleynssen. Deze werden afzonderlijk voor iedere gelegenheid ontworpen, met op de voorzijde steeds het admiraalsschip met de VOC-vlag in top afgebeeld. In de achttiende eeuw werden deze gegraveerde penningen vervangen door een gegoten penning, die op de keerzijde van een passende gegraveerde inscriptie werd voorzien.

Naar gegevens uit
o.a. *De Geuzenpenning* 11 (1961) 6 en *Berichten van Stedelijk Museum Alkmaar* (93-4).

1691.
Pacificatie
van Ierland
door D. Koene

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Muntslag voor verre landen

's Rijks Munt slaat munten voor Indonesië [1]

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding

Nadat Japan op 15 augustus 1945 had gecapituleerd, werd op 17 augustus 1945 door ir Sukarno te Batavia de onafhankelijke *Republik Indonesia Serikat* uitgeroepen. Nederland trachtte de vooroorlogse situatie te herstellen, doch ondervond daartoe van de voormalige bondgenoten uit de Tweede Wereldoorlog weinig tot geen steun. Nadat een tweetal politionele acties niet het beoogde succes had opgeleverd werd in 1949 onder dreiging van internationale sancties tot een Ronde Tafel Conferentie besloten. Het resultaat was dat op 27 december 1949 de souvereiniteitsoverdracht aan Indonesië plaats vond.
De rol van Nederland als koloniale wereldmacht was uitgespeeld; ons land verviel tot een tweederangs natie.

Nederlandsch Indië mocht zich vóór de Tweede Wereldoorlog in een geordend geldsysteem verheugen. De Japanse bezetting maakte hieraan een abrupt einde. Het in omloop zijnde zilvergeld verdween uit de circulatie om te worden opgepot. De koperen munten werden versmolten om tot gebruiksgoederen te worden verwerkt. De Japanners introduceerden papiergeld. In deze situatie kwam door het uitroepen van de onafhankelijkheid vanzelfsprekend geen verbetering. Dit deed de monetaire chaos eerder toenemen. In de Buitengewesten circuleerden vele vreemde munten; vooral de Straits-dollar bleek geliefd. Om het verdwijnen van zilver- en kopergeld te compenseren werd overgegaan tot uitgifte van muntbiljetten in waarde van een dubbeltje en een kwartje.[1] In 1949 bleek reeds voor *f* 850 miljoen aan deze biljetten in omloop te zijn gebracht. De staatsschuld beliep toen al vijf miljard en steeg in record tempo tot veertien miljard in 1953.

De grote onzekerheid op politiek gebied droeg er het nodige toe bij de zo broodnodige geldsanering tot een onmogelijke opgave te maken. Wie zou munten moeten uitgeven, met welke beeldenaar en in welk metaal? Indonesië beschikte zelf niet over de voor muntslag vereiste outillage en zou dus op het buitenland of op Nederland moeten terugvallen. Hiervoor waren echter deviezen nodig, waaraan een chronisch gebrek bestond.

's Rijks Munt reikt de helpende hand

Eén der belangrijkste opgaven waarvoor de jonge Republiek zich dan ook gesteld zag was de snelle gezondmaking van het muntstelsel. De eerste maatregel die zij daartoe nam was niet erg hoopgevend. Op 2 januari 1950 verklaarde de Indonesische Minister van Financiën, mr Sjafruddin Prawiranegara, de roepiah-biljetten, die waren uitgegeven voor de souvereiniteitsoverdracht, tot wettig betaalmiddel naast de Indonesische gulden, de chaos daarmede alleen vergrotend. Een regulatie van de muntcirculatie bleek minder eenvoudig. Hiertoe nam, op instigatie van de Javasche Bank, het Ministerie van Financiën te Djakarta op 29 april 1950 telegrafisch contact op met 's Rijks Munt te Utrecht, terwijl de Bijbank van de Javasche Bank te Amsterdam zich bij monde van de directeur, dr A. Houwink, ook met 's Rijks Munt in verbinding stelde en verzocht een begroting voor een nieuwe muntreeks op te stellen.[2] Nadat 's Rijks- Muntmeester, dr J.W.A. van Hengel, op 13 mei 1950 de levering van muntplaatjes in muntbrons en nikkel had aangeboden, gaf hij een globaal overzicht van de kosten.[3] Hij becijferde deze voor 120 miljoen halve guldens en 400 miljoen kwartjes op *f* 13 miljoen en 2000 ton nikkel; voor 750 miljoen dubbeltjes, 400 miljoen stuivers en 400 miljoen halve stuivers, waarvoor 4420 ton brons nodig was, bedroegen de kosten *f* 16.575.000. Bovendien zou voor aanmaak

[1] Staatsblad Ned. Indië no. 205 dd. 4.12.1947

[2] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 47 omslag correspondentie over aanmuntingen voor Indonesië 1949-1950

[3] Brief dd. 16.5.50 nr. 1556 AB van 's Rijks Munt aan de Directie der Javasche Bank te Amsterdam

en verpakking nog *f* 5.500.000 zijn vereist. Nauw overleg met het Nederlandse Ministerie van Financiën achtte Van Hengel absoluut noodzakelijk omdat de materiaalkosten door Nederland in vreemde valuta zouden moeten worden voldaan.

Op 22 mei 1950 vond in Amsterdam een bespreking tussen de betrokken partijen plaats. De Javasche Bank bracht de suggestie van haar president uit Djakarta ter tafel, die een spoedige overkomst van 's Rijks Muntmeester wenselijk achtte *ter onderricht van de Indonesische autoriteiten, die op muntgebied niet zaakkundig waren.* Kort daarop bewilligde de Minister van Financiën, prof. mr P. Lieftinck in de dienstreis, temeer omdat de Indonesische regering de bestaande verhouding tussen Indonesië en het Staatsmuntbedrijf per 1 januari 1950 als vervallen wenste te beschouwen.[4] Bovendien bleek de Handelmij. L. Platon N.V., gevestigd te Djakarta, al op 9 mei 1950 aluminium munten te hebben aangeboden en de mogelijkheid te hebben geopperd een Belgische muntpers te leveren om munten in Indonesië te doen slaan. Hierbij was gesproken over een behoefte aan 265 miljoen stuks in diverse waarden.[5] Er was dus met de reis naar Djakarta haast geboden.

De oorspronkelijke overeenkomst

In een op 29 juni 1950 te Djakarta door dr Van Hengel en mr Sjafruddin Prawiranegara, Monteri Keuangan (= Minister van Financiën) ondertekende aidememoire werd een voorlopige order vastgelegd. Deze was op 27 juni 1950 op het Indonesische Ministerie van Financiën afgesloten tussen genoemde minister en mr Soetikno Slamet met 's Rijks Muntmeester, bijgestaan door mr W.H.J. Elias, hoofdambtenaar ter beschikking van de Minister van Financiën.

Overeengekomen werd dat 's Rijks Muntmeester onverwijld één of meerdere kunstenaars zou verzoeken ontwerpen voor beeldenaars te maken voor munten in waarden van 50-, 25-, 10-, 5- en 1-sen. Deze munten moesten aan de volgende eisen voldoen:

50 SEN
- vz.: Beeltenis van Dipo Negoro met de naam in Latijn en Arabisch
- kz.: 'Indonesia' in Latijnse letters, waarde aanduiding 50-sen, jaartal, munt- en muntmeesterteken

25 en 10 SEN
- vz.: Wapen van Indonesië met Arabisch omschrift van Indonesië
- kz.: 'Indonesia' in Latijnse letters, waarde aanduiding op een schelpmotief, 25- resp. 10- sen, jaartal, munt- en muntmeesterteken

5 en 1 SEN
- vz.: 'Indonesia' in Latijnse letters, waarde aanduiding 5- resp. 1-s(en) links en rechts van een doorboring
- kz.: Jaartal en tekens, Arabisch randschrift 'Indonesië' en een motief van rijst-aren of vissen

De tekeningen moesten zo spoedig mogelijk, uiterlijk binnen twee maanden na aankomst van 's Rijks Muntmeester in Nederland ter goedkeuring aan de Minister van Financiën te Djakarta worden voorgelegd, waarna met het maken van de stempels kon worden begonnen.

De stukken van 50-, 25- en 10 sen dienden uit nikkel te bestaan; die van 5- en 1-sen uit een aluminium legering. Ook moesten deze laatste van een centrale doorboring worden voorzien. Diameter en gewicht werden als volgt vastgesteld:

50 SEN: 24 mm, 5 g, met kartelrand
25 SEN: 20 mm, 3 g, met kartelrand
10 SEN: 17 mm, 2 g, met kartelrand
5 SEN: 22 mm, ca 1,4 g, met doorboring
1 SEN: 18 mm, ca 0,75 g, met doorboring

De richtprijzen loco Rijksmunt inclusief verpakking en gebaseerd op een nikkelprijs van US $ 0,40 per lb te New York bedroegen per miljoen stuks:

50 SEN *f* 42.500
25 SEN *f* 27.500
10 SEN *f* 20.000
5 SEN *f* 10.000
1 SEN *f* 6.500

De prijzen moesten zo scherp mogelijk worden berekend, hoewel in de definitieve contracten steeds werd opgenomen dat ze

[4] Brief dd. 1.6.50 nr. 564/G.183 van het Min. v. Fin. aan 's Rijks Munt

[5] Halve gulden: 60 miljoen stuks
Kwartje: 100 miljoen stuks
Dubbeltje: 75 miljoen stuks
Stuivers en halve stuivers: 30 miljoen stuks

golden onder voorbehoud van wijziging ten gevolge van fluctuaties in materiaalkosten of arbeidslonen. 's Rijks Muntmeester diende de prijzen van het aan te kopen nikkel vooraf aan de Minister van Financiën voor te leggen. Het aluminium zou in Nederland worden aangekocht. De Minister van Financiën besliste inzake de nikkelaankoop, daarbij rekening houdend met de levertijd en de deviezenpositie. De overname van de munten zou plaatshebben bij 's Rijks Munt in Utrecht door een officiële vertegenwoordiger van Indonesië, die voor verdere afwikkeling zou zorgdragen.

Het voorlopige muntplan omvatte:

50 SEN:	100 miljoen stuks
25 SEN:	200 miljoen stuks
10 SEN:	250 miljoen stuks
5 SEN:	400 miljoen stuks
1 SEN:	100 miljoen stuks

In totaal 146 miljoen Roepiah nominaal. Het meest urgent waren de stukken van 50- en 10-sen, daarna de 25-sen. Gestreefd moest worden vóór eind 1950 een aanzienlijke aanloopvoorraad van muntstukken van 50- en 10-sen in Indonesië aanwezig te doen zijn, uitgaande van een dagcapaciteit van minstens 1,5 miljoen stuks.

De betaling diende met de Nederlandse regering en het Deviezeninstituut voor Indonesië te worden opgenomen. De Muntwet zou tijdig worden aangepast, terwijl de Nederlandse Minister van Financiën zijn goedkeuring aan de overeenkomst moest hechten. Vanzelfsprekend diende ook de Koninklijke machtiging, vereist voor de uitvoering van aanmuntingen voor buitenlandse regeringen, te worden geregeld.

De uitvoering van de overeenkomst

Direct na terugkeer in Nederland vroeg dr Van Hengel aan de Firma Joh. Enschedé & Zonen in Haarlem om foto's van het wapen van de *Republik Indonesia Serikat* die voor het drukken van bankbiljetten waren gebruikt. Enschedé voldeed omgaand aan dit verzoek. Ook stelde dr Van Hengel zich in verbinding met prof. dr G.W.J. Drewes te Leiden inzake de schrijfwijze van de op de munten aan te brengen omschriften. De Koninklijke Vereniging *Indisch Instituut* in Amsterdam zond een steendruk met de beeltenis van Dipo Negoro.[6] (In de Java-oorlog, die van 1825 tot 1830 de Vorstenlanden teisterde, was Dipo Negoro het centrale punt van ontevredenheid. Hij was één der regenten van de minderjarige Sultan Amangkoe Boewono V, die in 1822 zijn vader was opgevolgd, ondanks een belofte dat hij later Sultan zou worden. Dipo Negoro voelde zich gekrenkt en wilde met geweld zijn vermeende rechten opeisen. Hij verzamelde een aantal ontevredenen en begon de opstand, die hij in de eerste jaren met succes voerde. Generaal de Kock wist de toestand meester te worden en Dipo Negoro gevangen te nemen. De opstandeling werd naar Minahassa overgebracht en later naar Makassar. Er sneuvelde 15.000 man van het Nederlandse leger, waaronder 8.000 Europeanen. De oorlog had bovendien schatten gelds gekost, waardoor de welvaart van Java sterk had geleden).

's Rijks Muntmeester trachtte nikkel te verkrijgen, maar moest reeds op 28 juli aan drs A. Oudt, adviseur bij het Ministerie van Financiën te Djakarta melden dat zulks grote moeilijkheden opleverde. De beide voornaamste leveranciers van nikkel, Henry Wiggin & Comp. Ltd. in Birmingham en The Mond Nickel Comp. Ltd. in Londen konden niet eerder dan in de loop van 1951 leveren. Na overleg met het Ministerie van Financiën in Djakarta werd besloten de waarden 1-, 5-, 10- en 25-sen te slaan in aluminium, zogenaamd A l54 S met analyse: Cu 0,15%; Mg 3,5%; Si 0,6%; Fe 0,75%; Mn 1,0%; Cu 0,5%; de rest Al en alleen de 50-sen in kopernikkel (85% Cu en 15% Ni).

Dr Van Hengel verzocht prof. dr L.O. Wenckebach ontwerpschetsen voor de Indonesische munten te vervaardigen. Deze voldeed aan het verzoek en zond reeds 1 augustus 1950 ontwerpen toe. De voorzijde van de 25-, 10- en 5-sen werden echter ontworpen door de chef-graveur van 's Rijks Munt, A. de Bruin. Alle schetsen werden op 5 augustus 1950 naar Djakarta

[6] Bruikleen no. 804 dd. 7.7.1950 (nr. 1574/32)

verzonden met verzoek om spoedige beslissing. Op 7 augustus 1950 volgde de offerte voor het aluminium van de Nederlandse Aluminium Maatschappij. Intussen was bericht ontvangen dat aanmaak van het 1-sen stuk voorlopig achterwege kon blijven, zodat hiervoor ook geen ontwerp werd ingezonden.

Op 2 september 1950 gaf de Indonesische Minister van Financiën zijn accoord met de toegezonden schetsen, waarbij gevraagd werd aan het portret van Dipo Negoro enige correcties aan te brengen:[7]
- De hoekstand van de neus was iets te scherp, waardoor deze te veel naar voren sprong,
- De lijn van de neus met de mond moest worden bijgewerkt en
- De jukbeenderen dienden iets meer uit te komen.

De Minister vroeg een bijgewerkte tekening ter goedkeuring. Tevens vroeg hij alsnog een ontwerp van de 1-sen te doen vervaardigen. Eén en ander werd met prof. Wenckebach opgenomen, die enkele weken later een verbeterde tekening en een ontwerp voor de 1-sen inzond. Nadat deze op 17 oktober 1950 naar Djakarta waren verzonden, volgde de ministeriële goedkeuring op 2 november 1950, waarbij tevens toestemming werd gegeven tot het aanmaken van de stempels. Het honorarium voor prof. Wenckebach bedroeg *f*1.000.

In tegenstelling tot aanbiedingen aan andere buitenlandse afnemers, waarvoor 's Rijks Muntmeester zonder meer offertes kon afgeven, had het Ministerie van Financiën zich, omdat de verhouding tot Indonesië politiek uiterst gevoelig lag, voorbehouden de offerte zelf uit te werken. Op 21 oktober 1950 machtigde het Ministerie per geheime brief aan 's Rijks Munt te offreren voor levering van 400 miljoen stuks 5-sen tot een totaalprijs van *f*3.948.000. Door de op handen zijnde loonsverhoging van 5% en een verhoging van de aluminium prijs met *f*0,25 per kg zag 's Rijks Muntmeester zich genoodzaakt deze prijs te verhogen tot *f*4.078.000.

's Rijks Munt had intussen enkele proefslagen van het 5-sen stuk vervaardigd en zond deze met de offerte op 1 november 1950 ter goedkeuring aan de minister van Financiën te Djakarta. Na goedkeuring zou de fabricage van het definitieve stempelmateriaal ter hand kunnen worden genomen en zou in de loop van november met de muntslag kunnen worden begonnen. Voorgesteld werd nog het jaartal 1951 van het begin van de muntslag af op de munten te plaatsen om naderhand wijzigingen te voorkomen. Voor de 1-sen zouden op korte termijn proefslagen volgen. Als aanloopsom moest 25% van de totaalsom bij wijze van voorschot ter beschikking van 's Rijks Munt worden gestort bij de Bijbank van de Javasche Bank te Amsterdam. Het minimum saldo werd op *f*600.000 vastgesteld, waaruit de kosten van materiaal en aanmunting zouden kunnen worden gefinancierd.

Op 3 november 1950 wist Het Financieel Dagblad te melden dat een hoge ambtenaar van het Indonesische Ministerie van Financiën, de heer Sjafuradin, naar Nederland zou komen om onder andere de aanmaak van munten te regelen. Zijn komst resulteerde in een contract dat op 12 december 1950 te 's-Gravenhage werd ondertekend. Het omvatte de levering van 200 miljoen stuks 5-sen stukken volgens gezonden proefslag, tegen een prijs van *f*2.039.000 loco 's Rijks Munt. Levering moest plaatsvinden in maandelijkse partijen tot uiterlijk eind 1951, force-majeure voorbehouden. De aflevering diende te geschieden aan een door de Hoge Commissaris van de Republiek Indonesië aan te wijzen gemachtigde. De munten moesten worden verpakt in vaten met elk 50 zakken, inhoudende 1000 stuks; de vaten verzegeld door, of namens de gemachtigde. De betaling zou worden geregeld door de Bijbank van de Javasche Bank te Amsterdam.

Op 2 december 1950 zond 's Rijks Munt blanco muntplaatjes voor het 10- en 25-sen stuk, in aluminium en voorzien van een kartelrand naar Djakarta. De afmetingen waren veranderd in 23,5 en 26 mm met een

[7] Brief van het Dept. van Fin. te Batavia No. 192245/00 dd. 2.9.1950

gewicht van respectievelijk 1,7 en 2,2 gram.

Het Koninklijk besluit No.18, houdende de machtiging tot aanmaak van munten ten behoeve van de Republiek Indonesië, werd op 23 januari 1951 op Soestdijk door H.M. Koningin Juliana en de Minister van Financiën P. Lieftinck ondertekend. Aan de fabricage van de 200 miljoen stuks van 5-sen stond dus niets meer in de weg.[8]

De vaten waarin de munten werden verpakt, waren met een rode en witte verfband gemerkt, genummerd 1/5000, 2/5000, enzovoorts. Ze droegen het opschrift:

KEMENTERIAN KEUANGAN
DJAKARTA

In een op 20 februari 1951 gedateerde overeenkomst tussen het Hoge Commissariaat van de Republiek Indonesië en 's Rijks Munt werd in afwijking van de oorspronkelijke verpakkingsinstructies overeengekomen, dat per vat 45 zakken zouden worden geleverd. Verzegeling zou aan één kant met een plombe (loodje) van 's Rijks Munt plaats hebben. Ambtenaren van het Hoge Commissariaat zouden steekproeven nemen en daarna de onder- en bovenzijde van het vat middels een plombe van het H.C.R.I. verzegelen. De eerste controle en verzegeling van 150 vaten vond op 27 februari 1951 plaats, daarna steeds zodra tenminste 100 vaten gereed waren.

Uit het proces verbaal van overname van 27 februari 1951 blijkt dat J.W. Geveke en M.A. Nolthenius de Man, ambtenaren van de afdeling Algemene Financiële zaken van het Hoge Commissariaat van de Republiek Indonesië hebben overgenomen: *6.750.000 stuks lima* (= vijf) *sen, waarde Rupiah 337.500, verpakt in 150 vaten à 45 zakken met 1000 stuks, verzegeld.*

De verzending werd geregeld door W. Maan en H.J. Vrielink van de Aanschaffingsdienst van Indonesië te Amsterdam. Tevoren waren aan 's Rijks Munt specimina van de handtekeningen van deze vier beambten toegezonden. Op 1 november 1951 werd Maan wegens vertrek vervangen door W.F. van Boxcel en op 1 december 1951 Vrielink om dezelfde reden door H.M. Mejan. De eerste partij werd berekend tegen *f*41.753,81. De waarde van de grondstoffen per vat met 45.000 stuks 5-sen bedroeg *f*215,18. Het Hoge Commissariaat had deze opgave gevraagd in verband met terugvordering van de omzetbelasting.

Op 24 februari 1951 had 's Rijks Munt zich genoopt gezien tot verhoging van de prijs voor de 200 miljoen 5-sen met *f*43.400 in verband met de gestegen materiaalkosten.

Uiteraard had Indonesië er alle belang bij zo spoedig mogelijk ook over de andere waarden te kunnen beschikken. Hierbij deed zich de moeilijkheid voor dat aluminium moeilijk te verkrijgen was en uitsluitend tegen betaling in dollars.[9] Gezien het grote gebrek aan dollars trachtte Indonesië in eerste instantie in eigen land aan aluminium te komen. Intussen bood het Ministerie van Financiën het muntmetaal aan voor *f*6.780 per miljoen stuks 25-sen en *f*6.540 per miljoen stuks 10-sen, inclusief verpakking.

Indonesië slaagde er tenslotte na veel moeite in het aluminium in de vorm van rondellen aan te kopen bij de Vereinigte Deutsche Metallwerke A.G. te Altena. Van Duitse zijde werd hierbij direct gewezen op de mogelijkheid ook de muntslag in Duitsland te doen plaatsvinden.[10] Om in de markt te blijven werden door de Centrale Accountants Dienst van het Ministerie van Financiën nieuwe kostprijzen gecalculeerd gebaseerd op rondellen in plaats van stroken. Deze prijzen bedroegen *f*3.316 per miljoen 25-sen stukken en *f*3.154 per miljoen 10-sen stukken. De Duitse munthuizen zouden volgens onderhandse

[8] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 47 omslag correspondentie over aanmunting voor Indonesië 1951

[9] Brief dd. 20.2.51 (geheim) van het Min. v. Fin. No. 185/G.183

[10] Notitie van de Directeur van het Binnenlandse Geldwezen dd. 19.3.1951 voor de plv. Thesaurier-generaal

[11] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 47 omslag correspondentie over aanmunting voor Indonesië 1952/53

informatie respectievelijk *f*3.442 en *f*3.352 hebben geoffreerd. Besloten werd aan te bieden tegen *f*3.419 per miljoen 25-sen stukken en *f*3.327 per miljoen 10-sen stukken.

Op deze basis werd op 19 mei 1951 de order geboekt voor 250 miljoen 10-sen stukken en 200 miljoen 25-sen stukken. De proeven die al op 5 april 1951 naar Djakarta waren gezonden, waren op 16 april 1951 goedgekeurd. De transportkosten van de rondellen van de Nederlandse grens tot aan 's Rijks Munt waren voor haar rekening. De levering van de 10-sen stukken moest vóór eind 1951 plaats vinden en die van de 25-sen stukken aansluitend vóór eind april 1952. Overigens waren dezelfde voorwaarden van toepassing als overeengekomen voor de 5-sen stukken.

Mede gezien de voor Nederland benodigde munten veroorzaakte de order voor 450 miljoen stuks met een totaal gewicht van 865 ton de nodige moeilijkheden. Gedurende negen maanden moest een gemiddelde produktie van minstens 14 miljoen stuks per week worden bereikt. De produktie met twee ploegen bedroeg zeven à acht miljoen stuks per week, zodat een drie ploegen dienst werd ingevoerd. Bovendien werd de produktie voor Nederland ingekrompen. Uit commerciële overwegingen werd aan de muntslag voor derden prioriteit verleend.

Het Koninklijk Besluit No. 13 voor de 10- en 25-sen stukken werd door H.M. Koningin Juliana en de Minister van Financiën P. Lieftinck op 13 juni 1951 op Soestdijk getekend. Op 11 juli 1951 werd reeds met de aflevering van de 10-sen stukken begonnen.

Voor de laatste aluminium munt, het 1-sen stuk, zond 's Rijks Munt op 11 oktober 1951 een vijftal proeven aan de Minister van Financiën te Djakarta. Op 10 december 1951 verklaarde deze zich hierna accoord. Begin januari 1952 werd de overeenkomst tot levering van 100 miljoen stuks 1-sen te 's-Gravenhage ondertekend. De prijs bedroeg *f*6.700 per miljoen stuks. De levering moest vóór half juli 1952 plaatsvinden. De overige condities waren gelijk aan die van de vorige overeenkomsten. Het benodigde aluminium werd bij de Nederlandse Aluminium Maatschappij aangekocht.

Het Koninklijk Besluit No. 10 voor 100 miljoen 1-sen stukken werd door H.M. Koningin Juliana en de Minister van Financiën P. Lieftinck op 31 januari 1952 op Soestdijk ondertekend.[11] 's Rijks Munt zag zich op 23 april 1952 genoodzaakt de prijs voor de 1-sen stukken te verhogen omdat de prijs van het aluminium opnieuw was gestegen. De munten werden gefactureerd tegen *f*7.010 per miljoen stuks.

Als laatste in de reeks resteerde het stuk van 50-sen in koper-nikkel. De overeenkomst voor levering van 100 miljoen stuks werd 26 maart 1952 in 's-Gravenhage getekend.

De benodigde muntplaatjes werden franco 's Rijks Munt geleverd door het Osnabrücker Kupfer- und Drahtwerk te Osnabrück. De munten moesten aan de voorzijde de beeldenaar van Dipo Negoro tonen, terwijl de keerzijde gelijk moest zijn aan die van de 25-sen stukken, natuurlijk met de waarde 50-sen. De diameter bedroeg 20 mm, de rand was gekarteld. Als prijs werd *f*3.956 per miljoen stuks overeengekomen en de levering moest vóór eind oktober 1952 plaatsvinden. Overigens was de overeenkomst gelijk aan de eerder afgesloten contracten.

Het Koninklijk Besluit No. 31 voor de 100 miljoen 50-sen stukken werd door

H.M. Koningin Juliana en de Minister van Financiën P. Lieftinck op 6 mei 1952 op Soestdijk getekend. Eind oktober 1952 was met de laatste zending 50-sen stukken alles afgeleverd. Via drs Oudt, adviseur van het Ministerie van Financiën in Djakarta drong 's Rijks Muntmeester al in mei 1952 aan op eventueel nieuwe opdrachten en vroeg vooruitzichten.[12]

Intussen had het Ministerie van Financiën in Djakarta via de Hoge Commissaris in 's-Gravenhage aan 's Rijks Munt de vraag doen voorleggen of de naar schatting in Indonesië nog aanwezige 5 miljoen nikkelen stuivers zouden kunnen worden omgewerkt tot 50-sen stukken. 's Rijks Munt deelde mee dat het omwerken van deze partij met een totaalgewicht van circa 25.000 kg koper nikkel, samenstelling 75% koper en 25% nikkel, tot 12,5 miljoen muntplaatjes voor 50-sen stukken, stukgewicht 3,25 gram met een samenstelling van 85% koper en 15% nikkel mogelijk was.[13] De prijs bedroeg *f*355 per 100 kg. Uit 2000 kg oude stuivers konden 1 miljoen 5- sen stukken worden vervaardigd. Het bij te voegen koper zou door 's Rijks Munt worden geleverd. De prijs voor het slaan en verpakken van 12 miljoen 50-sen stukken bedroeg *f*3.956 per miljoen stuks en was dus in overeenstemming met de lopende opdracht.

Op 12 augustus 1952 volgde telegrafisch bericht uit Djakarta dat het plan betreffende de aanmaak van de 50-sen stukken uit de oude nikkelen stuivers geen doorgang zou vinden. Toegevoegd werd dat het in de bedoeling lag geen enkele muntaanmaak meer in het buitenland te doen plaatsvinden. Hoewel elke motivering ontbrak was het wel duidelijk dat dit standpunt direct verband hield met de zeer zorgelijke deviezenpositie. Het lag in de bedoeling in eventuele behoeften te voorzien door verdere aanmaak van muntbiljetten.

Het Ministerie van Financiën te Djakarta verzocht op 19 februari 1953 via het Hoge Commissariaat in 's-Gravenhage haar de matrijzen voor de diverse munten te willen overdragen.[14] Hierop antwoordde 's Rijks Munt dat deze matrijzen door haar waren vernietigd.[15] Tenslotte bleken nog 5.000 kg muntplaatjes voor 50-sen stukken bij 's Rijks Munt aanwezig, waarvan circa 793 kg afgekeurd en ontmunt. Deze partij werd op 20 september 1954 per N.V. Rederij 'De Tijdgeest' naar het Hoge Commissariaat verzonden.[16]

Ondanks het in het telegram van 12 augustus 1952 vermelde voornemen geen munten meer in het buitenland te bestellen, bleek eind 1954 dat 5-sen stukken in Hamburg zouden worden vervaardigd. 's Rijks Muntmeester wendde zich direct tot zijn collega in Hamburg, Obereichrat Dachselt, die hem echter per kerende post verzekerde dat deze stukken niet in Hamburg werden geslagen.[17] Het bleek echter dat het aan Dachselt wel bekend was waar ze wel werden geslagen, maar gezien het vertrouwelijke karakter van deze aangelegenheid was hij niet gerechtigd hierover nadere bijzonderheden te verstrekken, zonder zijn dienstplicht als ambtenaar te verzaken. Overigens blijken ook in 1956 stukken van 25-sen met een gewijzigde tekening te Wenen te zijn geslagen en 50-sen stukken bij de Imperial Chemical Industries. Deze laatste in de samenstelling 75% koper en 25% nikkel, overeenkomend met de oude nikkelen stuivers, waarvoor men in Indonesië prijsopgave voor ontmunting had gevraagd. Wellicht heeft men deze stuivers dus toch laten ommunten.[18]

wordt vervolgd

[12] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 49 omslag Diversen Indonesië 1952/1954

[13] Brief nr. 2059A dd. 23.7.52 van 's Rijks Munt aan Het Hoge Commissariaat der Republik Indonesia te 's Gravenhage

[14] Brief van het Min. v. Fin. te Djakarta nr. 30326 UU dd. 19.2.53 aan het Kommisariat Ajung (= Hoge Commissariaat) te 's-Gravenhage

[15] Brief nr. 787A dd. 24.3.53 van 's Rijks Munt aan Het Hoge Commissariaat der Republik Indonesia te 's Gravenhage

[16] De partij omvatte 201 zakken. De vracht bedroeg *f* 130,- die door 's Rijks Munt werd betaald

[17] Brief nr. 2855 AB dd. 9.12.54 van 's Rijks Munt aan de Directeur der Munt te Hamburg. Op deze brief is aangetekend dat 50 miljoen 5 sen stukken in Stuttgart werden geslagen en 100 miljoen 10 sen in Hamburg

[18] Standard Catalogue of World Coins by L. Krause and C. Mishler, Iola, Wisconsin 1991. Annual Report of the Director of the Mint for the calender year 1956, Washington 1957 - p. 111 en 1958 - p. 110

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

20. Langs de rand van brandend zand (I)

In voorgaande afleveringen zijn allerlei gebeurtenissen in Marokko en omliggende gebieden beschreven, die van invloed waren op buurlanden en -volkeren. Het Noordafrikaanse kustgebied zelf krijgt ditmaal uitgebreider de aandacht, waarbij de periode van de 10e eeuw tot de komst van de Turken gedurende de 16e eeuw in ogenschouw wordt genomen. Hoewel sommige voorvallen de landen gezamenlijk betroffen, is toch getracht te beschrijven welke achtergronden voor de lokale numismatiek van belang waren. Met name de culturele ontwikkeling in Marokko was duidelijk anders dan die in Algerije en Tunesië, hetgeen niet alleen werd veroorzaakt door het feit dat het eerstgenoemde land het verst verwijderd lag van alle belangrijke centra zoals Caïro, Damascus en Baghdad. De invloed van het islamitische al-Andalus aan de overzijde van de smalle Straat van Gibraltar is van onschatbare betekenis geweest voor de ontwikkelingen in al-Maghrib ('het Westen') zoals het land door eigen geschiedschrijvers wordt genoemd.

Marokko maakte voor het eerst kennis met de Islam toen een Arabisch legertje onder 'Uqba Ibn Nafi in 682/3 de Atlantische Oceaan bereikte. Tijdens een tweede expeditie onder Moesa Ibn Noesayr (703-711) werd het land zonder veel tegenstand van de Berber Masmoeda-stammen ingelijfd bij het kalifaat der Omajjaden; bestuurlijk kwam het onder de goeverneur van Ifriqiya, die zetelde in het kort te voren gestichte al-Qayrawan (*het kamp*, thans Kairouan in het huidige Tunesië).

De Berbers, levend in een hecht stamverband, waren zeer gesteld op hun vrijheid; van een regelrechte 'arabisering' was derhalve geen sprake, hoewel zij fanatieke belijders van de Islam werden, zij het in de vorm van het z.g. charidjisme. Daar deze stroming met name in Noord-Afrika veel aanhangers kende, hier in het kort een nadere uitleg.[1] Charidjieten is de naam van de aanhangers van een sekte, ontstaan na de slag bij Siffin (657); rond twaalfduizend streng-gelovige volgelingen van kalief 'Ali verlieten toen woedend zijn legerkamp, omdat hij ermee had ingestemd dat een jury zou beslissen over het recht op het kalifaat. Zij waren van mening dat iedere oprechte moslim tot kalief gekozen moest kunnen worden, zelfs al was hij niet-Arabier of slaaf. Gedurende de eerste eeuw van de Islam hebben de Omajjaden veel strijd moeten leveren tegen omvangrijke groepen opstandige Charidjieten in Perzie. Een andere groep was vanuit Basra uitgeweken naar Oman; zij maakten, vooral in Noord-Afrika, ijverig propaganda voor hun denkbeelden. Deze vonden een gretig gehoor bij de Berberstammen, omdat het charidjisme goed aansloot bij hun mentaliteit: onafhankelijkheid en vrije keuze van hun leiders. De vlam sloeg ook hier al vrij spoedig in de pan: een coalitie van Barghawata en andere stammen kwam in 738 in opstand tegen de Arabische hegemonie, bezette Tanger en versloeg in de Slag van de Edelen (740) een haastig uit Spanje overgekomen Omajjadenleger. Twee grote veldslagen waren nodig om de rebellie te onderdrukken, maar de onrust bleef aanhouden.

Het eerste zelfstandige Marokkaanse staatje ontstond in 788; de stichter van deze dynastie der *Idrisiden* (788-926/974) was Idris ibn 'Abd Allah (Idris I), een verre nazaat van kalief 'Ali. Hij had zijn sjiitisch getinte versie van de Islam verkondigd aan leden van o.a. de Awraba-stam en daarmee zo'n succes gehad dat hij - erkend als Imam - de Berbers in het noorden en het

[1] zie ook *De Beeldenaar* 10 (1986) 406

Rifgebergte achter zich kreeg. Na de verovering van Agadir (het latere Tlemcen) in 789, zocht hij een geschikte plaats voor zijn residentie en grondvestte daartoe *Madinat Fas;* dit was in het begin niet meer dan een versterkte nederzetting met per stam gescheiden onderkomens voor zijn gevolg, een moskee, eerste aanzetten tot regeringsgebouwen en een munthuis. Nadat hij in 791 was vergiftigd – tot genoegen van de kalief van Baghdad – werd dertien jaar de regering waargenomen door regenten, totdat hij kon worden opgevolgd door zijn zoon Idris II (804-828). In tegenstelling tot zijn vader, trok hij bij voorkeur Arabieren aan uit al-Andalus en het emiraat der Aghlabiden, zowel als krijgers als ten behoeve van openbare functies. Het waren ook Arabische adviseurs die hem terzijde stonden bij de bouw van al-'Aliya, zijn nieuwe stevig ommuurde residentie direct naast het armoedige Madinat Fas. Grote groepen mensen uit Kairouan en Córdova kwamen zich vestigen en zo groeide één der belangrijkste bevolkingscentra uit tot wat later Fez zou worden genoemd.

Beide heersers hebben veel betekend voor Marokko; met name de nagedachtenis aan Idris I wordt nog steeds in ere gehouden, niet zozeer als vorst maar als 'nationale heilige'. Eenmaal per jaar stromen de pelgrims van heinde en ver naar het stadje *Moulay Idriss* waar hij begraven ligt. De Idrisiden hadden daarbij mee dat zij via diens dochter Fatima afstamden van de Profeet, op grond waarvan zij als *sharif* ('edel, doorluchtig', meervoud *ashraf*) werden betiteld. De oudste zoon van Idris II, Mohammed al-Moentasir (828-836) verzwakte de meer op de steden dan op het platteland steunende dynastie door het staatje te verdelen tussen zijn vele broers; hijzelf behield Fez, daarbij fungerend als een soort leenheer.

Na de eeuwwisseling raakte men betrokken bij de machtsstrijd tussen de Spaanse Omajjaden en de Fatimiden, die hun onderlinge geschillen lieten uitvechten door de vaak van partij wisselende Berbers van de Maghrawa- en Miknasa-stammen. Zo werd Fez in 921 door de Miknasa voor de Fatimiden veroverd en onder bestuur van een Idrisidenprins geplaatst; kort daarop heroverd door een achterkleinzoon van Idris II, die echter reeds in 926 door verraad om het leven kwam. Overige leden van de familie konden zich nog zo'n vijftig jaar min of meer handhaven in het noorden van Marokko.

De munten van de Idrisiden zullen we maar zelden aangeboden zien, dit ondanks het feit dat zij op meer dan twintig plaatsen dirhems hebben geslagen. Als muntplaats vinden we onder andere Walila (het huidige

Moulay Idriss) en Tudgha aan de zuidrand van de Hoge Atlas. Sedert AH 197/AD 812-3 kwamen er ook zilverstukken uit de residentie al-'Aliya in omloop. De dirhems van de Idrisiden lijken veel op die van de Abbasiden, maar zijn lichter van gewicht: in AH 180 nog 2,7 gram zwaar, na veertig jaar reeds gedaald tot onder de twee gram. Men verloochende zijn afkomst niet, want op de stukken van voor AH 220 komt de naam van 'Ali voor; zowel Idris I als zijn opvolger lieten hun naam in de tekst opnemen. Een aardig detail is nog dat voor het eerst in AH 196 op dirhems uit noordelijk in de Atlas gelegen munthuizen de bekende zespuntige ster opduikt (in de Engelstalige literatuur *Solomon's seal*), een symbool dat we opnieuw tegenkomen als vast patroon op de gegoten Marokkaanse munten uit de tweede helft van de negentiende eeuw.

De jaren daarna werden gekenmerkt door veel strijd tussen de Berbers onderling, totdat na het midden van de elfde eeuw de dynastie der *Almoraviden* opkwam.[2] De Sanhaja uit de woestijn bezetten in de periode 1053-1059 achtereenvolgens de oasen en het zuiden van Marokko. Hun aanvoerder Joesoef ibn Tashoefin (1061-1106) is te beschouwen als de werkelijke stichter van Marokko, residerend in het door hem in 1062 gestichte Marrakesh. Diverse keren, het laatst in 1097, stak hij de Straat van Gibraltar over om de zaak van de moslims in al-Andalus te behartigen, hetgeen uiteindelijk leidde tot inlijving van het zuidelijk deel bij Marokko. Het contact met de op hoger peil staande beschaving in al-Andalus miste zijn invloed niet op het leven in het land der overwinnaars. Menig geleerde, dichter en schrijver verkeerde aan het hof in Marrakesh, terwijl handelaren een gerede afzetmarkt vonden voor de Andalusische luxeartikelen. Had Joesoef nog eigenhandig stenen gevormd voor de bouw van de moskee in Marrakesh, onder zijn opvolger 'Ali waren het Andalusische architekten en handwerkslieden die in Marokko menig bouwwerk in Moorse stijl deden verrijzen. Helaas is daar door oorlogshandelingen en de tand des tijds weinig van over gebleven, maar een fraai voorbeeld van bouwkunst onder de Almoraviden is de Grote Moskee van Tlemcen met een bijzondere *mihrab* (een in de muur aangebrachte nis die de gelovigen de *kibla*, de gebedsrichting naar Mekka, aangeeft). Reeds tijdens het bewind van 'Ali was in Marokko de opstand der *Almohaden* begonnen, wat uiteindelijk leidde tot de machtsovername in 1147.[3] De eerste vorsten van deze derde Berberdynastie beseften terdege dat hun uitgestrekte rijk werd bevolkt door vele onderling verschillende groepen mensen, elk met een sterke stamverwantschap. De grondslag voor de staatsinrichting was reeds gelegd door Ibn Toemart door ondergeschikt aan de Mahdi een raad – *jama'a* – in te stellen van tien personen die hun trouw aan de leider hadden bewezen. Deze raad werd terzijde gestaan door een uit afgevaardigden van de diverse stammen bestaande 'Raad van Veertig'. Het rijk had uiteraard ook een administratief apparaat nodig, waartoe naar Andalusisch voorbeeld een hajib (soort Minister van de Kroon) werd aangesteld, meestal een verwant van de vorst of een lid van de familie der *Hafsiden*, reeds lang trouwe aanhangers der Almohaden. Belangrijke steden werden van stevige verdedigingswerken voorzien, terwijl er voor werd gewaakt dat opstandjes zouden kunnen uitgroeien tot openlijke rebellie;

Gouden dubbele dinar der Marinieden, geslagen tijdens het bewind van Aboe 'Inan Faris (AH 749-759/AD 1348-1358) te Madinat Bijaya tussen AH 753 en 759. Gewicht 4,69 gram

[2] *Almoraviden* De Beeldenaar 16 (1992) 257 e.v.

[3] *Almohaden* De Beeldenaar 17 (1993) 429 e.v.

invallen door plunderende Bedoeïnen zoals de Banoe Hilal zorgden echter ook voor de nodige problemen.

Ook onder de Almohaden bleef de culturele invloed vanuit al-Andalus groot, zowel in geestelijk als in kunstzinnig opzicht. Vermaarde filosofen als Ibn Tufayl en Ibn Rushd (Averroes) verkeerden aan het hof in Marrakesh en ook in bouwkundig opzicht lieten de Almohaden veel indrukwekkends achter, zoals in Sevilla de 'Giralda', thans onderdeel van de kathedraal, maar gebouwd als de minaret van de Grote Moskee.

De nederlaag in de Slag bij Las Navas de Tolosa tegen de Christenen in 1212 deed het prestige der Almohaden geen goed. Het centrale gezag verwaterde na de dood van Mohammed al-Nasir (1213) wat zich uitte in familievetes over de opvolging, rivaliteiten binnen de Raden van Tien en die van Veertig en verslappende discipline onder de militaire commandanten. Langzamerhand werd men uit al-Andalus weggedrongen, terwijl tientallen jaren van strijd nodig waren tegen de Banoe Ghaniya die verwoestend tekeer gingen in Algerije en Tunesië. Laatstgenoemde delen van het rijk gingen verloren toen in 1236 de dynastie der *'Abd al-Wadiden* de macht overnam in het gebied rond Tlemcen en in het jaar daarop de gouverneur van Tunis, Aboe Zakariyya' Yahya I als eerste der *Hafsidendynastie* de onafhankelijkheid uitriep. Men zegt wel eens dat de geschiedenis zich herhaalt: het Berbervolk van de *Banoe Marin* – een rauw nomadenvolk dat omstreeks het midden van de twaalfde eeuw door de Almohaden was teruggedreven de woestijn in – kwam opnieuw opzetten; aanvankelijk alles rovend en plunderend wat ze op hun weg tot aan het Rifgebergte tegenkwamen, beseften zij spoedig dat het voordeliger was belastingen te heffen. Na de dood van de Almohade Aboe al-Hasan 'Ali al-Sa'id in 1248 - hij had de Banoe Marin nog onder de duim kunnen houden - zag hun leider *Aboe Yahya Aboe Bekr* zijn kans schoon om de macht te grijpen. Binnen enkele jaren had hij het noorden van Marokko in handen met belangrijke plaatsen als Taza, Fez, Meknes, Rabat en Sale. Hij werd in 1258 opgevolgd door zijn broer Aboe Joesoef Ya'qoeb, die een eind maakte aan de dynastie der Almohaden door de rest van het land te veroveren (Marrakesh 1269, Sijilmasa 1273). De nieuwe residentie van de vorsten uit de dynastie der *Marinieden* – ook wel Merinieden genoemd – werd het zich snel uitbreidende Fez; de stad werd een steeds belangrijker centrum van wetenschap en handel, die later door de kunstzinnige en prachtlievende Mariniedenvorsten werd verrijkt met schitterende paleizen, moskeeen en madrasa's (scholen voor hoger onderwijs, o.a. theologie).

De muntslag onder de Marinieden

Wie Mitchiner's *World of Islam* doorbladert om bijvoorbeeld een noordafrikaans goudstuk 'thuis te brengen', zal opmerken dat het voorbeeld der Almohaden lange tijd door andere dynastieen is nagevolgd. Zij waren het immers die voor hun gouden munten het type 'vierkant in cirkel' introduceerden, een type dat kennelijk zoveel aantrekkingskracht had dat behalve de Marinieden ook de Hafsiden van Tunis en de Ziyaniden van westelijk Algerije dergelijke munten sloegen; in Marokko zelf, dat nooit onder Turks bestuur is gekomen, zien we deze beeldenaars

Gouden dubbele dinar der Marinieden, geslagen te Madinat al-Zammoer tijdens de regering van Aboe-Faris 'Abd al-'Aziz II (AH 796-799/AD 1394-1397). Gewicht 4,59 gram

WILT U UW
VERZAMELING UITBREIDEN?

DE HOLLANDSCHE BANK-UNIE
IS UW ADRES!

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

nog tot in de 17e eeuw praktisch precies zo terug.

Het meest bekende en voorkomende goudstuk in de dertiende en veertiende eeuw was de dubbele dinar; het waren vrij grote (Ø 30 mm), dunne munten met een gewicht van 4,6 gram, die zeer gewild waren vanwege hun constant hoge goudgehalte. Meermalen verraadt het muntoppervlak dat dit door de toenmalige gebruikers werd gecontroleerd (koopmanskneep). Voor de verzamelaars is het bereiken van een juiste toeschrijving een aangename puzzel omdat deze munten vaak noch een muntplaats-, noch een jaartalaanduiding te zien geven. Vergelijking van de teksten op de munt met die in de literatuur is dan voor niet-Arabisten de enige manier om een dergelijk stuk te determineren. Geen nood echter: deze munten zijn dermate duur dat dit reeds door de verkoper – al of niet correct – is gebeurd!

Uiteraard waren de dubbele, enkele en halve dinars niet bestemd voor de handel op de markt van alledag. Daar waren zilveren muntjes in omloop, bijna altijd vierkant van vorm; voorkomend als hele, halve, kwart en 1/8 dirhem zijn ze nog moeilijker toe te schrijven, want afgezien van grotere slijtage door intensiever gebruik en kleiner oppervlak zijn ze vaak ook nog anoniem. Wat zoal te ontcijferen valt, kunt u zien op bijgaande foto's; met name op de dubbele dinars was voldoende ruimte om de namen en titels van de vorst te vermelden. Als een der twaalf door Mitchiner genoemde muntplaatsen wordt vermeld, behoeft het geen verrassing te zijn als dit Madinat Fas (Fez), Marrakesh of Sijilmasa blijkt te zijn.

wordt vervolgd

Gouden dubbele dinar der Almoraviden, geslagen te Almeria in AH 532/AD 1137-8 tijdens het bewind van 'Ali ibn Joesoef. Gewicht 4,17 gram

Gouden dubbele dinar der Almoraviden, geslagen te Almeria in AH 533/AD 1138-9 tijdens het bewind van 'Ali ibn Joesoef. Gewicht 4,16 gram

Gouden dinar van Almohadenvorst Aboe Ya'qoeb Joesoef I (AH 558-580/AD 1163-1184). Zonder jaartal- of muntplaatsaanduiding, gewicht 2,29 gram

Gouden dubbele dinar der Marinieden, vermoedelijk geslagen te Sijilmasa tijdens de regering van Aboe'l Hassan 'Ali (AH 731-752/AD 1331-1351). Zonder jaartalaanduiding, gewicht 4,67 gram

De collectie Van Rede in het Schielandhuis

J.R. VOÛTE EN
H.J. VAN DER WIEL

* *De Beeldenaar* 16 (1992) 180 en *De Beeldenaar* 17 (1993) 365

Bij zijn overlijden in 1953 liet Van Rede aan de Staat der Nederlanden onder meer zijn numismatische verzameling na, in totaal zo'n 31.000 munten en penningen. De collectie Van Rede was de grootste particuliere verzameling in Nederland. De op Rotterdam betrekking hebbende penningen en de Nederlandse munten van ongeveer het jaar 1000 af, kwamen in bruikleen naar het Historisch Museum Rotterdam, gevestigd in het Schielandhuis.

In hoofdzaak gaat het om Noord-Nederlandse munten, maar er behoort ook een belangrijk deel uit de Zuidelijke Nederlanden toe: Brabant, Henegouwen, Vlaanderen en de Brabantse lenen met muntateliers als Gronsveld, Hoorn, Reckheim, Stevensweert en Thorn, alle in het stroomgebied van de Maas. De munten van de Zuidelijke Nederlanden dateren voornamelijk uit de tijd van vóór de Vrede van Munster (1648), de definitieve scheiding tussen Noord en Zuid.

Weliswaar heeft het Koninklijk Penningkabinet destijds ook dit deel van de collectie van Rede beheerd, maar tot een volledige inventarisatie en beschrijving van de collectie was het tot voor enkele jaren niet gekomen. Hierin is verandering gebracht doordat de schrijvers het, als honorair conservatoren voor de numismatiek van het Historisch Museum Rotterdam, op zich hebben genomen om de collectie te beschrijven en zodanig te ordenen dat:
- de collectie in haar geheel in de computer van het museum kan worden ingevoerd;
- bepaalde munten of muntsoorten hierdoor voor tentoonstellings- of studiedoeleinden kunnen worden opgespoord;
- een niet-numismatisch geschoolde museummedewerker de gewenste munten daadwerkelijk in de collectie kan vinden; en
- er een overzicht kon worden samengesteld van ontbrekende munttypen, om tot een aankoopbeleid te komen.

Niet alleen zijn deze doelstellingen sedert kort bereikt, maar inmiddels is in het museum een zaaltje – het Van Rede-kabinet – ingericht ten behoeve van numismatische tentoonstellingen. In het Nederlands Numismatisch Jaar 1992 vond er een overzichtstentoonstelling plaats, samengesteld uit de collectie Van Rede.*

De verzameling wordt in muntalbums bewaard, die – in tegenstelling tot het gebruik in veilingcatalogi – alfabetisch zijn gerangschikt. Wel volgen de munten van de heren en steden steeds op die van het desbetreffende gewest. Tenslotte zijn alle 41 muntalbums genummerd, zodat gemakkelijk is na te gaan in welk album een munt kan worden gevonden. Binnen de boeken wordt een volgorde aangehouden die voortvloeit uit de systemen van de gebruikelijke handboeken (Van der Chijs, Van Gelder-Hoc, Verkade, Delmonte en Schulman). Op de zakjes, waarin de munten zich bevinden, zijn zoveel mogelijk

Holland, Grote gouden reaal, 1487 (goud, 38 mm)

ook de nummers uit deze handboeken vermeld.

Ofschoon de verzameling het geheel van de Noordelijke Nederlanden (tot en met het Koninkrijk) en een deel van de Zuidelijke Nederlanden beslaat, vertoont ze nog al wat onevenwichtigheden. De middeleeuwen, en vooral de elfde en twaalfde eeuw, zijn relatief sterk vertegenwoordigd. Van Rede liet zich bij aankopen klaarblijkelijk niet alleen door voorkeuren leiden, maar ook door de mogelijkheden die de markt bood. Het gevolg was dat hij soms hele vondsten opkocht.

Los van de geschetste geografische indeling zijn er enige albums, waar een gemeenschappelijk kenmerk het criterium is, zoals noodmunten – echte en valse –, in totaal zo'n 170 stuks. Van Rede bracht ook apart een twaalftal zogenaamde *Jefimoks* met Russische instempelingen bij elkaar, alsmede de munten met de Hollandse en Zeeuwse klop van 1573, die destijds als een belasting van vijftien procent op de in omloop zijnde munten werd geheven ten bate van de oorlogskas in de strijd tegen Spanje. Van deze klop bracht Van Rede ruim tachtig voorbeelden apart bijeen, waaronder drie *marcella's* (1523-39) van Venetië, een *zonnekroon* van Lodewijk XI en een *rozenobel* van Edward IV.

Het past niet in het kader van dit artikel om uitgebreid de corifeeën van de collectie Van Rede te vermelden, maar toch een enkel voorbeeld: Onder de 43 munten van Gronsveld bevinden zich drie *daalders* van Jan van Bronckhorst en één exemplaar van de zeldzame *Philipsdaalder* (D 741). Voorts is er in prachtige kwaliteit een *Dubbel Gouden Lam* van Graaf Willem V van Holland (D 721) en de grote *Gouden Reaal* van 1487 van Holland, geslagen tijdens de voogdij over Philips de Schone door Maximiliaan van Oostenrijk (D 749).

In ons land bestaan drie grote, openbare numismatische collecties, te weten die van het Koninklijk Penningkabinet, De Nederlandsche Bank en 's Rijks Munt. Gezien de brede opzet van de collectie Van Rede mag met enige voorzichtigheid worden geconstateerd dat het Historisch Museum Rotterdam nu een collectie Nederlandse munten beheert die door omvang en verscheidenheid nummer vier in grootte is. Het mag als een aanwinst voor de Nederlandse numismatiek worden beschouwd dat deze verzameling nu ook voor studiedoeleinden en tentoonstellingen open staat.

Holland, Dubbel gouden lam ± 1350-1389 (goud, 34 mm)

Gronsveld, Philipsdaalder, z.j; 1557-1559, (zilver, 45 mm)

De Boeienkoning

Inschrijfpenning 1994 van de Vereniging voor Penningkunst

HANS DE KONING

Dit jaar heeft de Vereniging voor Penningkunst gekozen voor een inschrijfpenning ontworpen door de Utrechtse beeldhouwer/medailleur Theo van de Vathorst (1934), getiteld: *De Boeienkoning.*

De boeienkoning kennen wij door zijn optreden in het circus of op de kermis als iemand die bijzondere vaardigheid heeft in het zich bevrijden van boeien. De bij deze penning behorende toelichting (de 'bijsluiter') geeft als omschrijving:

'Deze sterke penning zou symbool kunnen staan voor de strijd die de mens moet leveren om zich te bevrijden van beperkingen voor hij een prestatie kan leveren. Theo van de Vathorst zou Theo van de Vathorst niet zij als hij deze gedachte niet had vormgegeven met een zekere humor. Een goede balans tussen ernst en humor is veelal vanzelfsprekend in zijn werk aanwezig. Aan de *rugkant* van de robuuste boeienkoning-penning zijn de signatuur van de medailleur en een variant van het vignet van de vereniging te zien'.

De vrijwel ronde penning heeft een doorsnede van 70 mm, is in brons gegoten en gepatineerd.

Aan Theo van de Vathorst's penningwerk is in *De Beeldenaar* regelmatig aandacht besteed. Naar aanleiding van het verschijnen van de verenigingspenning *A Bird in the hand* (1980) schreef Piet Moerenhout een begeleidend artikel.[1]

[1] PIET VAN MOERENHOUT *De Beeldenaar* 5 (1981) 105

[2] KAREL SOUDIJN Een zilveren huwelijk in brons *De Beeldenaar* 16 (1992) 174

Theo van de Vathorst, De Boeienkoning (brons, Ø 70 mm) voorzijde

De rubriek Penningnieuws toonde inmiddels al meer dan een dozijn penningen van Van de Vathorst en in 1992 werd één van de door hem ontworpen huwelijkspenningen van toegelicht.[2]

In het fraaie boek *Hedendaagse Portretkunst in Nederland* door Hans Redeker, waarin honderdvijftig Nederlandse portretmakers – schilders, beeldhouwers, grafici en tekenaars – zich voorstellen met een proeve van hun werk geeft de bekende kunstpublicist ook een 'profile' van Theo van de Vathorst. De beeldhouwer/medailleur studeerde van 1957 tot 1962 aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam; dat waren voor hem belangrijke jaren ... *Belangrijk vooral door de aanwezigheid van prof V.P.S. Esser als docent, die hem waarschijnlijk zijn grote liefde maar ook zijn speciale bekwaamheden voor het brons heeft bijgebracht en daarnaast, naar pas later zou blijken, zijn uitgesproken aandacht en begaafdheid voor de penningkunst ...*[3]

Voor leden van de Vereniging voor Penningkunst bestaat nu de mogelijkheid een *boeiend* stuk aan hun collectie toe te voegen, een penning typisch voor de stijl van Theo van de Vathorst. Bijzonderheden betreffende de bestelmogelijkheid van de inschrijfpenning 1994 zijn in de rubriek *Verenigingsnieuws* – elders in dit nummer van *De Beeldenaar* – vermeld.

[3] HANS REDEKER *Hedendaagse Portretkunst in Nederland* (1986) J.H. Gottmer Haarlem

Theo van de Vathorst, De Boeienkoning (brons, Ø 70 mm) rug(!)zijde

Plakkaten, reglementen en andere stukken van de Staten van Friesland

DICK PURMER

Inleiding

Op de boekenmarkt, die jaarlijks op de eerste zondag in augustus in Deventer wordt gehouden, liep ik vorig jaar onder meer tegen een alleraardigst boek aan getiteld:
Verzameling van placaaten, reglementen en andere stukken, door de edele mogende heeren STAATEN van VRIESLAND Zedert den 1 Juny 1748 tot 't einde van 't Jaar 1755 Geëmaneerd en uitgegeven Te Leeuwarden. Het is *gedrukt by Willem Coulon, Landschaps en Academidrukker der Ed. Mog. Heeren Staten van Vrieslandt.*

Het eerste wat opviel was de verschillende schrijfwijze van 'staten' en 'Friesland' op de titelpagina en op de alfbeelding de bijna menselijke gezichtsuitdrukking van de leeuwen, die het wapenschild houden. De inhoudsopgave geeft een aardig overzicht van de wetgeving van een gewest in het midden van de achttiende eeuw. In een periode van zes en een half jaar zijn in het boek 84 plakkaten en dergelijke bijeengebracht met onder meer de volgende onderwerpen:

- Afschaffing van pachten;
- Aanstelling van de Prins van Oranje tot Erfstadhouder in de Vrouwelijke Linie;
- Spoedige invordering van achterstallige lasten;
- 't Houden van een algemene rekendag;
- Generale amnestie;
- Vaststelling van's Lands middelen;
- Invoer van rundvee;
- Uitstel van de Jachttijd.

Publicaties met een numismatische achtergrond

Hoe aardig de diverse regelingen ook mogen zijn, mijn aandacht werd getrokken door vijf publicaties, die ons meer inzicht verschaffen in de problemen van de muntcirculatie in Friesland, hetgeen ongetwijfeld ook voor de andere gewesten zal gelden.

Het betreft de volgende publicaties:

- Placaat op de cours van Goude Munt Specien. de 5 December 1749
- Placaat tot Verbod van de daar in vermelde Geldspecien. 20 April 1750
- Notificatie dat niemant tegen zyne vrye wille in betalinge zal behoeven te ontvangen enigerhande Gouden specien, behalve alleen de nieuwe Nederlandsche heele en halve gouden Ryders, ook geen dubbelde Stuivers boven de tiende part van de schuld. 15 May 1750
- Placaat tot verbod van den invoert, en tot reductie van de zoogenaamde Brabantsche Permissie-ofte andere Schellingen. 25 Febr. 1752
- Nadere Publicatie nopens het handelen met de Vreemde Uitlandsche en Indische Schellingen. 9 Maart 1752

Zoals uit de titels reeds blijkt ligt de nadruk op het weren van de mindere muntsoorten in het Gewest. In het kort zal ik de publicaties toelichten.

PLACAAT OP DE COURS VAN GOUDE MUNT SPECIEN, DE 5 DECEMBER 1749

De aanhef in alle publicaties is vrijwel dezelfde en bloemrijk: *De Staten van Vriesland allen den geenen die deesen sullen ofte hooren leesen SALUT: Doen te weten; Alsoo aan Ons is te kennen gegeven* (en nu komt het probleem) *dat de prijs van het Goude teegenwoordig seer laag is en de wichtige Ducaten en Pistolen verre beneden de somme waar voor deselve gangbaar zyn kunnen worden ingekogt.* Vervolgens konstateert men, dat deze munten tot nadeel van de ingezetenen kunnen worden ingevoerd en ter voorkoming van de gevreesde onheilen en schaden

en tot meerder gemak en securiteit van de goede ingezetenen en na serieuze deliberatie wordt een aantal maatregelen vastgesteld:

- Het gewicht van de gouden ducaat, geslagen binnen de Republiek, wordt vastgesteld op gewicht 2 engels en 7 aas, zoals gebruikelijk in de andere provincies.
- Voor de lichtere (gesleten of gesnoeide) ducaten wordt een eerder placaat gevolgd en wordt voor ducaten en dubbele ducaten een conversietabel van gewicht naar waarde gegegven, die zal gelden voor particulieren en de comptabele van de provincie. Gewichten onder de vastgestelde tolerantiegrens worden verboden en voor biljoen verklaard. Wel wordt geaccepteerd, dat de te lichte munten bij de comptabele voor een in het plakkaat vastgestelde goudprijs worden ingeleverd.

Voor op gewicht zijnde Pistolen wordt een koers vastgesteld. De overige, buitenlandse munten worden niet per stuk, doch slechts in massa tegen een gereduceerd tarief door de comptabele aangenomen. Voor de Engelse Guineas wordt een uitzondering gemaakt en wordt voor volwaardige exemplaren een koersverhouding vermeld, namelijk elf guldens en elf stuivers.
De ingangsdatum wordt vastgesteld op zaterdag 20 december en tot die datum blijven de vigerende koersverhoudingen gehandhaafd.

Het slot is ook standaard: *En opdat niemant hier van onwetend blyve ofte ignorantie zoude kunnen voorwenden, zal deeze alomme werden gepubliceert ende geaffigeert, daar men gewoon is publicatie en affictie te doen, want Wy het alzoo ten dienste van den Lande verstaan te behoren. Aldus gedaan, geresolveert ende gearresteert op het Landschapshuis binnen Leeuwarden den 5 December 1749.*

PLACAAT TOT VERBOD VAN DE DAAR IN VERMELDE GELDSPECIEN. 20 APRIL 1750

De Staten hebben de klacht ontvangen, *dat aan de Ingezetenen van Onze Provincie in een zeer groote menigte gestadig werden opgedrongen de oude ligte en versletene kleine munt-specien van acht/vier/drie/derdehalve* [dwz stooters] *en twee stuyvers/strekkende tot meehelpen ongeryf en schade zoo in de Commercie als in de dagelykze betalinge.*

Deze muntstukken mogen voortaan niet meer worden ingevoerd en ook niet meer woren uitgegeven of ontvangen. Uitgezonderd worden de Nederlandse twee stuiverstukken. In geval van overtreding worden de munten verbeurd verklaard met een boete van vier maal de waarde van de verbeurd verklaarde munten. Aan de ingezetenen wordt wel toegestaan de verboden munten te gebruiken tot betaling van 's Lands lasten op 21 t/m 27 april. Na deze data worden geen verboden munten meer aanvaard.

VERZAMELING
van
PLACAATEN, REGLEMENTEN
en andere STUKKEN, door de
EDELE MOGENDE HEEREN
STAATEN
van
VRIESLAND
Zedert den 1 Juny 1748 tot 't einde van 't Jaar 1755 Geëmaneerd en uitgegeven.

Te LEEUWARDEN,
Gedrukt by WILLEM COULON, Landſchaps en Academidrukker der Ed. Mog. Heeren Staten van Vrieslandt.

NOTIFICATIE DAT NIEMANT TEGEN ZYNE VRYE WILLE IN BETALINGE ZAL BEHOEVEN TE ONTVANGEN ENIGERHANDE GOUDEN SPECIEN, BEHALVE ALLEEN DE NIEUWE NEDERLANDSCHE HEELE EN HALVE GOUDEN RYDERS, OOK GEEN DUBBELDE STUIVERS BOVEN DE TIENDE PART VAN DE SCHULD. 15 MAY 1750

In deze notificatie wordt teruggegrepen op de twee voorgaande plakkaten. Het betreft hier de gouden munten van slecht allooi en gewicht. Gesteld wordt, dat door het plakkaat van 5 december met succes een zuivering van de gouden muntcirculatie is gerealiseerd. Om de burgers echter te vrijwaren voor de in het plakkaat vereiste rekenwerk van gewicht naar waarde, wordt het plakkaat van 5 december ingetrokken, een en ander naar het voorbeeld van een plakkaat van de Staten Generaal. Om de schade voor de *goede ingezetenen* te beperken, wordt ook hier toegestaan de overheid met de oude munten te betalen en wel tot 31 mei aan particuliere ontvangers en collecteurs, die op hun beurt de munten voor 18 juli moeten hebben ingeleverd bij de generale ontvangers en collecteurs. Ook hier een straf van verbeurdverklaring met echter een boete van tien maal de waarde van de verbeurd verklaarde som. De confiscatie en boete komen ten profijte van de aanbrenger.

Geconstateerd wordt, dat het plakkaat van 20 april niet geleid heeft tot gebrek aan goede muntstukken. Vervolgens wordt gesteld, dat de twee-stuiverstukken verhandeld moeten worden in zakjes van 50 respectievelijk 100 gulden en dat bij betalingen aan de overheid slechts een tiende gedeelte in twee stuiverstukken betaald mag worden. De ingezetenen moeten hun lasten betalen in hele en halve gouden rijders en goede Nederlandse zilveren speciën.

PUBLICATIE

De Staaten van Vziesland allen den geenen / die dezen zullen zien / ofte hooren leesen / Salut.

Alsoo de Gecommitteerden van de Gemeentens aan Ons op den 22 deeses laastleeden hebben gepzæsenteert / en begeert dat Wp zouden appzobeeren en laten publiceeren en affigeeren de bpf artikulen hier naa van woozd tot woozd volgende.

A Art.

PLACAAT TOT VERBOD VAN DEN INVOERT, EN TOT REDUCTIE VAN DE ZOOGENAAMDE BRABANTSCHE PERMISSIE- OFTE ANDERE SCHELLINGEN. 25 FEBR.1752

Geconstateerd wordt, dat vele vreemde schellingen, waaronder Brabantse Permissie- of andere schellingen van slecht allooi zijn ingevoerd.[1] Tevens is men ervan op de hoogte, dat deze schellingen in de Oostenrijkse Nederlanden buiten omloop worden gesteld. In afwachting van nadere regels van de gezamenlijke bondgenoten wordt ter voorkoming van schade invoer van deze schellingen verboden met gelijksoortige strafmaatregelen als hiervoor vermeld. De waarde van de in omloop zijnde schellingen wordt vastgesteld op 5,5 stuiver. Ook hier wordt aan de burgers toegestaan bij betaling van de belastingen tijdelijk te betalen met slechte schellingen tegen een waarde van 6 stuiver. De sluitdatum wordt vastgesteld op 15 maart.

Dit plakkaat is een antwoord op onder meer de aktie van de Antwerpenaren Berenbroek en Van den Eersel van 28 september 1750 om de bij de Munt van Antwerpen ingeleverde schellingen, die

wegens slijtage onder het wettelijk gewicht waren en dus tegen een lagere prijs bij de Munt waren ingeleverd, in de Republiek tegen de wettelijke koers uit te geven. Het personeel van de Munt te Antwerpen wordt onder ede tot geheimhouding verplicht en op 30 november wordt toestemming gegeven voor deze aan de Republiek veel schade berokkenende transactie.[2]

NADERE PUBLICATIE NOPENS HET HANDELEN MET DE VREEMDE UITLANDSCHE EN INDISCHE SCHELLINGEN. 9 MAART 1752

In afwijking van de voorgaande regelingen wordt deze publicatie uitgegeven door de prinses-douarière Anna als gouverneur van de minderjarige prins Willem en de Gedeputeerde Staten gezamenlijk. Er worden 3 soorten schellingen onderkend:

- de geklopte, die alleszins gangbaar zijn en hun waarde behouden;
- ongeklopte 'inlandse' schellingen, die noch verboden, noch gereduceerd zijn, en niet als betalingsmiddel mogen worden geweigerd;[3]
- Brabantse Permissieschellingen en andere vreemde buiten de Republiek geslagen schellingen met verbod van invoer en reductie tot 5,5 stuiver.

Het vorige plakkaat schijnt enige verwarring te hebben gegeven en nadrukkelijk wordt gesteld, dat de geklopte en de in de Republiek geslagen schellingen hun waarde van 6 stuiver behouden.

Ter voorkoming van verwarring bij de ontvangers worden de ingezetenen echter verplicht bij betaling de schellingen naar de vorenvermelde indeling in zakjes te sorteren en bij betaling met buitenlandse schellingen de naam van de betaler te vermelden, opdat altijd kan worden nagegaan wie hiermee betaald heeft. Ik vermoed, dat men hier met een omweg inzicht wil krijgen, wie vreemde schellingen heeft ingevoerd. Tevens wordt de inlevertermijn, waarbinnen de buitenlandse schellingen door de overheid voor 6 stuiver worden ingenomen met zestig dagen verlengd. De reden voor deze maatregel wordt niet verstrekt.

Alhoewel ruim 200 jaar oud, is de problematiek ook in de huidige tijd nog aanwezig. Ook nu is de waardeschommeling van het goud voor beleggers een interessant gegeven en in de tijd voor de oorlog, toen de gouden standaard in Nederland werd gehanteerd, bepaalde de waarde van het goud het al of niet aanmaken van gouden munten en dus het succes van de muntslag voor de overheid. Ook de waardeverhoudingen met vreemde valuta zijn nog steeds actueel, waarbij echter door het niet meer hanteren van de intrinsieke waarde de conditie van de munten en het gehalte aan edele metalen niet meer van toepassing zijn.

Al met al is het aardig kennis te nemen van de problematiek met betrekking tot de muntcirculatie en de hierop gerichte wetgeving ruim twee eeuwen geleden.

[1] J.J. GROLLE Mundus vult decipi *De Beeldenaar* 17(1993) 451

[2] V. JANSSENS *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden* (Brussel 1957) 121-122.

[3] In navolging van het plakkaat van de Staten Generaal van 8 maart 1752 worden hiermee de oude roos- en snaphaanschellingen bedoeld. Over de categorie wel gereduceerde ongeklopte ruiter- en hoedjesschellingen wordt hier niet gerept. Zie ook H.E. VAN GELDER Reductie en Stempeling van de schellingen 1692-1694 *JMP* 75 (1988) 79.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Reispenning 1992
Fotoreportage over de vervaardiging

HANS DE KONING
Foto's:
WILLEM NOYONS

De in 1992 door de Vereniging voor Penningkunst uitgegeven *Reispenning* werd bij verschijnen toegelicht en afgebeeld in *De Beeldenaar*.* De penning is ontworpen door de edelsmid - vormgever Willem Noyons en is uitgevoerd door het gelijknamige atelier te Utrecht. Deze vouwbare penning – door sommigen bij voorkeur een *object* genoemd – kreeg internationale waardering en werd in het Britse tijdschrift *The Medal* afgebeeld met het bijschrift ... *it is a superb example of the innovative work currently coming out of the Netherlands* ... De penning maakt deel uit van de Nederlandse inzending voor de Internationale Fidem-expositie 1994 te Budapest (Hongarije).

Door zijn bijzondere vormgeving is uiteraard ook de wijze van vervaardiging van deze penning afwijkend van het normaal te doen gebruikelijke gieten of slaan. De toegepaste werkwijze komt duidelijk tot uiting door middel van de fotoserie met toelichting door Willem Noyons.

WERKWIJZE

Voor de vervaardiging van de Reispenning [Ø 47 mm] is uitgegaan van rondellen in eerste gehalte zilver [925/1000] met een doorsnede van 43 mm. Deze ronde plaatjes werden eerst gepolijst.

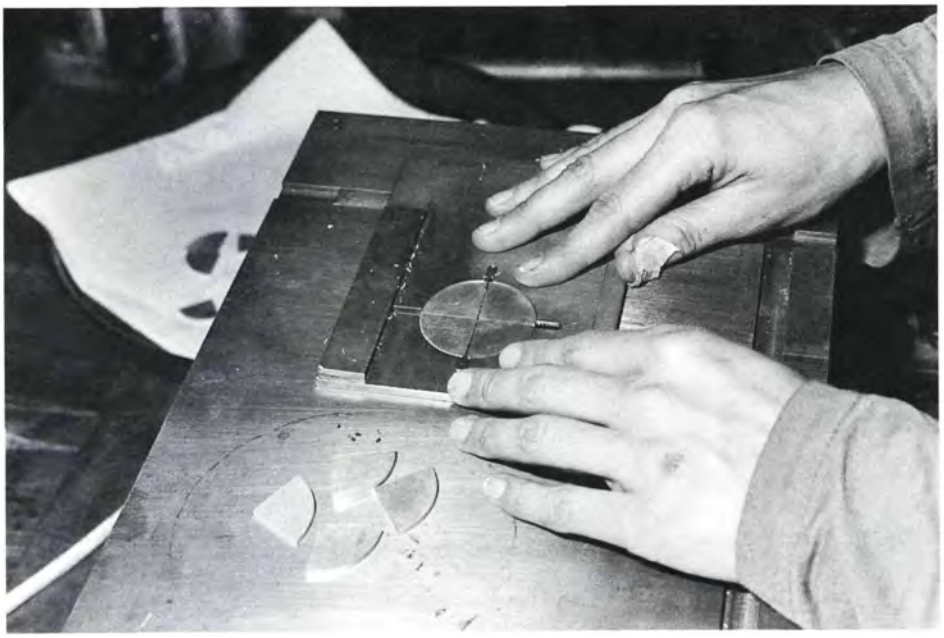
1 *Op de draaibank werd de ronde kant, ontstaan door het uitkappen, er afgedraaid. (1)*

* HANS DE KONING Reispenning door Willem Noyons *De Beeldenaar* 17 (1993) 290

Om de schijven precies in vieren te zagen werd een zaagmal gemaakt. De schijf is eerst in tweeën gezaagd en daarna, gebruikmakend van inzet-stukken, in vieren. (2 en 3)

2

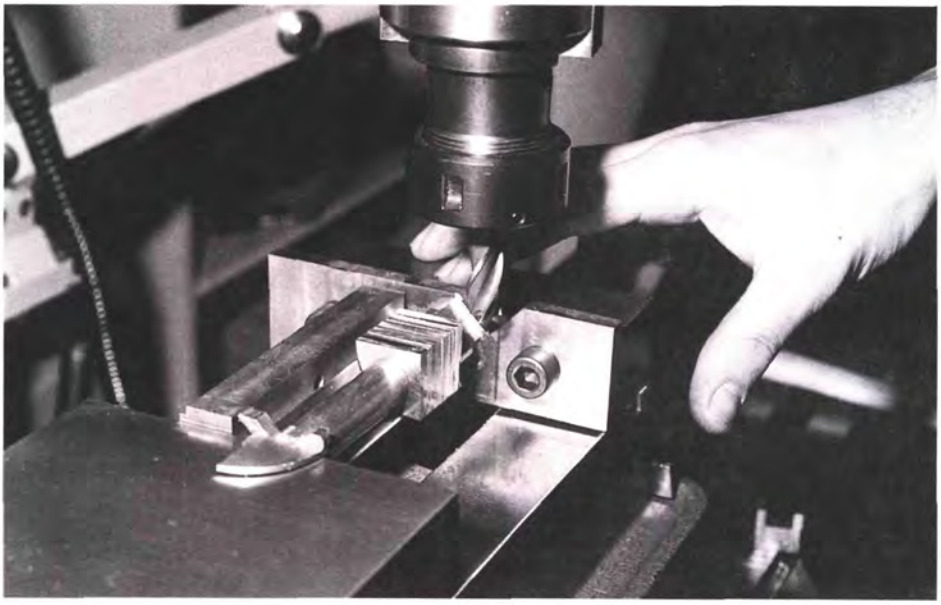

3

Hier is te zien hoe een pakket kwarten in de freesbank is geklemd. Eerst is de bovenkant vlakgefreesd en daarna, haaks erop, de zijkant. (4 en 5)

4

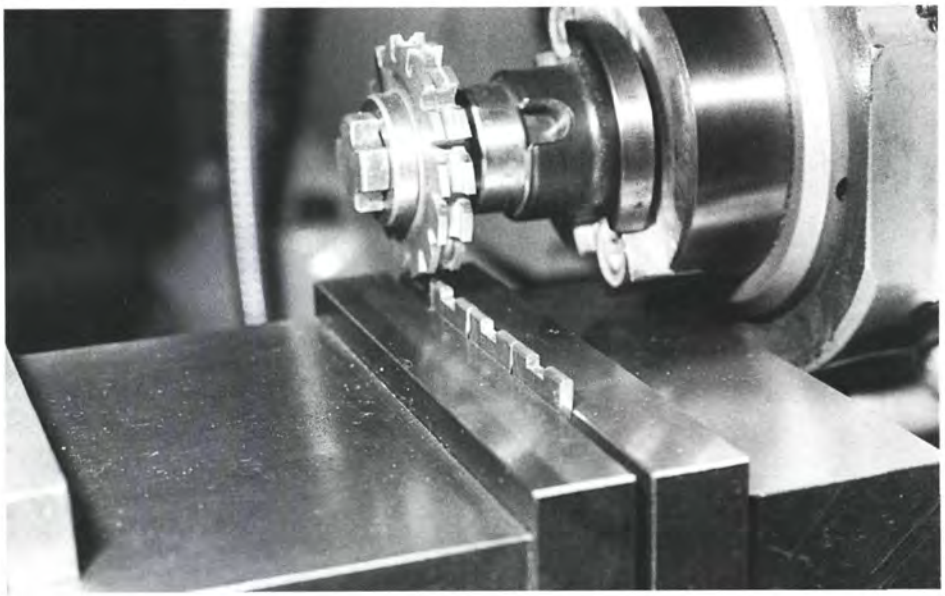
5

Op dezelfde manier, maar met kleinere frees is het 'hapje' eruitgehaald. (6)

6

De ronde kanten zijn er met een speciale frees afgeslagen. (7)

7

Voor het scharnier zijn per penning twaalf gaatjes geboord in een boormal. (8)

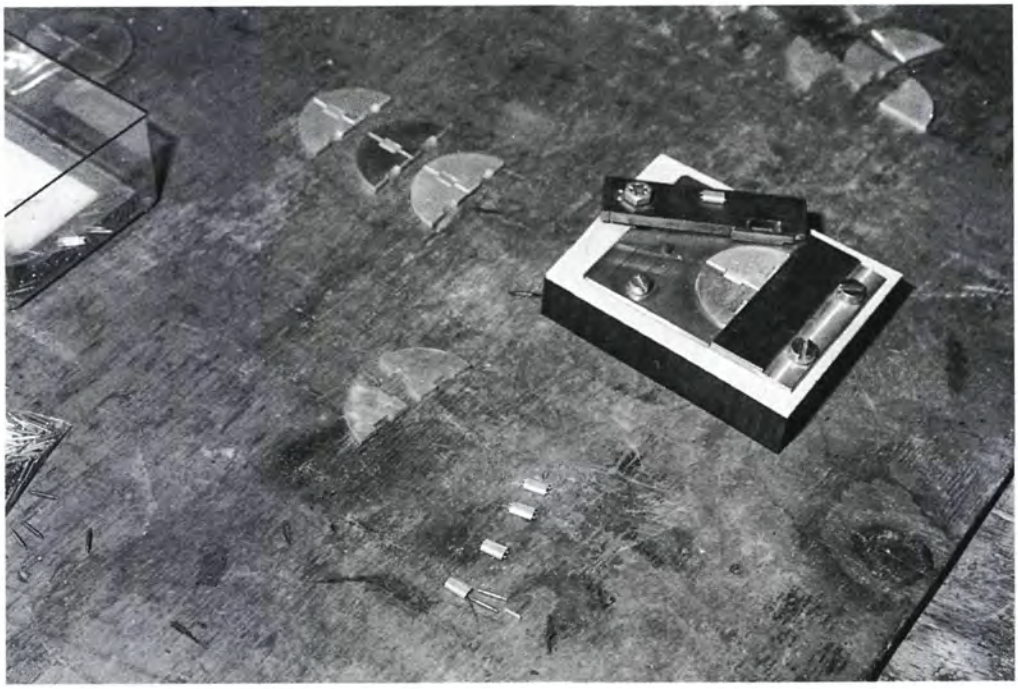
8

Het scharnier bestaat uit een stukje ovaal-gemaakte buis, daarin werden twee pennetjes gestoken waarvan de uiteinden iets kunnen inveren, en een stripje zilver om ze op hun plaats te houden. (9)

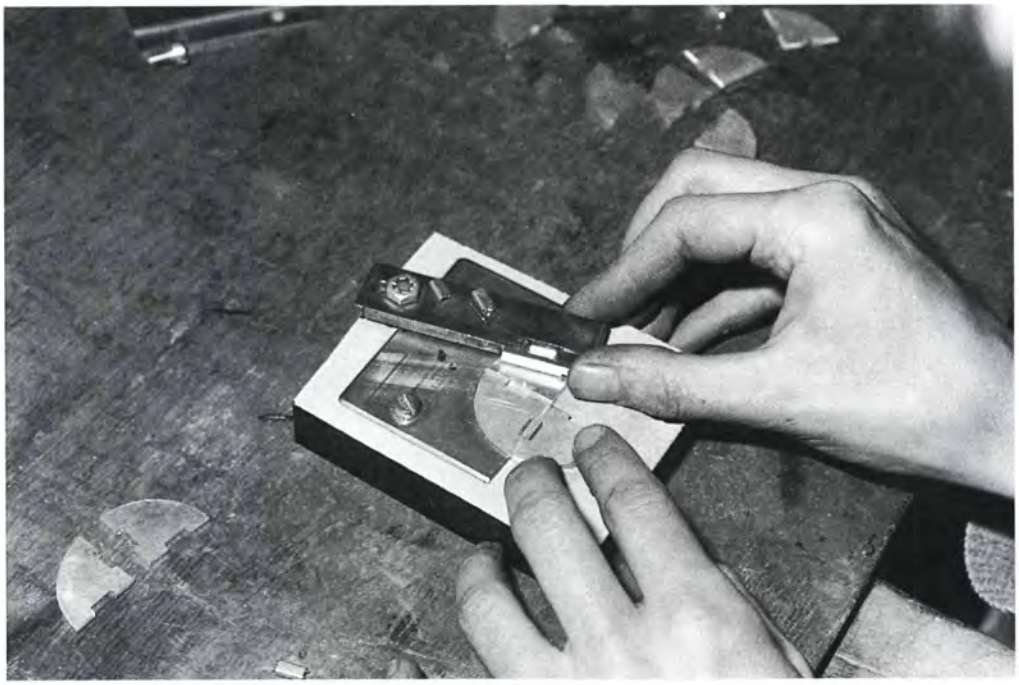
9

Dit scharnier wordt in een trechtervormig, rechthoekig gat gelegd en boven de uitsparing in de penning geplaatst. (10)

10

Door vervolgens het scharnier naar beneden te drukken, veren de uiteinden van de scharnierpunten in. Wanneer ze voor de geboorde gaatjes komen, klikt het scharnier op de goede plaats vast. Het Meesterteken, het zilverkeurteken en het teken van de vereniging zijn er met stalen stempeltjes ingeslagen. (11)

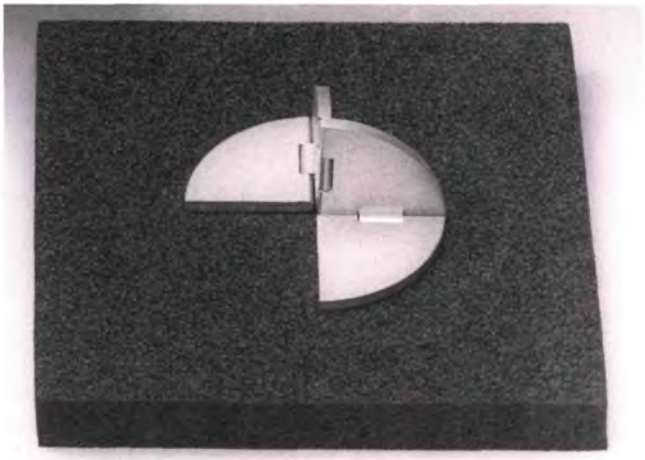
11

De penningen zijn gekretst met een messingborstel en gezandstraald om het matte oppervlak te verkrijgen. De jaartallen zijn er met een laser ingegraveerd. (12)

12

Reispenning, (zilver, 47 mm)
De sokkel is met een stansmes uit celkunststof gesneden. (13)
Foto: Ruben de Heer

13

Boekbespreking

G.P. DYER (ed.) *Royal Sovereign 1489-1989* London [Royal Mint], 1989, 99 pagina's, geïllustreerd. ISBN 1 869917 03 0 £30

De vijfhonderdste verjaardag van de sovereign in 1989 was voor de Britse Royal Mint niet alleen aanleiding de beeldenaar van deze gouden munt te herzien, maar ook om een fraai boek over de geschiedenis van dit muntstuk te produceren. Natuurlijk is het produceren van boeken voor een nationaal munthuis niet de eerste prioriteit. Toch onderstreep juist ik de plicht van een produktie-organisatie met zo'n lange historie als de Royal Mint om deze op alle mogelijke manieren uit te dragen. Zij heeft al met haar *Illustrated History* laten zien tot een publikatie van hoge kwaliteit in staat te zijn.[1] Mijn enthousiasme over het recent verschenen *A New History of the Royal Mint* heeft u in *De Beeldenaar* kunnen lezen.[2] Graham P. Dyer, conservator en bibliothecaris van de Royal Mint, is er opnieuw in geslaagd een schitterend boekwerk te publiceren. Dit keer werkte hij samen met John Porteous, Christopher Challis, John Sharples en Vincent Newman, allen Britse numismaten met een internationale faam.

John Porteous, u kent hem ongetwijfeld van zijn sublieme inleiding *Coins in History*, gaat in op het ontstaan van de jubileum-sovereign, een afgeleide van de eerste sovereign.[3] Hij vermeldt dat Philip Grierson in 1964 al had bewezen welke van de vijf verschillende typen sovereigns op naam van Henry VII de vroegste was en tevens aangetoond dat deze eerste sovereign een imitatie was van een in 1487 in de Nederlanden geslagen real d'or op naam van keizer Maximiliaan (vG&H 64).[4] Porteous gaat verder in op de problemen die ontwerper Bernard Sindall heeft gehad bij zijn werk voor de jubileum-sovereign van 1989.

Christopher Challis behandelt in dit boek de vroegste geschiedenis van de sovereign. De Engelse koning Henry VII gaf op 28 oktober 1489 officieel toestemming tot de uitgifte van de gouden sovereign met een waarde van 20 zilveren shilling (1 shilling was gelijk aan 12 pence). Tot dan toe was de munt met de hoogste waarde de gouden ryal geweest, die 'slechts' 10 shilling waard was. De zilveren munt met hoogste waarde was de 'groat' (4 pence). Diezelfde Henry wist de reeks zilveren munten uit te breiden met de teston of shilling.

Met de sovereign wilde Henry VII aansluiting krijgen met de ontwikkelingen op het vasteland van Europa. De beeldenaar van de voorzijde: een gekroonde vorst zittend op zijn troon, een scepter en rijksappel vasthoudend, sloot geheel aan bij de beeldenaar van de reeds genoemde gouden reaal van Maximiliaan van Oostenrijk of aan het voorbeeld hiervan: de 10 enriques van Enrique IV van Castilië en León (1454-1474).[5]

Challis stelt dat de uitgifte van de souvereign gezien moet worden als een statussymbool. In 1489 kreeg het Engelse vorstenhuis met het verdrag van Medina del Campo weer eens internationale erkenning, hetgeen onder andere resulteerde in een huwelijk tussen Henry's oudste zoon Arthur met Catharina van Aragón, de dochter van Ferdinand en Isabella van Spanje. De gouden munt met een gewicht van 240 grains, een gehalte van 23 $^{7}/_{8}$ karaat (0,9948) goud en uitgevoerd op een muntplaatje van 40 mm in doorsnee was met haar fraaie beeldenaar inderdaad een statussymbool. Waarschijnlijk is dit ook de reden waarom Henry's opvolgers van het huis Tudor (Henry VIII, Edward VI, Mary) de beeldenaar bijna ongewijzigd lieten.

Naast de prestigieuze sovereigns sloegen de Tudors vanaf 1542 een tweede serie van lager gehalte en gewicht. Uiteindelijk zakte de sovereign in 1549 af tot een gewicht van

ALBERT A.J. SCHEFFERS

1 G.P. DYER *Illustrated History London* 1986

2 DR C.E. CHALLIS (ed.) *A New History of the Royal Mint* Cambridge 1992 besproken in *De Beeldenaar* 17 (1993) 465

3 J.PORTEOUS *Coins in History. A survey of coinage from the Reform of Diocletian to the Latin Monetary Union* London 1969

4 PH. GRIERSON The Origins of the English Sovereign and the symbolism of the Closed Crown *British Numismatic Journal* 33 (1964) 118-134

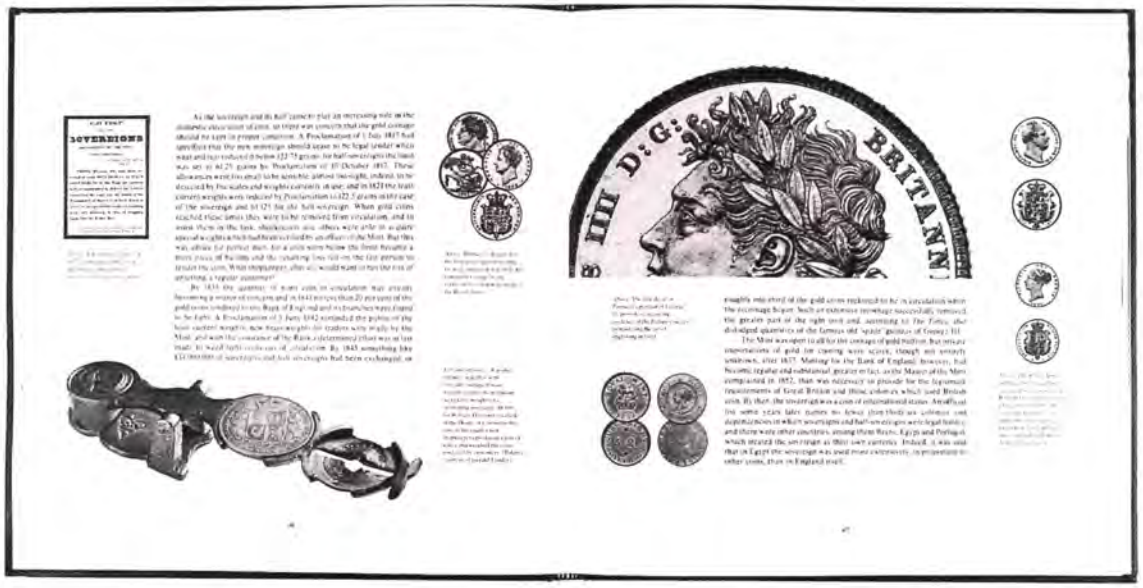
5 C. CASTAN / J.R. CAYON *Las Monedas Hispano Musulmanos y Cristianas 711 - 1981* Madrid (1981) nr 914

169,4 grain en slechts 22 karaat, om pas in 1601 weer op te klimmen naar 171,9 grain. Christopher Challis toont in zijn bijdrage aan dit boek duidelijk zijn achtergrond als 'Reader in Modern History' aan de Universiteit van Leeds. Naast diverse zeer uiteenlopende bronnen, waaronder natuurlijk enkele stukken uit het archief van de *Goldsmiths' Company of London*, citeert hij zelfs Shakespeare om duidelijk te maken dat de sovereign en de halve sovereign niet echt circulatiemunten waren.

Graham P. Dyer heeft de derde bijdrage in deze bundel voor zijn rekening genomen. Hij gaat dieper in op de moderne sovereign, maar niet eerder dan dat hij de periode van de regering van Charles II (1660-1685) tot 1816 had overbrugd. De guinea, oorspronkelijk met een waarde van 20 shilling (later 21 shilling), had in deze periode de produktie en circulatie van goud gedomineerd. De strijd tegen Napoleon zorgde voor het oppotten van de goudstukken. Bankbiljetten van 1- en 2-pound kwamen er voor in de plaats. Toen de Britse regering na de slag bij Waterloo ging werken aan de hervorming van het muntstelsel, koos zij voor de wil van het volk: een gouden munt met een waarde van 20 shilling (de oude guinea had inmiddels een waarde van 21 shilling, de impopulaire papieren versie 20 shilling). De Prins-regent keurde op 3 augustus 1816 het voorstel goed voortaan goud te munten in stukken van 10, 20 en 40 shilling en van 5 pound. Het gehalte van de nieuwe gouden munt van 20 shilling zou 22 karaat worden (gelijk aan de oude guinea), het gewicht 20/21 van dat van de oude guinea. Als naam kreeg deze nieuwe munt de 'sovereign', naar de eerste 20 shilling stukken uit 1489! Verdere gelijkenis met het eerste type was er niet.[6]

Om de circulatie van de nieuwe sovereign zuiver te houden werden er in de wet van 1 juli 1817 bepalingen opgenomen hoe te handelen bij een te hoge slijtage. De sovereign verloor haar status van wettig betaalmiddel als het gewicht onder de 122,75 grains (de halve onder de 61,25 grains) kwam. In 1821 werd deze marge verruimd tot 122,50 grain voor de hele en 61,125 voor de halve sovereign. Voor de controle van het juiste gewicht werden speciaal voor winkeliers gewichtjes gemaakt die geijkt werden door een ambtenaar van de Munt. Het inschakelen van de winkeliers in deze controle was heel slim. De wet bepaalde namelijk dat het tekort aan goud van de

[6] Het gewicht werd gesteld op 123,274 grains en de diameter op 22 mm. Als beeldenaar voor de keerzijde werd gekozen Benedetto Pistrucci's Sint Joris en de draak, in 1825 vervangen door het koninklijke wapen en in 1871 weer als beeldenaar hersteld.

versleten sovereigns voor rekening kwam van de persoon die ze het laatst gebruikt had. En welke winkelier zou, zo stelt Dyer, zijn klanten tegen zich in het harnas jagen door dit tekort aan hen door te berekenen? Toch moet deze methode niet echt geholpen hebben. In 1845 werd namelijk £ 14.000.000 aan hele en halve sovereigns, of wel ongeveer 1/3 van de hoeveelheid goud in circulatie, omgewisseld. Het succes van de sovereign in de 19e eeuw mag niet alleen afgelezen worden aan de aanmuntingsoplagen (overzichtelijk weergegeven in een bijlage op pagina 97), maar ook aan het wereldwijd verspreide gebruik. In niet minder dan 36 Britse koloniën en van het Britse rijk afhankelijke staten was de sovereign wettig betaalmiddel. In landen als Brazilië, Egypte en Portugal werd de Britse gouden munt behandeld alsof het een nationaal geldstuk was. Na de Eerste Wereldoorlog kwam een eind aan het gebruik van sovereigns in de circulatie. Zelfs in 1925 toen Winston Churchill als Chancellor of the Exchequer (Minister van Financiën) Groot-Brittannië voorzag van de gouden standaard was er geen enkel streven naar de uitgifte van gouden munten voor de circulatie. De zware economische crisis zorgde er alleen voor dat de sovereigns werden omgesmolten tot baren goud (in 1930 en '31 niet minder dan 90 miljoen stuks). In 1933 werden voor het eerst sinds 1817 in geen van de munthuizen in het Britse rijk sovereigns geslagen.
De aanmunting begon pas weer, zij het nog in bescheiden mate, in 1949. De sovereign was nu een munt geworden voor de internationale handel, vergelijkbaar met de Nederlandse gouden dukaat van vóór de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de regering van Elizabeth II (1953 tot heden) zijn ruim 84 miljoen sovereigns geslagen, waaronder sinds 1979 ook exemplaren in de kwaliteit Proof, speciaal voor verzamelaars.

Het verhaal achter de sovereigns geproduceerd door de 'overseas branches', zoals de Britten de munthuizen buiten het moederland noemden, wordt behandeld door John Sharples, conservator van het Victoria Museum te Melbourne (Australië). De produktie in de munthuizen te Australië (Sydney, Melbourne en Perth), Canada (Ottawa) en Zuid-Afrika (Pretoria) hing samen met het lokaal gevonden goud. In India (Bombay) werden gedurende een jaar (1918) uitsluitend baren goud en vreemde munten, afkomstig uit de 'Paper Money Reserve', verwerkt tot sovereigns. Na dit jaar werd de Munt als Britse vestiging gesloten.

De laatste bijdrage aan dit boek is van Vincent Newman en handelt over het goud van de sovereigns dat volgens hem 'a Model of Accuracy' genoemd mag worden. Newman is precies de juiste persoon voor dit verhaal. Van 1962 tot aan zijn pensioen in 1975 was hij de chemisch analist van de Britse Royal Mint. Deze functie combineerde hij met die van 'Queen's Assay Master', hetgeen inhield dat hij verantwoordelijk was voor de controle van het gehalte en gewicht van alle munten van het Britse rijk tijdens de opening van de muntbus, de 'Trial of the Pyx'. Newman start zijn relaas met een citaat van een andere oud-employé van de Munt, Isaac Newton: *A Remedy is not an allowance for erring for any man's profit but a limitation of casual errors.*[7] De remedie of tolerantie voor de sovereign was volgens de wet van 1817 niet meer dan ongeveer 12 grain (0,776 gram) per pound troy (373,242 g) in het gewicht, terwijl het goudgehalte niet lager mocht zijn dan 0,91406 en niet hoger dan 0,91927.

Newman legt met zijn aandeel aan dit boek een groot stuk persoonlijke ervaring vast. Zo verhaalt hij van de onderzoeksresultaten van door hem als jong essayeur uitgevoerde gehalteproeven op oude sovereigns in 1958. Voorts van de reactie die bij zijn chef en voorganger dr. J.H. Watson werd uitgelokt toen te Perth (1959) een plaat essaaigoud van hoger gehalte was gemaakt dan ooit op de Munt te London het geval geweest was. Meest beeldend van al is wel zijn voorbeeld van de invloed van waarschijnlijk het weer op de activiteit van de smelters. Het aantal smeltingen dat na de bepaling van het gehalte geweigerd

[7] Newton was van 1696 tot 1699 Warden (waardijn) en van 1699 tot 1727 Master (muntmeester) van de Royal Mint. C.E.CHALLIS (ed.) *A New History of the Royal Mint Cambridge* (1992) 421

moest worden voor muntproduktie was van 4,32% in 1958 teruggebracht tot 0,07% in 1967 en tot 0% in 1968. In 1965 bleken er van de 1632 smeltingen 23 (1,409 %) te zijn geweigerd. Van deze 23 bleken er 16 te zijn gemaakt op twee zomerse dagen met extreem hoge buitentemperaturen. Na de eerste dag van de hoge uitval bracht Newman de tweede dag zelf door in het smelthuis, waar hij constateerde dat er op de werkzaamheden van de smelters niets aan te merken viel. De volgende dag was de buitentemperatuur veel lager en hoefde geen van de smeltingen te worden afgewezen.

Concluderend kan gesteld worden dat de geschiedenis van de sovereign in dit boek is beschreven in vijf heldere verhalen, alle opgezet vanuit een verschillende invalshoek. De combinatie van de bijzonder fraaie lay-out (zie foto) met de hoge kwaliteit van de afbeeldingen, maakt het mogelijk te stellen dat de Royal Mint er in is geslaagd een boekwerk af te leveren in de kwaliteit: PROOF!

KAREL SOUDIJN

M.L. POP-JANSEN en C. STREEFKERK (redactie) *Geld in Alkmaar. Opstellen over geld en penningen in relatie tot Alkmaar.* Oud Alkmaar, jaargang 17, 4 (1993) ISBN 90.801565.1.5/CIP, 140 blz. *f*19.90 + porti

Wie in Alkmaar raadslid wordt, krijgt bij de installatie een naslag in zilver van een zeventiende-eeuwse vroedschapspenning. Alkmaarse gemeente-ambtenaren kunnen na 25 en na 40 jaar trouwe dienst ook een penning ontvangen; de gemeente kent voor dienstjubilea penningen toe in goud, zilver en brons. Helaas zijn de Alkmaarse ambtenaren niet bijzonder gevoelig voor symboliek of numismatiek, want de meeste jubilarissen willen liever een gratificatie hebben dan een penning.

Deze informatie is te vinden in de bijdrage van burgemeester J.J.H. Pop aan *Geld in Alkmaar*, een aflevering in boekvorm van het tijdschrift van de historische vereniging Oud Alkmaar. De mededelingen over raadsleden en jubilerende ambtenaren vormen een aanhangsel bij een beschouwing over de Alkmaarse vroedschapspenning, ontworpen door Romein de Hooghe. De stempels hiervoor werden gesneden door Reynier Arondeaux, die in 1693 de eerste penningen afleverde.

Geld in Alkmaar is bedoeld om zoveel mogelijk aspecten van Alkmaarse numismatiek aan bod te laten komen. Wie het boek openslaat, wordt echter bij de eerste illustratie op een dwaalspoor gezet. Hier staat een Kaurischelp afgebeeld waarmee (volgens het bijschrift) al in 1500 voor Christus in China werd betaald. Toen ik dit plaatje zag, dacht ik even dat onze Alkmaarders met deze schelpen indertijd inkopen deden; zoiets leek me wel bijzonder. Lezing van het bijbehorende hoofdstuk, 'Geld in Noord-Holland', bracht me echter snel weer op het rechte pad. In dit hoofdstuk schetst A.A.J. Scheffers een breed tableau alvorens bij zijn eigenlijke onderwerp uit te komen. Hij behandelt eerst een wereldgeschiedenis van het geld; pas daarna komt hij in de buurt van Alkmaar uit.

De bijdrage van Scheffers is de omvangrijkste uit het boekje. De auteur hanteert bij het schrijven een 'trechtervorm': zijn geschiedenis begint wijds; pas later komt hij in Noord-Holland en in Alkmaar terecht. Interessant in zijn verhaal vond ik met name de machinaties van andere steden die in de zestiende eeuw wilden tegengaan, dat in Alkmaar een Munt werd gevestigd.

De tweede bijdrage, van C. Streefkerk, gaat over het noodgeld van Alkmaar tijdens het beleg van 1573. Het daarop volgende hoofdstuk, 'De recepissen van Alkmaar', betreft de uitgifte van papiergeld in 1795. N.L.M. Arkesteijn geeft in dit degelijke stuk een verslag waarin de verwikkelingen bijna van dag tot dag worden gevolgd. De tekst is gebaseerd op een lezing die hij 25 mei 1991 hield tijdens de voorjaarsbijeenkomst, in Alkmaar, van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

Tussen Arkesteijn en de eerder genoemde burgemeester Pop staat een artikel over

penningen die op Alkmaar betrekking hebben. A.J. de Koning begint met een algemene schets van penningen en hun betekenis; vervolgens wordt een indeling in soorten gepresenteerd. Een bijlage bij dit artikel is opgezet als voorlopige catalogus van penningen die iets te maken hebben met Alkmaar. Het criterium voor opname hierin is ruim. Penningen op de onthoofding van Egmond en Hoorne staan er bijvoorbeeld in genoemd, louter omdat eerstgenoemde niet alleen prins van Gavre en stadhouder van Vlaanderen en Artois was, maar ook graaf van Egmond. Verder betreft die onthoofding niet een typisch Alkmaarse gebeurtenis. Zo'n breed opgezette lokale catalogus heeft echter de charme van veelzijdigheid. Naast een gouden commandeurspenning die de Alkmaarder Wollebrandt Geleynssen de Jongh in 1648 kreeg, treffen we er bijvoorbeeld ook politiepenningen, armenpenningen, gaspenningen en hondepenningen in aan.

De laatste bijdrage gaat over een heel ander onderwerp: Hans Koolwijk schetst hierin de 75-jarige geschiedenis van een bank die als sponsor de publikatie van dit boekje mogelijk maakte.

Belangrijke veiling

Op maandag 21 en dinsdag 22 februari 1994 wordt bij de

NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING B.V., ROKIN 60 TE AMSTERDAM

één van de grotere particuliere muntenverzamelingen in Nederland geveild.

De collectie is gedurende 65 jaar opgebouwd.

De antieke munten – hoewel klein in aantal – zijn van niveau, met als hoogtepunt een gouden Aureus van Vespasianus in prachtige conditie.

Het accent van de verzameling ligt bij munten geslagen door munthuizen in de Provinciale gebieden.

20 Gulden 1810, Utrecht, goud

Verenigingsnieuws

DICK PURMER

GENOOTSCHAP

Najaarsvergadering te Hasselt op 2 oktober 1993

De opkomst voor de Najaarsvergadering was bijzonder verheugend. Ongeveer 120 leden vonden op 2 oktober jl. de weg naar het fraaie plaatsje Hasselt. Het genootschap was bijzonder tevreden met de vergaderlocatie. Het nieuwe stadhuis was eerst enkele dagen geleden opgeleverd en het genootschap mocht van de comfortabele raadszaal gebruik maken.

Drs H.A.M.Laarakkers, de locoburgemeester stelde in zijn openingswoord, dat hij zeer vereerd was, dat het genootschap Hasselt had uitverkoren voor de najaarsvergadering. Hij was uitermate - en naar mijn mening zeer terecht - trots op het nieuwe stadhuis, dat in de plaats was gekomen voor het oude stadhuis, dat 500 jaar had dienst gedaan. Het ontwerp past uitstekend bij de historische omgeving. In het nieuwe gebouw is de oude vestingsvorm van Hasselt terug te vinden. Het stadhuis is zeer milieubewust gebouwd; als voorbeeld noemde de heer Laarakkers het opvangen van het regenwater, dat weer gebruikt wordt bij de toiletten.

Hasselt is een oud Hanzestadje met uit 1250 daterende stadsrechten. Het bezit 70 monumenten en is een beschermd stadsgezicht in een prachtig rivierengebied. Hasselt blies in het verleden zijn toontje mee in het Oversticht. De heer Laarakkers vergat ook het numismatisch gedeelte niet en wees op de muntslag van de 15e tot de 17e eeuw. Als gebaar van waardering aan het genootschap overhandigde hij de voorzitter een tweetal boekjes, te weten *Het stadhuis van Hasselt* en *Van huisvuil en huizen in Hasselt*. Voorzitter Jan Lingen was hierdoor zeer verrast en kon in zijn dankwoord reeds ingaan op de in de vondsten beschreven munten door zich af te vragen hoe het mogelijk was, dat een VOC-duit in Hasselt uit de bodem kon komen. Voor de leden van het genootschap werden deze twee boekjes tegen een vriendelijke prijs ter beschikking gesteld. Hier werd door een groot aantal leden gebruik van gemaakt.

De jaarvergadering was zoals gebruikelijk kort. De vice-voorzttter, Hans Enters, was wegens drukke werkzaamheden afwezig. Jan Lingen deelde mede, dat Enters door de Oost-Europa Bank is aangezocht enkele jaren in een Oost-Europees land als president-directeur van de nationale bank te fungeren. Daardoor ontstaat een vacature in het bestuur, die in het voorjaar zal worden vervuld. Lingen besteedde ook aandacht aan het met de convocatie meegezonden boek *Carla Klein, beeldhouwster- medailleur*, dat door haar echtgenoot Arnold Nieuwendam (lid van het Genootschap) werd geschreven en samengesteld. Het boek is spontaan en gratis aangeboden aan de leden van het genootschap. Een geste die door de leden zeer gewaardeerd wordt.

Herdacht werden de overleden leden K. van Keekem uit Santpoort en P. Mooy uit Nijmegen.

Jan Lingen kondigde een publicatie over de munten van Zwolle aan, waarvan het manuscript door H.J. van der Wiel en de foto's, die door het Koninklijk Penningkabinet gratis ter beschikking zijn gesteld, gereed liggen. Over enkele maanden zal een ieder lid in het bezit van dit boekwerk kunnen komen.

Van de heer Berkman werd *f*400 ontvangen ten behoeve van *De Beeldenaar*, uit de verkoop van Schulman-catalogi tijdens de vorige bijeenkomst. De stichting kan deze donatie uitstekend gebruiken. Dick Purmer deelde namens het bestuur van de stichting mede, dat gezien de kosten, maar beslist niet uit andere overwegingen, besloten is ingaande 1994 het vormgeven en drukken van *De Beeldenaar* bij een andere

firma te laten plaatsvinden.

Na de huishoudelijk vergadering vond onder leiding van leden van de historische vereniging in groepjes een stadswandeling plaats, waarbij de fraaie monumenten gerichte aandacht kregen. Alle groepen kwamen samen in de Grote- of Sint Stephanuskerk. De organist bespeelde daar het fraaie in het begin van de 19e eeuw door Rudolf Knol gebouwde orgel. Ook het tegenover de kerk liggende oude stadhuis was ter gelegenheid van ons bezoek opengesteld. Zeer vermaard is de in het stadhuis opgestelde wapencollectie, met onder meer een fraaie collectie haakbussen. Deze wapenverzameling is onder andere opgediept uit de stadsgrachten.

Na een voortreffelijke lunch in 'De Herderin' liep het gezelschap terug naar het nieuwe stadhuis voor het numismatische middagprogramma.

Jan Grolle had het zich niet gemakkelijk gemaakt door *de muntslag van de heren van Kuinre van ca 1280 tot ca 1376* te behandelen. Voor aanvang van zijn lezing deelde hij een gedegen werkstuk uit, waarin naast de catalogus van de munten van Kuinre tevens de geneologie van de heren van Kuinre en de heraldiek van deze heren wordt behandeld. Bij gebrek aan geschreven bronnen is interpretatie van bekende gegevens noodzakelijk. Op onnavolgbare wijze gaf Jan ons zijn visie op de stamvader Hendrik de Kraan en zijn opvolgers, waarbij hij inzicht gaf van de door hem gehanteerde criteria. Ook de gepresenteerde dia's ondervonden veel waardering. Ik ben benieuwd of deze persoonlijke en goed gedocumenteerde presentatie nog geschreven reacties teweeg brengt. Hoewel het voor de spreker een extra werklast oplevert, zou vastlegging van deze lezing – in het jaarboek – de behandelde muntslag ook toegangkelijk kunnen maken voor de niet aanwezige leden.

Martin Bloemendaal stelde het op prijs gevraagd te zijn voor een inleiding over *De muntslag te Hasselt*. Hij had als uitgangspunt zijn eigen muntenverzameling genomen, die op dia's van Jan Lingen een grote affiniteit tot het onderwerp geeft. De bestudering van het onderwerp leidde tot nieuwe ontdekkingen. Bloemendaal deed dit aan de hand van een aantal vragen, zoals: Zijn er in Hasselt munten geslagen? (antwoord: ja); Op wiens naam? (de Utrechtse Bisschoppen, de landsheer Philips II en de stad Hasselt); Waar? (in de Hoogstraat; het gebouw is inmiddels verdwenen); Door wie? (hierbij een uitgebreid overzicht van

Het nieuwe stadhuis van Hasselt

muntmeesters, waardijnen en ijzersnijders); Met welk recht? (het recht van de Bisschoppen werd aangetoond, het recht van de koning is duidelijk, 'le droit c'est moi'. Het privilege van de stad daarentegen is niet te bewijzen); Zijn de munten zeldzaam? (dat valt wel mee); Zijn er in Hasselt ook munten geklopt? (ja, in 1582. Andere kloppen ca. 1480 en ca. 1600 zijn moeilijk aan Hasselt toe te schrijven); Zijn ze beschreven? (ja, door Cost Jordens, Van der Chijs, Ebbinge en Enno van Gelder).

Na deze benadering volgde een presentatie van penningen en munten, waarbij ook aandacht werd besteed aan de verhouding van Hasselt met zijn omgeving, zoals onder andere met Zwolle.

De najaarsvergadering van het Genootschap werd na deze twee uitstekende presentaties afgesloten. Daarna werd het tijd voor een drankje en genoot een kleiner gezelschap van een uitstekend diner in 'De Herderin'. De deelnemers kunnen terugzien op een geslaagde dag met acceptabel weer.

GREET KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bestelmogelijkheid Inschrijfpenning 1994

Tot 1 mei 1994 kunnen leden van de vereniging op de Inschrijfpenning 1994, *De Boeienkoning* door Theo van de Vathorst, inschrijven. Elders in dit nummer van *De Beeldenaar* is de penning afgebeeld en toegelicht. Na 1 mei 1994 wordt de productie in werking gesteld en kan de penning niet meer besteld worden. De kosten zijn *f*97.50 inclusief verzending. Te bestellen door overmaking van dit bedrag op postgiro 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem onder vermelding van *Inschrijfpenning 1994*. De penning wordt na gereedkomen toegezonden.

Contributie 1994

De leden en donateurs van de vereniging ontvingen een acceptgirokaart ter voldoening van de contributie 1994. Verzocht wordt de contributie zo spoedig mogelijk te voldoen.

Jaarpenning 1994

Als jaarpenning 1994, die ieder lid toegestuurd wordt, verschijnt een door Bruno Ninaber van Eyben ontworpen penning als hommage aan de Nederlandse glaspionier Andries Copier. De penning zal april 1994 voor verzending gereed zijn.

Algemene ledenvergadering 1994

De Algemene ledenvergadering 1994 zal worden gehouden op 4 juni 1994 te Leerdam. De leden ontvangen te zijner tijd een uitnodiging en nadere informatie betreffende het programma.

Inlegvel catalogus

Ter aanvulling van de catalogus zal een inlegvel met foto's van de verenigingspenningen uitgegeven na 1987 verschijnen. Het zal met de uitnodiging voor de algemene ledenvergadering aan de leden worden toegezonden.

Tentoonstellingen

CHRIS VAN DER HOEF Penningen, beelden, ceramiek
Vanaf half februari 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE ZILVEREN DUKAAT, van rijksdaalder tot handelsmunt
Thema-tentoonstelling over zilveren dukaten
Tot 31 maart 1994 in het Museum van 's Rijks Munt Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

HOLLAND COIN FAIR 1994

Nederlands Congresgebouw Den Haag

4 februari 17.00 - 21.00 uur
5 februari 10.00 - 17.00 uur
6 februari 11.00 - 17.00 uur

De 9e jaarlijkse
HOLLAND COIN FAIR

Dé belangrijkste muntenbeurs in Nederland.
Exposities door 's Rijks Munt en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.
Selecte groep munthandelaren uit binnen- en buitenland.

Entree *f* 5.-

Onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren
Voor informatie: Holland Coin Fair
Stichting Bevordering Numismatiek
Tel. 020 - 622 25 30
040 - 12 34 55
Postbus 5803, 3290 AC Strijen

VEILING 21

11 en 12 april 1994

Wij hebben al een solide basis voor de volgende veiling, en zijn er zelfs trots op dat een grote buitenlandse collega ons benaderd heeft om te voorkomen dat we op dezelfde dag dezelfde soort munten veilen.

Wij kunnen nog gebruiken goede losse munten – zeg boven de *f* 200 per stuk – en mooie verzamelingen.

Kunt u contact met ons opnemen als u zoiets in huis heeft en wenst te verkopen?

Gaarne voor eind januari 1994.

Wij besluiten met u te bedanken voor het in ons gestelde vertrouwen en wensen u een voorspoedig 1994.

A.G. en P. van der Dussen

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
NL - 6211 HW Maastricht.

tel. (0) 43.215.119.

Adressen Numismatische kringen

Redactie NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN: Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 01899-14709

SECRETARIATEN, TIJDSTIPPEN EN PLAATSEN VAN SAMENKOMST

AMSTERDAM Gooioord 158, 1103 CK Amsterdam, 020 6993118.
- oktober t/m mei op 2e maandag om 19.45uur in 't Open Hof', Burg. Haspelslaan 129 te Amstelveen.

BLOEMBOLLENSTREEK e.o. Regenvlietweg 31, 2191 BB De Zilk, 02520 15217.
- september t/m juni op 2e dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys', Vivaldistraat 4 (Poelpolder) te Lisse.

BRABANT Veldm. Montgomerylaan 571, 5612 BM Eindhoven, 040 441003
- oktober t/m mei op 2e woensdag om 20.00 uur, Parade te 's-Hertogenbosch.

BREDA 'De Baronie, Overakkerstraat 187, 4834 XL Breda, 076 613935
- voor data informeer bovenstaand adres; bijeenkomst om 20.00 uur in Gemeenschapshuis 'Doornbos' Abdijstraat 26 te Breda.

FRIESLAND 'Mr Jacob Dirks', Hofstraat 12bis, 8861 EP Harlingen, 05178 17156.
- oktober t/m mei op afwisselende dinsdagen om 20.00 uur, Hoogend 18 te Sneek.

FRISIA Kleasterwei 37, 8511 Goingarijp, 05668 9445.
- september t/m april m.u.v. december op laatste dinsdag om 19.00 uur in 'De Opdracht', Stationsweg 150b te Drachten.

GRONINGEN De Hilde 61, 9472 WP Zuidlaren, 05905 95975.
- september t/m mei 3e vrijdag om 20.00 uur in CJMV-gebouw, Spilsluizen 9 te Groningen.

'S-GRAVENHAGE Postbus 682, 2300 AR Leiden, 070 3326472 (tijdens kantooruren).
- september t/m mei op 3e dinsdag (zoveel mogelijk) om 20.00 uur in Remonstrantse Kerk (koffiekamer), Laan van Meerdervoort 955 te Den Haag.

HOOGEVEEN Van Limburg Stirumstraat 31, 7901 AM Hoogeveen, 05280 67649.
- september t/m mei op 2e donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17 te Hoogeveen.

KAMPEN 'Moneta Campensis' Techniekweg 4, 8304 AW Emmeloord, 05270 97116.
- Bijeenkomsten variabel, om 19.45 uur in wijkgebouw 'Wijkver. Flevowijk', Lamoraal van Egmondstraat 2 te Kampen.

KENNEMERLAND 2e Hogerwoerddwarsstraat 6, 2023 VJ Haarlem, 023 255765.
- september t/m juni op 3e maandag om 19.30 uur in 'Buurtcentrum-Noord', Muiderslotweg 238 te Haarlem.

VALKENSWAARD Het Land van Ravenstein, Eindhovenseweg 183, 5552 AC Valkenswaard, 04902 12350
- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in de 'De Schouw', Brabantplein 1 te Uden.

LIMBURG Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, 043 215119
- september t/m juni variabel om 20.00 uur in Hotel Bergère, Stationsstraat 10 te Maastricht

NOORD-OOST POLDER Uranusstraat 5, 8303 ZW Emmeloord, 05270 16650.
- september t/m mei op laatste dinsdag om 20.00 u. in Ger. Centrum, C. Dirkszplein 1 te Emmeloord.

OOST-NEDERLAND Deventerweg 164, 7203 AT Zutphen, 05750 13256.
- september t/m mei op 2e dinsdag om 19.30 uur (ruilen 19.30-20.00 uur) in 'De Klok', Lagestraat 2 te Dieren.

ROTTERDAM Hoyledesingel 16 3054 EK Rotterdam 010 4227741
- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in Rudolf Mees-Instituut van

Kon. Ammanstichting, Boezemweg 171 te Rotterdam.

TWENTE Postbus 1204, 7500 BE Enschede, 053 775139.

– september t/m mei op 3e dinsdag om 19.30 uur in Hotel 't Lansink te Hengelo.

UTRECHT H. Tollenstraat 26, 3521 XX Utrecht, 030 943854.

– september t/m april (niet in december) 4e woensdag om 19.30 uur in Vergadercentrum 'Majella', Vleutenseweg 494, 3532 HZ Utrecht.

ZEELAND Breeweg 40, 4335 AR middelburg, 01180 26294.

– september t/m juni op 2e donderdag om 19.00 uur in 'De Schakel', Bachtensteene 14 te Middelburg.

ZWOLLE 'De Duit', Irenestraat 1, 8019 XC Zwolle, 038 211443.

– september t/m mei op 3e maandag om 19.45 uur in 'Speeltuingebouw Assendorp', Geraniumstraat te Zwolle.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Gespecialisserd in gouden
en zilveren munten.
Tevens aan- en verkoop
van 's-Rijksmuntprodukten

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Telefoon nr. 040-123455
Telefax nr. 040-110845

INKOOP-TAXATIE-VERKOOP

Karel de Geus

Gespecialiseerd in gouden en zilveren munten
Open: dinsdag t/m zaterdag van 10.00-17.30 uur

Bezoek onze stand tijdens de Holland Coin fair
in het Nederlands congresgebouw te Den Haag
op 4, 5 en 6 februari a.s.

n
v
m
h

Lid Nederlandse vereniging
van munthandelaren

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst

Uitgave Stichting De Beeldenaar
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071 120748, fax 071 128678)

Bankrelaties:
Postbank 5761252 (t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam)
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632 (t..n.v. Stichting De Beeldenaar)

Redactie
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk,
A.J. de Koning (wnd. eindredacteur)
J. Limperg,
K.A. Soudijn

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden (tel 071 120748, fax 071 128678)

Vormgeving, zet- en drukwerk
Drukkerij Orientaliste, Klein Dalenstraat 42, B-3020 Winksele

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f*36 (overige landen *f*58); losse nummers *f*7.50 (inclusief verzendkosten)
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen
Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers
Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen
Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden.
Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

Adreswijzigingen
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst gelieve adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder)
De overige abonnee's gelieve adreswijziging te zenden naar de uitgever

Adressen Verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat, opgave adreswijzigingen:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV,
Postbus 98,
1000 AB Amsterdam,
020 5242274

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap; opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem, 01830 26543 Postbank giro 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
(opgave adreswijzigingen)
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899 14709

ISSN 0165-8654

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

30 Gulden 1684, Middelburg, goud

Rijksdaalder 1682, Middelburg, goud

Gouden afslag van zilveren Dukaat 1743, Utrecht

UNIEKE VEILING

21 en 22 FEBRUARI 1994

Onder de hamer komt een éénmalige verzameling

Antieke, Middeleeuwse, Provinciaalse, Zuidelijke Nederlanden en Koninkrijksmunten, Historie penningen, Bankpapier en Literatuur.

Deze prachtige verzameling werd met liefde en veel kennis gedurende zestig jaar bijeengebracht en bevat vele uiterst zeldzame en unieke stukken.

De collectie wordt verdeeld over circa drieduizend kavels.

De catalogus wordt op groot formaat gedrukt en uitgebreid voorzien van foto's in kleur en zwart wit.

Buiten de normale kijkdagen ten kantore, zullen de kavels ook te bezichtigen zijn op 28 en 29 januari a.s. tijdens de internationale Münzenmesse te Bazel en van 4 t/m 6 februari a.s. op de Holland Coinfair in het Congresgebouw te Den Haag.

Door overmaking van *f*25 op gironummer 461000 verzekert u zich van tijdige toezending van de catalogus en de opbrengstlijst na de veiling.

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING
Rokin 60, Amsterdam-C. Telefoon 020 6230261

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit is munten kopen een zaak van vertrouwen ...

leden van de n.v.m.h. zijn uw vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

ledenlijst per januari 1994

lijst van aaneengesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 8
5101 TC Dongen
016 23-12169
Fax 016 23-18662

A.G.van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-123455
fax 040-110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445-1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434-52838

H.B.U. n.v.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
300 AE Rotterdam
010-4307866
fax 010-4307397

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J.C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

L. Kevelam
Speulderweg 15[2]
3886 LA Garderen
05776-1955
fax 05776-1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879
fax 05410-20302

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322
fax 05499-61352

ING Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-65577375

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120-24123
fax 04120-51014

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020-6230261
fax 020-6242380

Postzegel- en munthandel T. Peters
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530
fax 020-6222454

Van Roekel B.V.
E.D.J. van Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010
fax 04750-11682

Laurens Schulman b.v.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159-16632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153-10056
fax 02153-89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Ettten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
01854-1719
fax 01854-4424

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

corresponderend lid:
Münz Zentrum
W. Albrecht
Rubensstraße 42
5000 Köln 1 - B.R.D.
09-49221230848

Jean Elsen
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
09-3227346356

secretariaat n.v.m.h.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen

Weet u dat er n.v.m.h.-geschenkbonnen bestaan van *f* 10,– en *f* 25,–?
Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr. Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1994, 18e JAARGANG NR. 2

Veiling — Auction

18–19 APRIL 1994

hotel JAN TABAK Bussum

Ter veiling komen vele kavels waaronder :
Nederlandse provinciale munten, Koninkrijk , Ned. Indië / Zuidelijke Nederlanden / Romeinse aurei / Buitenlandse munten / Historie– en Gildepenningen / belangrijke collectie nederlands Papiergeld / Numismatische boeken

De rijk geïllustreerde veilingcatalogus wordt medio maart 1994 verzonden
Te bestellen, inclusief de na de veiling toegezonden lijst van opgebrachte prijzen, door overschrijving van f 25,– op postgiro 44 73 14

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 18 (1994) nr. 2

Een tijdloos sieraad in het Penningkabinet **50**
M. GROEN - VAN ANDEL over een 'mooi en interessant voorwerp'

Muntslag voor verre landen **56**
L.M.J. BOEGHEIM besluit zijn artikel over munten voor Indonesië [2]

'A. 8' **62**
C. VAN HENGEL over een in Dordrecht gevonden zilveren muntje

Nieuwe Kunst en Art Déco van Chris van der Hoef **65**
YVONNE PLOUM geeft informatie over CHRIS VAN DER HOEF en zijn werk naar aanleiding van de nieuwe expositie in het Koninklijk Penningkabinet

Mysteries en misverstanden rond Zeeuwse guldens **74**
J.C. VAN DER WIS deed een verhelderend bronnenonderzoek

Fidem 1994 **78**

Boekbespreking **80**

Penningnieuws **86**

De zilveren dukaat **90**

Verenigingsnieuws **91**

Tentoonstellingen **92**

Op de voorplaat
Camee in geëmailleerd gouden hanger (zestiende / zeventiende eeuw)
Sardonyx, 20 x 11,5 x 5,5 mm / 31,5 x 24 mm. *zie pag. 50*

Een tijdloos sieraad in het Penningkabinet

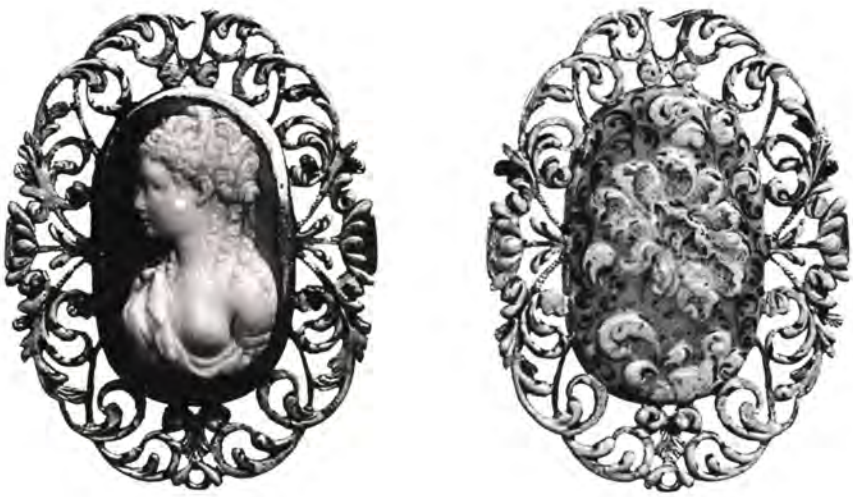
MARIANNE GROEN-VAN ANDEL

Soms zijn er voorwerpen in een collectie aanwezig waar men naar kan kijken zonder dat ze gezien worden.

De camee in geëmailleerde hanger is zo'n voorwerp. Het stuk is regelmatig te zien in de vitrines van het KPK omdat vooral de zetting een welkome gekleurde afwisseling biedt tussen de munten en penningen. Daar in die vitrine ligt het mooi te zijn zonder echt op te vallen. Pas bij nadere beschouwing blijkt het voorwerp behalve mooi ook nog interessant te zijn.

Het sieraad bestaat uit een sardonyx camee in een geëmailleerd gouden zetting. De totale afmetingen bedragen 31,5 x 24 mm. De camee zelf is 20 x 11,5 x 5,5 mm en bestaat uit twee lagen. De voorstelling is uitgesneden in de witte laag en contrasteert met de daaronder liggende, donkerder, grijze laag. De afbeelding op de camee stelt een vrouw voor, in (bijna) halffiguur weergegeven. Haar hoofd is en profil naar links afgebeeld, het zichtbare gedeelte van haar lichaam in driekwart profiel. Haar gezicht wordt gekenmerkt door een lange rechte, klassieke neus, een fijn uitgewerkte kleine mond en een kin die in meisjesboeken omschreven zou worden als 'parmantig'. Haar kapsel is een ingewikkelde constructie van krullen die gevangen worden gehouden door vlechten die van links naar rechts over het hoofd lopen en daarbij het oor geheel vrij houden. Laag op het achterhoofd is een soort knoop in het haar gelegd waaruit een paar pijpekrullen ontsnappen die speels over de schouders zijn gedrapeerd. De vrouw draagt een gewaad dat met een slip over haar rechterschouder loopt. Het gewaad bedekt de rechterborst maar laat de linkerborst vrij en al afzakkend onthult het ook de linkerschouder en bovenarm. De voorstelling is vrijwel beeldvullend.

De steen is gezet in een hanger die bestaat uit een gouden kast met daaromheen een rankwerk van gouddraad.

Camee in geëmailleerd gouden hanger (voor- en keerzijde) nr. 1025, collectie Koninklijk Penningkabinet, Leiden

De voor- en keerzijde van het rankwerk en de keerzijde van de kast zijn door middel van emailverf van een geschilderde, kleurrijke voorstelling voorzien. Deze techniek, die bekend staat als *email peint*, werd in Europa aan het eind van de vijftiende eeuw geïntroduceerd. Door op een geëmailleerde monochrome ondergrond telkens een laagje aan te brengen, konden voorstellingen echt geschilderd worden. Deze techniek is gebaseerd op twee ontdekkingen. De eerste ontdekking is dat de glaspasta die na verhitting het email vormt (email is glas dat met metaaloxyden gekleurd is) ook zonder metaaldraden stripjes of dijkjes (de al bestaande technieken van het *email cloisonné* en *champlevé*) aan de metalen ondergrond van de te decoreren oppervlakte kan hechten. De tweede ontdekking is gebaseerd op het werken met emailkleuren die door de diverse toevoegingen verschillende smeltpunten hebben. Door het email laag na laag aan te brengen en te verhitten zonder dat een vermenging met de voorgaande laag optreedt, worden verschillende tinten en kleuren verkregen, waarmee schilderkunstige effekten bereikt kunnen worden. Deze techniek werd in de loop van de zestiende eeuw vooral door Franse kunstenaars geperfectioneerd.

Het rankwerk is uitgevoerd in wit met groene accenten en hier en daar nog een restantje rood. Op een aantal plaatsen is de verf verdwenen en is het gouddraad zichtbaar. Het rankwerk is heel symmetrisch opgebouwd, want zowel de linker- en de rechterkant als de bovenste en de onderste helft kunnen gespiegeld worden. Door de speelse bladmotieven wordt een te starre indruk echter vermeden. Het midden van de zijkanten van het rankwerk wordt gevormd door een bloemmotief en het midden van de boven-en onderkant door een gesloten bladmotiefje. Helaas is de bovenkant beschadigd, vermoedelijk doordat de bevestiging van het oogje waaraan de hanger gedragen zou moeten worden, is afgebroken. De voorstelling op de achterkant van de kast laat in het midden een a-symmetrisch geplaatste bloem zien, vermoedelijke een soort tulp, uitgevoerd in wit en roze. Eromheen zijn bladeren afgebeeld, rechtsboven en linksonder in wit met groene details. De rest van de oppervlakte is gevuld met in simpele lijnen weergegeven blaadjes en krulletjes. De hele voorstelling is afgebeeld tegen een turkooisgroene achtergrond.

De zetting en de steen zijn samen versmolten tot een juweeltje. Maar de eenheid is niet altijd zo hecht geweest. Want de twee elementen dateren uit verschillende periodes.

Ornamentprent van Johannes Sibmacher, gepubliceerd door Hieronymus Bang, Nuremberg 1596

De zetting

Aan het eind van de zestiende eeuw ontwikkelde zich in de decoratiemode een voorkeur voor bloemmotieven. Deze voorkeur werd opgewekt door de ontluikende – ook wetenschappelijke – belangstelling voor de natuur. Een groeiend aantal botanische publicaties aan het begin van de zeventiede eeuw was daarvan het gevolg, zoals bijvoorbeeld De Bry's *Florilegium Novum* uit 1612 of Cochins *Livre Nouveau de Fleurs* uit 1635.

Ook in de 'grote' schilderkunst is deze tendens te bespeuren. Bloemstillevens worden vanaf het begin van de zeventiende eeuw steeds populairder. Onder de ornamentprenten nemen de florale motieven een steeds belangrijker plaats in. Door middel van deze prenten werden de motieven verspreid en in alle takken van de beeldende kunst en de kunstnijverheid toegepast. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw zijn het vooral de Nederlandse en Duitse ateliers die zich onderscheiden door het gebruik van bloemmotieven, zoals die te zien zijn op ornamentprenten.

Langzamerhand leidde de toenemende barokke invloed tot 'losse' bloemmotieven, waarbij de bloemen bijna uit elkaar dreigen te springen, in tegenstelling tot de nogal strakke, bijna symmetrisch gecomponeerde bloemstillevens en ornamentprenten uit het eind van de zestiende en het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Daarom moet de zetting, op grond van de decoratie, gedateerd worden in het tweede kwart van de zeventiende eeuw en vermoedelijk gemaakt zijn in een Duits of Nederlands atelier.

De camee

De camee met de vrouwenfiguur erop is ouder dan de zetting. De nogal bleek melkgrijze sardonyx is een steensoort en kleur die favoriet was in de Italiaanse renaissance. De vorm, een breed staand ovaal kwam in de zestiende eeuw veel voor als drager van portretten. De manier waarop de

Camee, 17e eeuw, collectie Kunsthistorisch Museum Wenen. Afbeelding afkomstig uit EICHLER/KRIS: *Die Kameen im Kunsthistorischen Museum, Wien, 1927 taf. 69, nr 428*

Agaat/onyx camee met portret van Maria Stuart 1550/60, coll. Bibl. Nationale, Parijs, Cabinet Des Medailles

Portretpenning van Isabella Trotti Negrisoli, vermoedelijk gemaakt door Pastorino de Pastorini 1550, 55mm, coll. Samuel Kress, National Gallery of Art, Washington nr 327

vrouwenfiguur is uitgesneden wijst ook op die periode. De scherpe lijnen waarmee vooral de tegenstelling tussen het gewaad en de bovenarm is weergegeven, wijzen al naar de ontwikkeling aan het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw: heel scherp getrokken lijnen waarmee op een bijna naïeve wijze het verschil tussen de verschillende materialen: stof en vlees, wordt uitgedrukt. De zacht gemodelleerde borst van de oudere cameëen wordt aan het begin van de zeventiende eeuw een scherp uitgesneden cirkeltje.

De haardracht is een andere aanwijzing voor een datering in de zestiende eeuw. Doordat de manier waarop het kapsel werd gedragen steeds veranderde (een vrouw moest per slot van rekening met de mode meegaan), kan de haartooi een belangrijke aanwijzing voor een datering vormen.

De vrouw op de camee draagt haar haren opgestoken in een soort knot op haar achterhoofd, met een aantal pijpekrullen in haar nek die over haar schouder zijn gedrapeerd. Het voorhoofd en de oren worden grotendeels vrijgelaten. Kenmerkend zijn de gevlochten banden die over het haar lopen en als het ware een korfje vormen voor de golvende lokken die bovenop het hoofd liggen. Parallellen voor een dergelijk kapsel zijn er volop te vinden. De meeste en vroegste stammen uit Italië, waar op penningen vanaf vlak voor het midden van de zestiende eeuw een dergelijk bandenkapsel voorkomt. Vanuit Italië verspreidde deze haarmode zich over Europa en ook Maria Stuart, koningin der Schotten, wordt met een dergelijk modieus kapsel afgebeeld.

De graveur en steensnijder Valerio Belli maakte een aantal penningen, gebaseerd op antieke munten, waarop zelfs Helena van Troje is afgebeeld met een bandenkapsel waaruit een paar pijpekrullen komen. De klassieke oudheid zal zeker een inspiratiebron van dit zestiende-eeuwse kapsel zijn geweest. De grote bloei van het bandenkapsel ligt tussen 1550 en 1570, zoals te concluderen is uit vergelijkingen met portrettten op penningen uit die periode. Omdat een dame nu eenmaal niet graag met een ouderwets

Portretpenning van Helena van Troje, gemaakt door Valerio Belli (1468-1546), gegoten, 30 mm, coll. Samuel Kress, National Gallery of Art, Washington nr 387

Portretpenning van Costanza Bocchi, gemaakt door Antonio Signoretti, 1560. 65 mm, coll. Samuel Kress in de National Gallery of Art, Washington nr 451

kapsel geportretteerd wil worden, zal het cameeportret rond die tijd gemaakt zijn. Ook de vorm van de steen en de stijl van het snijden wijzen hierop.

Over de maker en zijn nationaliteit is niets bekend. Op grond van de vorm, steensoort en het afgebeelde kapsel, is Italië, dat in de zestiende eeuw talloze centra van steensnijkunst kende, als land van oorsprong heel aannemelijk. Overeenkomsten met de penningkunst uit de periode 1550 - 1570 kunnen ook de plaats waar hij werkzaam was iets nader bepalen, namelijk Noord-Italië, waarbij vooral gedacht moet worden aan de cultuurcentra en vorstenhoven zoals Ferrara en Milaan.

De betekenis

Cameëen waren zowel in de klassieke oudheid als in de renaissance geliefde objecten, omdat in deze kleine kunstvorm de natuur met de kunst verenigd werd. Aangezien in de renaissance de klassieke oudheid als zeer belangrijke inspiratiebron werd beschouwd en in vele opzichten werd nagevolgd, werden ook cameeën bijzonder gewaardeerd, juist omdat ze zo kenmerkend voor die klassieke oudheid werden geacht. De onderwerpen op renaissance-cameëen werden ook meestal ontleend aan de klassieke oudheid: menig heidense godheid lag te pronken in de verzamelingen van katholieke kardinalen. Zelfs contemporaine onderwerpen waren niet vrij van klassieke invloeden en dat is bij voorbeeld merkbaar in het cameeportret dat hier besproken wordt.

De afbeelding toont een, ons helaas onbekende, dame met een half ontblote borst. Het gelaat is weliswaar enigszins geïdealiseerd maar vertoont voldoende individuele trekken om ons ervan te overtuigen dat we hier met een portret te maken hebben. Het is echter geen algemeen verspreid gebruik in de zestiende eeuw geweest dat een dame zich met een ontblote borst liet portretteren, hoewel ook op penningen af en toe dergelijke voorstellingen wel voorkomen. Toch zou een dame zich, zonder goede reden, zo niet laten afbeelden. Daarom moet die reden worden gezocht in de betekenis van het – uit de klassieke oudheid stammende – ontblote borst-motief.

Portretpenning van Catherina Riva, gemaakt door Antonio Abondio (1538-1591), 75 mm, coll. Samuel Kress, National Gallery of Art, Washington nr 467

Glaspasta met afbeelding van een amazone, gemaakt tussen 50 v. Chr. en 50 A.D., Maaskant nr 450, collectie Koninklijk Penningkabinet, Leiden

Hyacint met borstbeeld van Cleopatra, 16e eeuw, coll. Kunsthist. Museum Wenen, Eichler/Kris nr 155

Al vanoudsher zijn er afbeeldingen gemaakt van vrouwen met een ontblote borst. Gekleed in een kort gewaad en uitgerust met wapens was dit de gebruikelijke wijze van weergave van een Amazone. Ook sommige klassieke heldinnen werden, ter identificatie van hun identiteit, met een ontblote borst afgebeeld. Dit gebeurde, omdat juist die borst in hun levensgeschiedenissen een belangrijke rol speelde: bij voorbeeld Cleopatra die uit liefdesverdriet wilde sterven en een slang in haar borst liet bijten, of Lucretia die, om haar eer te verdedigen, een dolk in haar borst stak. Ook Omphale wordt, als aanduiding van haar sexe, met een ontblote borst afgebeeld terwijl ze getooid is met het leeuwevel en de wapens van Herakles die ze vol trots draagt als teken van haar (tijdelijke) superioriteit over de legendarisch held. Personificaties worden soms ook met een ontblote borst afgebeeld. Een goed voorbeeld is Caritas, de goede zorgzaamheid, afgebeeld als een vrouw, vaak met kinderen, waarbij de borst verwijst naar de liefdevol verstrekte moedermelk. In de loop der eeuwen werd Caritas steeds meer een symbool van het doen van goede werken en kan haar betekenis zowel een verwijzing naar de specifieke moederliefde als naar de deugd in het algemeen zijn. In de zestiende eeuw cirkuleerden er in Italië boeken die o.a. door kunstenaars werden gebruikt, waarin dergelijke personificaties waren afgebeeld en verklaard.

Het cameeportret waaraan dit artikel is gewijd, is waarschijnlijk gemaakt onder invloed van zulke boeken. De onbekende vrouw is afgebeeld met een ontblote borst als verwijzing naar haar (moederlijke) goedheid. Tegelijkertijd verraadt het feit dat er een cameeportret van haar is gemaakt de klassieke belangstelling van de omgeving waarin zij verkeerde. Zij was zo zelfbewust dat ze zich met een ontblote borst dorst te laten afbeelden en niet, zoals de meeste van haar geportretteerde tijdgenotes, geheel gekleed. Misschien dat er toch iets van een strijdbare Amazone of een superieure Omphale in haar school?

Het complete sieraad is een prachtig voorbeeld van versmelting van vormen en ideëen uit de klassieke oudheid en de zestiende eeuw. Daarnaast zijn in materieel opzicht de zestiende en de zeventiende eeuw met elkaar verbonden door de combinatie steen en zetting. Bedenk daarbij dat de steen als materiaal al vele miljoenen jaren oud is, maar door ingrijpen van kunstenaars uit de zestiende en zeventiende eeuw uit de anonimiteit werd gehaald en het zal duidelijk worden waarom de bewondering voor dit kleine juweeltje tijdloos mag zijn en dat het altijd gezien móet worden.

Onyx met een afbeelding van Omphale, begin 17e eeuw, coll. Kunsthist. Museum Wenen, Eichler/Kris nr 426

Portretpenning, Symbolische voorstelling La Belle et la Morte, gemaakt door Jan de Vos / Paulus van Vianen 1614, zilver, 60 x 49 mm

Muntslag voor verre landen

's Rijks Munt slaat munten voor Indonesië [2]

L.M.J. BOEGHEIM

Wettelijke basis

Onder het Nederlandse gezag was het muntwezen in Nederlandsch-Indië gebaseerd op de wet van 31 oktober 1912 Stbl. 325, die in feite gold tot de souvereiniteitsoverdracht in 1949. Deze wet werd buiten werking gesteld door de Noodwet no. 20 dd. 27 september 1951 (Staatsblad 95).[1] Door de Minister van Financiën, mr Jusuf Wibisono, werden een aantal overgangsmaatregelen uitgevaardigd betreffende de inwisselbaarheid van gouden, zilveren en nikkelen munten en de gelijkstelling van munten van 1 tot en met 50 cent aan munten met dezelfde waarde in rupiahs. Gelijktijdig verscheen een bekendmaking in zake de uitgifte van aluminium munten van 5 en 10 sen, waarvan de kenmerken werden omschreven.[2]

Niet iedereen scheen overigens met de nieuwe munten bijster ingenomen te zijn geweest. Uit een krantenbericht blijkt dat tegen de directeur van de Standard Vacuum Petroleum Mij. te Pendopo, de heer Meinveld, wegens belediging van de regering van Indonesië voor het landgerecht te Palembang zes maanden gevangenisstraf was geëist.[3] Hij zou demonstratief op drie aluminium muntstukken hebben getrapt, hetgeen door getuigen werd bevestigd.

Resultaten van de muntslag

Door 's Rijks Munt werd aangemaakt en afgeleverd:

Jaartal*	Aantal milj.	Waarde sen	Samenstelling	Gewicht** gram	Rand	Middellijn mm	Dikte mm
1952	100	50	85%Cu; 15%Ni	3,25	kartel	20,0	1,7
1952	200	25	Aluminium	2,20	kartel	26,0	2,0
1951	250	10	Aluminium	1,70	kartel	23,5	1,9
1951	200	5	Aluminium	1,30	glad	22,0 gat	1,8
1952	100	1	Aluminium	0,75	glad	18,0 gat	1,5

Stempel voor 25 sen-munt Indonesia

Muntmeesterteken: vis
Muntteken: mercuriusstaf

* : In de collectie van 's Rijks Munt bevinden zich proefslagen van de 1 en 5 sen met het jaartal 1950 alsmede van de 25 sen met het jaartal 1951.
** : De tolerantie op het gewicht is 15 duizendste.

[1] Muntverslag over het jaar 1951 - 's-Gravenhage 1952 - p. 6, art. 1 lid 1 van Noodwet Munt 1951 welke wet tevens de invoering van de nieuwe munten van 50, 25, 10, 5 en 1 sen regelt.

[2] Bijbladen 170, 171 en 172 op het Staatsblad voor de Republik Indonesia (niet gedateerd)

[3] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden, doos 47 omslag correspondentie over aanmunting voor Indonesië 1952/53. Het kranteknipsel is noch gedateerd, noch is de naam van de krant aangegeven.

Uit een vergelijkend overzicht van de aanmaakkosten en de verkoopprijzen blijkt dat de winst die 's Rijks Munt gemaakt heeft gering was. De winsten, berekend in oktober 1951, dus vóór het afsluiten van de overeenkomst voor het 50 sen stuk, op grond van standaardcalculaties, bedroegen per 1 miljoen stuks:

Voor de 25 sen: *f*177,35
Voor de 10 sen: *f*244,80
Voor de 5 sen: *f*2072
Voor de 1 sen: *f* 576

Hierbij komt dat het aluminium voor de fabricage van de 5 en 1 sen stukken in Nederland kon worden aangekocht, doch dat de rondellen voor de 25 en de 10 sen stukken uit Duitsland werden geleverd, waarbij ook nog de vrachtkosten van de Nederlandse grens tot Utrecht ten laste van 's Rijks Munt kwamen. Gezien het feit dat 's Rijks Munt enige jaren nodig heeft gehad voor de vervaardiging van de 850 miljoen stuks munten en zelfs de productie voor Nederland gedurende enige tijd moest worden ingekrompen, is het financiële resultaat pover te noemen.

's Rijks Munt heeft de Republik Indonesia op onbaatzuchtige wijze geholpen. Van Indonesische zijde is hiervoor weinig waardering getoond. Over eventuele vervolgorders is zelfs geen enkel overleg gepleegd. Deze werden, in tegenstelling tot het gestelde dat geen munten meer uit het buitenland zouden worden betrokken, in Duitsland, Engeland en Oostenrijk geplaatst. De relatie tussen Indonesië en Nederland was echter in 1953 en volgende jaren zodanig verslechterd dat Indonesië geen behoefte meer schijnt te hebben gehad de aanmuntingen in Utrecht voort te zetten.

De spaarmunt

Van oudsher heeft de inheemse bevolking van Indonesië een voorliefde voor gouden munten aan de dag gelegd. Gouden tientjes en gouden dukaten waren bijzonder in trek en werden dan ook in grote aantallen naar Nederlandsch-Indië geëxporteerd. Toen tijdens de Japanse bezetting en de troebelen in de jaren 1945-1950 geen gouden munten meer op de markt kwamen zijn door inlandse goudsmeden zelfs wel gouden dukaten nagemaakt.[4]

Het viel dan ook niet te verwonderen dat de Indonesische regering zocht naar een vervanging. Van de Bijbank van de Javasche Bank te Amsterdam bereikte 's Rijks Munt half september 1951 een aanvrage voor penningen uit 22 karaats goud met een gewicht van 7,5 en 15 gram in de afmetingen van 22,5 en 28 mm. De voorzijde diende de beeldenaar van Dipo Negoro te tonen en de keerzijde het wapen van de Republik Indonesia met de Garuda.

's Rijks Munt bood de gevraagde penningen op 25 september 1951 aan. Voorgesteld werd te leveren met kartelrand. De ruimte op gewicht en gehalte bedroeg ± 0,3%. In verband met de op de 50 sen voorkomende afbeelding van Dipo Negoro, werd

[4] Zie ook: Arent Pol, De gouden dukaat 1951, in De Beeldenaar, 10e jaargang, no. 4 (juli/aug 1986) p. 366

Indonesia, 25 sen 1951, 's Rijks Munt, aluminium, 26 mm

voorgesteld de beeldenaar op de twee penningen afwisselend naar rechts en naar links te plaatsen. Gezien de verlangde afmeting van 22,5 mm wees men op het gevaar van vervalsingen door het vergulden van de 50 sen stukken.

Het benodigde goud diende in partijen van 1000 kg op afroep beschikbaar te worden gesteld. De prijs loco 's Rijks Munt, verpakt in zakjes van 1000 respectievelijk 500 stuks, inclusief het voor bijzet benodigde koper bedroeg voor penningen van 15 gram en Ø 28 mm *f*14.000 en voor penningen van 7,5 gram en Ø 22,5 mm *f*15.000, terwijl de levering in drie à vier maanden kon plaatsvinden. Indien nader overeen te komen percentages van beide penningen zouden worden verlangd kwam een toeslag van *f*1000 in aanmerking voor dubbel stempelgereedschap. 's Rijks Munt voegde enkele ontwerptekeningen bij die door prof. Wenckebach waren vervaardigd.

Op 9 november 1951 had te Utrecht een bespreking plaats tussen de secretaris van de Javasche Bank, N.R. van de Leuv en diens plaatsvervanger Van der Meer, met 's Rijks Muntmeester over de aanmaak van de spaarmunt. De ingezonden ontwerpen hadden een uitstekende indruk gemaakt. Men deelde mede dat het de bedoeling was dat alleen de grote munt van 15 gram de beeltenis van Dipo Negoro zou dragen; de kleine van 7,5 gram daarentegen die van president Sukarno. Op de keerzijde diende naast en onder het Rijkswapen in Latijns schrift de woorden BEKERDJA MENABUNG MEMBANGUN (= arbeiden, sparen, opbouwen) te worden geplaatst. Ook het woord INDONESIA moest in Latijnse karakters worden aangebracht. Doordat de penning van 22,5 mm de beeldenaar van Sukarno zou tonen werd het gevaar van vervalsing door het vergulden van 50 sen stukken uiterst gering geacht. De penningen dienden na het slaan te worden gebeitst om te bereiken dat de kleur overeen zou komen met die van de *Shield Sovereign*.

Ofschoon er rekening mee werd gehouden dat er uiteindelijk 10.000 kg zou moeten worden aangemunt werd voorgesteld om met 1000 kg te beginnen omdat natuurlijk niet bekend was hoeveel penningen zouden worden verkocht. Een foto van president Sukarno zou zo spoedig mogelijk worden toegezonden.

Opnieuw volgde een briefwisseling met prof. dr Drewes te Leiden in zake de spelling van de opschriften. Prof. dr Wenckebach werd verzocht te berichten of hij genegen was aan de hand van een tweetal bijgevoegde foto's van Sukarno een beeldenaar te ontwerpen op overeenkomstige wijze als destijds gedaan was van Dipo Negoro.[5] Ook hiervoor kon het honorarium op *f*1000 worden gesteld. Op 29 november 1951 weigerde prof. Wenckebach de opdracht en retourneerde de foto's. Naar zijn zeggen was hij overbelast met werk. Aangenomen mag echter worden dat prof. Wenckebach die in 1948 de munten met de beeldenaar van H.M. Koningin Wilhelmina had ontworpen en kort daarna die van H.M. Koningin Juliana, het moeilijk met zijn geweten in overeenstemming kon brengen een ontwerp voor een munt met de beeldenaar van Sukarno te vervaardigen.

Het was de chef-graveur van 's Rijks Munt, A. de Bruin, die een voorlopig ontwerp met de beeldenaar van

5 Brief van 's Rijks Munt aan prof. dr Wenckebach, Noordwijkerhout, nr. 3979 DL dd. 23.11.51

Stempel voor 1 sen-munt Indonesia

Sukarno vervaardigde dat op 27 december 1951 aan de Javasche Bank werd voorgelegd. Het ontwerp werd echter minder geslaagd geacht. Op 23 januari 1952 zond de Javasche Bank een drietal nieuwe foto's aan 's Rijks Munt toe, op grond waarvan op 28 maart 1952 een gewijzigde schets werd geleverd. Eerst 26 juni 1952 volgde de mededeling dat het ontwerp nog steeds niet bevredigde. Men zou nieuwe foto's toezenden, maar er werd niets meer vernomen. Het bleef dus bij de penning met de beeltenis van Dipo Negoro.

Omdat de Javasche Bank enkele proefstukken van de grote spaarmunt met Dipo Negoro had gevraagd, zond 's Rijks Munt eind maart 1952 een vijftal afslagen in brons aan haar toe.[6] Reeds op 8 april 1952 volgde het accoord uit Djakarta, met het verzoek voorlopig 500 kg goud te verwerken, goed voor circa 35.000 stuks, voor levering in de tweede helft van mei. Er werden 40 goudbaren ter beschikking gesteld, met een bruto gewicht van 500,0915 kg en een fijn inhoud van 498,131614 kg. Helaas bleek een fout geslopen in het opgegeven bruto gewicht van baar 2713 van Degussa, die per kerende post kon worden hersteld. Het door 's Rijks Munt vastgestelde gewicht van 8,6513 kg bleek juist.

's Rijks Munt sloeg 36.290 stuks, die op 4 juni 1952 aan de heer van de Leuv werden overgedragen. Dit aantal bevatte 498,9875 kg fijn goud terwijl 498,1316 kg was aangeleverd. Het tekort van 855,9 g werd verrekend door afgifte van één baartje Nr. HDZ 2603 dat 1,002 kg bruto woog en 1,000196 fijn goud bevatte. Het was de heer De Visser van de Javasche Bank, die dit baartje op 9 juni 1952 meebracht en de kisten met penningen in ontvangst nam. Ze waren verpakt in 12 kisten à 6 zakken per kist, gemerkt JB 1 t/m 12, elke zak bevattend 500 stuks alsmede één zak met 290 stuks. De zakken waren verzegeld en van een label voorzien. De penning bestond uit 22 karaat goud (gehalte 916⅔ duizendste), met gekartelde rand, zoals door 's Rijks Munt was voorgesteld; ze droeg het muntteken mercuriusstaf van Utrecht en het muntmeesterteken vis, maar er kwam geen jaartal op voor. De kosten van vervaardiging bedroegen *f* 8.250. Van de penning zouden slechts enkele exemplaren verkocht zijn. Het merendeel schijnt in de kluizen van de Bank Indonesia in Amsterdam te berusten.

Begin juli 1952 deelde de Javasche Bank mede een verzoek om nog 15 stuks te doen slaan in overweging te hebben genomen, omdat zowel de Nederlandsche Bank als een bekend handelaar om exemplaren hadden verzocht.[7] Hierop werd niets naders meer vernomen. Ook omtrent een vervolgorder en omtrent de spaarmunt met de beeltenis van Sukarno werd nooit meer iets vernomen.

De munt te Djakarta

Zoals eerder vermeld had de Firma Platon in mei 1950 de mogelijkheid tot levering van een muntpers geopperd, teneinde Indonesië in staat te stellen zelf tot de vervaardiging van de benodigde munten te kunnen overgaan. Toen in augustus 1952 door de Indonesische regering besloten werd geen enkele opdracht voor aanmuntin-

Indonesia, proefslag 1 sen 1950, 's Rijks Munt, aluminium, 18 mm

6 Brief nr. 870 DL dd. 28.3.52. Van de bronzen afslagen zijn geen wxemplaren in de verzameling van het Museum van 's Rijks Munt opgenomen.

7 De handelaar had om 2 of 3 exemplaren gevraagd. 's Rijks Munt berichtte hierop dat de benaming 'munt' minder juist was en zond twee papieren afdrukken.

[8] Archief 's Rijks Munt 1912 - heden - doos 50 omslag aanmuntingen 1953/ 54/55, correspondentie betreffende de oprichting van de Munt in Indonesië (Djakarta - Kebajoran)

gen meer in het buitenland te plaatsen - een besluit waaraan men zich overigens niet heeft gehouden - bleek ook dat er toch met de gedachte werd gespeeld een eigen munt te stichten. Nadat eind oktober 1952 de 50 sen stukken waren afgeleverd introduceerde de Bijbank van de Javasche Bank te Amsterdam hiertoe de heer G. Chr. Eijkman, vertegenwoordiger van de Central Trading Coy. Ltd. in Amsterdam bij 's Rijks Munt.[8] Bij een bezoek aan 's Rijks Muntmeester dat op 9 december 1952 plaatsvond, vertelde Eijkman een import-export onderneming te leiden, werkend met Indonesisch kapitaal. Eijkman vroeg een lijst van machines en werktuigen voor de fabricage van munten te willen toezenden aan zijn technisch adviseur in Djakarta, dr Fodin. De Trading Company bevestigde dit onderhoud prompt. Uit een aantekening gesteld op de desbetreffende brief van 11 december 1952 blijkt dat Eijkman offerte had ontvangen van: Taylor and Challen Ltd. London/Birmingham en van L. Schuler GmbH, Goeppingen

Het schijnt dat machines waren aangevraagd voor een dagproductie van 2 miljoen stuks, waarvan 73% in aluminium voor waarden van 0,25 rupiah en lager, 23% in koper-nikkel voor munten van 1 en $^1/_2$ rupiah en 4% in zilver voor 5 en $2^1/_2$ rupiah.

Ook vroeg de Universiteit Indonesia in Bandung op 18 januari 1953 aan 's Rijks Munt inlichtingen omtrent de mogelijkheid voor het stichten van een muntersopleiding, die men aan de Universiteit wilde verbinden. Men wenste vooral bijzonderheden omtrent te stellen eisen. 's Rijks Munt vroeg om een nadere omschrijving, er aan toevoegend: *dat onder een munter een geoefend werkman, eventueel een vakman, die een muntpers bedient, werd verstaan; het kon niet de bedoeling zijn met een dergelijke opleiding de Technische Hogeschool te belasten.*

Nadat 's Rijks Muntmeester op 24 februari 1953 een aanbevelingsschrijven naar het Ministerie van Financiën in Djakarta had gezonden, waarin hij desgewenst eventuele verdere bemiddeling aanbood, bedankte de Thesaurier-generaal, mr Soetikno Slamet, hiervoor op 23 april 1953. Uit diens antwoord bleek dat de oprichting van een Munt in Indonesië in beginsel de goedkeuring van de betrokken autoriteiten had. Slamet achtte het echter slechts verantwoord indien het welslagen in hoge mate verzekerd zou zijn. Dit was uiteraard afhankelijk van de deskundige krachten die voor het bedrijf konden worden aangetrokken. Daarnaast behoorde de opleiding van de Indonesische werkers met kracht ter hand te worden genomen. Dit waren de algemene problemen waarvoor men zich gesteld zag, doch waarvoor men binnen redelijke termijn een oplossing verwachtte en waarbij de aangeboden adviezen van zeer veel nut zouden kunnen zijn.

Uit een bewaard gebleven notitie van een telefoongesprek dat 's Rijks Muntmeester op 16 juli 1953 gevoerd heeft met de heer van Riemsdijk van de Firma Enschedé in Haarlem bleek dat de heer Sutarto, een ex-politie officier in Surabaya belast was met de voorbereiding voor de oprichting van de Munt. Het moest een groot staatsbedrijf worden maar voor 1953 waren nog geen gelden uitgetrokken. Men had de ex Muntmeester van de Munt in Calcutta, de Engelse majoor Partridge, als deskundige willen aanstellen, doch deze had veel te hoge eisen gesteld. Er werd overwogen indien enigszins mogelijk en acceptabel een Nederlander aan te stellen.

Dat het de Indonesiërs ernst was met hun Munt bleek uit een aanvrage van 2 februari 1954 die 's Rijks Munt ontving van het Ontwerpbureau Ir W.A. Wiemans te 's-Gravenhage. Wiemans was vertegenwoordiger voor Nederland

van de N.V. Perusahan Pemborong Djakarta, kortweg Perbodja, welk bedrijf was uitgenodigd voor het maken van een voorontwerp voor de Munt. Daar de toegezonden tekening en gegevens vrij summier waren en Wiemans zich geen goed beeld kon vormen van de eisen waaraan het project moest voldoen, vroeg hij of het mogelijk was nadere inlichtingen van deskundigen van 's Rijks Munt te verkrijgen en eventueel de lokaliteiten te mogen bezichtigen. Op de brief is aangetekend dat op 9 februari 1954 een onderhoud met Wiemans heeft plaats gehad, doch gegevens hierover zijn niet bewaard.

In juli 1954 bleek Indonesië een nieuwe order voor aluminium 10-sen stukken *om politieke redenen* in Duitsland te hebben ondergebracht; ze werden in Hamburg vervaardigd.

Ook bij de Javasche Bank hadden zich veranderingen voltrokken. De naam was gewijzigd in Bank Indonesia, maar bij de Bijbank in Amsterdam was de directie-secretaris De Leuv gehandhaafd. Deze gaf begin september 1954 's Rijks Muntmeester kennis van een Antara-bericht waaruit bleek dat het Indonesisch Kabinet op 24 augustus 1954 een plan had goedgekeurd dat voorzag in de vestiging van een Munt te Kebajoran. Naar verwacht werd zou de Munt eind 1955 in bedrijf kunnen worden gesteld, evenals de drukkerij van papiergeld die al in Kebajoran in aanbouw was. De uitrusting zou uit Duitsland worden ingevoerd, terwijl een tiental Duitse deskundigen bij de Munt te werk zou worden gesteld. Dit waren technici van de Munt te Stuttgart die adviserend bij de bouw en inrichting van de Munt te Kebajoran zijn opgetreden. De Duitsers hebben elkaar de bal toegespeeld maar de Muntmeester te Stuttgart heeft altijd geweigerd hierover met zijn collega te Utrecht te praten.[9]

Het *Algemeen Handelsblad* van 7 oktober 1954 wist nog te melden dat de kosten van de oprichting van de Munt 50 miljoen rupiah zouden bedragen en dat de apparatuur door Nederland geleverd zou worden. 's Rijks Munt schreef direct van mening te zijn dat de apparatuur uit Duitsland kwam. Men had kennelijk geen redenen om aan de juistheid van de mededeling van de Bank Indonesia te twijfelen. Op 26 mei 1955 stelde de Firma Merrem & La Porte te Amsterdam 's Rijks Munt nog in kennis van een bericht waarin werd gemeld dat er in Indonesië een fabriek voor pasmunten zou worden gebouwd.[10] De bestelde machines werden over twee jaar verwacht.

De Indonesische Munt kwam er. Ze vormt onder de benaming PN. Arta Yasa een onderdeel van de Perum Peruri, de Staatsdrukkerij van Indonesië, gerechtigd tot het slaan van munten voor de Bank Indonesia. De Munt werd op 23 augustus 1957 in gebruik gesteld. De muntpersen werden geleverd door L. Schuler GmbH in Goeppingen en Cincinnati Milacron Ltd., Engeland. De eerste muntmeester was de heer R. Soetarto.[11] Ondanks de geboden hulp, waarvoor zelfs de Nederlandse belangen tijdelijk werden achtergesteld, werd 's Rijks Munt binnen een tijdsbestek van nauwelijks acht jaar volledig uitgeschakeld voor de productie van munten voor Indonesië.

Indonesia, spaarmunt 1952, 's Rijks Munt, goud, 28 mm

9 Brief dd. 24.7.92 van de ex Muntmeester dr ir v.d. Brandhof aan A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt.

10 Economische Voorlichting no. 20 dd. 20 mei 1955, blz. 23

11 Brief dd. 27.11.1991 van Perum Percetakan Uang Republik Indonesia aan de schrijver. In de notitie van 16 juli 1953 wordt de naam gespeld als Sutarto. Kennelijk is hier dezelfde persoon bedoeld maar werd diens naam in Utrecht onjuist gespeld.

'A. 8'

CEES VAN HENGEL

In maart 1993 werd in de Houttuinen te Dordrecht door C. Middelham het zilveren muntje gevonden dat hierbij staat afgebeeld. De voorzijde toont drie geribbelde staven, de middelste langer dan de twee buitenste, met bij alle drie bovenaan een ring met punt in het midden. Hierbuiten staan twee achtpuntige sterren met ring in het midden. Mogelijk staat tussen de staven nog iets afgebeeld, hetgeen niet direct herkenbaar is. Op de afbeelding lijkt het alsof onder de rechter ster de krul van een bisschopsstaf voorkomt. De keerzijde toont een gevoet kruis met tussen de benen vier symbolen, bestaande uit (van binnen naar buiten) een punt, een ovaal met een dubbele rand en een ring met punt in het midden. Een deel van de parelrand lijkt zichtbaar; het muntje is mogelijk gesnoeid. Hoewel het in slechte staat is, lijkt het, gezien het gewicht van 0.18 gram, op Vlaamse voet geslagen.

Dit tot nog toe onbekende zilveren muntje sluit enerzijds aan bij de Vlaamse typen, maar vertoont tevens gelijkenis met Hollandse munten. De voorzijde lijkt zeer sterk op nummer 514 uit het werk van Ghyssens, met als verschil dat de staven daar worden geflankeerd door ringen met een punt in het midden.[1] De keerzijde echter, die aansluit zowel bij Gh 508 als bij Gh 416 e v uit Brugge (zij het dat Gh.508 in het centrum een ring met punt in het midden heeft), is bij ons muntje heel anders.

Ghyssens schrijft de muntjes toe aan Saint-Omer, Tournai of Middelburg, dit laatste in navolging van R.Serrure en wel op grond van het feit dat zij alleen in Zeeland worden gevonden[2] Deze logica volgend zou echter in plaats van Middelburg voor Domburg moeten worden gekozen, want daar is de vindplaats. Ghyssens kent geen datum toe, maar de Brugse muntjes plaatst hij in de periode 1253-1300. Voorts geeft hij met Gh 515-517 nog een aantal vergelijkbare typen, waar ons exemplaar echter verder van af staat.

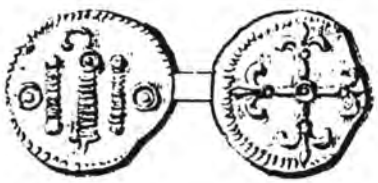
Rethaan Macaré geeft in zijn verhandeling voor het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen in 1838 en 1856 de volgende afbeeldingen van in Domburg gevonden munten: in 1838 op plaat III no 72 (5 exemplaren, tevens 1 in 1856; type Gh 517), no 73 (3 exemplaren; Gh

[1] J. GHYSSENS *Les petits denier de Flandre* Brussel 1971

[2] zie de noot bij Gh. 517

'A. 8', tweemaal vergroot

Macaré (1856) plaat III-24, aldaar toegeschreven aan Saint-Omer

514) en in 1856 op plaat III no. 24 (3 exemplaren Gh 515/6).[3] Hij neemt aan, in navolging van onder andere Duhamel, dat Gh 516 en 517 uit Saint-Omer afkomstig zijn en Gh 514 van de een of andere Vlaamse bisschop.[4] Het is jammer dat Rethaan Macaré geen aandacht aan de Hollandse muntjes kon besteden: deze waren toen nog niet gevonden. Alleen in het artikel uit 1856 op bladzijde 6 vinden wij drie Grafelijke munten. Het genoemde Zeeuws Genootschap heeft over een belangrijke verzameling hiervan beschikt.

Ons muntje is gevonden in gezelschap van een Kleefse obool, te dateren na 1222.
Waar kan het zijn geslagen? De keerzijde doet sterk denken aan C.4 en C.5 en het tussen de benen van het kruis geplaatste symbool, lijkt op dat van de (na het verschijnen van het boek gevonden) variant C. 5.2.[5] Op de voorzijde komt de achtpuntige ster met ring in het centrum voor, zoals in het veld geplaatst bij C. 2. Ook de ring met punt in het midden komt veelvuldig op vroeg-Hollandse muntjes voor, het meest prominent in het veld bij C. 9.

Het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen bezit van Gh 514 zes hele exemplaren, met gewichten tussen 0.214 en 0.328 gram en één gehalveerde van 0.165 gram; van Gh 516 één heel stuk van 0.292 gram en één gehalveerd, 0.099 gram; tenslotte van Gh 517 negen hele van 0.277 tot 0.453 gram en drie halve van 0.166 tot 0.183 gram, alle gevonden te Domburg.
Het Koninklijk Penningkabinet heeft eveneens een aantal van deze stukken afkomstig uit Domburg en tevens enkele waarvan de herkomst onbekend is. In een aantal buitenlandse musea komen zij ook voor, zonder dat ik de herkomst daarvan ken. Recent werd in België een exemplaar te koop aangeboden. Het lijken alle kleine Vlaamse denarii waarbij de gewichten van de zwaarste stukken uitsluiten dat er een type als obool is geslagen. In 1217 krijgt Middelburg zijn (eerste) keur van Johanna van Vlaanderen en Willem I van Holland.[6] In 1223 volgen soortgelijke keuren, nu gegeven door Floris IV en de burggraaf van Zeeland voor Domburg en West-Kapelle. In de oorkonden lijkt het er op, dat in Zeeland ook de Vlaamse munten 'wettig' betaalmiddel waren. In 1271 is sprake van *d*(enarius) *usualis* en *legalis* in Middelburg. Ik vat dat op als de penningen die in Middelburg gebruikelijk zijn, waarbij met penning de rekeneenheid wordt bedoeld. Hollandse penningen stonden gelijk aan $1^1/_4$ Vlaamse, maar beide waren gebruikelijk. Bij welke hiervan de *d*(enarius) behoorde weet ik niet. Men kan hieruit evenwel niet het bestaan van in Middelburg geslagen penningen afleiden. De dubbele circulatie was waarschijnlijk ontstaan door het condominium van Holland en Vlaanderen. In de dertiende eeuw is er diverse malen door Vlaanderen campagne gevoerd in Zeeland. Of er bij zo'n campagne een muntslag op de Zeeuwse eilanden plaatsvond? Het is niet bekend en ook niet erg waarschijnlijk. Hebben wij nu, behalve dan door de vondsten bij Domburg, reden om in de dertiende eeuw een muntslag te plaatsen in Zeeland of speciaal in

Van Hengel C.5, toegeschreven aan Floris III (1157-1190)

[3] RETHAAN MACARÉ *Verhandeling over de bij Domburg gevonden Romeinsche, Frankische, Brittannische en andere munten* Middelburg 1838; idem *Tweede verhandeling over de bij Domburg gevonden Romeinsche, Frankische, Brittannische, Noordsche en andere munten* Middelburg 1856

[4] V. DUHAMEL *Notice sur quelques monnaies provinciales* Revue 1843: 438

[5] C. VAN HENGEL *De Munten van Holland in de 13e eeuw*

[6] *Oorkondeboek van Holland en Zeeland* 386

Middelburg? Ik ben bang van niet. Ook de muntplaatsen Saint-Omer en Tournai lijken trouwens zeer onzeker voor de door Ghyssens beschreven stukken. Heeft Gh 517 duidelijk twee bisschopsstaven, kenmerk voor Saint-Omer; Gh 515/6 heeft er slechts één en Gh 514 geen enkele. Voor deze muntjes kan ik nog wel aan een tijdvak denken en wel aan de tweede helft van de dertiende eeuw. De muntheer moet open blijven. Wij kennen in Holland en Zeeland geen munten door een abt geslagen en de hier opgevoerde muntjes geven zeker geen voldoende argumenten om daaraan te denken. Betreffende het in Dordrecht gevonden muntje wil ik, op grond van de keerzijde die aansluit bij C. 5, en de symbolen, een band met Holland niet uitsluiten, maar een in zo'n slechte staat verkerend enigmatisch muntje mag geen reden voor een veronderstelling zijn. Wel wil ik een aanmunting-datum in de tweede helft van de twaalfde eeuw en een Vlaamse muntvoet vermoeden.

Ik zal het muntje als A. 8 plaatsen op mijn 'watchlist' van vooralsnog niet toe te schrijven munten met mogelijk Hollandse connecties. Zo blijft het in mijn aandacht en mijn computer. Laten wij hopen dat, zoals bij andere A nummers is geschied, verdere vondsten een opklaring mogen bieden.

VEILING 21

11 en 12 april 1994

Ter tafel komen:

Veel middeleeuws goud
vooral van Duitse staten

Romeinse munten
speciaal 'late Roman' muntjes
in mooie kwaliteit

Buitenlandse munten

Penningen

Vele, vele lots binnen- en buitenland

(Wij zijn niet zo sterk in topkwaliteit provinciaal en koninkrijk)

De catalogus kunt u ontvangen door *f* 20 over te maken op giro nr. 15 38 597
t.n.v. A.G. van der Dussen b.v.
onder vermelding van V. 21

(Volgende veiling
17 en 18.10.1994)

A.G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
NL-6211 HW Maastricht

Tel. (0) 43 215 119

Nieuwe Kunst en Art Déco

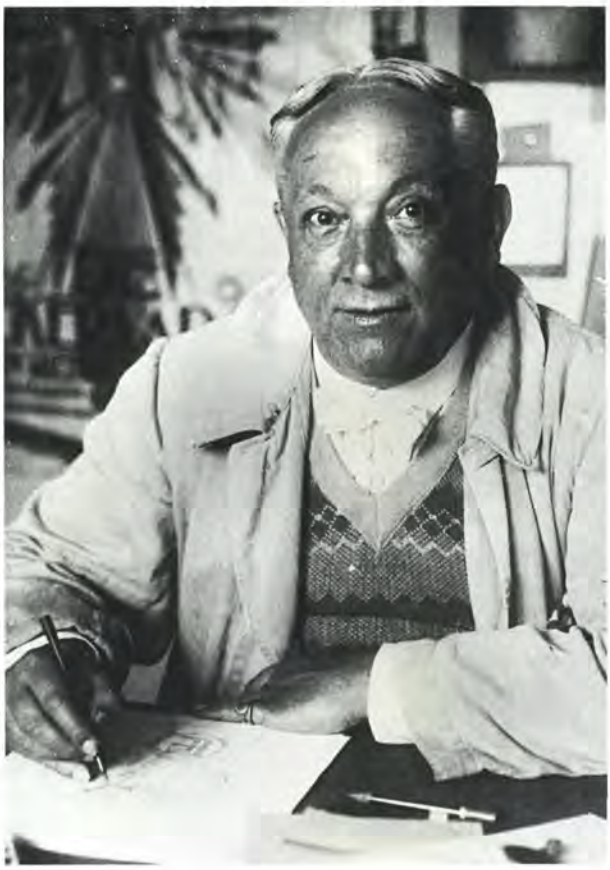
Chris van der Hoef in het Koninklijk Penningkabinet

YVONNE PLOUM

Het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden toont tot 18 september werk van medailleur, beeldhouwer en keramist Chris van der Hoef (1877-1933). De expositie maakt deel uit van de manifestatie *Beelden in Nederland*.

Van der Hoef is voor de penningkunst van groot belang geweest. Hij vernieuwde en verrijkte haar op geheel eigen wijze. In de kunstnijverheid geldt hij als een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Nieuwe Kunst. Vele buitenlandse musea, alle grotere kunstmusea en een aantal lokaal gerichte of gespecialiseerde musea in Nederland bezitten werk van hem. Het is echter voor het eerst dat zowel penningen, als beelden, keramiek, zilver en grafisch werk in één expositie getoond worden. Een unieke kans om eindelijk het hele werk, dat gekenmerkt wordt door grote overeenkomsten in vormgeving, thematiek en stijl, in zijn samenhang te zien.

Beelden in Nederland 1994

Christiaan Johannes van der Hoef (1857-1933)

Van der Hoef, die oorspronkelijk als beeldhouwer van bouwornamentiek opgeleid was, behoorde tot de avant-garde van Nederlandse kunstnijverheidsontwerpers rond 1900. Van groot belang daarvoor was het contact met beeldhouwer Lambertus Zijl (1866-1947), die hij na zijn leertijd ontmoette. Zijl was een kunstenaar die midden in de vernieuwingsbeweging stond die aan het eind van de negentiende eeuw, om te beginnen op decoratief gebied, zichtbaar werd. Als reactie op de negentiende-eeuwse neo-stijlen zocht men naar een eigen interpretatie van de internationale Art Nouveau waarbij het ornament, gestileerd en strak van karakter, de vorm moest ondersteunen en accentueren. Zijl was, samen met onder andere J. Mendes da Costa, een van de eersten die zich met zijn werk in de richting van de Nieuwe Kunst begaf en gebruik maakte van fantasievolle vormen en moderne ornamenten. Vanuit dit inspirerende milieu ontwikkelde Van der Hoef zich uiteindelijk, eerst op aardewerkgebied en later in de penningkunst, tot de meest uitgesproken en baanbrekende vertegenwoordiger van de Nieuwe Kunst.

Flesvaas met ornament van twee geometrisch gestileerde slakken, circa 1904, wit aardewerk, hoogte 20 cm

Sober en sierlijk

In 1897 ging Van der Hoef samen met Zijl ontwerpen voor de pas opgerichte aardewerkfabriek Amstelhoek. Hier begon hij al na korte tijd serviesgoed te maken, iets dat zijn hele leven zijn voorkeur bleef houden. Dit serviesgoed belichaamde door zijn ambachtelijke uitstraling en zijn sobere vormgeving en ornamentiek bij uitstek de uitgangspunten van de Nieuwe Kunst. Een van de fraaie ontwerpen uit die tijd is een servies in gele klei met een ingelegd ornament waarmee Van der Hoef op de Internationale Tentoonstelling van Modere Decoratieve Kunst in Turijn in 1902 de Grand Prix behaalde. *Zijn eerste succesje*, zoals hij zelf zei. Op de expositie in het Koninklijk Penningkabinet is een dekschaal van dit beroemde servies te zien. Naast het zuiver geometrische, abstracte ornament op basis van driehoeken, cirkels en later ook het vierkant paste Van der Hoef ook uitvoerige decoraties van dierfiguren en planten toe, soms gecombineerd met klassieke motieven. In de loop van zijn Amstelhoek-periode ontwierp Van der Hoef een soberder, geometrischer en abstracter ornament en kreeg het aardewerk een meer machinaal aanzien. Mede door dit uiterlijk wordt het beschouwd als een voorloper van industrieel vervaardigd keramiek.

Ook in zijn ontwerpen voor de De Woning en Zuid-Holland waar hij achtereenvolgens werkte, valt het sobere karakter op. Het serviesgoed is veelal voorzien van abstract-geometrische motieven, waaronder zich ook het voor Van der Hoef zo typische vierkantjes-motief bevindt, of van gestileerde diermotieven. Uit deze periode is in Leiden onder andere een koffiepot met het vierkantjesornament te zien en een mooie flesvaas met een ornament van twee geometrisch gestileerde slakken. Vanaf 1905 werd deze trend omgebogen. Onder invloed van een meer algemene tendens in die tijd ging hij weer meer aandacht besteden aan een sierlijke vormgeving. Dat is duidelijk te zien in het werk dat Van der Hoef vanaf 1905 voor plateelbakkerij Haga in Purmerend en vanaf 1908 voor faiencefabriek Amphora maakte. Een bord voorzien van een ornament van twee hanen, dat te zien is op de expositie, maakt dat onder andere duidelijk. Het is sierlijk van lijn met grote decoratieve krullen en met een ornamenteel patroon van driehoekjes en rondjes in de hanelijven. De eenvoud in vorm, harmonie, finesse en subtiliteit, die zo kenmerkend zijn

Meisje met zuurstok, circa 1906, wit aardewerk met gele en bruine beschildering, hoogte 36,5 cm, © DMA

Drinkende jongen, circa 1905, brons, hoogte 22,5 cm

rake typering van het onderwerp en een grote gesloten contour. Bij Haga ontwierp Van der Hoef een drietal meisjesfiguren waarvan ondermeer het *Meisje met de Zuurstok* op de tentoonstelling te zien is. Het meisje is treffend getypeerd in haar bezigheid: het zuigen op de zuurstok. Mensen in hun gewone dagelijkse doen, zijn steeds het onderwerp voor Van der Hoef. Van zijn hout- en bronsplastieken is helaas nog maar weinig overgebleven. Een voorbeeld op de tentoonstelling is voor Van der Hoef, blijven ook in dit werk aanwezig.

In de tijd tot 1910, waarin het meeste van het keramisch werk tot stand kwam, maakte Van der Hoef ook enkele plastieken. In zijn onderwerpen sloot hij aan bij Zijl en Mendes da Costa, die aan het eind van de negentiende eeuw begonnen onderwerpen uit het dagelijks leven impressionistisch weer te geven. De vroegst bekende plastieken van Van der Hoef zijn figuurtjes in aardewerk, die in 1904 uitgevoerd werden bij Zuid-Holland en in 1906 bij Haga. Deze figuurtjes worden gekenmerkt door een

Oud vrouwtje, circa 1909, hout en ivoor, hoogte 18 cm, © DMA

Drinkende Jongen, uitgevoerd in brons. Vanaf 1909 is er bij verschillende plastieken een onderdeel in ivoor uitgevoerd. Deze toepassing is zuiver decoratief bedoeld. Hier is een duidelijke overeenkomst te zien met het sierlijker en decoratiever worden van de vorm en het ornament in het aardewerk uit dezelfde periode. In het Penningkabinet is, als voorbeeld daarvan, de houtplastiek *Oud Vrouwtje* te zien. Hier is het een tasje dat in ivoor is uitgevoerd.

Vernieuwend penningkunstenaar

Omstreeks 1908 was Van der Hoef aan iets nieuws toe en hij vond dat in de penningkunst, een genre waarin hij zijn talenten op plastisch, grafisch en decoratief gebied volledig kwijt kon en waarin hij tot het eind van zijn leven actief bleef. Met zijn vernieuwende inbreng is hij van groot belang geweest voor de ontwikkeling van de penningkunst, die aan het begin van de twintigste eeuw sterk bepaald werd door de internationale Art Nouveau-stijl waarin de belangrijkste medailleurs werkten: zachte, vloeiende lijnen en veelvuldig gebruik van ornamentiek in de vorm van bloemen en planten. Tegelijkertijd werd er echter ook, met name door beeldhouwers, gezocht naar een andere, meer plastische vormgeving. In eerste instantie geïnspireerd door de Nieuwe Kunst, gaf Van der Hoef de penningkunst een geheel nieuw en origineel uiterlijk. Veel later in zijn carrière begon hij te werken in hoog reliëf en op groot formaat, daarbij geïnspreerd door de Amsterdamse School.

Nederland het bloeiende wijde land, 1912, zilver (en ook in brons), geslagen, 65 mm

In eerste instantie werkend onder de hoede van Carel Begeer van de Zilverfabriek Begeer in Utrecht, ontwikkelde hij uiteindelijk een geheel eigen stijl met een ongekende zeggingskracht. De eerste zelfstandige penning die hij in1912 maakte: *Nederland, het bloeiende Wijde Land*, was een penning die geheel afweek van wat tot dan toe gemaakt werd. Als eerste medailleur stileerde Van der Hoef zijn figuren in hoge mate en maakte hun vorm ondergeschikt aan de boodschap die hij wilde uitdragen. De elegantie, de rijke ornamentiek en de gedetailleerde uitwerking laten zien dat Van der Hoef ook in de penningen voortging op de stilistische weg die hij met zijn Amphora-aardewerk en zijn plastieken in de periode 1908-1910 was ingeslagen.

Tot het begin van de jaren twintig bleef hij uitsluitend penningen maken. Met de decoratieve stijl waarin hij ontwierp, behoorde hij niet tot de voorlopers van de Amsterdamse School en de Art Déco, die in die tijd langzaam opkwamen. In deze eerste penningen zijn het vloeiende lijnenspel en de volledige vulling van het penningvlak opmerkelijke kenmerken. Bovendien toont Van der Hoef hier, wat ook een kenmerk van zijn overige werk was, een groot gevoel voor

100 jaar Onafhankelijkheid 1913, zilver (en ook in brons), geslagen, 70 mm

International Congres voor den Vrijhandel te Amsterdam, II, 1921, brons, gegoten, 92 mm

harmonie en veel aandacht voor detail. Geleidelijk aan werden zijn composities groter en het reliëf, dat in die tijd veelal laag was, werd hoger. Het plastisch effect van de penningen werd daardoor sterker. De eerste sporen hiervan zijn te vinden bij *Derde Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht* uit 1919 waar de Minerva-kop en de hand met de hamer door het sterkere reliëf een krachtige uitdrukking bezitten. Langzamerhand ging ook de typografie een steeds belangrijker rol spelen in het ontwerp. De ontwerpen van enkele penningen bestaan nog uit letters.

Rond 1923 wordt de invloed van de Amsterdamse School en Art Déco wel zichtbaar in het werk van Van der Hoef. Kenmerkende aspecten als massieve vormen en expressiviteit verwerkte hij op geheel eigen wijze. Bovendien kreeg hij steeds meer belangstelling voor eenvoud, strakheid en stilering. Tegelijkertijd zijn er invloeden uit de klassieke oudheid te zien, die al eerder in ander werk zichtbaar waren. *Koninklijke Militaire Academie te Breda 100 jaar* uit 1928 is een voorbeeld van een penning die deze elementen erg mooi verenigt. De

Eerste postvlucht van Nederland naar Nederlandsch-Indië, 1927, brons, gegoten, 116 mm

penning laat een gehelmde kop zien achter een schildrand met opgeheven zwaard, vergezeld van schepen en fabrieken. Het is een penning van fors formaat, uitgevoerd in strakke lijnen met een hoog reliëf. Het geheel doet zeer krachtig en plastisch aan.

Eenheid in diversiteit

Rond 1925 werd Van der Hoef weer op meer terreinen actief. Het ontwerpen van penningen bleef voor hem heel belangrijk. Twee penningen uit 1927: *Eerste Passagiersvlucht van Nederland naar Nederlands-Indië* en *Eerste Postvlucht van Nederland naar Nederlands-Indië* vormen een hoogtepunt in eenvoud en verregaande stilering. Penningen waar slechts het meest essentiële geaccentueerd wordt waardoor ze onovertroffen zijn in eenvoud en karakter. *Stormramp te Borculo* is een andere zeer geslaagde penning uit dat jaar, waarin Van der Hoef de aangrijpende gebeurtenis ongekend plastisch weergeeft. De invloed van de Amsterdamse School is hier in de sobere, zware vormen en de bijna grove letters onmiskenbaar aanwezig. De penningen uit deze tijd worden tot zijn beste werk gerekend.

Naast opdrachten voor penningen kreeg Van der Hoef steeds meer opdrachten voor ander werk, waaronder ook weer sier- en gebruiksvoorwerpen. Voor het eerst ontwierp hij voor de firma Gero en wel in tin en zilver, voor Begeer in zilver en brons en voor Zuid-Holland in aardewerk. In 1927 ontwierp hij opnieuw een zeer verrassend servies. Een moccaservies met een gelede, getrapte vorm, uitgevoerd in zwart en

Stormramp te Borculo 1927, brons, gegoten, 106 mm (afb. 70% ware grootte)

wit. Dit servies in Art Déco-stijl met zijn zuiver decoratieve karakter staat lijnrecht tegenover zijn functionele serviezen uit het begin van deze eeuw. De aardewerken dierplastieken die hij in deze jaren maakte vertonen veel overeenkomsten met zijn penningen uit die tijd, zowel in stijl als ontwerp. Zo zijn de plastieken *Olifant* en *Uil* in precies dezelfde stijl op de penningen terug te vinden. Beide plastieken zijn op de expositie te zien.

Een ander terrein waarop Van der Hoef zich ging bewegen, was grafisch werk, zoals ontwerpen voor rijwielbelastingplaatjes, munten, gaspenningen, reclameborden en affiches. In deze ontwerpen zijn duidelijke overeenkomsten te zien met de lettertypes die Van der Hoef in zijn penningen toepaste. Ook hier verwerkte hij op zijn eigen creatieve wijze Amsterdamse School, Art Déco en Nieuwe Zakelijkheid.

Tot aan zijn dood in 1933 bleef Van der Hoef een bijzonder produktief kunstenaar. Telkens weer slaagde hij erin, geïnspireerd door opeenvolgende stromingen in de kunstnijverheid, vernieuwende en verrassende ontwerpen te maken. Dat wordt meer dan duidelijk in de expositie in het Koninklijk Penningkabinet waar de bezoeker vanuit verschillende invalshoeken nu eindelijk een goed en samenhangend beeld krijgt van de veelzijdigheid en de kwaliteit van deze kunstenaar.

Olifant, 1928, wit aardewerk, hoogte 23 cm
© DMA

Ook voor penningen van C.J. van der Hoef

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

Mysteries en misverstanden rond Zeeuwse guldens

J.C. VAN DER WIS

Inleiding

Onlangs verwierf ik een Zeeuwse V.O.C.-gulden 1791.[1] Door de superbe kwaliteit was deze niet alleen een lust voor het oog, maar viel het juist daardoor op, dat deze een leuke verrassing in petto had. Duidelijk was te zien, dat het jaartal in de stempel was gesneden over een ander jaartal, namelijk 1765. De jaartalwijziging was ook door de veilinghouder opgemerkt; mogelijk beinvloed door Scholten leidde oppervlakkige lezing tot 1791 over 1786 in plaats van over 1765. Dit misverstand zou er een uit vele blijken te zijn.[2] Bronnenonderzoek bracht de volgende mysteries en misverstanden rond de Zeeuwse guldens aan het licht.

Bronnenonderzoek

Naast de bovenvermelde gulden 1791 over 1765 vermeldt Scholten nog een jaartalwijziging op een Zeeuwse V.O.C.-gulden, nl. 1791 over 1786.[2] Zowel de uit 1765 als 1786 gewijzigde jaartallen suggereren, dat er niet alleen in 1791, maar ook in eerdere jaren V.O.C.-guldens voor de bewindhebbers van de Zeeuwse Kamer zouden zijn geslagen. Aan de hand van de door Besier gepubliceerde processen-verbaal van muntbusopeningen en door hem gesignaleerde munten zouden alleen in 1791 door de Middelburgse Munt V.O.C.-guldens zijn vervaardigd.[3] Wel tekent hij aan, dat Netscher en Van der Chijs (op pagina 101) ook nog de jaren 1789 en 1790 vermelden.[4] Het laatste vermoedelijk op grond van de betrokken muntbusperiode, die loopt van 16 juni 1788 tot 18 juni 1792.[5]

Verder bronnenonderzoek leerde, dat Bucknill een V.O.C.-gulden 1791 vermeldt.[6] Deze verwijst naar Verkade, Stephanik en Netscher & Van der Chijs pag. 102.[7,8] De laatste verwijzing berust op een misverstand, pag. 102 moet pag. 101 zijn. In de Grogan-sale zaten twee guldens 1791.[9] Ook de catalogus van de verzameling van het Bataviaasch Genootschap maakt melding van een exemplaar uit 1791.[10] In de catalogi van de firma's Jacques, Robert en Laurens Schulman 1946 tot en met 1993 signaleerde ik 24 exemplaren uit 1791, maar geen oudere.[11] De collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet bevat een gulden 1791. Nog afgezien van de vraag of de vermelding van de jaren 1789 en 1790 van Netscher & Van der Chijs juist is, zijn volgens genoemde bronnen stukken ouder dan 1789 niet vermeld, zodat we gevoeglijk mogen aannemen, dat aanmaak van V.O.C.-guldens in 1786 en 1765 niet waarschijnlijk is. De vraag rijst dan waar de gewijzigde beeldzijdestempels vandaan komen.

Oude stempels voor nieuw

De oplossing van de vraag naar de herkomst van de gewijzigde beeldzijdestempels moeten we niet bij de V.O.C.-guldens zelf, maar elders zoeken. Zeeuwse V.O.C.-guldens en Nederlandse guldens van Zeeland verschillen uiterlijk in zoverre van elkaar, dat de eerste op de wapenzijde onder het Generaliteitswapen een V.O.C.-embleem dragen en de laatste niet. De beeldzijden van beide muntsoorten, met de

[1] ex auctie 14 Spink-Taisei, Singapore, 18-19 febr. 1993, 632

[2] C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche gebiedsdeelen overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951) 43, 72g noot

[3] L.W.A. BESIER *De muntmeesters en hun muntslag* (Utrecht 1890; herdruk Rotterdam 1972) 66, 1e bus 1788-1792 Petronella Slob/ Johan Lodewijk Molter

[4] J.A. NETSCHER EN J.A. VAN DER CHIJS *De munten van Nederlandsch Indië* (Batavia 1863) 101

[5] Proces-verbaal muntbusopening Petronella Slob met adsumptie van Johan Lodewijk Molter, 16 juni 1788-18 juni 1792, Rijksarchief Middelburg, rekenkamer C, nieuw inv.nr. 11750

[6] SIR JOHN BUCKNILL *The coins of the Dutch East Indies* (Londen 1931)

[7] P. VERKADE *Muntboek bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig Vereenigde Nederlandsche Provincien, sedert den vrede van Gent tot op onzen tijd* (Schiedam 1848; fotografische her-

Nederlandse Maagd en het jaartal in de afsnede, zijn identiek. Waarschijnlijker is het dan ook te veronderstellen, dat voor de aanmaak van V.O.C.-guldens in 1791 deels gebruik is gemaakt van nog voorhanden zijnde beeldzijdestempels van Nederlandse guldens, waarvan de verouderde jaartallen zijn aangepast aan het lopende jaar.

Hoe waarschijnlijk deze uitleg ook lijkt, Scholten meende 1791 over 1786 te lezen. Gedurende de gehele 18e eeuw zijn volgens Besier alleen in de jaren 1762-1764 Nederlandse guldens in de Zeeuwse Munt geslagen.[12] Het proces-verbaal van de muntbusopening dat Besier aanhaalt, loopt echter over de periode 1753-1765, verdeeld over twee bussen: de eerste bus van 1 januari 1753 tot 27 september 1758 en de tweede bus van 28 september 1758 tot 13 mei 1765. Theoretisch zouden dan ook vóór 1762 en in 1765 nog Nederlandse guldens kunnen zijn geslagen.

Scholten heeft het oudere jaartal mogelijk verkeerd gelezen: 1786 in plaats van 1765. Uiteindelijk verschillen de laatste twee cijfers van de jaartallen qua schrijfwijze niet zoveel van elkaar en zijn zij als overslag, zeker op een enigszins gesleten munt, moeilijk van elkaar te onderscheiden. De mogelijk foutieve lezing van Scholten is door latere auteurs overgenomen.[13] Scholten heeft zich kennelijk niet gerealiseerd, dat in de door Besier gepubliceerde processen-verbaal van de muntbusopeningen 1765-1788 geen guldens worden verantwoord, waardoor het lezen van 1786 al vragen had moeten oproepen.[14]

Nederlandse guldens van Zeeuwse makelij ouder dan 1763?

Berust de lezing van Scholten '1791 over 1786' op V.O.C.-guldens naar alle waarschijnlijkheid op een misverstand, ook omtrent de door Besier genoemde guldens 1762-1764 bestaan de nodige misverstanden. Besier heeft zijn jaartallen gebaseerd op de zinsnede in het proces-verbaal van de tweede bus van Martinus Holtzhey: *Den voorn: Muntmeester heeft gedaan verarbeiden en munten aan de voorn: Enkelde Guldens, onder den voorn: Waardeyn zeedert den 10 Dec: 1762 tot den 11. Febr: 1764 beyde incluys, de quantiteyt van 9240 Marken werks, waarvan in de busche zijn bevonden 314 stukken, zijnde 151stukken minder als gemeld in het boek of register der*

Verenigde Oostindische Compagnie, kamer Zeeland, gulden 1791 over 1765, zilver, detail jaartal.

Verenigde Oostindische Compagnie, kamer Zeeland, gulden 1791 over 1765, zilver, 33 mm

druk 1967) 203, 1097

8 JOH. W. STEPHANIK *Catalogus van de Muntverzameling Kon. Oudheidkundig Genootschap* (Amsterdam, 1897) 400- 401

9 H.T. GROGAN *Veilingcatalogus J. Schulman* (Amsterdam 23 febr. 1914)

10 J.A. VAN DER CHIJS *Catalogus der numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en wetenschappen* (Batavia - 's-Gravenhage 1896) 77

11 *Auctiecatalogi Jacques Schulman* (Amsterdam 1946-1990), *Auctiecatalogi Robert Schulman* (Laren 1990-1993), *Auctiecatalogi Laurens Schulman* (Bussum 1988-1993)

12 BESIER a.w. 65, muntbussen 1753-1758 Martinus Holtzhey (vader) en 1758-1765 Martinus Holtzhey (vader en zoon)

13 UITGEVERIJ ZONNEBLOEM *Officiele munten-catalogus Verenigde Oostindische Compagnie en van Nederlands Indie 1594-1949, 3e editie* (Amsterdam, 1977) 31

14 BESIER a.w. 65-66, muntbus 1765-1788 Martinus Holtzhey (vader en zoon)

Waardeyns.[15] In de praktijk zijn er slechts Nederlandse guldens 1763 en 1764 aangetroffen, zodat het vermoeden bestaat, dat geen guldens met het jaartal 1762 zijn geslagen en dat in 1762 al is gemunt met het jaartal 1763. Verkade vermeldt de jaren 1763 en 1764.[16] Het Koninklijk Penningkabinet bezit drie exemplaren uit 1763 en een uit 1764. In de veilingcatalogi van de firma's Jacques, Robert en Laurens Schulman van 1946 t/m 1993 trof ik 26 maal een Nederlandse gulden 1763 van Zeeland aan tegen 5 maal een gulden uit 1764. In auctiecatalogus 225 (lot 348) staat bij een gulden 1763 *over ander jaartal?, dichte 3.*[17] In auctiecatalogus 226 wordt bij een gulden 1763 (lot 228) gezegd *over ouder jaartal (dichte 3).*[18] In auctiecatalogus 263 van 1976 werden drie exemplaren uit 1763 aangeboden; het eerste exemplaar (lot 272) met de vermelding *geslagen over een ouder jaar.*[19] De volgende twee stukken (loten 273 en 274) waren summier beschreven met *als voren.* Hieruit zou men kunnen opmaken, dat alle drie de stukken geslagen zouden zijn met een stempel waarin het jaartal was gewijzigd. Afgezien van de vraag of de lezing van Schulman juist was, zou het wel heel toevallig zijn als alle drie munten een jaartalwijziging te zien zouden hebben geven. Opvallend is, dat wat in auctiecatalogus 225 nog een vraag is in de catalogi 226 en 263 ineens stelligheid is geworden!

Voor wat Schulmans lezingen betreft: hoewel het proces-verbaal van de muntbusopening de mogelijkheid van het slaan van guldens in 1762 open laat, zijn stukken ouder dan 1763 niet aangetroffen, zodat mag worden aangenomen, dat Schulmans lezingen op misverstanden berusten. Deze zijn mogelijk veroorzaakt door een of meer van de volgende oorzaken:
a. mogelijke beïnvloeding door Besier die een ouder jaar dan 1763 (nl. 1762) suggereert;
b. slijtage, waardoor het cijfer is 'dichtgeslibd' en een wijziging suggereert;
c. een stempelbreuk met hetzelfde gevolg als onder b;
d. en/of door de 'vreemd' gesneden '3' in het jaartal, waarvan de bovenste haal van de onderhelft doorloopt en met het uiteinde niet aansluit op de bovenhelft.

Beschouwing van de drie guldens 1763 in het KPK leerde, dat bovenstaande visie juist is; er is geen sprake van een jaartalwijziging,slechts van een 'vreemd' gesneden en 'dichtgeslibd' cijfer 3. We kunnen gevoeglijk aannemen, dat guldens 1763 over een ouder jaar niet bestaan.

Van 1765 naar 1791 - nog een misverstand en een mogelijke verklaring.

Tenslotte het jaar 1765 uit de muntbusperiode 1758-1765.[15] Delmonte vermeldt een zilveren Nederlandse gulden 1765 in zijn supplement en verwijst naar de veiling van Schulman 1967.[20, 21] In de veilingcatalogus komt echter geen enkele Zeeuwse gulden voor, laat staan een uit 1765. Wel staat er een Utrechtse gulden 1765 in (lot 498) en verwisseling met dit stuk lijkt aannemelijk. De vermelding door Delmonte in zijn supplement berust zeker op een misverstand dat door anderen is overgenomen.[22]

Voorts vermeldt Delmonte nog een gouden afslag van een Nederlandse

Zeeland, Nederlandse gulden 1765, goud, 33 mm

[15] Proces-verbaal muntbusopening 2e bus Martinus Holtzhey (vader en zoon), 28 sept. 1758-13 mei 1765, Rijksarchief Middelburg, rekenkamer C, nieuw inv.nr. 11700

[16] VERKADE a.w. 135, 501, pl. 91.3

[17] auctie 225 Jacques Schulman, Amsterdam, 14-16 febr. 1955, 348

[18] auctie 226 Jacques Schulman, Amsterdam, 30 jan.-1 febr. 196, 228

[19] auctie 263 Jacques Schulman, Amsterdam, 27-29 april 1976, 472-474

[20] A. DELMONTE *Supplement op De zilveren Benelux* (Amsterdam 1975) nr. 1181

[21] auctie 245 Jacques Schulman, Amsterdam, 6-8 juni 1967, 498

[22] UITGEVERIJ ZONNEBLOEM *Officiele catalogus zilveren munten geslagen door de Zeven Provincien der Verenigde Nederlanden vanaf de Pacificatie van Gent in 1576 tot aan de oprichting van de Bataafse Republiek in 1795, deel 1, 5e editie* (Amsterdam 1981) 105

gulden 765 van Zeeland die aanwezig zou zijn in de collectie van De Nederlandsche Bank N.V.[23] Deze vermelding berust op waarheid, het stuk blijkt inderdaad aanwezig. Het was tot nu toe het enige bewijs, dat ook in 1765 stempels voor Nederlandse guldens zijn gesneden. Een tweede aanwijzing is eerdergenoemde V.O.C.-gulden 1791 over 1765. Vergelijking van de beide beeldzijden levert kleine verschillen op; er moeten meerdere stempels met het jaartal 1765 zijn gesneden. De vraag is, 'zijn de stempels uit 1765 alleen voor bijzondere afslagen gemaakt of ook voor normale Nederlandse guldens?' Het eerder genoemde proces-verbaal geeft jammer genoeg geen verantwoording van zilveren guldens met het jaartal 1765, slechts van guldens over de gehele muntbusperiode tot in 1765. Aangezien zilveren guldens 1765 ook niet werkelijk zijn teruggevonden, moeten we er voorlopig vanuit gaan, dat de stempels 1765 uitsluitend voor zogenaamde nieuwjaarspenningen zijn gebruikt. Nieuwjaarspenningen werden voor eigen rekening van de muntmeester geslagen en niet gebust; we treffen ze dan ook niet aan in de processen-verbaal van de muntbusopeningen. Hergebruik van de beeldzijdestempels voor bijzondere afslagen van Nederlandse guldens 1765 ten behoeve van de fabricage van V.O.C-guldens in 1791 lijkt dan ook de meest voor de hand liggende verklaring.

[23] A. DELMONTE *De gouden Benelux* (Amsterdam 1964) nr. 903

Conclusie.

Uit het (beperkte) bronnenonderzoek en uit teruggevonden Zeeuwse guldens kon het volgende overzicht worden samengesteld:

Jaartal	Metaal	Terug-gevonden	Bijzonderheden	Bron
Ned. gulden				
1762	zilver		niet geslagen (?)	Besier p. 65
1763	zilver	x	coll. KPK	Verk. p. 135, 501
1763/17??	zilver		niet achterhaald, misverstand	Schulman aucties 225, 226, 263
1764	zilver	x	coll. KPK	Verk. p. 135, 501
1765	goud	x	coll. DNB	Delm. AV 903
1765	zilver		misverstand	Delm. AG suppl. 1181
V.O.C.-gulden				
1789	zilver		misverstand	Netcher & Van der Chijs p. 101
1790	zilver		misverstand	
1791	zilver	x	collectie KPK	Scholten 72
1791/1786	zilver		misverstand	Scholten 72h noot
1791/1765	zilver	x	collectie v.d.Wis	

De lezer zal na het verschijnen van dit artikel waarschijnlijk onmiddellijk zijn Zeeuwse guldens nader onderzoeken. Gaarne houd ik mij voor reakties aanbevolen.

Fidem 1994

24e congres van de Fédération Internationale de la Médaille

HANS DE KONING

* De Beeldenaar 2 (1978)

Van 6 tot en met 9 april 1994 wordt te Budapest het 24e congres van de Fédération Internationale de la Médaille gehouden met daaraan verbonden een internationale tentoonstelling van hedendaagse penningkunst. Het is voor de tweede keer dat het Fidem-congres in Hongarije wordt georganiseerd; eerder vond dit plaats in 1977.* Het thema van het komende congres is *The interplay of material, technique and style in the art of the medal.* (de wisselwerking tussen materiaal, techniek en stijl in de penningkunst). De deelnemende landen krijgen voor de inzending van de penningen voor de expositie een quotum toebedeeld; voor ons land bedraagt dat zestig penningen.

Onze Fidem-gedelegeerden, Marjan Scharloo en Geer Steyn, hebben zich dus in de keuze moeten beperken. Zij stelden in de afgelopen zomer een inzending samen die zo veel mogelijk op het congres-thema is afgestemd.

Niet al onze goede medailleurs zullen vertegenwoordigd zijn. De collectie bestaat uit werk van 23 penningmakers. Naast penningen van 'bekenden', zoals Fons Bemelmans, Eefke Cornelissen, Pépé Grégoire, Guus Hellegers, Frank Letterie, Marianne Letterie, Christine Nijland, Jos Reniers, Geer Steyn, Lijsbeth Teding van Berkhout, Elisabeth Varga en Theo van de Vathorst, zijn er ook penningen van medailleurs die voor het eerst ons land vertegenwoordigen; bijvoorbeeld *Nederzetting* door Wouter Bouwman, *100 jaar ziekenhuis Velp* door Roberto Riuggu, alsmede penningen door Eliana Hodoroaba en Linda Verkaaik.

Het is jammer dat penningliefhebbers die niet in de gelegenheid zijn de verre reis naar Hongarije te maken, niet de mogelijkheid geboden werd de inzending in eigen land te bekijken. Veel van de ingezonden penningen zijn weliswaar eerder in *De Beeldenaar* afgebeeld, maar foto's missen helaas 'de glans en de patine van de werkelijkheid'. Wellicht kunnen de penningen na terugkeer uit Hongarije alsnog hier tentoongesteld worden!?

Leden van de Vereniging voor Penningkunst zal het genoegen doen te weten dat – als steeds – de recent verschenen verenigingspenningen deel uitmaken van de Fidem-inzending; deze keer zijn dat: de *Welkomstpenning* door Christien Nijland, de *Reispenning* door Willem Noyons, *Belle van Zuylen* door Paulus Reinhard en *De koning en de vogel* door Linda Verkaaik.

Van de *Rembrandt*-penning door Piet Esser worden enige varianten (zogenaamde staten) getoond. Elisabeth Varga is vertegenwoordigd met een drietal penningen uitgevoerd in albast, getiteld *On top of the circle.*

Lijsbeth Teding van Berkhout toont *Het Teyler Initiatief*, drie losse delen uitgevoerd penning-object. Als 'incidenteel' penningmaker is de schilder Co Westerik deelnemer met zijn *Van Gogh-penning.*

Het zal interessant zijn de inzendingen uit de diverse landen te vergelijken. Welke indruk – internationaal gezien – de Nederlandse penningkunst maakt zal dit voorjaar in Hongarije blijken. De keuze van de inzending geeft het vertrouwen dat die indruk positief zal zijn!

Op het programma van het Fidem-congres in Hongarije staan diverse lezingen, recepties, bezoeken

aan exposities en een 'post congress tour'. Er zal een aantal internationale en Hongaarse prijzen worden toegekend aan daarvoor in aanmerkingkomende deelnemende medailleurs.

Fidemcongres in 1998 in Nederland?

De internationale Fidemcongressen en -exposities worden in de regel om de twee jaar gehouden. In ons land werd in 1963 het tiende congres georganiseerd met onder andere de expositie *Penningkunst uit 33 landen.* Momenteel onderzoekt een onlangs in het leven geroepen werkgroep *Vrienden van de Fidem* de mogelijkheden tot het organiseren van een congres in 1998 in Nederland. In 1996 wordt het Fidem-congres in Zwitserland georganiseerd. ■

PEETERS
Publishers and Booksellers
Bondgenotenlaan 153
3000 Leuven – Belgium
Tel. 016/23 51 70
Tel. 016/22 85 00

Numismatica

Scheers, S., *La Gaule Belgique. Traité de numismatique celtique.* 2e éd. 1983, 986 p. + XXVIII pl.
Hardcover: 3500 BEF
Paperback: 2800 BEF

van der Vin, J.P.A., *Het geld van Grieken en Romeinen. Inleiding in de antieke numismatiek*, 1984, 143 p.
689 BEF

Boekbespreking

A.F.A.M. VAN BALVEREN

D.W. MAC DOWALL, A.V.M. HUBRECHT en W.J.A. DE JONG. *The Roman Coins. Republic and Empire up to Nerva.* Uitgegeven als deel XII in de reeks *Description of the Collections in the Provinciaal Museum G.M. Kam at Nijmegen* Nijmegen (1992) 166 blz.; afb.; bibliografie, concordantie en appendices. *f* 125

Pecunia non olet, oftewel geld stinkt niet, schijnt de Romeinse keizer Vespasianus (69-79) tegen zijn zoon Titus gezegd te hebben, toen de laatste bezwaar maakte tegen de plannen van zijn krap bij kas zittende vader om belasting te heffen op het gebruik van urine door de wolindustrie. Zo kon in december 1992, ongetwijfeld met de zegen van de vergoddelijkte Vespasianus, bij Museum Kam te Nijmegen deel XII in de serie van collectiebeschrijvingen verschijnen. Want het gaat hier om een wetenschappelijke bestandscatalogus van een derde deel van de ongeveer 6330 munten tellende verzameling. De auteurs hebben zich daarbij beperkt tot díe munten welke dateren uit de republikeinse tijd (tweede-, eerste eeuw v. Chr.) en de keizertijd tot het einde van de eerste eeuw n. Chr., voor zover die door het museum tot december 1987 in (de omgeving van) Nijmegen verworven werden. Aangezien echter de numismatische opbrengst van na de Tweede Wereldoorlog aldaar uitgevoerde opgravingen vooralsnog elders bewaard wordt, heeft deze (helaas) geen plaats gekregen in dit werk. In het verleden getrokken conclusies kunnen immers door nieuwe vondsten aan het wankelen worden gebracht. Zo werden er in 1992 alleen al bij opgravingen op het Kops Plateau in Nijmegen 1229 Romeinse munten (waarvan het merendeel Augusteïsch is) gevonden! Dat is méér dan de helft van het totaal aantal munten dat in dit register beschreven wordt.

Dat in Nijmegen, dat pas in de keizertijd te maken kreeg met een permanente bezetting door de Romeinen, tóch republikeinse munten worden aangetroffen wordt verklaard door het feit dat deze pas in 107 n. Chr. door keizer Traianus (98-117) uit de circulatie werden genomen. Dit maakt dan weer meteen duidelijk waarom de samenstellers van de catalogus de caesuur bij Nerva, die immers de voorganger van Traianus was, hebben gelegd. Eén en ander wordt uiteengezet in een reeks van (niet alleen voor numismaten maar ook voor de in provinciaal-Romeinse archeologie geïnteresseerden) erg boeiende inleidende hoofdstukken.

Geldcirculatie in het vroeg-Romeinse Nijmegen

Deze inleidingen behandelen onder andere de geldomloop in het vroeg-Romeinse Nijmegen. Hier komt de lezer te weten dat koperen munten verreweg het meest zijn aangetroffen, terwijl de zilveren en zéér schaarse gouden exemplaren, die werden gevonden op gebieden die vanaf de Flavische tijd (69-96) als leger-, begraaf- of woonplaats in gebruik waren, in de meeste gevallen dateren van ná 64 n. Chr. In dat jaar namelijk verlaagde Nero (54-68) het gewicht van de aurei en de massa én het gehalte van de zilveren denarii; dit laatste werd in 70 door keizer Vespasianus nóg een keer herhaald. Als gevolg van deze maatregelen verdwenen de vóór 64 daterende munten uit de circulatie, omdat ze meer edelmetaal bevatten.

Julio-Claudische denarii werden nu omgesmolten door de regering en juweliers of uitgevoerd naar streken buiten het keizerrijk omwille van hun zilverwaarde. Republikeinse denarii, die weliswaar tot 97 % zilver bevatten, hadden echter als gevolg van een of twee eeuwen slijtage dermate veel aan gewicht verloren dat ze in gebruik bleven tot 107 n. Chr. toen keizer Traianus de oude versleten munten buiten omloop stelde.

Bij de koperen munten valt op dat de officiële muntateliers in de Julio-Claudische periode de behoefte van Nijmegen aan de (in Italië heel alledaagse want in Rome geslagen) kleinere denominaties, zoals semisses en quadrantes, niet geheel dekten. Aanvankelijk werd het gebrek aan kleingeld opgelost door kleine koperen Keltische munten, die ook na de komst van de Romeinen in gebruik bleven. Deze voorraad werd aangevuld door gesleten asses, die in tweeën en zo nu en dan in vieren werden gedeeld. Daarnaast zijn er te Nijmegen, evenals op andere opgravingsterreinen in Germania Inferior, barbaarse copieën van bijna alle Julio-Claudische emissies gevonden. Tot de regering van Caligula (37-41), die alle westerse provincies wilde voorzien van de complete serie van koperen denominaties, die uitsluitend in Rome zouden worden geslagen, circuleerden in deze contreien, naast zilveren denarii, vrijwel uitsluitend asses.

Het kopergeld van Titus, Domitianus en Nerva (79-98) in Nijmegen werd in zijn totaliteit geslagen door de munt van Rome, terwijl dat voorheen in muntateliers in het westen, voornamelijk in Lugdunum, was gebeurd - en nu kennelijk in een toereikende hoeveelheid. Nijmegen, evenals de westerse provincies in zijn algemeenheid, had daarmee eindelijk hetzelfde (scala aan) kopergeld als Rome en Italië, aangemaakt door de munt van Rome.

Daarnaast valt op dat de pieken in het aantal gevonden munten samenvallen met de hoogtepunten in de militaire geschiedenis van Nijmegen. Zo zou de uitschieter van munten geslagen tussen ca. 10 v. Chr. - 10 n. Chr. wel eens samen kúnnen vallen met de Germaanse veldtochten (14-16 n. Chr.) van Germanicus, de adoptiefzoon van de tweede Romeinse keizer Tiberius (14-37), die verondersteld wordt voor twee legioenen Nijmegen als uitvalsbasis benut te hebben. De samenstellers van de catalogus zijn overigens over de preciese oorzaak van deze stijging wat vaag. De tweede piek bestaat uit munten van Vespasianus. Deze waren nodig als gevolg van de grote toename in militaire en commerciële activiteit te Nijmegen, die werd veroorzaakt door de terugkeer van een Romeins legioen in 70 n. Chr.

Bewoningsgeschiedenis

Doordat van meer dan 35 % van de muntcollectie van Museum Kam de exacte vindplaats binnen Nijmegen bekend is, wordt tevens een interessant licht geworpen op de bewoningsgeschiedenis van de stad. Van oost naar west zijn in Nijmegen vier concentratiepunten van opgravingen te onderscheiden: het Kops Plateau, waar de resten van verscheidene elkaar opvolgende militaire forten werden aangetroffen, stammende uit de tijd tussen 12 v. Chr. en 70 n. Chr., en die mogelijk bedoeld waren voor gebruik door cavalerie-eenheden; het legioenskamp op de Hunerberg, dat in de Augusteïsche tijd groot genoeg was voor de huisvesting van twee legioenen van ieder rond de 6.000 man, vervolgens na beëindiging van Germanicus' expedities (grotendeels) verlaten werd, tot er in 70/71 opnieuw een legioen in ondergebracht werd; een civiele nederzetting op de Valkhof, waarvan vermoed wordt dat het gaat om het bij Tacitus (Historiae V, 19) genoemde

Oppidum Batavorum; en tenslotte het gebied langs de Waal, dat vanaf de tijd van Traianus Ulpia Noviomagus werd genoemd, en hoofdzakelijk dateert uit de periode na 71 n. Chr., toen de legio X Gemina in Nijmegen was gestationeerd. Deze Romeinse stad kreeg waarschijnlijk zowel marktrecht als haar naam in 104, toen het zojuist genoemde legioen naar Aquincum bij Boedapest werd gezonden. Het is bekend dat de stad enige tijd later de status van een *municipium* verwierf, misschien in dezelfde tijd als de onlangs ontdekte stadsmuur werd gebouwd, zo rond 150 n. Chr. op zijn vroegst. De vondsten in de twee nabijgelegen begraafplaatsen maken het waarschijnlijk dat Ulpia Noviomagus omstreeks 270 n. Chr. als gevolg van Frankische invallen verlaten werd. De aantallen gevonden munten ondersteunen de algemene indruk dat de nederzetting zich ontwikkelde onder de Flaviërs; maar ze suggereren duidelijk dat de groei pas érg laat tijdens die dynastie plaats vond - ver in de regering van Domitianus (81-96). De activiteit zou begonnen kunnen zijn aan het eind van het bewind van Augustus (27 v. Chr. - 14 n. Chr.) en op een laag pitje doorgegaan zijn tijdens de Julio-Claudiërs, gevolgd door een grote toename in bedrijvigheid onder de late Flaviërs.
Terwijl deze stad groeide, nam het belang van de nederzetting op de *Valkhof* omgekeerdevenredig af. Het daar aangetroffen numismatisch materiaal wijst op een bloeiperiode vanaf het begin van onze jaartelling, die werd voortgezet in de Julio-Claudische tijd. Daarmee wordt de kans dat deze woonplaats inderdaad vereenzelvigd moet worden met Oppidum Batavorum alleen maar groter.

Op de *Hunerberg* en directe omgeving kon, naast de *castra* ook de daarmee verbonden kampdorpen (*canabae legionis*) en grafvelden, een vermoedelijk tussen 14 tot 16 na Chr. in gebruik geweest zijnd militair kamp voor een ongeveer 500 man tellend cohort getraceerd worden. Het totaal aantal van dit terrein afkomstige koperen munten laat twee duidelijke pieken zien. De kleinere bestaat uit zeer versleten en van uit de beginjaren van Tiberius stammende, 'kloppen' (zie hieronder) voorziene republikeinse en Augusteïsche exemplaren. Dit maakt het, volgens de auteurs, onwaarschijnlijk dat de *castra* al in de vroeg Augusteïsche tijd bezet is geweest. Er zijn echter wél aardewerkscherven uit die periode gevonden, die erop zouden kunnen wijzen dat de Hunerberg al ten tijde van Drusus door het leger in gebruik was genomen. Nero Claudius Drusus, de stiefzoon van Augustus, de jongere broer van de latere keizer Tiberius én de vader van Germanicus, was de generalissimo die tussen 12 en 9 voor Chr. was belast met de verovering van Germanië. Kortom, naar men mag aannemen is het laatste woord over dit wespennest met betrekking tot de begindatum van de Nijmeegse *castra* nog lang niet gevallen.

Over de tijd daarna is gelukkig meer duidelijkheid. De tweede en veel hogere uitschieter in het aantal gevonden munten begint met Vespasianus en Domitianus en is nauw verbonden met het weer in gebruik nemen van het fort - eerst door de legio II Adiutrix in 70-71 n. Chr., gevolgd door de legio X Gemina van 71 tot 104. De munten van Caligula, Claudius en Nero (37-68) werden er echter ook in steeds toenemende mate opgegraven - en dat is niet toevallig wanneer men bedenkt dat deze in 70 ook nog wel in omloop zullen zijn geweest. Dat betekent dus dat de *castra* in de jaren tussen Tiberius en de Bataafse Opstand niet, of althans nauwelijks, bezet is geweest.

Het patroon van het op het *Kops Plateau* gevonden kopergeld wijkt af

van dat van de rest van Nijmegen. Er is, met uitzondering van de republiek en Caligula, van alles wat aangetroffen, met een piek onder Vespasianus en Titus (69-81), terwijl het totaal terugvalt onder Domitianus. Dit, zo stellen de schrijvers, is in overeenstemming met wat men zou verwachten bij een serie van elkaar opvolgende militaire forten van rond 12 v. Chr. tot misschien 90 n. Chr. in plaats van het eerder veronderstelde 70 n. Chr. De vraag dringt zich evenwel op in hoeverre deze uitspraak te rijmen valt met de opbrengst van de huidige opgravingen, waarbij, zoals gezegd, met name Augusteïsch materiaal aan het licht is gekomen. Het lijkt er derhalve op dat het trekken van bovenstaande conclusies uitsluitend gebaseerd op toevallig in een museumcollectie aanwezige losse vondsten, óók al is bekend waar ze vandaan komen, een hachelijke bezigheid is. Een bezigheid, die nog gecompliceerd wordt door het gegeven dat gemunt geld lang nadat het geslagen is verloren kan zijn gegaan - zo kan Augusteïsch geld eerst onder de Flaviërs zijn kwijtgeraakt. De bodemlaag waarin het geld is aangetroffen is dus ook van wezenlijk belang.

Kloppen

Veel van het in Nijmegen (maar ook elders) gevonden Julio-Claudische kopergeld valt op door de daarop aangebrachte 'kloppen' of nastempelingen waardoor de status van de (al in omloop zijnde) munt werd veranderd, bevestigd of verduidelijkt. Geklopte en ongeklopte munten schijnen door elkaar te hebben gecirculeerd, en het gewicht van individuele munten lijkt van belang te zijn geweest voor het al dan niet van een contramerk voorzien ervan. Het is niet uitgesloten, aldus de schrijvers van de catalogus, dat de kloppen óók te Nijmegen, in de tijd dat daar legioenen gelegerd waren, door de militaire autoriteiten werden aangebracht. Het ging hen er vermoedelijk om de soldij, die (onder andere) werd uitbetaald in kopergeld waarvoor een vaste standaard ontbrak aangezien het gedurende soms ver uiteenlopende periodes en op diverse plaatsen geslagen was, voor alle betrokkenen binnen een bepaald gebied acceptabel te maken door ervoor te zorgen dat hun status nu beeen erkend werd.

Conclusie

Voor de verzamelaars en archeologen, die van deze catalogus gebruik wensen te maken voor de determinatie van hun (soms verweerde) aanwinsten (een activiteit waartoe zij in het voorwoord worden aangemoedigd), wordt het zoeken bemoeilijkt door het ontbreken van een index, de zo nu en dan afgekorte legenda-beschrijvingen (b.v. CONSENSV in plaats van CONSENSV SENAT ET EQ ORDIN P Q R), én het feit dat soms niet *alle* varianten van een bepaalde type vermeld worden, om de doodeenvoudige reden dat deze (nog) niet in Nijmegen gevonden zijn. Voor een waterdichte determinatie blijft men dus toch op standaardwerken als The Roman Imperial Coinage en The British Museum Catalogue aangewezen. Daarnaast is de prijs van deze Nijmeegse tegenhanger hiervan voor een gesubsidieerd werk wat aan de hoge kant. Voor hetzelfde geld én minder zijn uitgebreidere recente naslagwerken in de handel verkrijgbaar. Maar toegegeven, die vermelden uiteraard weer niets over muntvondsten in Nijmegen - dat in de eerste eeuw n. Chr. toch een belangrijke positie innam als de enige legioensplaats die ons land in de Romeinse tijd ooit heeft gekend. En dat maakt deze uitgave (met inachtneming van de gemaakte kanttekeningen) juist weer zo aantrekkelijk.

MARTIN BLOEMENDAL

ARENT POL *Noord-Nederlandse muntgewichten* Leiden 1990 *f*29.50

Sinds enige tijd is er een boek over de Noord-Nederlandse muntgewichten dat het gemakelijk maakt van een gewicht zowel de bijpassende muntsoort als de maker vast te stellen.

De tot nu toe beschikbare literatuur was veelal gericht op een bepaalde invalshoek of een deel van het totale terrein; met name kunnen genoemd worden:
A. SASSEN 1912 'Noord Nederlandse Muntgewichtmakers',
M.G.A. DE MAN o.a. 1916 'Een doosje met Zeeuwsch goudgewicht,
A.O. VAN KERKWIJK 1939 'De IJkmeesters-generaal',
G.A. VAN BORSSUM BUISMAN 1953 'Over muntgewichten en balansen,
D.A. WITTOP KONING en G.M.M. HOUBEN 1980 in 2000 jaar gewichten in de Nederlanden' en
G.M.M. HOUBEN o.a.1981 Muntgewichten voor munten in de Nederlanden'.

Drs Arent Pol, conservator van de munten van de middeleeuwen en de moderne tijd tot 1800 bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, heeft in het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 76 (1989) Pagina 5 -143 zijn *NOORD-NEDERLANDSE MUNTGEWICHTEN* gepubliceerd. Dit werk is in 1990 in praktische boekvorm uitgegeven door het Koninklijk Penningkabinet, Leiden.

Pol gaat logisch te werk aan de hand van de volgende begrippen:
Muntgewicht: het soort voorwerpen dat geschikt is om de individuele munt te wegen.
Blokje: het voorwerp geschikt om een individuele munt te wegen.
Massa: de zwaarte van het voorwerp.
Blokbeeldenaar: afbeelding op het blokje ter aanduiding van een munt
Makersmerk: afbeelding op het blokje ter aanduiding van de maker.

Pol's boek omvat drie delen:
I muntgewichten, met onder andere een inleiding en hoofdstukken inzake afbeelding en massa,
II blokbeeldenaars, met een catalogus en een lijst van munten,
III makersmerken, met een catalogus en een lijst van muntgewichtmakers.

In het algemeen verhaal inzake muntgewichten is onder het hoofd Materiaal,techniek en vorm aangeduid dat de Noord-Nederlandse muntgewichten vierkant zijn en gemaakt uit messing. Vermeld had nog kunnen worden dat in een Amsterdamse muntgewichtdoos, met etiket van Martinus de Backer en elf blokjes vervaardigd door Adolph de Backer II, vijf blokjes (de bovenste in hun vakje) voorzien zijn van een aanpakknop. Deze is eveneens van messing en is aangebracht na het stempelen van blokbeeldenaar en makersmerk.Daar deze knop deel uitmaakt van de massa moet bij de vervaardiging van het blokje reeds rekening gehouden zijn met de toevoeging van de aanpakknop.

De catalogus van blokbeeldenaars is geordend naar thema, bij voorbeeld kop naar rechts, leeuw, figuur in schip. daardoor kan snel vastgesteld worden met welke muntsoort een blokje correspondeerrt. Voor de definitieve vaststelling daarvan is de na de catalogus opgenomen lijst van munten van belang daar deze de wettelijk voorgeschreven massa aangeeft.

De catalogus van makersmerken is thans de meest complete en tevens de gemakkelijkst hanteerbare, daar ook hier de ordening van de afbeeldingen strikt thematisch is, bij voorbeeld wapens, hemellichamen, letters.

Pol beeldt 125 verschillende makersmerken af, beduidend meer dan in de door verzamelaars tot nu toe veelal gehanteerde werken van Wittop Koning en Houben 1980 (met 82 afbeeldingen en 10 van onbekende Noord- of Zuid-Nederlandse plaatsen) en van F.G. Lavagne, Montpellier, 1981

'Balanciers, Etalonneurs', met 92 afbeeldingen.

Zo'n catalogus nodigt uit tot toetsing en aanvulling. In de catalogus ontbrekende stukken kunnen worden gemeld aan de schrijver en/of gepubliceerd. Zo trof ik in mijn collectie een blokje aan met een makersmerk van Matthijs Molckman, Middelburg (vgl. Pol pag. 126/127 onder a h / a i) echter zonder jaartal aan weerszijden van de burcht en met op de voorzijde een instempeling van een hoorn!

Noord-Nederlandse muntgewichten horen thuis in muntgewichtdozen. Ze komen echter in toenemende mate los voor dankzij vondsten met behulp van een metaaldetector, in oude handelssteden als Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht. Zij vormen een interessant verzamelgebied, als onderdeel van een muntcollectie, maar ook zelfstandig. De prijs van losse muntgewichten is doorgaans veel lager dan die van de corresponderende munten.

Het boek kost *f*29.50, en dan te bedenken hoeveel werk er in verscholen zit.

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor De Beeldenaar beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

CORRECTIE:
In de tekst van Liesbeth Messer-Heybroek, bij de portretpenning van prof. V.P.S. Esser in *De Beeldenaar* van nov /dec 1993 (nr. 6) is per abuis een fout jaartal ingeslopen. Onze leermeester Piet Esser volgde niet in 1974 maar reeds in 1947 prof. Jan Bronner op.
Excuses! J.L.

GEER STEYN

Jaarpenning 1993
terra cotta en brons (70 mm)
Vz./ Kz.: Twee eenden; de ene staat, de andere zwemt het vlak uit richting achterkant, waar het getal 2000 staat.

Jaarpenning 1994
terra cotta en brons (70 mm)
Vz.: Een nerveus muisje, angstig voor dat wat komen gaat;
Kz.: Een uil, gretig naar dat wat er gaat komen

Sigmund Freud
gegoten brons (65 mm)
Vz.: Portret van Freud. De mens ingepakt: hoed, bril en jas.
Kz.: Desintegratie van de cirkel

(Foto's Tom Haartsen)

NIEL STEENBERGEN

Bisschop Ernst – erepenning
Gegoten brons (85 mm).
Bij de viering van het 25-jarig jubileum van de Diocesane Katholieke Schoolraad te Breda werd deze erepenning door de DKS ingesteld om toegekend te worden aan personen die zich grote verdiensten hebben verworven voor het (regionale) katholieke onderwijs. De eerste uitreiking vond plaats op 28 april 1993 aan de naamgever zelf, mgr. Ernst, vanwege zijn jarenlange sterke betrokkenheid bij dat onderwijs.
Vz.: De bisschop op troontje met staf en evangelie. Omschrift: *De Heer heeft mij terzijde gestaan en mij kracht gegeven.*
Kz.: Petrus de bestuurder en Paulus de theoloog-leraar, omgeven door figuurtjes die het logo van de Schoolraad betreffen, dat wil zeggen: het schip met bestuurders, de leraren en de ouders met leerlingen.

ELLA VAN DE VEN

Penning Indië-monument
Deze bronzen legpenning (80 mm) is bedoeld om de plaatsing van het Indië-monument in Amstelveen te kunnen realiseren.
De voorzijde bevat een fragment uit het monument dat is ontworpen ter nagedachtenis van de slachtoffers van de Japanse overheersing in Oost-Azië ten tijde van de tweede wereldoorlog.

De keerzijde vermeldt de tekst:
'n spiegel
het verleden
de toekomst
weerspiegeling
wij waren er
wij zijn hier
heden tezamen
bijeen

indië-monument amstelveen

JAN PAUL KRUIMEL
Herinneringspenning Koperen regeringsjubileum Koningin Beatrix
Brons (30 mm).
Vz.: Letter B met dwars een kroontje.
Kz.: Het jubileumgetal 12½.

De zilveren dukaat,

van rijksdaalder tot handelsmunt
Tentoonstelling 's Rijks Munt

L.M.J. BOEGHEIM

Zonder enige ophef werd begin oktober 1993 bij 's Rijks Munt in Utrecht de thema-tentoonstelling *De zilveren dukaat, van rijksdaalder tot handelsmunt*, geopend.

In een zevental vitrines wordt een beknopt doch duidelijk overzicht gegeven van de geschiedenis van de zilveren dukaat, die in onze gewesten in 1659 voor het eerst werd geslagen. Deze munt speelde tot het begin van de negentiende eeuw een belangrijke rol als internationale handelsmunt, vooral wat betreft de handel van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden met de Oostzeelanden.

Tentoongesteld is een groot aantal hele en halve dukaten, geslagen in de diverse munthuizen in de Republiek, verduidelijkt door korte, begeleidende teksten. Het geheel wordt verlevendigd door met zorg gekozen tarieflijsten, gewichten, prenten en stempels. Ook worden ontwerpen, zowel van de zilveren dukaat als van de rijder getoond. De dukaat, die na de Franse overheersing nog luttele jaren werd aangemaakt, sluit de rij van de historische stukken. Van deze laatste emissie valt een proef uitgevoerd in tin met het jaartal 1814 te bewonderen. Een uniek stuk dat nooit eerder tentoongesteld werd.

De moderne versie van de dukaat, die op grond van de muntwet 1987 naar het voorbeeld uit 1816, thans in Utrecht wordt vervaardigd, is in de achtste en laatste vitrine ondergebracht. Technisch een fraai voorbeeld van een moderne munt. Hierdoor wordt een uitstekende indruk verkregen van de perfectie waarmee ons nationale munthuis werkt. Tot dusverre werd de nieuweling uitsluitend met het provinciewapen van Utrecht geslagen, maar er bestaan plannen hierin verandering te brengen. Om bezoekers een indruk te geven hoe een dukaat met een ander wapen eruit komt te zien, is een speciaal paneel ontworpen, waarop de diverse provinciewapens in de omlijsting van de dukaat afzonderlijk kunnen worden getoond.

Het doet enigzins vreemd aan dat de provincie Flevoland wel is opgenomen, doch dat geen aandacht is besteed aan de stedelijke dukaten van Deventer, Kampen en Zwolle. De steden zullen zich beslist gediscrimineerd voelen!

Deze schoonheidsfoutjes in de plannen, wat deze steden betreft, doen echter geen afbreuk aan de prima tentoonstelling. Zeker de verzamelaars van provinciale munten kan een bezoek worden aanbevolen, terwijl andere verzamelaars er wellicht door worden geïnspireerd een verzamelgebied aan hun collectie toe te voegen.

Het door Margo Bos samengesteld boekje *De zilveren dukaat* is nog beperkt verkrijgbaar. Mr Bos, die de supervisie voert over het periodiek *Muntpers* en de jaarverslagen van 's Rijksmunt, werd onlangs op grond van haar artikel *The Netherlands Enduring Silver Ducat*, dat in april 1992 in het Amerikaanse maandblad *The Numismatist* verscheen, onderscheiden met de zilveren erepenning van de American Numismatic Association. De expositie is nog tot 30 juni 1994 te bezichtigen. ■

Verenigingsnieuws

GREET KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bestelmogelijkheid Inschrijfpenning 1994

Nog tot 1 mei a.s. kunnen leden van de vereniging de Inschrijfpenning 1994, *De Boeienkoning* door Theo van de Vathorst, bestellen. In het vorige nummer van *De Beeldenaar* is deze penning afgebeeld en toegelicht. Na 1 mei 1994 kan de penning niet meer besteld worden. De kosten bedragen *f* 97.50 (inclusief verzending). Bestelling door overmaking van dit bedrag op postgiro 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem onder vermelding van *Inschrijfpenning 1994*. De penning wordt zo spoedig mogelijk na gereedkomen toegezonden.

Contributie 1994

De leden en donateurs van de vereniging ontvingen een acceptgirokaart ter voldoening van de contributie 1994. Verzocht wordt de contributie vóór 1 april a.s. te voldoen. Dank voor uw medewerking!

Theo van de Vathorst, De Boeienkoning, brons 70 mm

Tentoonstellingen

CHRIS VAN DER HOEF, Nieuwe Kunst en Art Déco. Penningen, beelden en ceramiek
Tot 18 september 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.
(Zie ook informatie elders in dit nummer van *De Beeldenaar*)

DE ZILVEREN DUKAAT, van rijksdaalder tot handelsmunt
Thema-tentoonstelling over zilveren dukaten
Tot 30 juni 1994 in het Museum van 's Rijks Munt Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.
(Zie ook informatie elders in dit nummer van *De Beeldenaar*)

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

EXPOSITIE PENNINGEN EN BEELDEN DOOR ELISABETH VARGA T/m 8 mei 1994, in De Paauw, Raadhuislaan 22 te Wassenaar; geopend op dinsdag t/m vrijdag 10.00-16.00 uur, zaterdag en zondag 13.00-16.00 uur.

Elisabeth Varga, On top of the circle, ijsbeer op ijs, 1993, albast, 70 mm

HBU

WILT U UW
VERZAMELING UITBREIDEN?

DE HOLLANDSCHE BANK-UNIE
IS UW ADRES!

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Uitgave Stichting De Beeldenaar
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

Redactie
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning (wnd. einddredacteur)
J. Limperg
K.A. Soudijn

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Vormgeving, zet- en drukwerk
Drukkerij Orientaliste, Klein Dalenstraat 42, B - 3020 Winksele.

Abonnementen
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f*36 (overige landen *f*58);
losse nummers *f*7.50 (inclusief verzendkosten)
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Advertenties
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

Adreswijzigingen
Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens.
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst gelieve adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder).
De overige abonnees gelieve adreswijziging te zenden naar de uitgever.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat, opgave adreswijzigingen:
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, 020-5242274.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543
Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 01899-14709.

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

HÈT ADRES VOOR IEDERE VERZAMELAAR

De naam Robert Schulman staat voor betrouwbaarheid. Alle door ons verkochte voorwerpen garanderen wij op echtheid en kwaliteit. Met gedegen advies staan wij zowel beginnende als gevorderde verzamelaars graag terzijde.U kunt bij ons terecht voor:

MUNTEN Van de gehele wereld. Van de oudste tijden (± 700 v.Chr.) tot heden.

PENNINGEN Van de Renaissance tot ± 1940. Geen moderne commerciële uitgaven.

VEILINGEN Via onze veiling-catalogi bereikt u verzamelaars over de gehele wereld. Hierdoor kunt u enkele stuks of complete verzamelingen verkopen.

TAXATIES Ten behoeve van verzekering, successie, aankoop en verkoop.

PRIJSLIJSTEN Regelmatig verschijnen gratis prijslijsten.

MANCOLIJSTEN U krijgt bericht over nieuwe aanwinsten waar uw interesse naar uitgaat.

NUMISMATIST

ROBERT SCHULMAN

Numismatiek meer dan een eeuw familietraditie.

NAARDERSTRAAT 67 · 1251 BG LAREN (NH) · TEL. 02153-10056 · FAX 02153-89749

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1994, 18e JAARGANG NR. 3

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 18 (1994) nr. 3
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Brieven uit een andere wereld **98**
GEER STEYN over 'Doina' en de dikte van een penning

Zesenzestig penningen voor drieëndertig gulden **102**
B.J. VAN DER VEEN over de veiling van de collectie J.G. Holtzhey in 1809

Zilver of nikkel **108**
L.M.J. BOEGHEIM over 'gekibbel' om guldens en rijksdaalders

Baken-, tonnen- en vuurloodjes uit het Zuiderzeegebied **116**
A. TH. WIJSENBEEK over deze loodjes in de collectie van het Centrum voor Scheepsarcheologie te Ketelhaven

Een hommage aan Andries Copier **124**
A. POULSSEN en L.F. TEDING VAN BERKHOUT over de jaarpenning 1994 van de Vereniging voor Penningkunst

Boekbespreking **127**

Penningnieuws **132**

Verenigingsnieuws **134**
Jaarverslag 1993 van de Vereniging voor Penningkunst

Tentoonstellingen **137**

'Hommage aan Andries Copier', Jaarpenning 1994 van de Vereniging voor Penningkunst *zie pag. 124*

Op de voorplaat
Spekstenen penning door Eliane Hodoroaba 1993, speksteen, 55 mm, zie pag. 98

Brieven uit een andere wereld

'Doina' en de dikte van een penning

GEER STEYN

In de lijn van de Nederlandse penningtraditie zijn altijd een paar interessante buitenbeentjes. Christl Seth-Höfner, geboren in Zwitserland, woonde korte tijd in Nederland. Gedurende deze periode heeft zij onder meer de fraaie penning 'Herder met schapen' gemaakt. Deze penning vormt nog steeds een hoogtepunt in de serie die door de Vereniging voor Penningkunst is uitgegeven.

Een ander buitenbeentje is Lina Hodoroaba. Zij is te Parijs geboren (1963) in het milieu van Roemeens-Russische ballingen. Vanaf 1983 tot 1988 studeerde zij aan de Haagse Koninklijke Akademie. Zij woont en werkt nog steeds in Den Haag.

Alle 'Haagse' studenten krijgen een verhaal over de Nederlandse penningkunst te horen en worden min of meer gedwongen één penning te maken. In de breedte van de beeldhouwkunst blijft deze poging vaak beperkt tot een probeerseltje. Studenten moeten wennen aan de gedachte dat iets kleins een grote uitstraling kan hebben.

Jubileumpenning
125 jaar Huguenin,
1993, brons,
60 mm

Tijdens haar laatste studiejaren op de akademie heeft Lina Hodoroaba in steen gewerkt. Haar Roemeens-Franse achtergrond inspireerde Lina om tot een beeldende identiteit te komen. Uit het werk ademde een andere, niet-Hollandse geest. Zijzelf typeerde haar thema als het 'Doina'-gevoel. Het is een moeilijk te vatten begrip, afkomstig uit het Balkangebied. Doina is klank, een verlangen, het onzegbare tussen dood en leven, dat uitnodigt tot vertolking in muziek, dans en beeld. Voor Lina was het 'Doina'-begrip duidelijk gekoppeld aan haar verleden. Zij vond dat ze nooit op papier kon tekenen en nooit in de ruimte kon beeldhouwen. Haar werk kenmerkt zich door te tekenen op steen waarbij de scherf van de steen de drager van een reliëfachtige beeldtaal werd. Bij het bekijken van haar werk word je meegezogen de diepte van 'Doina' in: fascinerend gekriebel, altijd fijnzinnig en met betekenis, ook al valt het niet meteen te ontcijferen; bovenal eigenzinnig.

Na het eindexamen in 1988 heeft zij een studiebeurs gekregen om in Moskou verder te studeren. Het Rusland van die tijd was niet het meest voor de hand liggende paradijs voor de beeldhouwkunst. Gezien haar wortels en het 'Doina'-thema, was Moskou toch een logische keuze. Met huivering zag ik dat frèle blonde meisje vertrekken naar het loodzware sociaalrealisme.

Het is genoeg bekend dat er in Nederland geen opleidingen tot medailleur zijn. De interessante vraag doet zich voor wanneer iemand er voor kiest om toch penningen te maken. De motivatie is niet altijd verheven. Het zijn vaak praktische redenen die iemand er toe brengen om het incidentele spoor van het penningmaken, dat op de akademie werd uitgezet verder tot een weg te

Spekstenen penning 1993 speksteen 55 mm

laten uitgroeien. Soms gebeurt dit uit gebrek aan werkruimte: aan de keukentafel op een halve woning driehoog kun je nog altijd penningen maken.

In Moskou was men slecht voorbereid op de komst van Lina. Lange tijd botste zij van de ene bureaucratische barrière op de andere. Zij woonde in een sombere, suïcidaalmakende torenflat voor studenten. Tegen kerstmis zag zij een aantal mensen naar beneden springen.

Lina had een stukje speksteen bij zich. Het lange wachten op allerlei stempels en papieren heeft zij benut met het maken van penningen met als titel: *Brieven uit een andere wereld.* Zij sneed haar 'Doina'-voorstellingen in steen. Elke gemaakte penning kloofde zij om opnieuw materiaal te hebben voor haar volgende werk. In de loop van de winter werden haar penningen steeds dunner.

Er bestond verwarring over Lina's komst. Hoewel zij als student verder wilde studeren, heeft een ambtenaar daar waar 'student/docent' stond bij vergissing het woord student doorgestreept. Door de Russische akademie werd zij dus als docent gezien. Een groep jonge beeldhouwers stond haar enthousiast op te wachten. Maar temidden van de gehakte Lenin-hoofden en bronzen Marx-figuren kon een conflict met de directie niet uitblijven. Haar drang om de studenten tot iets grotere artistieke vrijheid te brengen werd door het akademiepersoneel behoorlijk gedwarsboomd: beelden werden omver getrokken en in een tuin gegooid. Lina werd weggetreiterd en ontslagen ondanks protesten van haar leerlingen. Een korte tijd heeft zij haar studenten in een kraakpand ontvangen en lesgegeven, voordat zij weer naar Nederland terugkeerde. Nog steeds heeft zij contact met haar Russische studenten en haar huis in Den Haag is een centrum van Oosteuropese kunstenaars.

Een aantal van haar penningen heeft deel uitgemaakt van de Nederlandse Fidem-expositie in Londen. In de catalogus is een fraai exemplaar afgebeeld.[1]

De Zwitserse penningenfirma Huguenin heeft naar aanleiding van haar 125-jarig bestaan een aantal medailleurs, die aan de Fidem-expositie in Londen hebben deelgenomen, uitgenodigd om aan een wedstrijd mee te doen. Lina Hodoroaba heeft een penning in speksteen gesneden en daarmee de eerste prijs behaald. Haar penning is nu door de firma Huguenin uitgebracht. Een spekstenen penning is vertaald naar geslagen brons. Valt dit resultaat mee?

Ronald Searle, Fidem 1992, brons, 70 mm

[1] *In the round, Contemporary art medals of the world* Fidem XXIII (London 1992) 185

Speksteen is een zacht gesteente waarin hele mooie pastelkleuren zitten. Lina maakt op geraffineerde wijze gebruik van deze twee kwaliteiten. Ruwe delen wisselen glad gepolijste delen af. Lijn en kleur zijn onverbrekelijk met elkaar verbonden. Steen is voor Lina het vanzelfsprekende materiaal om haar gedachtenwereld, het 'Doina'-gevoel te visualiseren.

Wanneer we de bronzen penning bekijken zien we een duidelijke vertaling van de stenen penning. In het bronzen exemplaar zien we de sporen van de steenbewerking: de ruwe delen komen mooi over in het brons, het geschraap hier en daar slordig, terwijl het in steen zich als een natuurlijk handschrift laat lezen. Door de hogere delen te polijsten ontstaat een heftig kleurcontrast ten aanzien van de donkere diepe delen. Het geringe reliëf krijgt op deze manier een grote expressiviteit.

De voorzijde laat een vormentaal zien waarin een hand en gezichten te lezen zijn. Links onder verwerkt zij het logo van de firma Huguenin. De keerzijde toont ons het getal 125, omgeven door cirkels en vormpjes, zoals we dat in al haar werk aantreffen: de weergave van het 'Doina'-gevoel.

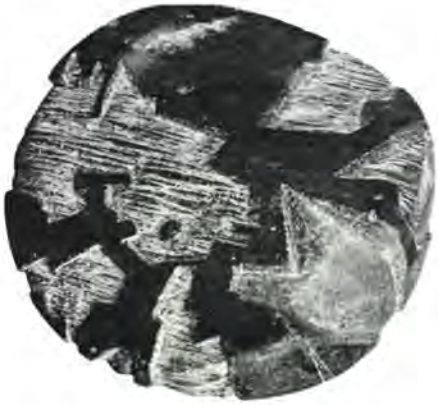
In haar stenen penningen weet zij prachtige oplossingen te vinden voor de overgang van de voorzijde naar de keerzijde. De dikte van een penning is van groot belang en moet in dienst staan van het verhaal waar de penning overgaat. Bij het werk van Lina gaan de vormen en lijnen van de voorzijde over de zijkant naar de keerzijde. De dikte is altijd betrokken in beide kanten van de penning. Hier schiet de bronzen vertaling te kort. De techniek van het slaan van de penning laat niet makkelijk toe om ook op de zijkant iets te printen. Tegenover het fijnzinnige reliëf op beide zijden, doet het gemis aan verbeelding op de zijkant als leeg aan. Er is nu geen argument te bedenken waarom de penning juist die dikte moet hebben.

De dikte van een penning moet betekenis hebben en niet louter materiaal zijn. In het algemeen wordt deze betekenis door medailleurs verwaarloosd.

De *London Fidem-medal* uit 1992, door Ronald Searle ontworpen is een duidelijk voorbeeld van dit verschijnsel.[2] Searle is een uitstekende cartoontekenaar maar geen medailleur die zich met het volume als expressiemiddel bezighoudt. Het idee om een Pisanello-penning tot uitgangspunt te nemen is verrassend te noemen. Alleen de wijze waarop dit gedaan is komt niet verder dan lolbroekerij en heeft niets te maken met beeldende humor of de fijnzinnigheid waarmee Pisanello werkte. Alle elementen van het hoofd, zoals ogen, neus en mond zijn op clichématige manier opgelost. De dikte van deze penning is zonder enige betekenis en moet haast als een gebrek aan beeldende intelligentie gekwalificeerd worden.

Tenslotte, laat er geen misverstand over bestaan: Er valt niets in te brengen tegen dikke penningen, zolang de dikte betekenis heeft. Het gaat erom met de juiste hoeveelheid materiaal het juiste verhaal te vertellen. ■

[2] Afbeelding in *De Beeldenaar* 15 (1994) 482.

Spekstenen penning … ook hier gaan de vormen van de voorzijde over de zijkant naar de keerzijde …

Zesenzestig penningen voor drieëndertig gulden

De bemoeienissen van W.H.J. van Westreenen met de veiling van de collectie J.G. Holtzhey 28 maart 1809

BOUKE JAN VAN DER VEEN*

* De auteur is tijdelijk in dienst van het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/Museum van het Boek (RMW), Den Haag. In het kader van het Deltaplan voor Cultuurbehoud is in 1992 een begin gemaakt met het ordenen en beschrijven van de numismatische collectie van het museum, bijeengebracht door W.H.J. Baron van Westreenen. Het ligt in de bedoeling om in *De Beeldenaar* regelmatig melding te maken van de in deze collectie aangetroffen munten en penningen.

In 1808 overleed de beroemde Nederlandse medailleur Johan George Holtzhey zonder erfgenamen achter te laten die in aanmerking kwamen voor de overname van het woonhuis en zijn florerende medailleurswerkplaats. De bezittingen van Holtzhey uit het Amsterdamse woonhuis, tevens zijn 'Penningfabriek', werden in het jaar daarna met de gereedschappen en de voorraad uit de fabriek publiekelijk verkocht. De inventaris van de aangetroffen bezittingen werd 'Van vliering tot kelder' beschreven in een door de notaris E.C. Bondt, de executeurs testamentair en een aantal getuigen opgestelde akte.[1]

De executeurs testamentair van Holtzhey, C. van Twist, A.L. Weddik en J.W. Smits hadden tot taak diens nalatenschap te beschrijven als kavels in een voor de kooplustige gegadigden verkrijgbare catalogus. Eén van de veilingcatalogi waarin de nalatenschap wordt beschreven is de catalogus van de munten en penningen.[2] Naast een groot aantal penningen afkomstig uit zijn eigen werkplaats bezat Holtzhey ook een collectie Griekse en Romeinse munten. Deze munten zullen zeker niet verzameld zijn als pronkcollectie; als marktgerichte penningmaker 'avant la lettre', zal Johan George de munten vooral gebruikt hebben als iconografisch voorbeeld voor zijn eigen produkten.[3]

Wel een rasechte verzamelaar met een pronkcollectie, was Willem Hendrik Jacob van Westreenen (1783-1848). Hoe en wanneer W.H.J. van Westreenen, de stichter van het huidige Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, heeft aangeboden, of gevraagd is om (een deel) van de collectie munten en penningen uit de nalatenschap van Johan George Holtzhey, ten behoeve van de veiling van 28 maart 1809, te beschrijven, is onbekend. Dat dit is gebeurd blijkt uit de onlangs aangetroffen correspondentie tussen Van Westreenen en de executeurs testamentair van Holtzhey.[4] Nog geen half jaar vóór de bemoeienissen van Van Westreenen met de publieke verkoop van de numismatische collectie van Holtzhey, werd de belangrijke verzameling antieke munten van Pieter van Damme geveild. Het was Van Westreenen die de catalogus bij deze auctie heeft samengesteld. Meer dan als een veilingcatalogus beschouwde Van Westreenen dit werk als een belangrijke wetenschappelijke bijdrage tot de numismatiek.[5]

Pieter van Damme stond bekend om zijn grote kunde op het gebied van de numismatiek. Ook Van Westreenen, opgevoed in deze wetenschap door Van Damme, bezat door het veelvuldig contact met Van Damme en de uitgebreide bestudering van zijn verzameling, een gedegen kennis van Griekse en Romeinse munten. Als 'geestelijk opvolger' van Pieter van Damme werd Van Westreenen dan ook gezien als de juiste persoon voor het beschrijven van de munten of penningen waarmee de executeurs testamentair van Holtzhey zich geen raad wisten; *Het is geweest op aanraading van de Heer Lageman, Medailleur albier, dat wij de vrijheid gebruijkt hebben, den Heere Van Twist te verzoeken, UwelEdgeb: te solliciteeren, zich de moeijte te willen*

1 Een uitgebreide beschrijving van deze 'Penningfabriek' en haar produkten, geeft Marjan Scharloo in het artikel Holtzhey and Son in *The Medal* 17 (1990) 16-27. De beschrijving van de aangetroffen boedel van J.G. Holtzhey is te vinden in het Gemeentearchief Amsterdam, Notarieel Archief E.C. Bondt, nr. 391. Dit stuk bestaat uit de boedelinventaris en een 'Reekening van Ontfangst en Uitgaaf' met betrekking tot de veiling.

geeven, alle dezelve te bezien, en ons met deszelfs Raad te vereeren, hoe met dezelve te handelen, naardien nog de Heer Lageman, nog wij daarvan kennis genoeg hadden, en alhier niemand kenden, in dat vakkundig, die wij dezelve toevertrouwden.[6]

Wat er van de collectie ter beschrijving aan Van Westreenen werd toevertrouwd, was zeker niet het gehele bezit aan munten en penningen uit de nalatenschap van Holtzhey. Op 29 juni 1808 schrijft Cornelis van Twist uit Amsterdam aan zijn broer Albertus in Den Haag dat er de volgende dag per pakschuit aan hem zal worden bezorgd; *Een Doos, waarin Twee andere Doosjes, alle met medailles in soort, Zilvere, Kopere en Tinne of Loode: daarbij is gelaten, dat geen het welk wij er bij gevonden hebben, namentlijk een gedrukt boekje en eenige papiertjes, welk een en ander na examen word te rug verwagt.* Het grootste deel van de munten en penningen bleef echter in Amsterdam en werd door de executeurs testamentair zelf beschreven met behulp van de werken van Van Alkemade, Van Mieris en Van Loon. Het is de Amsterdamse medailleur Hendrik Lageman geweest die als hulp en deskundige in dezen is opgetreden.

De doos met probleemgevallen, bestemd voor Van Westreenen, wordt zodoende op 30 juni, tezamen met de brief van Cornelis bij Albertus van Twist in Den Haag bezorgd. Hoewel Albertus het pak liever gesloten had gelaten, heeft Van Westreenen hem vooraf verzocht de inhoud te bekijken; *In Voorsz. Doos of 't Kistje, (welke ik Zooals ik het zelve bekomen had zoude hebben gelaten ! maar na, met UWelEdG: te hebben mogen aboucheeren...)*, heeft hij het pakket ontzegeld en de inhoud in een begeleidende brief aan Van Westreenen vermeld:[8]

... is mij naar opening, gebleeken, dan in het zelve (boven en behalven nog Een Rond Doosje, metsgaders Een Langwerpig Doosje, waarvan Straks nader) en meede resp: met penningen of munten voorzien), zich bevonden 942 Stuks. Dan ik heb dezelve, provisibus, gesorteerd aldus namentlijk,.

855 Stuks Bronze of Kopere, mij voorkomende Antique Romeinsche penningen van diverse grootte; metsdien zal UWedGeb: (alle, door mij, los en onder den anderen leggende, zodanig te zijn gelaten !) in de buytenste doos, of 't kistje, bevinden.

en voorts in Een Papier.

15 Stuks Kopere penningen en of Munten, relatief Steeden van Ons Vaderland, als Delft, Gorcum, Nijmegen, Zutphen, Cleef &c.

en in een Grooter papier of pacquet.

60 Stuks Kopere Stukken of Munten van diverse grootte, veele, voor mij onverstaanbaar , of die mij voorkomen, onder de presioosa niet te zullen behooren te worden gerengeerd !

en Voorts

12 Stuks Grooter Kopere of Bronze Stukken, zal UWedG: op den bodem van de grootste Doos of 't Kistje vinden, daar onder een Loode en Een als waare het geen Munt, maar een Zee- of rivierschelp.

942 stuks.

Wijders heb ik in het Ronde, (Meede Neevengaande), Doosje, bevonden 57 Stuks, als 44 Stuks Tinne of Loode penningen of afgietsels (los leggende)! en 13 Stuks om ieder van welke, op papiertjes, eenige beschrijving of bericht, occureerd. Alzoo 57 Stuks.

En in het Langwerpig Doosje Staande in de Groote bovenstaande Doos, is mij, bij telling en hertelling gebleeken, dat zich bevinden 790 Stuks Zilvere Kleine Antique Penningen, der meeste Romeijnsche Keijzers. Als Namentlijk 700 Stuks Kleine Zilvere Antique Penningen der Meeste Romeinsche Keijzers en Keijzerinnen.

[2] In het RMW zijn twee exemplaren van de catalogus munten en penningen aanwezig: 135 J 34 en 144 F 29. Het KPK bezit ook twee exemplaren (beide 32 A 32) waarvan één exemplaar door de veilingmeester C.E. van der Meulen geannoteerd is met de namen van de kopers en de prijzen.

[3] Marjan Scharloo beschrijft in haar artikel Holtzhey and Son, hoe de Holtzheys volgens G. van Loon *Inleiding tot de hedendaagsche penningkunde* (Amsterdam 1717) tweede editie *Hedendaagsche penningkunde* (Den Haag 1734), de iconografie van de Romeinse munten als richtsnoer namen.

[4] RMW, Archief Van Westreenen: S 65 'Numismatische aantekeningen'; S 65 no.31; C. van Twist aan A. van Twist, Amsterdam 29 juni 1808. S 65 no.33; A. van Twist aan W.H.J. van Westreenen, (Den Haag) 1 juli 1808. S 65 no.35; C. van Twist/A.L. Weddik aan W.H.J. van Westreenen, 11 juli 1808. S 65 geen nummer, brouillon (klad) door W.H.J. van Westreenen aan C. van Twist/A.L. Weddik/J.W. Smits (Den Haag 12 juli 1808). S 65 no.36; C. van Twist/A.L. Weddik/J.W. van Smits aan W.H.J. van Westreenen, Amsterdam 14 juli 1808. S 65 geen

11 Dito van diferente groote, in een apart paketje.
16 Dito kleine penningjes, daar onder een Graafelijke of Bisschoppelijke Munt.
Voorts Vier Vierkant gevouwen pakketjes, geteekend, met No.1, 2, 3 en 4, bevindende Zich

in No. 1,	*15 Stuks.*
in No. 2,	*16 Stuks,*
in No. 3,	*15 Stuks en*
in No. 4,	*17 Stuks, om de meeste dier stukjes, schijnt eenig bericht.*
	790 Stuks Zilvere.
	942 Kopere.
	57 Lood of Tin.

Totaal 1789 penningen of munten. Eijndelijk zal UWEdG: in het Langwerpige Doosje vinden een in 't Laatst der 16e Eeuw, te Leyden uijtgegeeven Tractaatje, ter faciliteering der penningkunde der Romeijnsche Keijzers.'
Zowel de executeurs testamentair, als Van Westreenen beklagen zich over de aangetroffen toestand van de numismatische collectie van Holtzhey. In de brief van C. van Twist aan zijn broer van 29 juni (het briefje dat bij de doos door A. van Twist aan Van Westreenen bezorgd zal worden) schrijft hij: *De Heer Holtzhey heeft zich meer toegelegt aan 't vervaardigen van Moderne Medailles, dan op het in ordre houden van zijn Medaille Cabinet; daarin legt alles onder elkander, zonder eenig onderigt, dat veel moeijte verwagt.* [9] Cornelis van Twist heeft het hier ongetwijfeld over het deel van de collectie dat in Amsterdam is achtergebleven. Van Westreenen ontving het deel waarvan hij de ordening en beschrijving op zich had genomen, in het begin van de week van 12 juli 1808 en spreekt in de brouillon van een brief aan de executeurs over een zelfde 'volstrekte wanorde'. [10] Ondanks de moeite die het beschrijven en ordenen van de aan hem toegezonden munten en penningen zal kosten, belooft Van Westreenen in deze brief, op de aanstaande woensdag of donderdag *den geheelen verzameling te kunnen zenden, volkomen in orde geschikt, met de nodige opschriften voorzien, en verzeld van eenen Systematischen Catalogus van omtrent 16 Octavo bladzijden, die men, bij het drukken, slegts woordelijk behoeft te volgen.* Van Westreenen benadrukt het nut en waarde van dit werk als volgt: *Door dit alles is deze collectie in waarde ten minsten verdubbeld, want daar ikzelve eenmaal een zak, met ruim 750 uitmuntende antique médailles voor 16 gl: heb gekogt, begrijpt U welligt hoe weinig deeze verzameling in massa, en onbeschreven verkogt zijnde, gegolden zoude hebben, terwijl men nu het tegendeel kan verwachten.*

Behalve de belofte de munten en penningen met een nauwkeurige beschrijving ten behoeve van de veilingcatalogus aan de executeurs testamentair terug te zenden, doet Van Westreenen in zijn brief van 12 juli een onderhands bod van *f* 33 op 66 munten of penningen uit de publiekelijk te veilen verzameling van Holtzhey. Van Westreenen wees zelf tijdens het samenstellen van de veilingcatalogus Van Damme 1808, met steun van de executeurs testamentair van Van Damme, een onderhands bod steeds resoluut van de hand. Hij had dus beter moeten weten.

In de correspondentie wordt steeds gesproken over een 'wederkeerige dienst' waarvoor Van Westreenen het werk voor de executeurs testamentair van Holtzhey zou verrichten. Van Westreenen interpreteert deze wederkerige dienst als het maken van een keuze uit de verzameling van Holtzhey. De door hem gewenste munten of penningen zouden hem dan nog vóór de publieke verkoop moeten worden overgedaan: *Het vriendelijk aanbod van wederkeerige dienst, door den advocaat van Twist, namens de Heren Executeuren, aan mij gedaan, doet mij teffens Uwed: bij deeze gelegenheid*

nummer; brouillon door W.H.J. van Westreenen aan C. van Twist/A.L. Weddik/J.W. Smits. (Den Haag na 14 juli 1808). S 65 no.34; A. van Twist aan W.H.J. van Westreenen, Haarlem 17 juli 1808. S 65 no.37; C. van Twist/A.L. Weddik/J.W. Smits aan W.H.J. van Westreenen, Amsterdam 19 juli 1808. S 65 no.32; A. van Twist aan W.H.J. van Westreenen, Den Haag 31 oktober 1808.

[5] Zie de veilingcatalogus Van Daalen Wetters 21 maart 1808, de collectie Pieter van Damme; RMW 141 C 31.

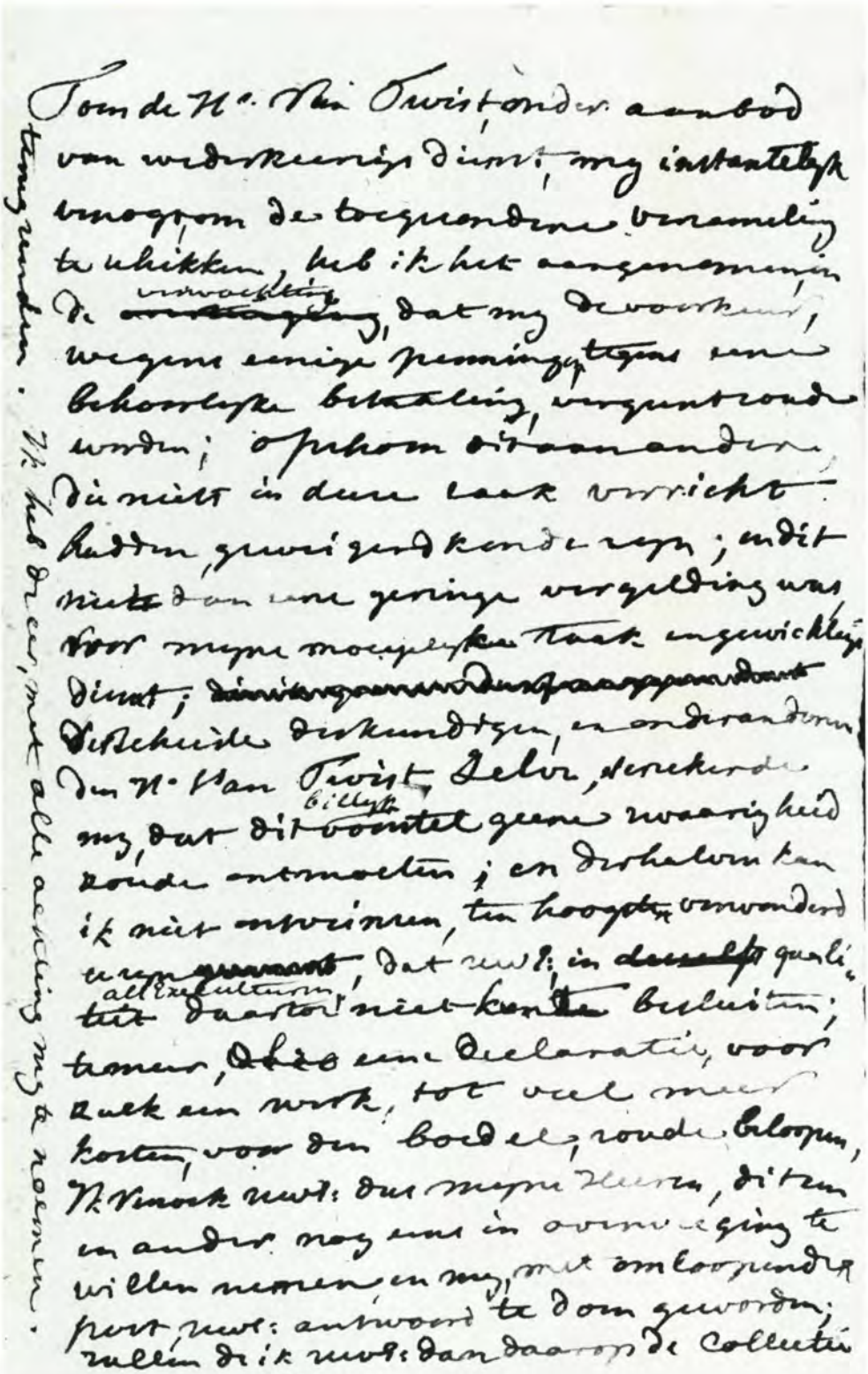
[6] Zie noot 4; S 65 no.35. De genoemde Amsterdamse medailleur Lageman is Hendrik Lageman (1765-1816), leerling van J.G. Holtzhey.

[7] Zie noot 4; S 65 no.31.

[8] Zie noot 4; S 65 no.33.

[9] Zie noot 4; S 65 no.31.

[10] Zie noot 4; S 65 geen nummer, 12 juli 1808.

De brouillon door W.H.J. van Westreenen van de brief na 14 juli 1808, aan de executeurs testamentair van J.G. Holtzhey. In de brief blijft van Westreenen vasthouden aan zijn wens zesenzestig penningen voor drieëndertig gulden onderhands over te nemen. Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/ Museum van het Boek, Den Haag.

betuigen, dat het mij tot genoegen zoude strekken, in dien H:ed: mij de 66 penningen op de bijgaande notitie aangetekend voor de som van f33:0, wilde cedeeren, ten einde niet in de noodzakelijkheid te weezen om {in de auctie} tot het verkrijgen van ene enkele penning, sommige koopen van 6-8 à 10 stuks te moeten doen.[11] Uit het antwoord van de executeurs testamentair van Holtzhey op dit verzoek van Van Westreenen, blijkt dat zij een geheel andere mening waren toegedaan over de inhoud van de wederkerige dienst: *maar nimmer kan de Heer Van Twist met dat aanbod van wederkeerige dienst, gemeend hebben, een aanbod, om de aan ons bij Notitie opgegeevene Penningen, aan UwelEdg: bij voorkeur aftegeeven, teegen een bepaaling welke UwelEdg: daarvoor gelieve te stellen.* Ze geloven graag dat het bedrag dat Van Westreenen onderhands biedt, veel meer is dan de te verwachten opbrengst op de te houden publieke verkoop. De executeurs beroepen zich in de weigering van onderhandse verkoop op hun beroepsethiek, ofschoon: *dat was het in Ons Privé, UwelEdg: de opgegeevene Penningen reeds zouden zijn present gedaan.* Als tweede argument noemen zij het begrip van *een Man die ons in de behandeling van de meenigvuldige Medailles is behulpzaam geweest, en nog is.* De niet met name genoemde man is ongetwijfeld Hendrik Lageman. Ook hij heeft een onderhands bod gedaan op een deel van de te veilen munten en penningen. De executeurs wisten hem echter te overtuigen van hun verantwoordelijkheid waarna: *dien Heer van zijn verzoek, direct afzag, en oordeelde dus met ons, dat zulx niet vermogt te geschieden.*[12]

Al eerder deden de executeurs het voorstel aan Van Westreenen, de munten en penningen zó te beschrijven en te ordenen, dat de door hem gewenste munten en penningen als enkele lotnummers in de veilingcatalogus voor de publieke verkoop vermeld zullen worden. Op deze manier hoeft Van Westreenen geen overbodige aankopen te doen om slechts *ene enkele penning* te verkrijgen. Als wederkerige dienst kan Van Westreenen de onkosten van zijn werk bij de executeurs declareren. In de brouillon van een zeer kort briefje aan de executeurs, als antwoord op de weigering, blijft Van Westreenen vasthouden aan zijn wens. Hij wijst op het feit dat een declaratie tot veel hogere kosten zal leiden dan zijn 'billijk voorstel'. De slotzin van het briefje ruikt bijna naar chantage: *Ik verzoek Uwed: dus mijne Heeren, dit een en ander nog eens in overweging te willen nemen, en mij, met omloopende post, Uwed: antwoord te doen geworden, zullende ik Uwed: dan daarop de collectie terugzenden. Ik heb de eer, met alle achting mij te noemen...*[13]

Uit de resterende correspondentie wordt niet duidelijk of door de executeurs testamentair alsnog aan het onderhandse bod is voldaan. Er wordt met geen woord meer gerept over de 'Zesenzestig penningen voor drieëndertig gulden'.[14]

Van Westreenen zendt de door hem beschreven en geordende munten en penningen uit de nalatenschap van Holtzhey op 19 juli 1808 terug aan de executeurs testamentair. Dit blijkt uit een brief van de ontvangers aan Van Westreenen, gedateerd 19 juli 1808: ... *hadden wij heeden morgen het genoegen, op 't onverwagst te ontfangen, het doosje met de Zilvere en Kopere Munten, gesorteert, accuraat opgeschreeven, en op een apart Papier zodanig geexpliceert, als het zelve in de Cathalogus zal behoren te worden gesteld.*[15]

De bezittingen van Holtzhey worden uiteindelijk in drie catalogi aangeboden en in aparte zittingen geveild. Als eerste worden de boeken en prenten geveild op 19 oktober

11 Zie noot 4; S 65 geen nummer, 12 juli 1808. De door Van Westreenen genoemde notitie is niet aangetroffen. In de catalogus RMW 144 F 29 is een door Van Westreenen geschreven lijst met aankopen (of gewenste aankopen) met prijzen geplakt. Deze lijst is door zowel het aantal vermelde lotnummers als de prijzen, niet te identificeren als de notitie bij het onderhandse bod van f33,- voor 66 penningen.

12 Zie noot 4; S 65 no.36.

13 Zie noot 4; S 65 geen nummer, na 14 juli 1808.

14 In de 'Reekening van Ontfangst en Uitgaaf' (zie noot 1), komt de naam W.H.J. van Westreenen zowel aan de kant van ontvangsten (mogelijk de f33,-,- voor 66 penningen), als aan de kant van uitgaven (mogelijk een declaratie van Van Westreenen), niet voor. Het is Lageman die een vergoeding van f420,-,- krijgt voor het bewaren en ordenen van de gereedschappen en het samenstellen van de catalogus voor de veiling van de munten en penningen.

15 Zie noot 4; S 65 no.37. Een afschrift van de vermelde beschrijving door Van Westreenen ten behoeve van de veilingcatalogus is niet aangetroffen.

1808.[16] Aan Van Westreenen is deze catalogus door de executeurs testamentair van Holtzhey niet toegezonden. Pas op 31 oktober 1808 ontvangt Van Westreenen een eerste veilingcatalogus: *Naamens H.H. Executeuren des Testaments van Wijlen den Heere J.G. Holtzhey à Amsterdam, provisioneel gezonden bijgaande catalogus des Imboedels – Munt en Medailleursgereedschappen.* In het briefje meldt A. van Twist tevens dat de catalogus voor de munten en penningen binnenkort gereed zal zijn en wanneer dit het geval is, aan Van Westreenen een exemplaar toegezonden zal worden. Bij de toegezonden catalogus van de boedel en medailleursgereedschappen wordt opgemerkt dat deze niet al te uitgebreid is door de legatering van *de Meeste Juwelen – het Goud en Zilver mitsg*(ade)*rs Linnen en Cabinetten.*[17] Helaas is een exemplaar van deze catalogus (nog) niet in de uitgebreide collectie veilingcatalogi van het Meermanno-Westreenianum of in een andere bibliotheek aangetroffen.
De munten en penningen uit het bezit van Holtzhey worden uiteindelijk geveild op 28 maart 1809, bijna vijf maanden na de mededeling aan Van Westreenen dat de catalogus snel gereed zal zijn. Uit het 'Bericht' in de catalogus blijkt dat het de bedoeling was deze veiling nog vóór de boekenveiling, in de maand september, te houden. Door een niet opgehelderd *byzonder voorval* kon de veiling pas een half jaar later doorgang vinden.

Of Willem Hendrik Jacob van Westreenen, na zijn poging om 66 munten of penningen bij voorhand te kopen, er alsnog in geslaagd is om de door hem gewenste munten of penningen te verkrijgen, blijft tot nu toe een vraag. Een door de veilingmeester geannoteerde catalogus, bewaard in het Rijksmuseum het Koninklijk Penningkabinet, vermeldt géén aankopen op de naam van Westreenen maar mogelijk liet Van Westreenen in commissie aankopen doen.[18] In de huidige collectie van het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum komen slechts drie penningen voor uit de 'fabriek' van Holtzhey, die misschien uit de veiling afkomstig zijn. In het archief van het RMW komt een stuk voor waarin Van Westreenen de omvang van zijn verzameling zonder de vele aankopen uit de veiling van de collectie Pieter van Damme beschrijft.[19] Deze inventaris is helaas niet gedateerd en zeer fragmentarisch, maar er komen een aantal Romeinse munten in voor met de herkomstvermelding *De Holzthey...* ■

Met dank aan mw. drs G. van der Meer.

16 De *Catalogus van twee capitale verzamelingen Nederduitsche, Latynsche, Fransche en Hoogduitsche Boeken..., Nagelaten door wylen de Heeren Johan George Holtzhey en Johannes Tideman* (Amsterdam 1808) is tot nu toe alleen teruggevonden in de Bibliotheek van de Vereeniging Ter Bevordering van de belangen des Boekhandels (UB, Amsterdam). De catalogus bestaat uit twee delen; in het eerste deel worden de boeken van Holtzhey beschreven, in het tweede deel de boeken van Tideman. Een kopie van het eerste deel is in het KPK te vinden onder 32 A 32bis.

17 Zie noot 4; S 65 no.32. Bij testament heeft Holtzhey een aantal zaken nagelaten aan twee erfgenamen. (Notitie door G. van der Meer bij de boedelbeschrijving; 'Volgens akte 18748/454 in ontvangst genomen door de twee erfgenamen op 19-10-1808'; zie noot 1). Het linnengoed ging in ieder geval naar de huismeid van Holtzhey, Johanna Rebeling.

18 Zie noot 2.

19 S 65 no.29; 'Notitien tot leiding gebruikt bij de schikking van mijn penning-Cabinet.'

Zilver of nikkel

Zilver of nikkel, Groot of klein,
Altijd zal er gekibbel om onze munten zijn.

L.M.J. BOEGHEIM

De staatsschuld vormt van oudsher een bron van zorg voor iedere regering. Vooral in tijden van recessie, als de schuld de neiging vertoont snel te gaan oplopen, neemt die zorg toe en daarmee het zoeken naar maatregelen om die schuld te verlagen. Dit was in Nederland in de twintiger jaren van deze eeuw ook het geval. De staatsschuld, al belangrijk opgelopen door de Eerste Wereldoorlog, dreigde door de crisis van 1929 een voor die tijd ongekende omvang te gaan aannemen.

Onder de gegeven omstandigheden was er een aantal politici die hadden berekend dat vervanging van de zilveren tekenmunt door nikkel de schatkist een winst van circa twintig miljoen gulden zou kunnen opleveren, hetgeen een welkome bijdrage aan de verlichting van de schuldenlast zou hebben betekend.[1]

Na het bekend raken van dit denkbeeld ontsponnen zich in de dagbladen heftige polemieken tussen voor- en tegenstanders, die een aantal jaren hebben geduurd.[2] Ze werden veelal door geleerden van naam geschreven in bladen als *De Nieuwe Rotterdamsche Courant*, *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *De Haagsche Courant*, maar ook in periodieken als *In- en Uitvoer*, *Maatschappij Belangen*, *Groene Amsterdammer* en dergelijke. In een groot aantal ingezonden stukken gaven ook tal van lezers hun opinie ten beste. Bovendien waren er technische bladen die de voordelen van nikkel tegenover zilver breedvoerig wisten uit te meten. Het basisartikel van de hand van prof. dr C.A. Verrijn Stuart verscheen in *Economisch Statistische Berichten* van 23 januari 1929, waarna de polemiek in de ochtend editie van *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* van dinsdag 26 maart 1929 werd voortgezet onder het opschrift: Nikkel of zilver?

Naar goed Nederlands gebruik werd er bij gemeenschappelijk besluit van de ministers van Financiën en van Koloniën een *Commissie in zake nikkelen munt* ingesteld, die de opdracht kreeg *te onderzoeken of bij handhaving van de bestaande munteenheid tussen Nederland en zijn Overzeesche Gebiedsdelen, vervanging van de grove zilveren munten door nikkelen stukken van dezelfde nominale waarde onder gelijktijdige verlaging van die stukken tot pasmunt uitvoerbaar is, en, bij eventuele bevestigende beantwoording van deze vraag, of die vervanging gewenscht moet worden geacht.*[3] Ook werd omvang en gewicht aan het oordeel van de commissie onderworpen teneinde te komen tot guldens en rijksdaalders van handiger formaat.

Deze commissie kreeg de benaming Commissie Vissering, naar haar voorzitter, mr G. Vissering, oud president van De Nederlandsche Bank N.V. Behalve de voorzitter telde de commissie vijf leden, te weten de heren: H.J. van Brink, Hoofd 2e afdeling van het Departement van Koloniën (overleden in 1930), prof. dr G.W.J. Bruins, Koninklijk commissaris bij De Nederlandsche Bank N.V., mr dr A. van Doorninck, Thesaurier-generaal van het Departement van Financiën, mr W. Suermondt Lzn., lid van de Firma A.C. Fraser & Co. te Rotterdam en prof. dr C.A. Verrijn Stuart, Hoogleraar Staathuishoudkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht tevens Directeur van het Centraal Bureau

[1] Tekenmunt: munt die wettig betaalmiddel is tot ieder bedrag maar niet de volledige waarde aan edelmetaal bevat. Pasmunt: idem, maar wettig betaalmiddel tot een beperkt bedrag.

[2] Archief 's Rijks Munt 1912 – heden; dossier 416, omslag zilveren of nikkelen munt en ARA inv. nr.2.08.27.01 doos 455, omslag Muntmetaal nikkel, Commissie nikkelen munt, vergaderstukken 1928-1932.

[3] Ministerie van Financiën, afd. Generale Thesaurie no. 77 dd. 12-4-29 en Ministerie van Koloniën IIe afd. no. 11 dd. 18-4-29.

voor de Statistiek. Als secretaris werd toegevoegd: mr C.W. Ritter, Amsterdam en als plaatsvervangend lid: J. van Ettinger, Referendaris van het Departement van Koloniën.

De commissie zetelde aan het Rokin 127 te Amsterdam en hield haar eerste vergadering op 6 mei 1929. Men nam het besluit een enquête in te stellen bij lichamen en personen, die veelvuldig met het betalingsverkeer in aanraking kwamen, zowel in Nederland als in de Overzeese Gebiedsdelen, waartoe het hierbij afgebeelde vragenformulier werd ontworpen. Hoewel antwoord werd ingewacht vóór 1 oktober 1929 bleek dat er met de enquête veel meer tijd gemoeid was dan oorspronkelijk voorzien, zodat eerst tegen de zomer van 1931 een ontwerp rapport kon worden samengesteld. De voltooiing hiervan werd in juli 1931 achterhaald door de financiële ineenstorting in Duitsland, gevolgd door schorsing van de vrije afgifte van goud door Engeland in september 1931. Hieruit bleek dat de destijds bestaande geldsystemen weinig stabiel waren, hetgeen tot bijzondere voorzichtigheid maande met betrekking tot wijziging ervan, zelfs indien deze wijziging van beperkte omvang was.

De commissie kwam dan ook tot de conclusie dat het niet de tijd was om een wijziging van het muntstelsel zoals voor onderzoek was voorgelegd, ter hand te nemen. Ze baseerde zich op de volgende overwegingen:

- Er was al begonnen met de vermunting van de halve gulden, de gulden en de rijksdaalder. Dit feit was reeds vanaf het begin van de instelling van de commissie aanwezig.
- De geraadpleegde deskundigen hadden voor overzee de vervanging van zilver door nikkel ontraden.
- De verlaging van de grote zilverstukken tot pasmunt zou regelingen vereisen voor betalingen door middel van bankbiljetten.
- Brede lagen van de bevolking waren ingenomen tegen nikkel.
- Het geldelijk voordeel voor de Staat was van secundair belang. Dit mocht alleen een bijkomend motief zijn.
- Er waren nogal wat internationale bedenkingen.

De commissie gaf op 15 juli 1932 haar voorstel. Zonder op het vraagstuk zelf in te gaan werd elke verandering in het geldstelsel in verband met de tijdsomstandigheden ontraden. Ze adviseerde de commissie op te heffen.

Vanzelfsprekend was 's Rijks Munt nauw bij een en ander betrokken. De enquête was uiteraard ook aan haar toegezonden, doch 's Rijks Muntmeester, dr C. Hoitsema, gaf er de voorkeur aan zich van de beantwoording der gestelde vragen te onthouden, omdat de mogelijkheid bestond dat na uitbrenging van het rapport van de commissie de regering de zienswijze van de muntmeester zou willen vernemen.[4]

Hoewel Hoitsema zich van de beantwoording der vragen onthield, moet de vraagstelling hem toch wel hebben bezig gehouden. Nikkel was destijds vrij nieuw als muntmetaal. Nadat het in 1751 door de Zweed Cronstedt was ontdekt werd het, gelegeerd met koper en zink, in 1850 in Zwitserland en in 1860 in België voor het eerst als muntmetaal toegepast. Maar de grote opkomst van nikkel als zodanig vond toch pas na de Eerste Wereldoorlog plaats. Thans vormt nikkel, vooral in allerlei legeringen het belangrijkste muntmetaal en heeft het de traditionele muntmetalen, zilver en koper praktisch geheel verdrongen. De belangrijkste vindplaatsen van nikkel liggen in Canada, Rusland en Nieuw Caledonië.

Op grond van de door Hoitsema in april en augustus 1929 gevoerde correspondentie met de Pruisische Staatsmunt in Berlijn en de Münzdirektor in Bern, mag worden aangenomen

[4] Archief 's Rijks Munt op. cit., Brief nr. 1421 dd. 5-9-29 van 's Rijks Muntmeester aan de Commissie inzake nikkelen munt.

VRAGEN *(Nederland)*

I Hebt gij aanleiding tot *algemeene* opmerkingen over de, in Nederland als wettig betaalmiddel in omloop zijnde, zilveren ruilmiddelen; zoo ja, welke zijn die opmerkingen?

II Hebt gij opmerkingen, *in het bijzonder* betreffende de bestaande:

(*a*) rijksdaalders
(*b*) guldens
(*c*) halve guldens
} (grove zilveren munten, thans wettig betaalmiddel tot onbeperkt bedrag)

(*d*) kwartjes
(*e*) dubbeltjes
} (pasmunt)

zoo ja, welke zijn die opmerkingen in de volgorde van (*a*), (*b*), (*c*), (*d*) en (*e*)?

III Indien in de beantwoording van de voorafgaande vragen bezwaren tegen de, in Nederland als wettig betaalmiddel in omloop zijnde, zilveren ruilmiddelen zijn vervat, kunt gij dan aangeven, op welke wijze die bezwaren Uws inziens kunnen worden ondervangen:

(1) bezwaren betreffende *omvang* en *gewicht* der bestaande:

(*a*) rijksdaalders	(gewicht thans:	25	gram;	middellijn	38	mM.)
(*b*) guldens	(„ „ :	10	„ ;	„	28	„)
(*c*) halve guldens	(„ „ :	5	„ ;	„	22	„)
(*d*) kwartjes	(„ „ :	3,575	„ ;	„	19	„)
(*e*) dubbeltjes	(„ „ :	1,400	„ ;	„	15	„)

(2) bezwaren betreffende de gebezigde *metaalsoort* der bestaande:

(*a*) rijksdaalders
(*b*) guldens
(*c*) halve guldens
} (thans zilver, gehalte 0,720)

(*d*) kwartjes
(*e*) dubbeltjes
} (thans zilver, gehalte 0,640)

IV Welke is, over het algemeen, Uwe meening over de vervanging van zilveren door *nikkelen* munten (wat rijksdaalders en guldens betreft, van handiger model), vooropgesteld, dat het muntstelsel berust en blijft berusten op den gouden standaard:

(a) wanneer die vervanging samen gaat met verlaging van de grove zilveren munten tot pasmunt, doch onder handhaving van de onbeperkte kwijtingskracht tegenover het Rijk;

(b) wanneer die vervanging met de onder *(a)* genoemde verlaging tot pasmunt niet samen gaat?

Vragenformulier

dat hij de voordelen van nikkel ten opzichte van zilver heeft overwogen.[5] Vervanging van zilver door nikkel zou enkele jaren werk met zich meebrengen – 's Rijks Munt had destijds weinig werk – maar had wellicht ook kunnen leiden tot een andere beeldenaar, waardoor Hoitsema van het door hem verfoeide ontwerp van Wienecke uit 1919 af had kunnen komen. Bovendien hadden misschien aparte munten voor Indië kunnen worden aangemaakt.

Ongetwijfeld zal Hoitsema de technische bezwaren die aan de invoering van nikkel waren verbonden hebben onderkend. Het smeltpunt ligt bij 1455 °C, terwijl dat van goud en koper respectievelijk 1063 °C en 1083 °C bedraagt en van zilver maar 960 °C. In die tijd werden de muntmetalen nog bij 's Rijks Munt zelf gesmolten en het is de vraag of men toen technisch in staat was om zonder kostbare voorzieningen de benodigde zeer hoge temperatuur te bereiken.

Niettemin heeft Hoitsema enkele proefstukken in nikkel laten vervaardigen, waartoe muntplaatjes ongetwijfeld door de industrie ter beschikking zijn gesteld. In het Museum van 's Rijks Munt bevinden zich de volgende proeven:
1 Een gulden met het jaartal 1929 in nikkel met randschrift, doorsnede 28,02 mm, gewicht 8,95 gram (normaal in zilver 10 gram),
2 Idem echter met een gewicht van 8,92 gram,
3 Een met de stempels van de gulden van 1929 geslagen munt, echter met bredere rand, zonder waardeaanduiding en zonder randschrift, doorsnede 31,2 mm, gewicht 14,97 gram, in zilver.

De onder 1 en 2 vermelde exemplaren zijn identiek aan de zilveren gulden van 1929 (Sch. 824) en moeten wel met het stempel van deze gulden zijn geslagen. De onder 3 vermelde munt wijkt in diameter en gewicht af van de gulden en ook van de rijksdaalder (10 gram en 28 mm, respectievelijk 25 gram en 38 mm). Uit de stempelcatalogus van 's Rijks Munt blijkt dat proefnummer 3 bedoeld was als experiment voor een nikkelen rijksdaalder van een handiger formaat. Op 24 april 1929 werd een tweetal proefstempels (een voorzijde- en een keerzijde-stempel, gemerkt 'j.p.') voor dit doel afgeleverd.

Overigens werd toevallig in november 1929 in België een nikkelen vijf frank-stuk ingevoerd. Bezwaren rezen tegen een eventuele vervanging van de Nederlandse tekenmunt, onder andere van de kant van de Gemeentelijke Elektriciteitswerken in Amsterdam in verband met de eventuele wijziging van de diameter. Alles bleef echter bij het oude. De zilveren tekenmunt bleef in haar oude glorie gehandhaafd.

Ondanks deze beslissing poogde de socialistische voorman ir W. Albarda in een artikel in *De Socialistische Gids* van juni 1935 de kwestie opnieuw aan de orde te stellen. Vervanging van zilver door nikkel zou volgens hem *f*70 miljoen opbrengen. Bovendien wilde Albarda de muntfondsen, destijds ter waarde van *f*150 miljoen, eenvoudig weg liquideren. In een artikel in *De Telegraaf* werd grondig met deze ideeën van

[5] Archief 's Rijks Munt op. cit.

gulden 1929, nikkel, 28,2 mm (voor- en keerzijde)

potverteren afgerekend en werden de voorgestelde maatregelen vergeleken met het werpen van geld in een afgrond waarvan niemand de bodem kon zien [6].

De Telegraaf had overigens in oktober 1932 naar aanleiding van het voorstel van de commissie een artikel van prof. mr A.M. de Jong, buitengewoon Hoogleraar aan de Nederlandse Handelshogeschool te Rotterdam opgenomen.[7] In dit artikel werd de metaalwaarde van de zilveren tekenmunt op circa *f*19 miljoen berekend bij een omloop van *f*111 miljoen nominaal. De intrekking werd begroot op *f*92 miljoen en het in omloop brengen van *f*111 miljoen nominaal aan nikkelen munten zou een winst laten zien van *f* 109 miljoen, zodat per saldo de vervanging een winst zou opleveren van slechts *f*17 miljoen. Er bleken dus grote verschillen in opvatting te bestaan.

Na tijdens de Tweede Wereldoorlog door papier te zijn vervangen kwamen de zilveren gulden en rijksdaalder, zij het na verloop van een aantal jaren en in kleiner formaat, terug. Met de Wet van 13 mei 1954 (Stbl. 220) werden ze heringevoerd. De gulden, doorsnede 25 mm en gewicht 6,5 gram, kwam op 16 januari 1956 in omloop; de rijksdaalder, doorsnede 33 mm en gewicht 15,0 gram, op 16 januari 1961. De guldens waren bij 's Rijks Munt vanaf 1954 aangemunt en de rijksdaalders vanaf 1959.

Er waren overigens bij de vaststelling van afmeting en gewicht van de rijksdaalder moeilijkheden gerezen. De Minister van Financiën, J.A. van de Kieft, had in 1954 gekozen voor een gewicht van 15,0 gram voor de rijksdaalder met het motief de verhouding 2,5 : 1 voor het gewicht van rijksdaalder : gulden, zoveel mogelijk te benaderen. 's Rijks Muntmeester, dr J.W.A. van Hengel, deelde echter de voorkeur van het publiek voor een zo klein mogelijk formaat. De Nederlandse Bankiersvereniging en de Vereniging voor het Nederlandse Landbouwkrediet hadden zich zelfs met adressen tot de regering gewend teneinde te trachten de papieren rijksdaalder te handhaven omdat die in volume en gewicht veel gemakkelijker te hanteren was.

Van Hengel had enkele proeven laten vervaardigen, die hij tijdens een bespreking, die op 25 april 1958 op het Ministerie van Financiën plaats vond, overhandigde.[8] Het betrof vijf rijksdaalders van 15,0 gram met een diameter van 33 mm, vijf van 12,5 gram met een diameter van 31 mm en vijf van 12,5 gram met een diameter van 30 mm. Deze stukken werden op 7 juli 1958 van het Ministerie retour ontvangen doch op 18 september 1958 weer terug gevraagd. Ze droegen het jaartal 1958 en waren niet van een randschrift voorzien.

In een brief van 26 juni 1958 stelde Van Hengel dat afmeting en gewicht van de rijksdaalder zoals in mei 1954 vastgelegd, als minder gelukkig moesten worden aangemerkt.[9] Hij achtte zelfs, rekening houdend met de maten van de gulden, die van de rijksdaalder aanzienlijk te groot. De fraaiste oplossing was volgens hem om gewicht en diameter terug te brengen

munt zonder waardeaanduiding, 1929, zilver, 31,2 mm, (voor- en keerzijde)

6 Archief 's Rijks Munt op. cit., De Telegraaf van donderdag 20-6-35: Ir. Alberda wil een nikkelen gulden. Liquidering der muntfondsen. Andere voorstellen uit de oude doos.

7 De Telegraaf van vrijdag 21-10-32.

8 Archief 's Rijks Munt 1912 – heden, doss. 51, omslag aanmuntingen Nederland 1958/59/60, Correspondentie enz. betreffende de aanmunting van nieuwe zilveren rijksdaalders, Brief nr. 839A dd. 26-4-58 van 's Rijks Muntmeester aan de Directie Binnenlands Geldwezen van het Ministerie van Financiën.

9 Archief 's Rijks Munt op. cit., Brief nr. 1187A dd. 26-6-58.

tot 12,5 gram en 30 mm. Hierdoor zou tevens een aanzienlijke besparing van zilver worden bereikt. Van Hengel meende, dat indien tot invoering van de rijksdaalder zou worden besloten er een wijziging van de wet van 1954 aan vooraf behoorde te gaan om tot een geslaagde munt te geraken. Tevens adviseerde hij om De Nederlandsche Bank en de PTT om advies te vragen.

Op 23 juli 1958 werd aan 's Rijks Muntmeester de beslissing van de Minister van Financiën, H.J. Hofstra, telefonisch medegedeeld. Het bezwaar tegen een wijziging van de Muntwet was zo groot dat vastgehouden moest worden aan geldstukken van 15,0 gram.[10]

Er volgde nog een bespreking van Van Hengel met de op 14 mei 1959 benoemde Minister van Financiën Prof. dr J. Zijlstra, waarbij bleek dat in dit stadium een wijziging van de Muntwet niet meer mogelijk was. Het voorstel sprak echter wel aan.[11] Het Ministerie van Financiën vroeg opnieuw om proefstukken. Het betrof vier oude zilveren rijksdaalders van 25,0 gram en een diameter van 38 mm, vier oude zilveren guldens van 10,0 gram en 28 mm, vier proefexemplaren van de rijksdaalder van 15,0 gram en 33 mm en vier van 12,5 gram en 30 mm. Deze stukken werden op 18 juni 1959 bij 's Rijks Munt retour ontvangen.[12]

In het museum van 's Rijks Munt herinneren nog vijf stukken aan deze proefnemingen. Het is een vijftal rijksdaalders van zilver, met het jaartal 1958, zonder randschrift. Gewicht en diameter zijn als volgt:
12,5 gram en 30 mm
12,0 gram en 30 mm
11,0 gram en 30 mm
12,5 gram en 31 mm
15,0 gram en 33 mm

In de jaarrapporten van de Directeur van de Munt in de VS uit het begin van de zestiger jaren komt de kwestie zilver of nikkel ook enkele malen ter sprake. Zo komt in het rapport over het jaar 1965 de volgende alinea voor, waarin een pleidooi voor zilver wordt gehouden dat ik volkomen onderschrijf: *The superiority of silver as a coinage metal has long been recognized since the white color, corrosion resistance, high density, low electrical resistivity and the absence of magnetism are unique to the silver-copper alloy system. No other element or alloy contains this particular combination of properties.*

Hoewel hieruit duidelijk een voorkeur voor zilver ten opzichte van nikkel blijkt konden de Amerikanen toch het steeds verder slinken van de zilvervoorraden waarvoor een officieel gegarandeerde zilverprijs gold, niet tegenhouden. Ze zagen zich tenslotte genoodzaakt deze gegarandeerde prijs op 18 mei 1967 los te laten. Dit feit, later nog versterkt door de zilverspeculatie van de Amerikaanse gebroeders Hunt, waardoor de zilverprijs opliep tot de nooit eerder gekende hoogte van *f*2.800 per kg in 1980, maakte ook bij ons een einde aan de circulatie van zilveren guldens en rijksdaalders. De munten stierven een zachte dood. In de pers werd er weinig aandacht aan besteed en dan meestal nog in de vorm

Rijksdaalder, 1958, nikkel, 30 mm, (voor- en keerzijde)

10 Archief 's Rijks Munt op. cit., Handgeschreven notitie, Kanttekening: Indien er geen wetswijziging nodig ware dan alles voor het voorstel van 's Rijks Muntmeester te zeggen.

11 Archief 's Rijks Munt op. cit., Handgeschreven notitie dd. 26-5-59.

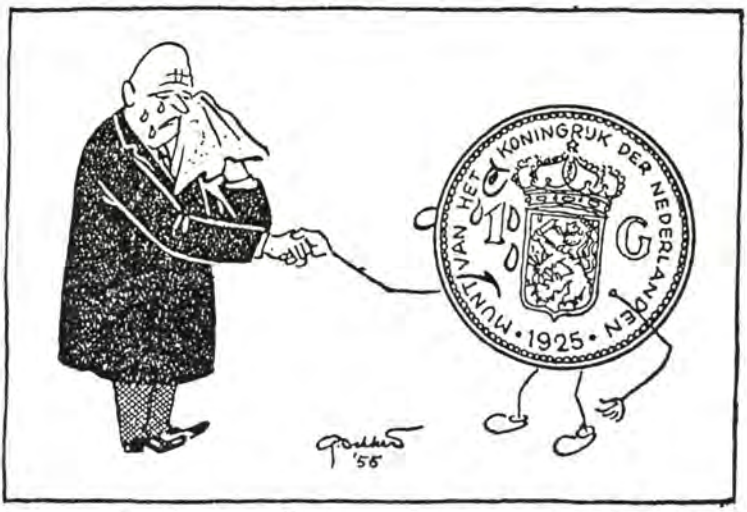
12 Archief 's Rijks Munt op. cit., Brief 1187A dd. 26-5-59 van 's Rijks Munt aan de Directie Binnenlands Geldwezen van het Ministerie van Financiën. De munten waren op 29-5-59 telefonisch gevraagd door de heer Neomagus. Op de kopie-brief is aangetekend: terug 18-6-59.

van cursiefjes of een wat wrang grapje.[13] Polemieken zoals in 1929 werden er niet aan gewijd. Een aspect dat wel uitgebreid in de pers aan de orde kwam betrof de vermeende gevaren van nikkel voor de volksgezondheid. In de nota van toelichting naar aanleiding van de Muntwet werd door de minister van financiën prof. dr H.J. Witteveen gesteld dat *hoewel nikkelallergie voorkomt, zijn er geen ziektegevallen bekend onder mensen die veel met nikkelen munten in aanraking komen.* Doordat de intrinsieke waarde de nominale waarde ver overschreed begon het publiek de zilveren munten direct op te potten. Er werden dan ook voorbereidingen getroffen om op korte termijn nikkelen guldens aan te maken. Hiertoe werden door 's Rijks Munt onder meer een viertal zware muntpersen besteld ter verhoging van de capaciteit. Ook werd overgegaan tot de aankoop van nikkelen rondellen.[14] De vervanging van zilver door nikkel werd geregeld in de Wet van 13 juli 1967 (Staatsblad 402). De beeldenaar werd bij Koninklijk Besluit van 14 november 1967 (Staatsblad 569) vastgesteld. Het idee van Van Hengel werd verwezenlijkt, de rijksdaalder werd verder afgeslankt. Deze munt kreeg een gewicht van 10,0 gram en een diameter van 29 mm en was daarmee net iets groter dan de gulden die een diameter had van 25 mm. Dit feit bracht de nodige verwarring met zich waardoor de rijksdaalder snel in populariteit verloor. De verkleining van het formaat gaf de media aanleiding tot het nodige commentaar. Ook de Vereniging van Automatenfabrikanten heeft zich destijds bepaald niet onbetuigd gelaten. Vele mensen

[13] Algemeen Dagblad van vrijdag 23-8-68.

[14] Verslag Toestand van het Nederlandse Muntwezen 1967, pag. 5.

AFSCHEID

„ . . . Toch zal je altijd voor mij blijven de enig echte, ouwe, goeie gulden . . ."

Afscheid (uit De Telegraaf)

beplakten de riks met een sticker of bewerkten deze met een viltstift om te laten zien dat het een rijksdaalder betrof en geen gulden. Hiermede werd de verarming van de muntcirculatie wel heel duidelijk gedemonstreerd.

Wel bleek kort voor het verstrijken van de termijn van inlevering dat het publiek nog 180 miljoen zilverstukken had vastgehouden, voor zover deze al niet naar het buitenland waren verdwenen of in de smeltkroes omgesmolten.[15] Er waren na de Tweede Wereldoorlog 233.800.000 stuks zilveren guldens en rijksdaalders geslagen, zodat ongeveer 77% door het publiek is vastgehouden. Blijkbaar had het publiek toch niet zo veel vertrouwen in het nikkel als de overheid wilde doen geloven. Van de fraaie goudgulden uit de middeleeuwen was slechts een schijfje metaal zonder intrinsieke waarde overgebleven.

15 Rotterdams Nieuwsblad van zaterdag 16-10-71.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de gegevens. Tevens dank ik dr ir M. van den Brandhof, 's Rijks Muntmeester van 1969-1980, voor diens waardevolle opmerkingen, waarvan ik een dankbaar gebruik heb gemaakt.

Nieuwe guldens in omloop

Je moet met je tijd meegaan."

Je moet met je tijd meegaan (uit Algemeen Dagblad)

Rijksdaalder, 1969, met sticker

Baken-, tonnen- en vuurloodjes uit het Zuiderzeegebied

A.TH. WIJSENBEEK

Inleiding

In Van Loon, *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen*, staat een afbeelding van de vuurloodjes van de *Suyderzeese Vuurbakens.*[1] In Nahuys, *Histoire Numismatique de la Hollande* uit 1863, staat een bakenloodje van Enkhuizen afgebeeld.[2] Dit zijn naar mijn weten de enige contemporaine bronnen die aandacht besteden aan het verschijnsel van vuur- en bakenloodjes.

De loodjes dienden als betalingsbewijs voor de schippers die hun jaarlijkse bijdrage voor de vuurtorens of de betonning hadden voldaan. Sinds de middeleeuwen bestond deze vorm van belasting, die aanvankelijk alleen geïnd werd bij zeeschepen wanneer zij een bepaalde haven aandeden. In de achttiende eeuw zien we dat ook de binnenscheepvaart die op de Zuiderzee bleef moest gaan meebetalen. Deze schepen deden de betreffende havens veelvuldig aan, zodat een jaarlijkse heffing meer voor de hand lag. Bij de zeeschepen kon worden volstaan met een papieren reçutje, de Zuiderzeeschippers echter hadden in hun schepen geen mogelijkheid om een papier een jaar lang droog te bewaren. Voor hen was een loodje een geëigende vorm van betalingsbewijs; lood was redelijk goedkoop, eenvoudig te bewerken, duurzaam en watervast. In vergelijking met opbrengsten van de zeeschepen waren de inkomsten aan vuur- en bakengelden van de binnenvaart gering. Dit, en de wijze van heffing, bracht met zich mee dat over de loodjes zeer weinig werd geadministreerd en nog minder bewaard is gebleven.

[1] G. VAN LOON *Beschrijving der Nederlandsche historiepenningen van Koning Philips, tot het sluyten van den Utrechtschen Vreede* 's-Gravenhage 1723-1731

[2] M. COMTE DE NAHUYS *Histoire numismatique du Royaume de Hollande sous la règne de Louis Napoléon et pendant sa réunion à l'Empire Français* Amsterdam en Utrecht 1858, 1863

Loodjes aangetroffen in één enkel scheepswrak. Vergelijk de andere afbeeldingen; het loodje links onder is onbekend (geen vuur- of tonnenloodje)

Loodjes in openbare collecties

In de collectie van het Centrum voor Scheepsarcheologie te Ketelhaven bevindt zich een groot aantal vuur- en bakenloodjes. Deze zijn bij scheepsopgravingen in de wrakken gevonden en als losse vondsten in de polders van Flevoland. In de collectie van de Rijksmusea: het Koninklijk Penningkabinet, het Nederlands Scheepvaart Museum, het Zuiderzee Museum, in het Fries Museum te Leeuwarden en in het gemeentemuseum Hannemahuis te Harlingen zijn ook loodjes aanwezig die met de betreffende loodjes in het Centrum voor Scheepsarcheologie te Ketelhaven in verband zijn te brengen. In veel gevallen zijn deze loodjes echter niet of foutief beschreven.

Over het vuurgeld in het Zuiderzeegebied is geschreven in een catalogus van het Museum voor Scheepsarcheologie uit 1977.[3] Een uitgebreide publicatie over dit onderwerp is in voorbereiding. De vuur- en bakenloodjes zijn archeologisch gezien van grote waarde bij de datering van de scheepsvondst. Nader onderzoek heeft aangetoond dat deze loodjes behulpzaam kunnen zijn bij het bepalen van de maat van het schip, het vaargebied, of het al dan niet als een vissersschip werd aangemerkt en tenslotte kan een bepaalde soort vuurloodjes ons de initialen van de van de schipper verstrekken.

I Loodjes van de *Suyderzeese vuurbakens*

De loodjes van de Zuiderzeese vuurbakens komen in bijna alle van de betreffende collecties voor en zijn daar dan tevens het talrijkst aanwezig. In de collectie van Ketelhaven zijn zeventien loodjes van de *Suyderzeese Vuurbakens.*

Op de voorzijde is een afbeelding van drie stenen vuurtorens en het omschrift SUYDER-ZEESE VUUR-BAKENS. Op de keerzijde is een staande leeuw afgebeeld, het omschrift luidt IN HOLLT: EN WEST-V:LT: met het jaartal.

In 1699 besloten de Staten van Holland om de kustverlichting uit te breiden tot de Zuiderzee, dit op verzoek van de Zuiderzeeschippers en na advies van het College van Commissarissen van de Pilotagie. Grote initiator was Nicolaas Witsen, burgemeester van Amsterdam en commissaris van de Pilotagie. Drie stenen vuurtorens werden gebouwd, één bij de Gelderse Hoek (ten noorden van Enkhuizen bij de Ven), één op Marken en één bij het IJ-oord (de toegang tot het IJ bij Durgerdam). De toren op Marken had een kolenvuur; de beide anderen waren uitgerust met een lantaarn, een glazen kast waarin met behulp van een pit, olie of traan werd gebrand. In 1700 werd door Johan Witsen, een neef van Nicolaas Witsen, de eerste steen gelegd voor de toren bij het IJ-Oord. Ter herinnering hieraan werd een zilveren gedenkpenning uitgegeven die als model heeft gediend voor de afbeelding op de loodjes. Een exemplaar van deze penning bevindt zich in het Teylers Museum te Haarlem. De gedenkpenning is

Groot loodje, Suyderzeese vuurbakens, 1704, lood, 40 mm

[3] H.R. REINDERS *Muntvondsten in Scheepswrakken* Rijp-rapport 34 (Lelystad) 1977

beschreven in Van Loon, Beschrijving van Nederlandse Historie Penningen.[1] De daarbij vermelde tarieven voor het vuurgeld zijn echter niet juist; de indeling naar vaargebied als Oostzee, de West, Groenland, Frankrijk en Engeland, heeft betrekking op het zogenaamde buitenvuurgeld (voor de vuurtorens langs de kust) dat door de zeeschepen moest worden opgebracht. Op de afbeelding is de middelste van de drie vuurtorens voorzien van een lantaarn, de twee buitenste torens hebben een open kolen vuur in een schaal. In werkelijkheid waren twee vuurtorens voorzien van een lantaarn en slechts één (Marken) was met een kolenvuur uitgerust. Het was echter de wens van de Zuiderzeeschippers dat twee vuurtorens een kolenvuur zouden krijgen, daar het schijnsel daarvan veel verder reikte dan dat van een lantaarn. Omwille van de kosten werd van deze wens afgeweken.

De kosten voor de vuurbakens werden opgebracht door de schepen die de Zuiderzee bevoeren. Schepen onder de 12 last betaalden 16 stuivers per jaar, grotere schepen 32 stuivers per jaar. Als bewijs van betaling kregen de schippers een loden penning, afhankelijk van de hoogte van het tarief een grote of een kleinere. Aanvankelijk had Witsen al kwitanties laten drukken zoals ook voor de buitenvuren gebruikt werden (en aan de zeeschepen werden uitgereikt). Loden penningen zijn echter watervast, wat op de betreffende schepen van belang was.

De organisatie van de Zuiderzeese Vuurbakens bleef tot 1836 gehandhaafd, waarna ze werd overgenomen door het Departement van Marine. Het vuurgeld werd geïnd bij alle havens langs de westwal van de Zuiderzee, van Muiden tot Medemblik en bij de belangrijke havens landinwaarts: Haarlem en Zaandam. De regeling werd twee maal aangepast; in 1773 werden ook de schepen die de Noord Duitse havens bevoeren (de Kleine Oost) betaalplichtig en in 1790 werd het tarief verhoogd. Vissers, lootsschuiten en waterschepen waarvoor gewoonlijk een reductie werd toegepast moesten sindsdien het volle bedrag van 16 of 32 stuivers betalen. Voor de andere schepen was het nieuwe tarief bijna drie maal zo hoog, vier en een halve gulden en twee gulden en vijf stuivers. Om aan te geven dat de bovengenoemde korting voor de vissers, lootsschuiten en waterschepen was verstrekt werd van het vuurlood een stuk afgesneden. In een groot lood uit 1706 is het getal 16 geklopt (het bedrag in stuivers dat voor een klein lood betaald moest worden), wellicht werd in die periode de reductie zo aangegeven. In de collectie van Ketelhaven is één klein vuurlood dat een stuk mist, dit kan als een scherpe afsnijding worden opgevat en zou dan aan een vissersschip zijn uitgereikt. Aangezien het hier echter een losse vondst betreft blijft het bij deze voorzichtige veronderstelling. In 1771 schrijft de ontvanger-generaal zijn ontvangers dat toch vooral de letters van de gehele naam van de schippers in

Klein loodje, Suyderzeese vuurbakens, 1701, lood, 30 mm

het loodje moeten worden geklopt om fraude te voorkomen. In vele van de gevonden loodjes van de Suyderzeese Vuurbakens zijn deze letter kloppen te herkennen. Bovendien benadrukt de ontvanger-generaal in dezelfde brief dat de schippers hun oude loodjes moeten inleveren.

TYPOLOGIE

a. groot vuurlood / klein vuurlood-maat

De loodjes zijn ten eerste naar de maat in twee typen te verdelen. Bij het bepalen van de afmeting is niet alleen de diameter genomen, daar deze door aantasting van de gevonden exemplaren sterk kan afwijken van de oorspronkelijke maat. In nagenoeg alle gevallen kon wel steeds de diameter van de kralenlijst tussen de afbeelding en het omschrift op de voorzijde van de penning betrouwbaar worden bepaald. Bij de grote loodjes varieerde deze laatste maat tussen 22 en 26 mm. Bij de kleine loodjes tussen 15 en 18 mm. De diameter van de grote loodjes ligt tussen 25 en 40 mm. Bij de kleine loodjes varieert de buitenmaat tussen 25 en 30 mm.

b. IN HOLL(an)T EN WEST V(ries)L(an)T / HOLLAND

De volgende tweedeling valt aan te brengen naar het omschrift op de keerzijde. Tot en met 1796 (Ned. Scheepvaart Museum inv. nr. A. 69) staat hier IN HOLLt EN WEST VLt. Op de loodjes vanaf 1820 (KPK) staat HOLLAND.

Bij enkele exemplaren valt op de keerzijde middenboven de leeuw een wapenschild een wapenschild te herkennen, gelijk als de gedenkpenning. Of hierop eveneens het wapen van Amsterdam is weergegeven is nergens duidelijk. (KPK, 1735, Ketelhaven, 1710). Alle loodjes van latere datum hebben bovenin het omschrift, op de plaats waar op de gedenkpenning het wapen van Amsterdam staat afgebeeld, een gestyleerd bloemmotiefje.

Een aanzienlijk deel van de loodjes is van een gat voorzien, in het midden of aan de rand, schijnbaar willekeurig, maar nooit door het jaartal. Aan de braam rond het gat te zien, lijkt het met een spijker te zijn doorgeslagen. Er is wel geopperd dat de loodjes met een spijker aan een scheepsdeel werden vastgenageld. Het is ook mogelijk dat de loodjes met een koordje bijeen werden gehouden (en ergens opgehangen).

II De loodjes voor het klein bakengeld van Harlingen

Uit een overeenkomst uit 1559 tussen de steden Harlingen en Bolsward blijkt dat het Armenbestuur van Harlingen betrokken was bij de betonning in het oostelijk deel van de Zuiderzee en daarvoor tonnengeld hief. Aanvankelijk dienden alleen schepen te betalen indien ze van zee kwamen. In 1706 wordt de regeling nogmaals met een octrooi van de Staten van Friesland bevestigd en uiteindelijk is de regeling gehandhaafd totdat het Departement van Marine in 1835 de organisatie overnam. Uit 1727 stamt de eerste vermelding van Klein Bakengeld waarmee de bijdrage van zuiderzee-schepen werd bedoeld. *Kleine schuyten zoals kaag of damschuyt* betaalden twee stuivers per jaar, een *heck- of gaffelschuit* drie stuivers per jaar, een *galjoot* zes stuivers per jaar en *schip met razeil leeg uit Holland komende* twaalf stuivers per jaar. Als bewijs van betaling voor de jaarlijkse heffing werd loden penning uitgereikt. Volgens de administratie werden twee verschillende loodjes gebruikt, een ronde voor het lage tarief en een driehoekige voor het hogere tarief. In de negentiende eeuw wordt, blijkens afrekeningen van de ontvanger van het ton- en bakengeld, voor het

klein bakengeld nog maar één loodje gebruikt, een ronde ten bedrage van zestien stuivers. Deze loodjes, zowel de ronde als de driehoekige, hebben het wapen van Harlingen geflankeerd door de letters A en K (armenkas) op de voorzijde met daaronder het jaartal ingeslagen. De keerzijde is steeds vlak.

Er bestaat een derde soort loodje, afkomstig van scheepswrakken en nu in de collectie van Ketelhaven en in de collecties van het Fries Museum en het Hannemahuis te Harlingen. Ook op deze loodjes is het wapen van Harlingen afgebeeld, geflankeerd door de letters ID en HM in 1730 (twee stuks) en 1759; de letters GZ en HM in 1786 en 1781. Daar één van deze loodjes samen met een driehoekige uit hetzelfde jaar in één scheepswrak is aangetroffen mag worden aangenomen dat dit loodje geen betrekking had op het klein bakengeld dat geheven werd van zuiderzeeschepen. Mogelijkerwijze waren deze loodjes verbonden met de betonning in het Amelander zeegat, waarvoor zeeschepen dienden te betalen maar ook *Hamburger- en Bremer stukgoedvaarders of beurtschippers en Groningenvaarders met lasten binnenboords.*

TYPOLOGIE

Alle loodjes van Harlingen hebben gemeen dat het stadswapen is afgebeeld en dat de keerzijde glad is. Verder zijn ze in drie verschillende typen te verdelen.

1. loodjes Klein Bakengeld

a.- driehoekig met de letters AK ter weerszijde van het wapen, de basis is 40 mm, hoogte 38 mm. (Ketelhaven, 1784, Fries Museum, 1786)

b.- rond, diameter 23 mm, met wapenschild en de letters AK ter weerszijde (Ketelhaven, 1790, 1794, 1795 en 1820, Hannemahuis, 1768)

2. loodjes van de zeegaten

- ronde loodjes, diameter 38/40 mm, met het wapenschild van Harlingen geflankeerd door een combinatie van vier letters.

I D H M (Ketelhaven, 1730, Hannemhuis, 1730, Fries Museum, 1759)

G Z H M (Ketelhaven, 1786, Fries Museum, 1781)

III Loodjes voor het paalgeld en lantaarngeld van Enkhuizen

In 1573 ontving de stad Enkhuizen van de Prins van Oranje het privilege om *paelgeld* te mogen heffen, zoals tot dan toe Amsterdam dat bezat met dezelfde verplichtingen inzake instandhouding van bakens etc. Ook hier werden alleen zeeschepen aangeslagen. In de loop van de achtiende eeuw wordt voor de binnenlandsvaarders, die tussen de Texelstroom en de Noordhollandse wal

Harlingen, loodje voor het lage tarief van klein bakengeld 1795, 23 mm (Ketelhaven E 72-1)

Harlingen, driehoekig lood voor het hoge tarief van klein bakengeld 1784, 40 mm (Ketelhaven B6-6)

Harlinger Zeegaten, loodje G Z H M 1786 met klop 68, 40 mm (Ketelhaven B 6-1)

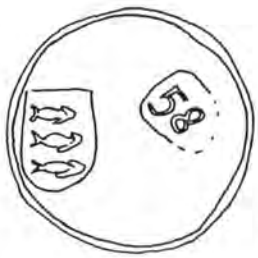
varen een apart -jaarlijks- tarief ingevoerd. In een *Waarschouwinghe* uit 1745 en een ongedateerde *Notificatie* is te lezen dat open schepen als *loodsschuyt en vissersschuyten* vijf stuivers per jaar verschuldigd waren en *droge vaartuigen met luiken* het dubbele. Als bewijs kregen de schippers hiervoor een *tonnelood*. Kon de schipper aannemelijk maken dat hij dat jaar niet de geulen naar de Texelstroom was gepasseerd dan kon hij restitutie verlangen.
In de collectie van het Rijksmuseum het Nederlands Scheepvaartmuseum bevindt zich een zo'n loodje uit 1714 met daarop de afbeelding van een boei met ketting en ankersteen, het wapen van Enkhuizen en het jaartal, de regeling moet dus op zijn laatst dit jaar zijn ingegaan. Het Rijksmuseum Het Zuiderzee Museum bezit een soortgelijk loodje uit 1817 maar tevens een kleiner exemplaar met een eenvoudiger wapen van Enkhuizen dat tevens de ontbrekende ankersteen lijkt te vervangen. Dit zal het loodje voor de open schuiten en de vissers zijn. Het grote loodje is beschreven in Nahuys.[2]

Vuurlood van Enkhuizen
Sinds 1735 moest elk schip dat de haven van Enkhuizen binnenkwam behalve het havengeld ook betalen voor de lantaarn op het Zuiderhoofd. Voor dit *lantaarn- of vuurgeld* werd een loodje uitgereikt tegen een bedrag van zes stuivers.

Dit loodje, waarop het wapen van Enkhuizen is afgebeeld en waarin het decennium en jaar is geslagen, werd in het begin van deze eeuw nog uitgereikt tegen betaling van het vuurgeld (inmiddels verhoogd tot *f*1).

TYPOLOGIE
1. klein tonnelood diameter 25 mm, een afbeelding van een kegelvormige zeeton met een ketting, aan het uiteinde verbonden met een weergave van het wapen van Enkhuizen. Ingeslagen zijn de laatste twee cijfers van het jaartal. De keerzijde is glad.
2. groot tonnelood diameter 35 mm. Hierop een afbeelding van een met ijzer beslagen kegelvormige zeeton met ketting en ankersteen en een weergave van het gekroonde wapen van Enkhuizen in een touwcirkel. De keerzijde is glad.
3. vuurlood diameter 31 mm. Ingeslagen een eenvoudige versie van het wapen van Enkhuizen en de laatste twee cijfers van het jaartal.

IV Loodjes voor de lantaarn bij Spaarndam
Loodjes, voorzien van de letters RL met een : boven de liggende poot van de L en daarboven een jaartal, zijn aanwezig in de collectie van Ketelhaven (1685, 1703, 1727, 1731 en 1795) en het KPK (1720, 1750, 1763, 1777, 1799, 1800, 1804, 1805).

Enkhuizen, vuurlood 1858

Enkhuizen, groot loodje voor het hoge tarief paalgeld 1817 30 mm

Enkhuizen, klein loodje voor het lage tarief paalgeld 1817 18 mm

Het zijn alle nagenoeg vierkant geknipte loden plaatjes. Opvallend is dat de stempels met weinig zorgvuldigheid gesneden lijken te zijn, althans de letters en cijfers zijn ruw van tekening en afwerking.

Het IJ was tot in de vorige eeuw een soort van wormvormig aanhangsel aan de Zuiderzee, dat in westelijke richting tot de binnenduinen bij Beverwijk doorliep. De vaarweg van Zuiderzee en Amsterdam naar Haarlem, Leiden en andere Hollandse steden liep over Spaarndam (bij Haarlem), waar men via een schutsluis op het binnenwater kwam. Op verzoek van de beurtschippers tussen Amsterdam en Haarlem werd door het Hoogheemraadschap van Rijnland, dat de sluizen beheerde, in 1676 een lantaarn bij Spaarndam geplaatst. Jaarlijks diende *baeckengelt* te worden betaald, variërend van drie tot zes stuivers naargelang de omvang van het schip, waarvoor loodjes werden verstrekt. We mogen aannemen dat dit de *RL: loodjes* waren; temeer daar in de gevallen dat deze loodjes in een scheepswrak zijn aangetroffen tevens loodjes met het wapen van Haarlem uit dezelfde jaren waren (deze laatste loodjes zullen betrekking hebben gehad op verblijf in, danwel vaart door de stad).

V. Loodjes met gestyleerd scheepje

Opvallend van vorm is een drietal loodjes die in Flevoland zijn gevonden. Op deze loodjes is een scheepje afgebeeld, geflankeerd door een tweetal bakentorens, met onderaan een jaartal. Alle drie zijn ruw uitgevoerd. De keerzijde is steeds glad. Hoewel de herkomst onbekend is mogen we aannemen dat het hier gezien de voorstelling om bakenloodjes gaat.

Op het oudste exemplaar van 1730 is het schip, vooral de tuigage, redelijk gedetailleerd weergegeven. De romp is opvallend hoog en heeft een forse voorsteven. Het heeft in het midden een hoge mast. Aangegeven zijn een schuinhangende ra, met een aantal blokken, een zeer grote mars, twee toppenanten, stagen, wanten met weeflijnen en stengewanten met weeflijnen.

Op het loodje van 1774 is hetzelfde scheepje gestyleerder weergegeven. Met de kenmerkende forse romp met

Hoogheemraadschap Rijnland, loodjes lantaarngeld Spaarndam, o.a. 1731, 24 mm (Ketelhaven B55 II-7)

hoge voorsteven en een in het midden geplaatste hoge mast. Het roer is zichtbaar. Aangegeven zijn een schuinhangende ra, met vier grote blokken, de grote mars, een stag en een want.

Op de jongste penning uit 1787 is het scheepje nog sterker gestyleerd. De romp is lager en rudimentairder geworden, maar de hoogoplopende voorsteven blijft kenmerkend. Aangegeven zijn voorts de ene midscheeps geplaatste hoge mast, een schuinhangende ra, een toppenant en de mars.

Algemeen kan over de afbeelding van het scheepje worden gezegd dat het lijkt alsof getracht is een scheepstype uit een vroegere periode af te beelden. Waarschijnlijker is dat de drie scheepsafbeeldingen zijn gemaakt naar een voorbeeld van oudere datum op een wapen, zegel of iets dergelijks.

Conclusie

Achteraf kunnen we constateren dat vuur- en bakenloodjes alleszins de moeite waard zijn. Ze vertellen ons iets over de scheepvaart, de manieren waarop de vaarroutes werden gemarkeerd en de vele verschillende particuliere- en overheidsinstanties die hierbij waren betrokken. Bovendien is in veel gevallen de afbeelding op de loodjes prachtig. Uit scheepsarcheologisch onderzoek blijkt dat de loodjes die niet meer geldig waren aan boord bleven, terwijl volgens voorschrift het oude loodje ingeleverd diende te worden bij aanschaf van een nieuw. Wilden de schippers de loodjes toen al bewaren? ■

Onbekende herkomst, bakenloodje (?) 1787, gevonden in Flevoland, 35 mm

Onbekende herkomst, bakenloodje (?) 1774, gevonden in Flevoland, 32 mm

Onbekende herkomst, bakenloodje (?) 1730, gevonden in Flevoland, 35 mm

Een hommage aan Andries Copier

A. POULSSEN en
L.F. TEDING VAN
BERKHOUT

De Vereniging voor Penningkunst heeft de industriëel ontwerper Bruno Ninaber van Eyben – bekend van het huidige Nederlandse muntgeld en penningen voor onder andere het Joods Historisch Museum en het Concertgebouw te Amsterdam – uitgenodigd haar jaarpenning 1994 te ontwerpen. Als thema is gekozen voor een hommage aan de glaskunstenaar Andries Copier. Bruno Ninaber neemt zowel het ontwerp als ook de produktie voor zijn rekening. De penning zal in een oplage van 725 exemplaren worden vervaardigd.

De betekenis van de penning als voorwerp van herkenning en de persoonlijke interpretatie van de persoon Copier, waren de uitgangspunten voor de ontwerper:

Ik beschouw een penning als een soort kleinood dat je in de palm van je hand kunt koesteren. Wanneer je die gedachtengang in verband brengt met Copier, iemand die reeds gestorven is en voor wie je veel respect en waardering hebt, dan kom je uit bij een soort relikwie. Een bijzonder doosje waarin je de tastbare verbeelding van een persoon zorgvuldig kunt opbergen. Vanuit die analyse kom je vanzelf bij het punt waar de vorm onontkoombaar is. De spanning zit in het omzetten van die metaforen tot een mooie penning.

Bruno Ninaber is uiteindelijk uitgekomen bij een eenvoudige glazen bol, omgeven door twee loodplaatjes. In beide plaatjes is een holte geperst, die de bol naadloos omvat en reeds iets van de inhoud verraadt. De bol houdt de plaatjes bij elkaar en wordt zo het centrale, constructieve element van de penning. Aan de buitenzijde, op de overgang van de bolling en het platte vlak, staat in opwaartse letters de naam van de vereniging en van de ontwerper, evenals het jaartal. Aan de binnenzijde is de tekst ANDRIES COPIER 1901 - 1991 aangebracht rond de holte.

Ninaber koos voor lood omdat dit duurzame materiaal al sinds eeuwen wordt gebruikt als bekleding voor sarcofagen van gezagsdragers. (stenen, houten of metalen doodkisten, die bestemd waren als monument zichtbaar te blijven, b.v. in een grafkamer of tombe). Lood heeft een lange traditie, die onverbrekelijk verbonden is met eerbied, gezag en onvergankelijkheid. Vroeger werd vaak een loden koker gevuld met een oorkonde en munten uit het jaar van de bouw achter de gedenksteen van een voltooid bouwwerk

'Hommage aan Andries Copier', lood en glas, 87 x 87 mm / 28 mm, Jaarpenning 1994 van de Vereniging voor Penningkunst

ingemetseld. Bovendien is lood een basiselement van kristal, het materiaal waarmee Copier voornamelijk gewerkt heeft.

Ik wilde geen bronzen penning en had ook niet de pretentie om een glazen penning te maken. Copier kon zich veel beter in dat materiaal uitdrukken. Toch wilde ik glas als symbool voor Copier. Het werd een zwarte glazen bol; een minimale en pure vorm. Sympathiek en eenvoudig, aldus de ontwerper.

Voordat de penning geproduceerd kon worden, was het noodzakelijk proefondervindelijk te zoeken naar het juiste materiaal en het meest efficiënte productieproces. Het oorspronkelijk gekozen materiaal, puur lood, bleek niet voldoende eigen stijfheid en duurzaamheid te bezitten. Uiteindelijk werd het een tin/loodlegering, die in een voorverwarmde messing mal gegoten werd. De tekst is vervolgens nageperst. Proefsgewijs wordt er naar een nauwkeurig evenwicht gezocht tussen de dikte van het te persen materiaal en de daaruit optredende rek. Dit gebeurt in het eigen atelier van Bruno Ninaber, waar hij er zeker van kan zijn dat de uitvoering voldoet aan de hoge eisen die hij aan de kwaliteit van zijn ontwerpen stelt. Daar is de parallel te vinden met Copier, die naast de pure esthetische kwaliteit, ook veel aandacht besteedde aan het produktieproces en de kostprijs van zijn produkten.

Met veel belangstelling kijken wij uit naar de Algemene ledenvergadering van de Vereniging voor Penningkunst op 4 juni aanstaande, waar Bruno Ninaber van Eyben zijn penning zal presenteren. ■

buitenzijde

ANDRIES DIRK COPIER (1901- 1991) begon op dertienjarige leeftijd in zijn geboorteplaats te werken bij de Glasfabriek Leerdam. Directeur P.M. Cochius had grote invloed op hem. Deze trok bekende ontwerpers en architecten aan om ontwerpen te maken voor de collectie van de fabriek. Copier werd de vaste bedrijfsontwerper, verbeterde er de productie en introduceerde het experiment. Het Gildeglas, dat in 1930 werd vormgegeven en nog steeds – aangepast – wordt geproduceerd, is kenmerkend voor de ontwerppraktijk van Copier. Omstreeks 1940 richtte hij een aan de fabriek verbonden glasschool op. Naast sier- en gebruiksglazen ontwierp hij glasplastieken. In zijn werk is sprake van een relatie met De Stijl-groep en het Bauhaus. Zijn stijl is steeds herkenbaar, maar ook steeds beïnvloed door de tijd. Welke invloeden Copier ook onderging, duidelijk is dat hij dacht en ontwierp in glas. Het samenwerken met glasblazers heeft hem steeds geboeid. In 1977 verwisselde Copier Leerdam voor het vrije kunstenaarschap. Hij werkte als glaskunstenaar in Nederland, Italië, Zweden, Tjechoslowakije en Amerika. In 1987 werd hem de David Roëll Prijs toegekend voor zijn omvangrijke oeuvre.

(Bron: Catalogus van de tentoonstelling *Vorm en Glas* Tilburg, 1988).

binnenzijde

Boekbespreking

L.F. JINTES en J.T. POL-TYSZKIEWICS
Chris van der Hoef 1875-1933. (Assen, 1994) Uitgave van het Drents Museum te Assen, i.s.m. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden en het Museum voor Sierkunst te Gent, ISBN 90.70884.59.3, 264 blz., *f* 59,50.

KAREL SOUDIJN

In 1990 werd Jadwiga Pol-Tyszkiewicz door Teylers Genootschap geëerd met een gouden medaille. Zij kreeg deze bijzondere onderscheiding voor een manuscript over de penningkunst van Chris van der Hoef. De catalogus van penningen die Jadwiga Pol opstelde, is integraal afgedrukt in het omvangrijke boek dat onlangs verscheen. Bert Jintes, de andere auteur van dit boek, wijdde zijn doctoraalscriptie kunstgeschiedenis aan Van der Hoef, die behalve medailleur ook keramist, beeldhouwer en ontwerper van gebruiksvoorwerpen en drukwerk was.

Deze prachtige monografie over het werk van Chris Van der Hoef verscheen ter gelegenheid van de tentoonstelling die nu in het Koninklijk Penningkabinet in Leiden is te zien. Later gaat deze expositie nog naar Assen en Gent. Het boek is uitgebracht als twaalfde deel in de serie monografieën die het Drents Museum publiceert over kunstenaars uit het tijdperk rond 1900.

Over de persoon Chris Van der Hoef kunnen Bert Jintes en Jadwiga Pol betrekkelijk weinig informatie geven. Hij was geen kleurrijke kunstenaar over wie verhalen en anekdotes in omloop zijn; hij schreef ook geen manifesten. Tijdens zijn leven genoot zijn werk wel internationale waardering. Als keramist betitelen de auteurs van dit boek hem als iemand die gezichtsbepalend was voor de zakelijke, typische Nederlandse richting van de Nieuwe Kunst aan het

3e jaarbeurs – winkelweek 1949 brons 50 mm, voorzijde: een Mercurius-kop naar links. De catalogus noemt veertien varianten van deze penning (cat. nr. 37, 1918 tot 1979). Deze variant wordt niet vermeld. De keerzijde van deze penning is een voorbeeld van een 'fabrieksontwerp'. Deze term staat voor fantasieloos concept, vaak alleen bestaande uit tekst en/of simpele versiering (Cat p. 101, 149).

begin van deze eeuw. Hij wordt beschouwd als een voorloper van de moderne industriële vormgeving. En wat betreft zijn penningen roemen de samenstellers van deze monografie hem als degene die tegenwoordig internationaal gezien wordt als de belangrijkste Nederlandse medailleur van de twintigste eeuw.

In dit boek wordt het werk van Chris van der Hoef min of meer chronologisch besproken. Aan het begin van de eeuw is hij vooral keramist. Daarna maakt hij sculpturen. Vervolgens ligt het accent op penningen. De chronologische aanpak was voor de auteurs echter moeilijker te volgen in de laatste levensjaren: in de periode van 1925 tot 1933, het jaar waarin Van der Hoef stierf, was hij op veel terreinen tegelijk actief. Ook als penningkunstenaar leverde hij toen nog veel werk.

Van der Hoef, geboren in 1875 in Amsterdam, is na de lagere school begonnen als leerling-beeldhouwer.*

In 1894 voert hij werk uit voor de beeldhouwer Lambertus Zijl. In 1898 wordt hij gevraagd om te komen werken op de nieuw opgerichte aardewerkfabriek Amstelhoek. Het serviesgoed van Amstelhoek was mooi en duur: een eenvoudig kopje kostte een gulden. Menig arbeider zal in die tijd minder dan een gulden als dagloon hebben gekregen. Amstelhoek gaat in 1903 failliet; Van der Hoef ontwerpt later ook voor andere bedrijven.

Afbeeldingen in het boek laten zien hoe Van der Hoef prachtig serviesgoed maakte, strak van vorm met eenvoudige geometrische decoraties. De beeldjes die hij in een volgende periode vervaardigde, waren commerciëler: leuk, lieflijk, raak getypeerd, en dus zeer geschikt voor de huiskamers van brave, gegoede burgers.

In 1908, het jaar waarin hij 33 wordt, begint Van der Hoef voor de firma Begeer penningen te ontwerpen. In het hoofdstuk over de periode die nu aanbreekt, bespreekt Jadwiga Pol in enkele bladzijden ook de andere belangrijke medailleurs die in Nederland actief waren. Om de sterke kanten van Chris van der Hoef te kunnen accentueren, geeft Jadwiga Pol steeds aan wat de beperkingen waren van de anderen. Wienecke gebruikt sierelementen die afbreuk doen aan de compositie. Pander interesseert zich niet voor een nieuwe vormentaal. Jeltsema verandert zijn stijl niet. Bij Van Goor ontbreken verrassingen. Daarnaast waren er enkele kunstenaars die naar vrijere vormen zochten, maar zij hebben veel minder penningen gemaakt dan Van der Hoef.

In haar hoofdstuk over Van der Hoef als medailleur geeft Jadwiga Pol een nauwkeurige stijlanalyse. Ze laat zien

* Door een drukfout is in het artikel Nieuwe Kunst en Art Déco, door Y. PLOUM, abusievelijk het geboortejaar 1877 i.p.v. 1875 vermeld. *De Beeldenaar* 18 (1994) 65.

Ook voor penningen van C.J. van der Hoef

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

hoe zijn eerste penningen aansluiten bij de traditie van rond 1900 en hoe geleidelijk aan zijn composities een sterker plastisch effect vertonen.

Van der Hoef ontwierp een aantal penningen waarbij de belettering op een heel bijzondere wijze deel van de compositie uitmaakt. Dergelijk gebruik van typografische middelen wordt bij hem echter pas omstreeks 1920 opvallend.

Vanaf 1922 is invloed zichtbaar van de Amsterdamse School en van Art Deco. Hoogtepunten in het streven naar eenvoud en stilering bereikt Van der Hoef volgens Jadwiga Pol in 1927 met twee penningen: *Eerste passagiersvlucht naar Nederlandsch-Indië* en *Eerste postvlucht van Nederland naar Nederlandsch-Indië*. In de laatste jaren van zijn leven lijkt de artistieke ontwikkeling van Chris Van der Hoef tot stilstand gekomen.

De catalogus van penningen is in de monografie opgenomen als bijlage, maar die bijlage is een boek in een boek geworden: ruim honderd bladzijden. Jadwiga Pol heeft 300 nummers in deze catalogus opgenomen, maar ze maakt duidelijk dat we het œuvre van Chris van der Hoef op ruim tweehonderd penningen mogen schatten. Nogal wat ontwerpen zijn door de fabrikanten opnieuw gebruikt en (tot ver na de dood van de medailleur) soms aangepast.

In de catalogus staan alle penningen van Chris van der Hoef afgebeeld op klein formaat, meestal drie centimeter in doorsnee. Het boek zou waarschijnlijk veel te duur worden als alle stukken op ware grootte zouden zijn gereproduceerd. Toch is het jammer om deze penningen hier op 'postzegelformaat' te zien. De mooiste hebben in werkelijkheid een diameter van meer dan tien centimeter. In de hoofdtekst van het boek staan sommige penningen groter afgebeeld; ook dan echter vaak niet op ware grootte.

Is Van der Hoef de belangrijkste Nederlandse medailleur uit de twintigste eeuw, zoals hier en daar in het boek wordt gesuggereerd? Als u van een penningkunstenaar eist dat hij of zij goede portretten maakt, zakt

Johan Maurits van Nassau-Siegen 'de Braziliaan' 350 jaar geleden overleden (1930)
brons geslagen, 60 mm. Vereniging voor Penningkunst 1929

Van der Hoef een flink eind op de kwaliteitsladder. Zijn portretkunst is zwak; hij heeft ook maar weinig portretten gemaakt. Als u echter vindt dat een medailleur een compositie moet kunnen maken van tekst en beeld, dan stijgt hij hoog op de ladder.

Ik denk overigens, dat kunstenaars uit deze eeuw niet op één schaal te ordenen zijn. Van der Hoef was een penningkunstenaar die altijd aan zijn opdrachtgevers was gebonden. Hoe is zo iemand te vergelijken met medailleurs die zich vrij werk kunnen veroorloven?

Bij het artikel Nieuwe kunst en Art Deco door Y. Ploum in *De Beeldenaar* 1994 nr. 2 werd niet vermeld dat de schrijfster gebruik gemaakt heeft van gegevens uit de hiervoor besproken catalogus, waarvan L.F. Jintes en J.T. Pol-Tysziewics de auteurs zijn.

IRIS TIJMANN

R.W. REIJNEN *Romeinse munten Museumstukken IV* (Nijmegen 1993) Rijksmuseum G.M. Kam, 31 pagina's met 19 afbeeldingen in kleur, 78 in zwart-wit en 1 kaart. *f* 15.

De Vereniging van Vrienden van het Museum Kam te Nijmegen is in 1989 gestart met het uitgeven van een serie boekjes onder de titel 'Museumstukken'. Inmiddels is hiervan het IVe deel verschenen, getiteld 'Romeinse munten'. Het boekje is geschreven door R.W. Reijnen, medewerker bij de opgravingen van de Katholieke Universiteit in Nijmegen.

Allereerst wordt door de auteur ingegaan op particuliere verzamelingen en opgravingen, die in de loop der eeuwen voor een omvangrijke collectie in het museum Kam hebben gezorgd. Vooral de laatste jaren zijn bij opgravingen, mede door het gebruik van de metaaldetector, duizenden munten tevoorschijn gekomen!

Vervolgens wordt in het boekje op overzichtelijke wijze het Romeinse muntstelsel, van zowel de Republiek als de Keizertijd, behandeld. De overgang tussen de twee periodes wordt gemarkeerd door de eerste keizer, Augustus (27 v.Chr. – 14 na Chr.). Ingegaan wordt tevens op het hoe en waarom van de verschillende herzieningen van het muntstelsel door de eeuwen heen.

In een volgend hoofdstuk wordt de geldcirculatie van vijf eeuwen Romeins Nijmegen beschreven. Hierin komen ook aan bod de problemen rond vraag en aanbod van de munten, waarmee het Romeinse Rijk door zijn enorme omvang werd geconfronteerd. Bijvoorbeeld het fenomeen dat in de behoefte aan klein kopergeld voorzien werd door Keltische munten, imitaties en gehalveerde munten. De veelvuldig in Nijmegen aangetroffen munten uit Lyon en Nîmes worden beschreven, evenals de uit Rome afkomstige munten. Kort wordt in het boekje de voor de geschiedenis interessante propagandapolitiek van de keizer via de munten aangestipt, evenals de productie van de Munt te Rome. Aan het eind wordt nog een ingang tot de literatuur over de Romeinse munten gegeven.

Het boekje is gemakkelijk leesbaar en geeft kort maar krachtig het Romeinse muntstelsel weer. De prijs van *f* 15 voor deze publicatie lijkt in eerste instantie vrij hoog, gezien het aantal bladzijden (31). Maar gelet op de diepgang van de informatie en de vele verduidelijkende foto's is het boek deze prijs zeker waard. (Het boekje is te bestellen bij: Vereniging van Vrienden van het Museum Kam te Nijmegen, Museum Kamstraat 45, 6522 GB Nijmegen, tel. 080-220619).

APRIL-VEILING

Onze april-veiling was weer een succes.
Onze hartelijke dank voor uw opdrachten.

OKTOBER-VEILING

Voor onze oktober-veiling kunnen wij nog gebruiken:
goede losse munten en penningen, of hele verzamelingen.

Inlevering gaarne *nu!*

N.B. oktober-veiling 17 en 18 oktober 1994

met vriendelijke groet,

A.G. en P. van der Dussen.

A.G van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
NL-6211 HW Maastricht

Tel. (0) 43 215 119

JAN ZAHLE *Grækse mønter* (Kopenhagen 1992) Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseets Vejledninger, København.

P.A.M. BELIËN

In 1992 is een kleine catalogus verschenen bij de tentoonstelling van Griekse munten van de Deense koninklijke munten- en penningenverzameling te Kopenhagen. In het museum waar de munten zijn tentoongesteld is een achttal vitrines te vinden waarin een beeld wordt geschetst van de Griekse muntgeschiedenis. Het is de bedoeling dat de bezoeker met het boekje in de hand door de expositie loopt. Alle 433 tentoongestelde munten staan hier namelijk in beschreven en van 53 munten is tevens een illustratie opgenomen. In elk van de acht vitrines wordt één thema behandeld. Zo komen onder andere de oudste Griekse munten, Griekse portretmunten, Perzische munten en de muntslag van Alexander de Grote en zijn opvolgers aan bod. De catalogus is eveneens onderverdeeld in acht hoofdstukken die elk vooraf worden gegaan door een korte algemene inleiding die betrekking heeft op het onderwerp dat in de vitrines aan bod komt. Aan het eind van de catalogus volgen nog een literatuurlijst en een geografische- en mytologische index. Wie de tentoonstelling wil gaan bezoeken zal zeker moeten overwegen het boekje, dat als een goede leidraad kan dienen, aan te schaffen. Dit werkje kan dan tevens dienst doen als een korte maar nuttige inleiding tot de Griekse numismatiek, tenminste voor diegenen die de Deense taal enigszins beheersen. De informatie die gegeven wordt is ook interessant voor niet-Denen, het is derhalve misschien nuttig dergelijke publicaties in de toekomst (ten dele) in het Engels uit te geven. ■

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – sturen aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor De Beeldenaar beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

LYSBETH TEDING VAN BERKHOUT
Koploper II 1989
aluminium / messing pen / twee delen / draaibaar (60 x 100 x 5 mm).
Opdrachtgever: gemeente Alkmaar.
Voorzien van tekst: Alkmaar / vignet ontwerpster / oplagenummer.
Oplage 20 exemplaren; uitvoering Magifa, Amsterdam.
(Foto Tom Haartsen)

THEO VAN DE VATHORST
Nieuwjaarspenning 1994
Man in reddingsboei,
signatuur (logo) op de keerzijde,
brons, gegoten, 65 mm.

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Verenigingsnieuws

Jaarverslag 1993 Vereniging voor Penningkunst

SYBE STREEKSTRA

Bestuur

Op 1 januari 1993 was het Bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:
Dr F.J.M. van Puijenbroek, voorzitter
Mr J.P. Kruimel, penningmeester
A.J. de Koning, bestuurssecretaris
Mw. M. Kemper-Koel, verenigingssecretaris
Mw. C. Nijland (medailleur)
G. H. Steyn (medailleur)
F.T.S. Letterie (medailleur)
Mw. drs M. Scharloo
In 1993 traden af als bestuurslid Mw. drs M. Scharloo, A.J. de Koning en F.T.S. Letterie. Beiden laatsten werden opgevolgd door respectievelijk drs S. Streekstra en mw. L. Teding van Berkhout, terwijl mw. drs M. Scharloo als adviseur aan de vereniging en daarmee aan het bestuur verbonden blijft.

Leden/Donateurs

Het jaar 1993 werd begonnen met 606 leden. In de loop van het jaar werden 52 leden uitgeschreven, waarvan 6 door overlijden, terwijl 20 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met

Algemene ledenvergadering 1993 te Utrecht. Ontvangst in Stadskasteel Oudaen; van links naar rechts: Paulus Reinhard, Theo van de Vathorst, Cokkie en Frank Letterie.

574 leden. Het aantal donateurs bedroeg in 1993 dertien. Al de nieuwe leden ontvingen de door Christien Nijland gemaakte Welkomstpenning.

Algemene ledenvergadering

De 68e Algemene ledenvergadering werd gehouden op 5 juni te Utrecht in Stadskasteel Oudaen. De jaarstukken 1992 werden goedgekeurd en vastgesteld. De vergadering stond in het teken van Belle van Zuylen. Een inleiding werd verzorgd door mw. drs M.I. Wolff-Craandijk, secretaris van het *Genootschap Belle de Zuylen*. De penning werd tijdens de vergadering aan de aanwezige leden ter hand gesteld. Bijzonder was op deze dag de boottocht naar Slot Zuylen, het voormalige woonhuis van Belle van Zuylen.

Penningen

De leden ontvingen dit jaar de reeds genoemde penning *Belle van Zuylen* gemaakt door de beeldhouwer Paulus Reinhard.[1] Ook de inschrijfpenning van Linda Verkaaik *De koning en de vogel* werd in het verslagjaar aan de leden die daarop hadden ingeschreven, toegezonden (oplage 131 exemplaren).[2] Voor 1994 staat de uitgifte van een penning van de hand van Bruno Ninaber van Eyben op het programma. Deze penning zal in het teken staan van de glaskunstenaar Andries Copier.[3] De vorm zal de leden ongetwijfeld verrassen. Voor de inschrijfpenning werd de opdracht verstrekt aan Theo van de Vathorst. Deze penning draagt als titel *De Boeienkoning*.[4]

[1] KAREL SOUDIJN Belle van Zuylen door Paulus Reinhard *De Beeldenaar* 17 (1993) 420

[2] GEER STEYN De koning en de vogel *De Beeldenaar* 17 (1993) 322

[3] Zie pagina 124 in dit nummer van *De Beeldenaar*

[4] HANS DE KONING De Boeienkoning *De Beeldenaar* 18 (1994) 20

Slot Zuylen. Duidelijk is de slangenmuur te zien, die ook op de keerzijde van de penning 'Belle van Zuylen' is verwerkt.

Door de leden werden in het verslagjaar 156 verenigingspenningen nabesteld.

De Beeldenaar

In het bestuur van de stichting *De Beeldenaar*, waarin de vereniging met twee bestuursleden is vertegenwoordigd, heeft drs S. Streekstra de heer N.A.J. Visser opgevolgd.

In *De Beeldenaar* (1993-2) verscheen het jaarverslag 1992 en een resumé van de Algemene ledenvergadering 1993 (in 1993-4). ■

Lunch aan boord, richting Slot Zuylen.

Tentoonstellingen

CHRIS VAN DER HOEF, Nieuwe Kunst en Art Déco. Penningen, beelden en ceramiek
Tot 18 september 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE ZILVEREN DUKAAT, van rijksdaalder tot handelsmunt
Thema-tentoonstelling over zilveren dukaten
verlengd t/m 30 juni 1994 in het Museum van 's Rijks Munt Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

VIJFTIG GULDEN MUNT 1994
In het museum van 's Rijks Munt is een kleine themapresentatie ingericht rondom de nieuwe vijftig gulden munt. De munt staat in het teken van het verdrag van Maastricht (1993) en is ontworpen door de kunstenares Marte Röling.
Tot 1 september 1994 in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht (zie hiervóór).

STEINREICH IN DER SÜDSEE, das grószte Geld der Welt
Onder deze titel toont de Geldgeschichtliche Sammlung van de Kreissparkasse Köln naast andere traditionele geldvormen uit Micronesië ook molensteenvormige stenen munten van verschillende grootte en gewicht.
Bij deze expositie is een brochure (16 pag. met kleurenfoto's) kosteloos verkrijgbaar.
Tot eind augustus 1994 in de Kreissparkasse Köln, Neumarkt 18-24 50667 Köln (0221/227 2703)

50 gulden munt, 1994, thema Verdrag van Maastricht, ontwerp Marte Röling, 's Rijks Munt, zilver 925/1000, 38 mm

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58);
losse nummers *f* 7.50 (inclusief verzendkosten)
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst gelieve adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder).
De overige abonnees gelieve adreswijziging te zenden naar de uitgever.

VORMGEVING, ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, Klein Dalenstraat 42,
B - 3020 Winksele.

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretariaat, (opgave adreswijzigingen):
J.J. Grolle, p/a De Nederlandsche Bank NV,
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat: (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen)
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem,
01830-26543 Postbank giro 96820 t.n v.
Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen)
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899-14709.

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

WILT U UW
VERZAMELING UITBREIDEN?

DE HOLLANDSCHE BANK-UNIE
IS UW ADRES!

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-4307866
telefax 010-4307397
telex 25244 HBURNL

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1994, 18e JAARGANG NR. 4

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 18 (1994) nr. 4
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Hortuspenning **142**

Uit de aantekeningen van Jacob van Nispen: **143**
Het Manuaal van 1638
M.L.F. VAN DER BEEK over de aantekeningen van een generaalmeester

Enkele ego-documenten met numismatische inhoud **156**
A.A.J. SCHEFFERS over notities van Marcellus Emants

Die kaiserzeitliche Münzprägung Kleinasiens **170**
J.P.A. VAN DER VIN over het colloquium in München

Onbekend maakt onbemind **174**
L. BOEZELIJN over munten uit de wereld van de Islam (21)

De Nederlandse Munt N.V. **181**
en Het Nederlands Muntmuseum

Verenigingsnieuws **183**

Tentoonstellingen **184**

Stichting Internationale Penningkunst **185**

IN HET VOLGENDE NUMMER:

Ter verdediging van Ronald Searle

Karel Soudijn reageert op Geer Steyn's artikel over de dikte van een penning (in de Beeldenaar 1994 nr. 3)

London Fidem-medal 1992 door Ronald Searle

Op de voorplaat:
Hortuspenning door Barbara de Clercq-Brinkgreve, messing, 38 mm, zie pag. 142

Hortuspenning

BIJ DE VOORPLAAT
(Voorplaat en tekst: De Nederlandse Munt N.V.)

In de zeventiende en de achttiende eeuw verstrekten de apothekersgilden aan hun leerlingen een gildepenning die diende als toegangsbewijs voor de Hortus Botanicus in hun stad. In de wandeling worden dit hortuspenningen genoemd. In het Universiteitsmuseum worden twee exemplaren van de Utrechtse hortuspenning uit 1776 bewaard. De voorzijde heeft als omschrift: COLLEGIUM * PHARMACEUTICUM * MDCCLXXVI en vertoont Aesculapius met zijn slangenstaf. Dit beeld is overgenomen van de Amsterdamse hortuspenning uit 1756. Op de keerzijde kon de naam van de drager onder het wapenschild van de stad worden gegraveerd; het omschrift luidt: HORTI * MED * ULTRAIECT * LIBER * INGRESSUS.

Ter ondersteuning van het herstel van de Oude Hortus heeft Barbara de Clercq-Brinkgreve, op verzoek van het Departement Utrecht van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Pharmacie, een nieuwe 'hortuspenning' ontworpen. De voorzijde heeft weer de Aesculapius met het omschrift: HORTUS * BOTANICUS * ULTRAIECT * MCMXCIV. Op de keerzijde is gestyleerd het blad van de Ginkgo biloba weergegeven. Het jaartal ca. 1735 verwijst naar het waarschijnlijke plantjaar van de Utrechtse Ginkgo, de eerste buiten Japan. Bij de opening van de Utrechtse Regiustuin op 16 april 1994 werd het eerste exemplaar van deze nieuwe hortuspenning aangeboden aan de burgemeester van Utrecht mr I.W. Opstelten.

De messing penning is voor f 25 te koop in het Utrechts Universiteitsmuseum en bij De Nederlandse Munt N.V.

U kunt de penning ook bestellen door overmaking van f 29,50 op gironummer 7800 van De Nederlandse Munt N.V. onder vermelding van HORTUSPENNING. *Van iedere verkochte penning komt een bedrag van f 10 ten goede aan het herstel van de Oude Hortus.*

Voor- en keerzijde van de Hortuspenning, messing, 38 mm (Fotografie Hans Kokx)

Uit de aantekeningen van Jacob van Nispen: Het Manuaal van 1638

MARCEL VAN DER BEEK

In de collectie van Het Nederlands Muntmuseum[1] bevindt zich een boekje met handgeschreven aantekeningen, die moeten worden toegeschreven aan Jacob van Nispen, van 1617 tot 1648 *Raad ende Generaelmeester van der Munten der Verenighde Nederlanden.* De schrijver verraadt zich eenmaal als hij boven een calculatie vermeldt *bij mij ende Muyt geteykent* terwijl onder het stuk staat *ende was onderteeckent Jacob van Nispen, Adriaen Claess Muyt,* en nogmaals als hij schrijft over *ons vader Henr. van Nispen zal*(ige)*r.*[2] Overigens is de genoteerde informatie van dien aard dat niet behoeft te worden getwijfeld aan de functie van de auteur.

Het geslacht Van Nispen heeft meerdere bestuurders geleverd, zowel aan de stad Dordrecht (als raden en schepenen) als aan het muntwezen.[3] Jacobs vader Henrik van Nispen was al generaalmeester *extra-ordinaris* voor de Munt van Holland (1582 - 1586) voordat hij in 1594 toetrad tot het in 1586 voor de noordelijke Nederlanden heropgerichte College van Raden en Generaalmeesters.[4] Jacob van Nispen fungeerde vanaf 1602 (onofficiëel) als klerk van het College en in 1610 kreeg hij toestemming om onder de titel van generaalmeester extra-ordinaris zijn zieke vader te mogen vervangen, voordat hij deze uiteindelijk in 1617 zou opvolgen. Jacob werd als klerk in 1618 door zijn jongere broer Joost (Justus) opgevolgd; deze weer door diens zoon Johan, die het later tot generaalmeester zou brengen (1654 - 1708). Een andere broer van Jacob, Cornelis van Nispen, was Raad en Rekenmeester van Holland; een zuster Maria was gehuwd met Willem van Bijlaer, muntmeester van Holland tussen 1628 en 1635. Jacob van Nispen leefde met de andere generaalmeesters op gespannen voet, hoewel dit niet uit zijn aantekeningen blijkt.[5] Hij lijkt het meest te hebben samengewerkt met Adriaan Muyt en later met Simon van der Meijden.[6] Zijn notities, 17 katernen half folio (hoog formaat) en een register, omvatten uitkomsten van gewichts- en gehaltebepalingen van muntstukken, omrekentabellen, concepten van rapporten, dagboekaantekeningen, lijsten met gehalten van muntsoorten, en de berekening van de wisselaarsprijzen voor een manuaal in 1638.

Plakkaten, beeldenaars en manualen

Een van de taken van de generaalmeesters was het adviseren welke muntstukken tot de circulatie werden toegelaten, en tot welke koers. In de eerste helft van de zeventiende eeuw kwamen in de geldcirculatie, naast de muntsoorten die op dat moment in de binnenlandse munthuizen werden geslagen, nog vele oude en buitenlandse typen voor, elk met zijn eigen waarde. Deze waarde werd uitgedrukt in het kleingeld dat in het dagelijks leven werd gebruikt, in stuivers en mijten, terwijl een gulden de waarde van 20 stuivers kleingeld vertegenwoordigde.[7]

Dit kleingeld was in deze periode onderhevig aan een ernstige inflatie. Het omvatte naast de binnenlandse duiten, stuivers en schellingen ook vele binnengedrongen munten uit niet officiële of buitenlandse muntplaatsen: munten van koper of laag gehalte zilver die in grote hoeveelheden werden

1 Voorheen het Museum van 's Rijks Munt

2 JACOB VAN NISPEN *Aantekeningen 1632 - 1645* Fo. 10 resp. 53

3 JHR MR A.J.M. VAN NISPEN TOT PANNERDEN De Muntmeesters van Nispen *De Navorscher* 89 (1940) afl 52, 6: 3 (met genealogische tabel van de Dordtsche tak van het geslacht); R. BIJLSMA *Inleiding tot de inventaris van het archief van de Generaliteits-muntkamer*

4 In verband met het wegvallen van het toezicht door de centrale overheid hebben in de jaren 1580 enkele provinciën hun eigen generaalmeesters aangesteld.

5 A. SASSEN Erat sermo inter fratres *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 21 (1913) 197-206

6 Adriaen Claesz. Muyt, commies aan de Wisselbank te Delft, werd in 1627 benoemd tot geadjungeerd generaalmeester; Simon van der Meyden was generaalmeester van 1614 tot 1654. Verder komt voor mr Jacob Nachtegaal, generaalmeester van 1637 tot 1661

7 De mijt (1/48 stuiver) werd als muntstuk niet meer geproduceerd, maar wel gebruikt om bedragen in uit te drukken, vergelijk onze cent.

APPENDIX

Ofte By-voechsel

Op 't Manuael / naer de

welcke de Wissel-bancken/ende gezwooren Wisselaers hen sullen hebben te reguleren / in 't opwisselen vande Wtheemsche/soo Gout-guldens/ als Schellingen / Mitsgaders den Silveren Embder Florijnen / of 28 stuyvers penninghen / Alle by het Placcaet vande Ho. Mo. Heeren Staten Generael/van date den eersten Augusti 1630. voor billioen verklaert ende verboden.

IN 'sGRAVEN-HAGHE,
Byde Weduwe, ende Erfghenamen van wijlen Hillebrandt Iacobsz van Wouw, Ordinaris Druckers vande Ho. Mo. Heeren Staten Generael. Anno 1630. *Met Privilegie.*

Titelpagina van de Appendix van het manuaal 1630

aangemunt en die door gewichts- en gehalteverminderingen voortdurend in koopkracht daalden. De grotere muntsoorten, die de handel gebruikte en die een constante hoeveelheid edelmetaal bevatten, vertoonden hierdoor een stijgende waarde, uitgedrukt in de in waarde dalende stuivers.

Hiernaast was de verhouding tussen de goud- en zilverprijs aan het verschuiven doordat steeds meer zilver op de edelmetaalmarkt werd aangeboden, vooral als gevolg van de invoer uit Spaans Amerika, waardoor dit metaal dus relatief goedkoper werd. Dit had tot gevolg dat de grote zilveren geldstukken minder snel in waarde stegen dan die van goud. Hoewel algemeen wordt verondersteld dat de waarde van muntstukken in deze periode geheel afhing van hun intrinsieke waarde, de waarde van het edelmetaal dat zij bevatten, blijkt echter ook het verschijnsel op te treden dat bepaalde muntsoorten voor de handel meer gezocht waren dan andere en daardoor een hogere prijs opbrachten. Zo schrijven de Staten Generaal het in 1619 aan domheid toe, dat meer voor een Engelse unité wordt betaald dan voor een Nederlandse gouden rijder, terwijl beide muntsoorten van exact hetzelfde gewicht en gehalte goud waren gemaakt; de rijder was immers in 1606 ingevoerd als directe nabootsing van de unité:

> *Willen wy insonderheydt de Ghemeente ghewaerschout hebben, voor seecker groot onverstant, voor desen by de selfde ghepleeght, door 't welcke de Unite van den Coningh van Groot Bretaignen, ghemeenlijck hier te lande den JACOBUS ghenaemt, alle tijdt eenen gulden of meer boven onsen grooten gouden Nederlandtschen Rijder is ghesteygert gheweest, even of de selve soo veel in hare innerlijcke weerde vanden anderen waren verscheelende, daer nochtans de selve beyde van eenen alloy ofte ghehalt, ende van eenen ghewichte, den eenen op den voet des anderen gheslagen zijn: Ende consequentelijck den eenen niet een mijte beter ofte slechter als den anderen en is.*[8]

Terwijl zich bij de bevolking, de handel en de geldwisselaars door het marktmechanisme van vraag en aanbod een koers in stuivers ontwikkelde voor de diverse grote muntsoorten, trachtten de Staten Generaal hierin regulerend op te treden, daarbij geadviseerd door Raden en Generaalmeesters van de Munt. Zij bepaalden welke muntsoorten naar hun mening wel en welke niet aan het geldverkeer mochten deelnemen, zo ja tegen welke koers, zo nee, voor welk bedrag de in ongenade gevallen munten door de geldwisselaars moesten worden opgekocht om de munthuizen tot grondstof te dienen.

In drie soorten drukwerken maakten de Staten hun beslissingen op dit terrein openbaar. De ordonnanties op monetair gebied, de muntplakkaten, en wel die *op den Cours vanden Ghelde* bevatten een tolerantielijst waarin opgenomen waren de gevalueerde munten ofwel de soorten die voor het geldverkeer werden toegelaten, met voor elke soort de vastgestelde waarde in stuivers; een waarde die niet mocht worden overschreden bij aanname of uitgifte van de betreffende soorten. Het gaat in deze lijst vaak om groepen muntsoorten, zoals *Het enckele Pistolet van Italien* of *Den Goudtgulden van Duytschlandt*, waarbinnen zich echter ook slechtere typen konden bevinden waarvoor de vermelde koers niet gold. De beeldenaars, de tweede soort drukwerken, gaven van elke groep de afbeeldingen van die exemplaren waarvoor de tarifiëring van de tolerantielijst gold. Hierbij werd naast de koers ook het juiste gewicht van de muntstukken vermeld.

De manualen tenslotte gaven informatie over die muntsoorten die niet voor de circulatie geschikt werden geacht. Deze munten, exemplaren van

8 Staten Generaal *Provisioneel Placcaet, op den Cours vanden Gelde, soo Goude als Silvere specien* 13 februari 1619; zie ook de opmerkingen bij de unité in de tolerantielijsten van de plakkaten van 22 april en 5 juni 1621('*...alsoo den selven is van eenen alloy metten Rijder:..daer af wy nu menighvuldige waerschouwingen hebbengedaen*') en 23 februari 1622 ('*... den jacobus penningh, die niet een Mijte beter is in ghewichte noch alloye als den voorz Rijder:..*')

niet toegestane muntsoorten maar ook wèl toegestane typen, die echter door verregaande slijtage, snoeiing of anderssoortige beschadiging uit het geldverkeer verwijderd dienden te worden, behoorde men in te leveren bij de geldwisselaars, door wie per gewichtseenheid een vergoeding voor het metaal werd uitbetaald. Deze vergoedingen per mark, ons, engels en aas van de betreffende muntsoort werden in het manuaal gepubliceerd. Aanvankelijk was dit een omvangrijke geïllustreerde uitgave; vanaf 1619 nog enkel een opsomming van muntsoorten met hun prijs. In deze prijs was het wettelijk vastgelegde percentage loon voor de wisselaar al meegerekend. Zowel in beeldenaar als in manuaal zijn de vastgestelde prijzen een directe afspiegeling van de officiële prijs van het betreffende edelmetaal, uitgedrukt in het kleingeld van het moment.

Verandering in de tolerantielijst kon ertoe leiden dat beeldenaars of manualen moesten worden aangepast. Bij een aanpassing (in de praktijk een verhoging) van de koersen van de toegestane muntsoorten kwamen de genoteerde waarden in de beeldenaar niet meer overeen met de nieuwe wetgeving, en omdat aan de koersveranderingen een wijziging in de edelmetaalprijs ten gronde lag, klopten ook de vergoedingen vastgelegd in het manuaal niet meer. Om deze reden werden nog in 1619 en 1622 nieuwe versies van beide soorten werken uitgegeven.

Een andere reden tot aanpassing was een verandering in het tolerantiepatroon. Zo heeft het besluit om een grote groep Duitse talers tot het geldverkeer toe te laten in 1626 geleid tot een nieuwe beeldenaar, waarin de afbeeldingen van de voortaan getolereerde typen talers waren toegevoegd, zonder dat een koerswijziging had plaatsgevonden. Het verbod op het gebruik van Duitse goudguldens

Gout-guldens van Mirandule, Verdun, ende andere van gelijcken aloy.

't Marck	187 gul.	16 ſtuy.	32 mijten.
d'Once	23 gul.	9 ſtuy.	28 mijten.
't Engelſch	1 gul.	3 ſtuy.	23 mijten.
't Aes			36 mijten.

Eén gehaltegroep uit het manuaal van 1630

in 1622, herhaald in 1626 en 1630, vormde de aanleiding om in 1630 een manuaal uit te geven met de afbeeldingen van vele voorbeelden van deze munten met hun per type sterk wisselende waarde, naar hun gehalten in groepen ingedeeld. Dit manuaal van 1630, dat bestaat uit het manuaal zelf en een later in hetzelfde jaar gepubliceerde Appendix, is door de speciale reden van uitgifte geheel anders dan alle voorgaande manualen. Het omvat niet langer een verscheidenheid aan muntsoorten, maar geeft enkel gegevens over de goudguldens, naast een hoofdstuk met betrekking tot een aantal in dezelfde periode in opspraak geraakte en daarom verboden buitenlandse schellingen.

Beide laatstgenoemde werken, de beeldenaar van 1626 en het manuaal van 1630, zijn de laatste in druk verschenen uitgiften in hun soort. Voor de toegelaten soorten en hun koers beperkte men zich sindsdien tot de tolerantielijsten in de plakkaten. Van de wisselaarsprijzen verschijnt pas in het *Placcaet op den cours vanden gelde* van 6 maart 1645 voor het eerst weer een lijst met de inleveringsprijzen van een beperkt aantal muntsoorten onder het hoofd *Lijste van eenighe goude Billioenen, soo de selve ter wissel ghebracht, ende aldaer souden moghen worden, by 't Marck, Once, Enghelsche, ende Aes, om van daer ter Munte gesonden, ende in penningen van deser Landen slaghe geconverteert te worden*, waarbij voor de niet vermelde soorten wordt verwezen naar het manuaal van 1622 met de opmerking dat de daarin voorkomende prijzen met 10% dienen te worden verhoogd. Dit rudiment van de vroegere manualen, dat zijn aanleiding vond in een gelijktijdig geordonneerde koersverhoging, werd nog onveranderd herhaald in plakkaten van 1647, 1652 en 1653. Nieuw hierbij is een lijst met de prijzen die de ongevalueerde munten per stuk opleveren. Het gaat hier enkel om gouden munten; de zilverprijs was in deze periode stabiel en de inleveringsprijs van zilveren munten dus ook. De traditie van de manualen lijkt zich zo te vervolgen tot 1653, maar hierbij treedt een hiaat op. Vóór het verschijnen van de eerste *Lijste van eenige goude Billioenen* in 1645 was namelijk al eerder een koersverandering voorgeschreven en wel in 1638, zonder dat de hieruit voortvloeiende wijziging in de wisselaarsprijzen in druk openbaar gemaakt is of ons anderszins bekend is.

Het manuaal van 1638

Deze leemte kan worden opgevuld door het notitieboek van Johan van Nispen, waarin zich het concept en deels de berekeningen voor een manuaal van 1638 bevinden. Men vindt er tevens enkele passages over de voorbereiding van het plakkaat van 9 oktober 1638, waarbij de opwaardering van de goudprijs en dus die van de gouden munten werd geregeld:

> *Den 21 Maij 1638 - Is den Generaelmrs. van wegen haere Ho: Mo: doen aenseggen des anderen daeghs morgens voor deselve te compareren op het Stuck vander Munte.*[9]

Dezelfde middag pleegt Van Nispen hierover nog overleg met zijn van een lichte ziekte genezende collega Van der Meijden.

> *Den 22 Dito - Van Nispen ende Naghtegael in de vertreck Camer van haere Ho: Mo: gecompareert, ende met de Heeren Van Randtwijck ende Weda alleenlijck eenige besoignes gedaen (...) Alsmede de Memorie van de Generaelmrs. aan den Heere Randtwijck overgelevert; diversche discourssen gehadt over het verloop inden Cours vanden gelde ende de proportie vandien, ende voor conclusie, dat de Generaelmrs. jegens den 25en sijnde dingsdaghs naer de heijlige daegen souden overleveren, tot wat prijse dat men 't goudt soude bij provisie mogen tolereren, 't silver bij*

[9] *haere Ho: Mo:* hare Hoog Mogende Heren der Staten Generaal der Verenigde Nederlanden

sijnen prijse laetende. Verstonden als doen de Generaelmrs. van de Rijder bij provisie te tolereren op 12 gulden. Den Rosennobel tot 10 gulden. Den Pistolet tot 8 gulden. Den dobbelen Ducaet tot 9 glds. (...)

De koersen die de generaalmeesters hier afspraken zijn inderdaad dezelfde als die in het plakkaat zouden verschijnen.

Van der Meijden schrijft uijt Harderwijck aen mij op den 12en Septemb: 1638 dogh binnen Collegialiter - Dat hij niet en weet datter over 't Placaet iets meer valt te remonstreren, oft te resolveren, als de questie van de Jacobuspenn. bij die van Zeelandt gemoveert, ende het verboth van 't maecken der Overijsselschen Florijns in het Placaet geinsereert, 't welck d'Overijsselschen daer uijt wilden gelaeten hebben; nopende het eerste, hebben wij een Memorie van bedencken Haare Ho: Mog: overgelevert: Oft in deselve vande Overijsselsche Florijnen mede is vermaent, twijffele ick, ende en can niet seeckers seggen. De Minute is bij de Heer Van Nispen, oft in de Generaliteijts Griffie.

Met *de Heer Van Nispen* bedoelt de generaalmeester zijn broer Joost, de secretaris van het College. De genoemde Jacobuspenningen kunnen de Engelse unités zijn die onder de benaming *Kopstucken* in het plakkaat expliciet zullen worden verboden.[10] De Overijsselse lobby heeft succes gehad: in het plakkaat wordt over hun florijnen geen kwaad woord gezegd.

Zodra het plakkaat op 9 oktober is uitgevaardigd, dienen door het hele land de ambtenaren, die iets met geldzaken van doen hebben, de eed af te leggen zich aan de bepalingen te zullen houden. De generaalmeesters dragen mede zorg voor deze procedure:

Den 12 November 1638 - Met Confrere Van der Meijden gesproocken den Heer Secrets. Wolff, seijt, dat Leijden en Amsterdam den Eedt hadden gedaen, ende die vanden Hoove van Hollandt dependeren nopende de tolerantie vanden Placaete van den 9e Octob verleden. Wij seijden overal aen de Officieren te hebben geschreven, ende dat in verscheijde Steeden ende Provincien ons souden verdeelen &c. Dat die van Amsterdam ergeren tegens de aenstaende dagvaert een poinct van beschrijvinghe van op 't jaer 1622 te reduceren, om daer op te letten &c. Den Secrts verstondt ende seijde seer wel te sijn, dat de Generaelmrs. haer debuoir souden doen van inde principaelste Steden te reijsen.

Nu de koersverhoging is uitgevaardigd, dienen de geldwisselaars nieuwe instructies te krijgen over de door hen uit te betalen vergoedingen. Op folio 23 van het notitieboek vinden wij de uitkomsten van de berekeningen hiervoor onder het hoofd *Placaet 9en October Tolerantie: Manuael voor den Wisselaers d'Anno 1638.* Hierop volgt de lijst met prijzen en deels hun berekeningen, waarna wordt afgesloten met de zin *Gecalculeert ende uijtgegeven bij ons onderschreven Raaden ende Generaelmeesters van der Munten der Verenighde Nederlanden op den 15en Novemb 1638.* Van de inhoud is geen gedrukte versie bekend. H.E. van Gelder vermoedt in dit verband dat de wisselaars meermalen met manuscripten op de hoogte zijn gebracht van hun nieuwe instructies.[11]

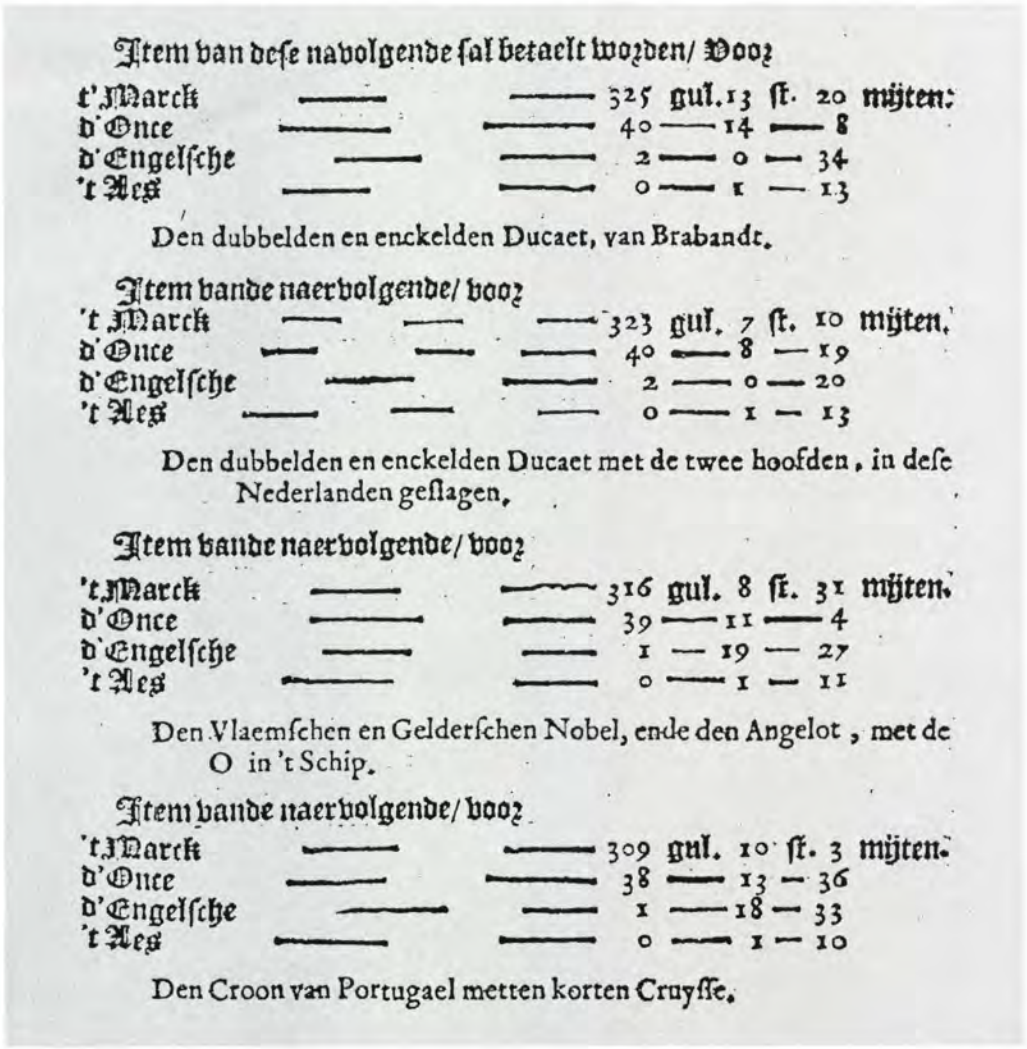
Het manuaal, zoals dat in het aantekeningenboek voorkomt, vertoont qua vorm zowel als qua inhoud grote gelijkenis met de wijze waarop tussen 1645 en 1653 de wisselaarsprijzen in de muntplakkaten verschenen, te weten een lijst met de prijzen die de muntsoorten per gewichtseenheid opbrachten, naar hun gehalte in categoriën gerangschikt, met daarnaast een lijst met de prijzen die de muntsoorten per stuk opleverden. In

10 Zie voor deze benamingen H.E. VAN GELDER Muntnamen in de Nederlanden, 15e - 17e eeuw *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 78 (1991) 5-100, blz. 36

11 H.E. VAN GELDER De Nederlandse Manualen 1586 - 1630 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 65/66* (1979) 39-78, blz. 52

deze laatste lijst werd van het officiële gewicht van de enkele munten twee aas afgetrokken *voor de remedie;* evenzo in de aantekeningen. Deze lijsten zouden er voor 1638 alsvolgt uitzien, alles in de bewoordingen van Van Nispen:

De lijst met de vergoedingen per gewichtseenheid (de bij de berekening gebezigde gehaltes, vermeld in karaat: grein, werden gewoonlijk niet gepubliceerd; de prijzen zijn in guldens-stuivers-mijten):

Item van deſe navolgende ſal betaelt worden/ voor

t'Marck	325	gul. 13	ſt. 20	mijten.
d'Once	40	— 14	— 8	
d'Engelſche	2	— 0	— 34	
't Aes	0	— 1	— 13	

Den dubbelden en enckelden Ducaet, van Brabandt.

Item vande naervolgende/ voor

't Marck	323	gul. 7	ſt. 10	mijten.
d'Once	40	— 8	— 19	
d'Engelſche	2	— 0	— 20	
't Aes	0	— 1	— 13	

Den dubbelden en enckelden Ducaet met de twee hoofden, in deſe Nederlanden geſlagen.

Item vande naervolgende/ voor

't Marck	316	gul. 8	ſt. 31	mijten.
d'Once	39	— 11	— 4	
d'Engelſche	1	— 19	— 27	
't Aes	0	— 1	— 11	

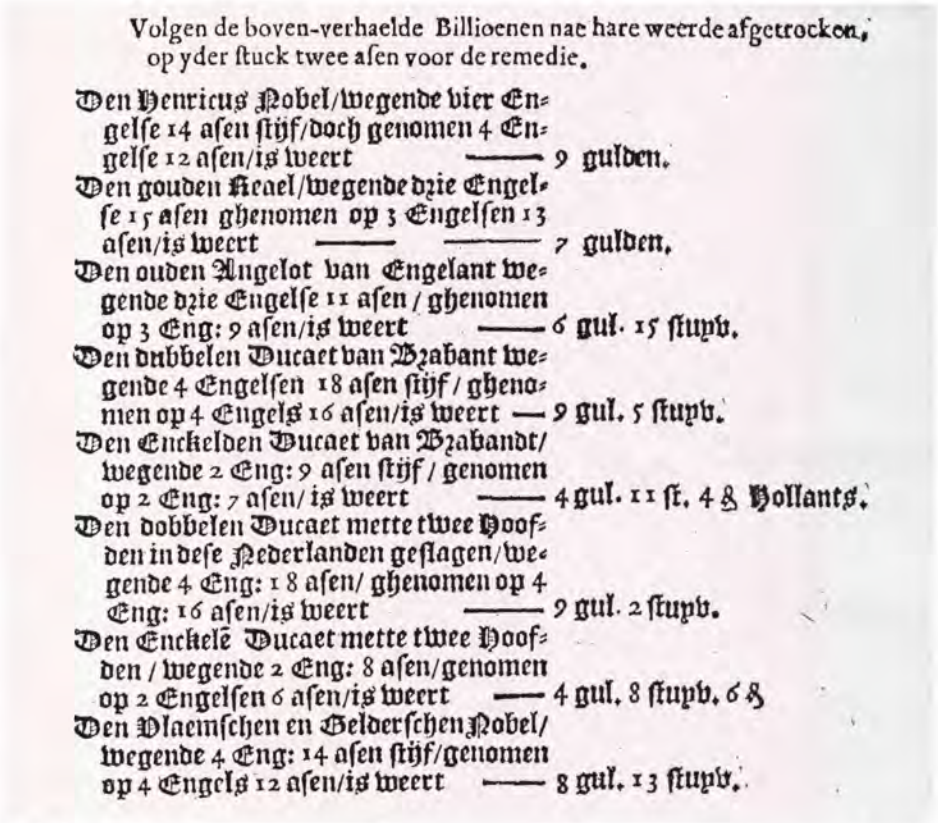
Den Vlaemſchen en Gelderſchen Nobel, ende den Angelot, met de O in 't Schip.

Item vande naervolgende/ voor

't Marck	309	gul. 10	ſt. 3	mijten.
d'Once	38	— 13	— 36	
d'Engelſche	1	— 18	— 33	
't Aes	0	— 1	— 10	

Den Croon van Portugael metten korten Cruyſſe.

Deel van de lijst met vergoedingen per gewichtseenheid (Lijste van eenige goude Billioenen) uit het plakkaat 1645

Volgen de boven-verhaelde Billioenen nae hare weerde afgetrocken, op yder ſtuck twee aſen voor de remedie.

Den Henricus Nobel/wegende vier Engelſe 14 aſen ſtijf/doch genomen 4 Engelſe 12 aſen/is weert —— 9 gulden.
Den gouden Reael/wegende dzie Engelſe 15 aſen ghenomen op 3 Engelſen 13 aſen/is weert —— —— 7 gulden.
Den ouden Angelot van Engelant wegende dzie Engelſe 11 aſen / ghenomen op 3 Eng: 9 aſen/is weert —— 6 gul. 15 ſtuyv.
Den dubbelen Ducaet van Bzabant wegende 4 Engelſen 18 aſen ſtijf / ghenomen op 4 Engels 16 aſen/is weert — 9 gul. 5 ſtuyv.
Den Enckelden Ducaet van Bzabandt/ wegende 2 Eng: 9 aſen ſtijf / genomen op 2 Eng: 7 aſen/ is weert —— 4 gul. 11 ſt. 4 ₰ Hollants.
Den dobbelen Ducaet mette twee Hoofden in deſe Nederlanden geſlagen/wegende 4 Eng: 18 aſen/ ghenomen op 4 Eng: 16 aſen/is weert —— 9 gul. 2 ſtuyv.
Den Enckelē Ducaet mette twee Hoofden / wegende 2 Eng: 8 aſen/genomen op 2 Engelſen 6 aſen/is weert —— 4 gul. 8 ſtuyv. 6 ₰
Den Vlaemſchen en Gelderſchen Nobel/ wegende 4 Eng: 14 aſen ſtijf/genomen op 4 Engels 12 aſen/is weert —— 8 gul. 13 ſtuyv.

Deel van de lijst met vergoedingen per muntstuk uit het plakkaat van 1645

Gehaltegroep	gehalte	prijs per mark
Den Henricus Nobel, ende Eduardus, ende den heelen gouden Real	23: 9	312-14-0
Den dubbelen en enckelen Ducaet van Brabandt	23: 6	309- 8-16
Den dubbele ende enckele Ducaeten bij de Rijx Steden ende Lantschap van Overijssel geslagen, ende onlanghs tot Campen ende Swol, alsmede de Zeeuwse met de twee hoofden	23: 4	307- 4-21
Den Vlaemschen ende Gelderschen Nobel	22:10	300-12-37
Den Nieuwen Crusaet Portugael	22: 0	289-13-16
Den nieuwen Souverain van Brabandt, die Copstuck, Schotse Rijders en Schotse Angelotten	21:11	288-11-19
Den Brabantschen Croon genoomen op 21:6 gelijck die van Brabandt hebben gedaen	21: 7 21: 6	283- 1-32
Het nieuwe Geldersche ende Vriesche rijderke	20:10	274- 6- 0
De oude goede Goudtguldens van Duijtslandt	18: 4	238- 3-43
De reghte Metzer goudtgulden en die van Lorainen	16:11	219- 5-36

De lijst met vergoedingen per enkele munt (de gewichten in engels:aas, na aftrekking van 2 aas; de prijzen worden soms gegeven *lg* voor large = ruim):

Muntsoort	gewicht	prijs per stuk
Henricus Nobel	4:12 $^{2}/_{9}$	8- 11- 17 lg
Eduardus Nobel	4:30	9- 13- 10
Heele gouden Real	3:13 $^{1}/_{4}$	6- 13- 20
Dubbele Ducaet van Brabandt	4:18 $^{2}/_{9}$	8- 14- 13
Enckele Ducaet van Brabandt		4- 6- 44
Dubbele Ducaet van Overijssel	4:16 $^{2}/_{9}$	8- 13- 0
Enckele Ducaet van Overijssel	2: 5	4- 2- 36
Vlaemse en Geldersche Nobel	4:12 $^{2}/_{9}$	8- 4- 35 lg
Nieuwen Crusaet van Portugael	7:30	14- 7- 10
Nieuwen Souverain v Brabandt	7: 6	12- 19- 9
Copstuck oft Carolus	5:27	10- 10- 36
Schotse Rijders en Angelotten	3: 9	5- 18- 15
Brabandtsche Croon	2: 5	3- 16- 27
genoomen op 21 Kt: 6 gr	2: 5	3- 16- 13
Geldersch & Vriesch Rijderke	2: 5	3- 13- 41
Oude Goudtguldens v Duijtsl.	2: 2 $^{1}/_{4}$	3- 1- 31
Metzer & Lorainer Goudtgulden		2- 16- 42

Als basis voor deze nieuwe prijzen geldt de nieuwe goudprijs, die door de munthuizen wordt betaald voor een mark aangeleverd fijn goud. Dit bedrag verschilt naar gelang het metaal moet worden verwerkt tot dukaten dan wel tot rijders, de twee muntsoorten die in goud mogen worden geproduceerd.[12] De oorzaak hiervan ligt in de afronding van de koersen van de muntsoorten op hele stuivers, teneinde berekeningen eenvoudig te houden. De leverancier van het metaal kon voor een mark fijn goud volgens de muntmeestersinstuctie van 1606 bij de munthuizen hetzij 70 $^{73}/_{76}$ dukaten hetzij 26 $^{123}/_{202}$ rijders geleverd krijgen.[13] Tegen de nieuwe koersen van 4 $^{1}/_{2}$ gulden voor de dukaat en 12 gulden voor de rijder betekende dit een inkoopprijs voor het goud van *f* 319-6-21 resp. *f* 320-12-13 (guldens-stuivers-mijten). Om de prijzen van de andere muntsoorten te berekenen wordt nu het gemiddelde van beide goudprijzen genomen (*f* 319-19-17), maar voor het gemak afgerond: *dogh per accomodatie ende om effengelt, is goetgevonden het mark fijns vanden Ducaet als Rijder te nemen tot 320 gulden.* Dat hier een gemiddelde goudprijs wordt aangenomen lijkt een nieuwe ontwikkeling, waarmee zowel dukaat als rijder tot standpenning worden: Van Gelder vermeldt bij de totstandkoming van de prijzen in het manuaal van 1630 dat daarbij nog enkel de prijs van levering van dukaten als basis diende.[14] Van deze gemiddelde prijs waarvoor de munthuizen goud inkopen wordt nog het loon van de geldwisselaar afgetrokken. Dit bedroeg de 80e penning, 1,25 %, ofwel 4 gulden per mark fijn goud, *waardoor rest dat deselve Wisselaers immers moeten betalen voor 't marck fijns van 24 Cart tot 20 Cart toe excluijs - 316 gulden.*[15] Dit bedrag gold dus voor goud met een gehalte van boven de 20 karaat; bij lagere gehalten gingen de kosten van het opwerken van het goudgehalte meespelen. De muntmeester had volgens zijn instructie oorspronkelijk zelfs het recht om bij elke geleverde partij goud met een gehalte dat lager was dan dat van de munten die ervoor moesten worden geleverd een bepaald bedrag in rekening te brengen.[16]

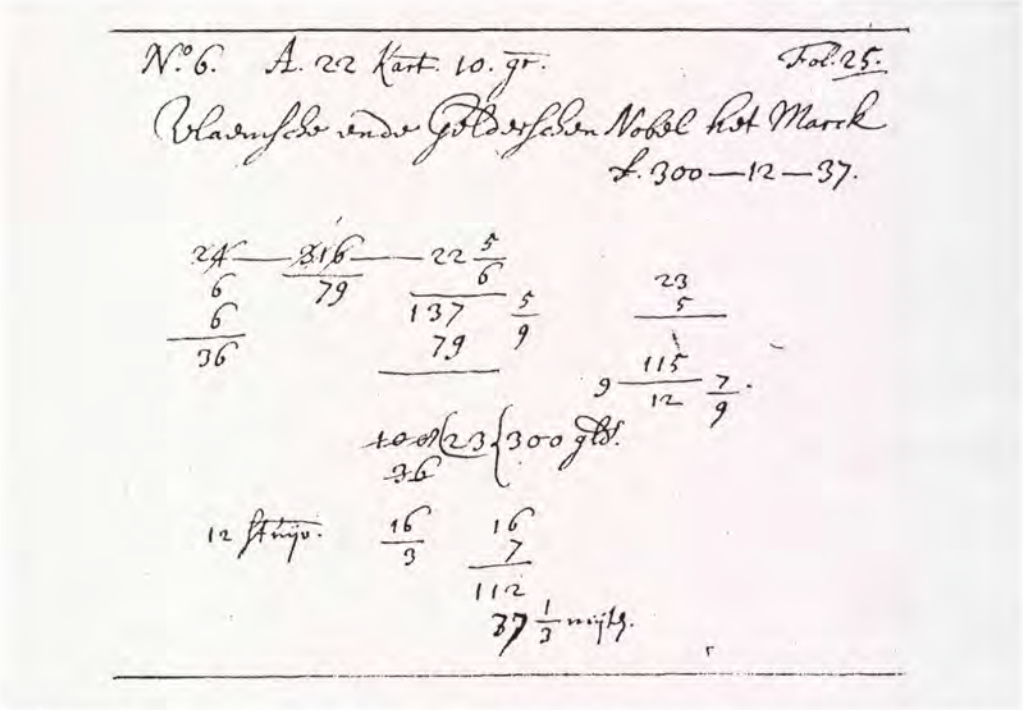
12 Ook de dubbele dukaten en halve rijders waren toegestaan; deze hadden dezelfde muntvoet als de hele waarden

13 Muntmeestersinstructie 21 maart 1606, artikel 5 en 8

14 De Nederlandse Manualen 1586 - 1630 *JMP 65/66* (1979) 39-78, blz. 56, terugverwijzend naaar het manuaal van 1622 op blz. 53. Het aldaar opgegeven bedrag van *f* 307:11:30 berust op een schrijffout en moet zijn *f* 301:11:30, terwijl berekening leert dat de juiste waarde *f* 301:11:31 is.

15 In 1619 was het wisselaarsloon nog de 60e penning ofwel 1,67%. De Nederlandse Manualen 1586 - 1630 *JMP 65/66* (1979) 39-78, blz 53.

16 Muntmeestersinstructie 21 maart 1606, artikel 32

Van Nispens berekening van de vergoeding voor een mark Vlaamse of Gelderse Nobels van 22 karaat en 10 grein

De berekeningen zijn eenvoudig; de prijzen per mark worden direct naar verhouding van het gehalte van de muntsoorten uit de prijs van 24 karaats goud (316 gulden) bepaald. Zo is de prijs voor nieuwe crusaten uit Portugal (22 karaat) $^{22}/_{24}$ x *f* 316. Enkel de prijs van *Het nieuwe Geldersche ende Vriesche rijderke* komt niet met deze berekening overeen en wordt in plaats van *f* 274:6:5 $^1/_3$ als *f* 274:6:0 gegeven, maar dit kan op een reken- of schrijffout berusten en kan bij publicatie zijn verbeterd. Bij de twee laatste groepen, met een gehalte van onder de 20 karaat waardoor op de inleveringsprijs moet worden gekort, staat bij de aantekeningen helaas geen berekening en pogingen om te becijferen hoe deze prijzen tot stand zijn gekomen hebben geen resultaat opgeleverd. Van Nispen heeft ze waarschijnlijk verkregen door de prijzen uit het voorgaande manuaal om te rekenen op de wijze die hierna wordt beschreven en die bij beide gehaltecategoriën de exacte uitkomsten oplevert.

De lijst met aantekeningen wordt afgesloten met de tekst *Voorts sullen de Wisselaers gehouden sijn voor alle de andere Goudtguldens, daervan een bijsonder Manuael uijtgegaen is in den Jaere 1630, te betaelen den prijs aldaer uijtgedruckt met verhooginge vanden 16 $^1/_2$ penning: Dat is sullen geven in plaets van 33, 35. Te weten guldens, stuijvers ende penningen naer advenandt.*[17] *Ende sullen gehouden sijn de ingewisselde penningen datelijck in stucken te snijden in presentie van de ghene, die deselven henluijden sullen hebben vercoght, volgens de renovatie van het Placcaet tegens de Goudtguldens vanden 30en Oktober 1630.* Hiernaast staat de berekening die Van Nispen leerde dat de munten een prijsverhoging van $^{35}/_{33}$ hadden ondergaan. De gemiddelde goudprijs in 1622 was *f* 301-14-44, *Dogh genoomen op 301-15-0*, en nu met *f* 18-5-0 toegenomen, *Het welck is de verhooginge vanden prijs vander Munte sedert den Jaere 1622 tot 1638.* Enig cijferwerk levert een relatieve verhoging van *16 39/73 gedeelten (...) Daer voor genoomen 16 $^1/_2$, dat is op 33 twee verhooging. Oft de*

17 Van Nispen schrijft hier penningen ($^1/_{16}$ stuiver), terwijl in de koerslijsten steeds mijten werden gebezigd.

33 inden Jaere 1622 wert 35 inden Jaere 1638.

Hierop volgt nog een lijst met de goudguldens uit het manuaal van 1630 met hun nieuwe prijzen per gewichtshoeveelheid en per stuk, met vermelding van hun gehalte:

Herkomst	gehalte	prijs per mark	prijs per stuk
Tyroll, Bullon	18: 2	236- 0 -28	3- 1 - 3
Schafthausen, Bisum, Stetin, Gulick, Sleswijck	17:10	231-13-46	2-19-45
Isenburgh, Almaigne, Ofenbrugh, Bremen	17: 8	229-10-32	2-19-19
Courlandt, Basel, Zurigh, Sultz	17: 5	226- 5 -29	2-18-24
Stutgart, Tremonien	17: 0	220-17-20	2-17- 6
Metz, Lorainen, Munster	16:11	219-15-36	2-16-42
Ernsfelt, Lotteringen oft Lorainen, Fribourg, Bullon	16: 8	216-10-38	2-16- 2
Goudtguldens gecontrefaict na de Metzer geslagen op Ste Stevens Waert, Als oock de gecontrefeijte na de Deventersche ende Brandenburghse, verder Luijck, Lorainen, Verdunk	16: 5	213- 5 -40	2-15-10
Courlandt, gecontrefaict nae die van Neurenbergh ende nae de Friesche	15: 8	203-10-46	2-12-32
Mirandule, Verdun	15: 4	199- 4 -16	2-11-25
Goudtguldens gecontrefeijt naer den Camper (...) met het woort Camte	14:10	192-14-20	2- 9 -41
Clemmergulden van Deventer, Campen, Swoll, die oock voor goudtgulden uijtgesteken werden, Oldenburgh, Aurigh	13:10	179-14-27	2- 6 -24
Bourbon, Witgensteijn	11:11	154-16-25	1-19-44
Cambraij, gecontrefaicte goudtguldens te Huijsen gemaeckt	11: 6	149- 8 -12	1-18-31
Deciane, Bourbon, gecontrefaicte	10: 1	131- 0 - 7	1-13-44
Cur	9: 1	118- 0 -14	1-10-25
Gecontrefaict	5:11	76-17-21	0-19-43
Appendix			
Ernsfelt	17: 3	224- 2 -19	2-18- 8
Bulgon	15: 0	194-17-35	2-10-21
Nae de Neurenberghsche gecontrefaict	10: 8	138-11-34	1-15-40

[18] Zie in dit nummer blz.: 156 A.A.J. SCHEFFERS Enkele egodocumenten met numismatische inhoud.

LET OP!

De veiligingsdata van
A.G. van der Dussen zijn
een maand verschoven tot
17 en 18 november 1994

met vriendelijke groet,

A.G. en P. van der Dussen.

A.G van der Dussen b.v.

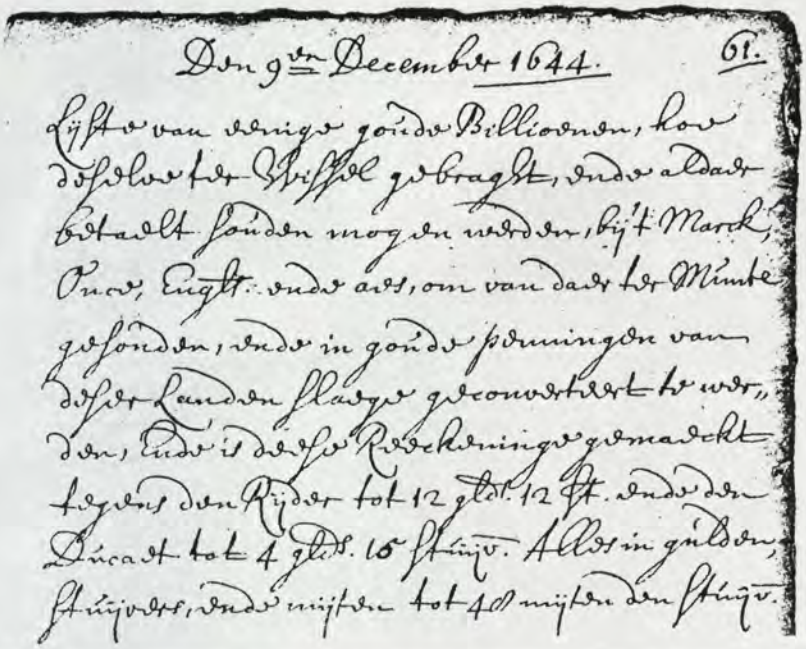
Hondstraat 5
NL-6211 HW Maastricht

Tel. (0) 43 215 119

De prijzen in deze lijst zijn waarschijnlijk verkregen door de oude met $^{35}/_{33}$ te vermenigvuldigen, berekeningen staan er echter niet bij.

Ook voor de *Lijste van eenige goude Billioenen* die zou verschijnen in het plakkaat van 6 maart 1645 vinden wij in de aantekeningen enkele notities, berekeningen en de volledige lijst onder de datum 9 december 1644. Als goudprijs wordt ook hier het gemiddelde van de leveringsprijzen van dukaat en rijder gebruikt. Dit bedraagt nu *f* 336-17-3, daarvan afgetrokken het wisselloon, nog steeds de 80e penning, levert op *f* 332-12-4, en dit afgerond *('t Selve genoomen om het effender gelt)* op *f* 332-12-0. Hierna volgen de lijsten met prijzen, per gewichtseenheid en per stuk, zoals die later in het plakkaat gepubliceerd zijn. Een nieuwe lijst met prijzen van de goudguldens komt hierbij niet meer voor. De notities worden afgesloten met de zin *Gecalculeert ende overgelevert als boven bij ons ondergeschreven Generaelmeesters vander Munten. Onderteeckent Simon van der Meijden, Jacob van Nispen. omtrent den 12en Decemb: 1644.* In het onderhavige plakkaat wordt de rijder op 12 gulden 12 stuivers getarifiëerd, tegen welke koers hij echter al geruime tijd eerder circuleerde. In maart 1640 maakt Van Nispen al melding van *den Rijder genoomen tot 12 gld 12 st, gelijck deselve alsnu cours heeft.*

In de vorm van allerlei notitieboekjes blijken in bibliotheken en familiearchieven nog veel gegevens aanwezig, die een nuttige aanvulling kunnen leveren op onze kennis van de vaderlandse muntgeschiedenis.[18] De aantekeningen van Jacob van Nispen vormen een illustratie van de bezigheden van een generaalmeester, althans van een gedeelte daarvan - van een groot aantal taken die hij tevens

Den 9en December 1644. 61.

Lijſte van eenige goude Billioenen, ſoo
deſelve ter Wiſſel gebracht, ende aldaer
betaelt ſouden moghen worden, by't Marck,
Once, Engelſche, ende Aes, om van daer ter Munte
gheſonden, ende in goude penningen van
deſer Landen ſlaghe geconverteert te wor-
den, ende is deſe Reeckeninghe gemaeckt
tegens den Rijder tot 12 gld. 12 ſt. ende den
Ducaet tot 4 gld. 16 ſtuyv. Alles in gulden,
ſtuyvers, ende mijten tot 48 mijten den ſtuyv.

Lijſte van eenige goude Billioenen, ſoo de ſelve ter wiſſel gebracht, ende aldaer ſouden moghen worden, by 't Marck, Once, Engelſche, ende Aes, om van daer ter Munte gheſonden, ende in penningen van deſer Landen ſlaghe gheconverteert te worden, ende is deſe Reeckeninghe gemaeckt jegens den Rijder tot 12. gul. 12. ſtuyv. ende den Ducaet tot 4. gul. 15. ſtuyv. Alles in guldens, ſtuyvers, ende mijten: den gulden tot twintich ſtuyvers, ende den ſtuyver tot 48 mijten.

Hoofdje van de 'Lijste van eenige goude Billioenen' uit Van Nispens aantekeningen en uit het plakkaat 1645. Het woord 'betaelt' is in het drukwerk weggevallen. Bij de herhaling van de lijst in de plakkaten van 1647, 1652 noch 1653 is deze fout verbeterd.

vervulde wordt geen melding gemaakt. Bovendien geven zij een inzicht in de gegevens die Van Nispen tot zijn beschikking had in de vorm van de uitkomsten van gewichts- en gehaltebepalingen; gegevens die hij door ze te noteren ook aan ons heeft doorgegeven.

Enkele ego-documenten met numismatische inhoud

ALBERT A.J. SCHEFFERS

Aan het thema van de Nationale Boekenweek 1993 viel af te leiden dat het Nederlandse lezerspubliek op dat moment erg geïnteresseerd scheen te zijn – of misschien wel moest worden – in zogenaamde ego-documenten. Ego-document is de verzamelnaam voor biografieën, autobiografieën, dagboeken, briefwisselingen etc. In het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage speelde de tentoonstellingscommissie in maart van dat jaar in op dit thema met een bijzonder aardige expositie onder de titel: *Het beschreven leven.*[1] Inmiddels is zelfs, als handreiking voor verder historisch onderzoek, een chronologische lijst van ego-documenten gepubliceerd.[2]

Onder het geëxposeerde materiaal trof schrijver dezes een drietal documenten aan, die hij in zijn studietijd al eens vluchtig had bekeken, maar uit gebrek aan tijd en relevantie weer opzij had moeten leggen voor 'later'. Indertijd was reeds gebleken dat er in hetzelfde archief ook documenten zaten met interessante numismatische informatie.[3] De vondst van een ego-document van dezelfde auteur, ditmaal in de bibliotheek van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, maakte duidelijk dat er een artikel geschreven moest worden over de inhoud van deze bronnen.[4]

Waar gaat het nu eigenlijk allemaal om? Om een serie notitieboekjes, enerzijds enkele reisverslagen en anderzijds een drietal aantekenboekjes van zo op het oog algemene aard. Op zich niets numismatisch zult u terecht zeggen. Maar als we gaan kijken naar de inhoud en naar de samenstellers, vinden we direct de relatie tot de munt- en penningkunde. De reisverslagen bestaan uit een rapportage over een reis van ene M. Emants in 1799 en uit twee reisdagboeken van G. Emants en H.A. Steenis. De notitieboekjes zijn van de hand van een andere M. Emants. De naam Emants kennen we als die van twee Essayeur-Generaals (de chemisch-analist van het College van Raden en Generaalmeesters) van de Munt: mr Johan Emants (1707-1742) en mr Marcellus Emants (1742-1792). Een ander lid van deze familie, mr Gerard Emants, was tweede oftewel hulp Essayeur-Generaal van 1781 tot 1790.

De titelpagina van de catalogus bij de genoemde tentoonstelling werd versierd door de omslag van het *IOURNAAL van M. Emants, omtrent het merkwaardigste op desselfs reisje: van Dinsdag den 14 juny tot Zondag den 10 November MDCCIC.*[5] Deze Marcellus Emants (1778-1854) was een zoon van Guilliam Balthasar Emants (1737-1805), pensionaris van Brielle, Dordrecht en Delft en secretaris van de Staten van Holland en West-Friesland. Het *Iournaal* bevat een aardig reisverslag, maar geen noemenswaardige numismatische zaken en zal hier dus verder buiten beschouwing worden gelaten.

De twee dagboeken van G(erard) Emants en H.A. Steenis gaan over een reis vanuit Den Haag naar Gelderland in 1776 en een tweede reis in 1781 via Amsterdam, langs de Vecht, naar opnieuw Gelderland. De hier bedoelde mr Gerard Emants werd geboren te 's-Gravenhage op 7 mei 1744. Hij promoveerde op 21 augustus 1773 aan de universiteit van Harderwijk op een 31-tal stellingen, die hij waarschijnlijk ten overstaan van het curatorium

[1] Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, tentoonstelling over egodocumenten door de eeuwen heen, 8-27 maart 1993

[2] R. LINDEMAN e.a. (samenst.) *Egodocumenten van Noordnederlanders uit de zestiende tot begin negentiende eeuw* Rotterdam 1993.

[3] Archief familie Emants, Rijksarchief in Zuid Holand, Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, derde afdeling (verder aangehaald als ARA 3.20.15), inventaris H.H.P. Rijperman.

[4] Zie over de naamsverandering van Museum van 's Rijks Munt in Het Nederlands Muntmuseum pag 181 in dit nummer.

[5] ARA 3.20.15-74.

mondeling (in het latijn?) moest verdedingen. Na zijn studie bekleedde hij de ambten van rentmeester van het Oude Mannenhuis (1773-na 1795), klerk (vanaf 06-08-1765) en eerste klerk (vanaf 08-09-1783) vanwege de provinciale Holland en Westfriesland bij de Staten-Generaal.[6] Op verzoek van zijn vader mr Marcellus Emants – wegens diens *opklimmende jaaren* – werd Gerard door de Staten-Generaal op 10 oktober 1781 aangesteld als tweede Essayeur-Generaal van de Munt. Hij was lid van de Haagse Vroedschap van 5 mei 1786 tot aan de omwenteling in 1795. Het verslag over de eerste reis bevat geen numismatische zaken. Dat over de tweede reis vermeldt enkel dat Emants en Steenis op 10 augustus 1781 's morgens een bezoek brachten aan de Utrechtse Munt, alwaar zij werden ontvangen door muntmeester Carel Frederik Wesselman. Over hetgeen zij op de Munt zagen wordt helaas niets vermeld.

De aantekenboekjes die de eigenlijke aanleiding tot dit artikel vormen zijn van de hand van de vader van Gerard en Guilliam Balthasar Emants: mr Marcellus Emants, Essayeur-Generaal van de Munt van 1742 tot 1792. Marcellus Emants werd op dinsdag 14 september 1706 's ochtends om 4 uur te 's-Gravenhage geboren en op dezelfde dag in de Nieuwe kerk gedoopt.[7] Hij was de zoon van mr Johan Emants en Sara Maria Bruynesteyn, dochter van Marcellis Bruynesteyn en Catharina Loo(c)k(e)mans).[8] Vader mr Johan Emants was in juni 1704 door het College van Raden en Generaalmeesters der Munt aangesteld als hulp van zijn schoonvader mr Marcellis Bruynesteyn.[9] Op 8 juli 1707 volgde hij zijn schoonvader als 'Essayeur-Generaal van de Munte der Vereenigde Nederlanden' op.[10] Deze had acht dagen daarvoor zijn functie vrijwillig neergelegd.

Over Marcellus Emants' jeugd is niets bekend. Wel weten we uit een aantekenboekje van vader Johan dat Marcellus geboren werd als *een welschapen zoon*.[11] Over de soort opvoeding en naar welke lagere school hij ging kan evenmin een zinnig woord worden gezegd. Uit het familiearchief blijkt dat hij op 6 september 1723 het examen van de Latijnse School te 's-Gravenhage met veel lof aflegde. Als examenstuk hield hij een oratie onder de titel: *De libertate publica*.[12] Op deze Latijnse School behaalde hij vijf prijzen.[13] Marcellus Emants werd op 9 februari 1726 ingeschreven als student aan de Leidse Hogeschool. Hij promoveerde op 25 augustus 1727 aldaar in de rechten op het proefschrift: *De Negotiis Gestis*.[15]

Mr Marcellus Emants trouwde op 9 juni 1733 te 's-Gravenhage met Christina Sebastiana Sweerts, dochter van Guilliam Sweerts en Sara de Normandie. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren: Johan, Guilliam Balthasar en Gerard. Marcellus overleed te 's-Gravenhage op 24 december 1792 en werd op 29

TENTOONSTELLING OVER EGODOCUMENTEN DOOR DE EEUWEN HEEN

8-27 MAART 1993

titelpagina van de catalogus van de tentoonstelling (ARA)

6 ARA 3.20.15-51.

7 ARA 3.20.15-14 f 3.

8 H. FOLTING *De vroedschap van 's-Gravenhage* (Pijnacker 1985) 172-173

9 Mr Marcellis Bruynesteyn was Essayeur-Generaal van 1678 tot 1707

10 Zijn instructie als Essayeur-Generaal is opgesteld op 8 juli 1707, ARA 1.01.44-16 f 347

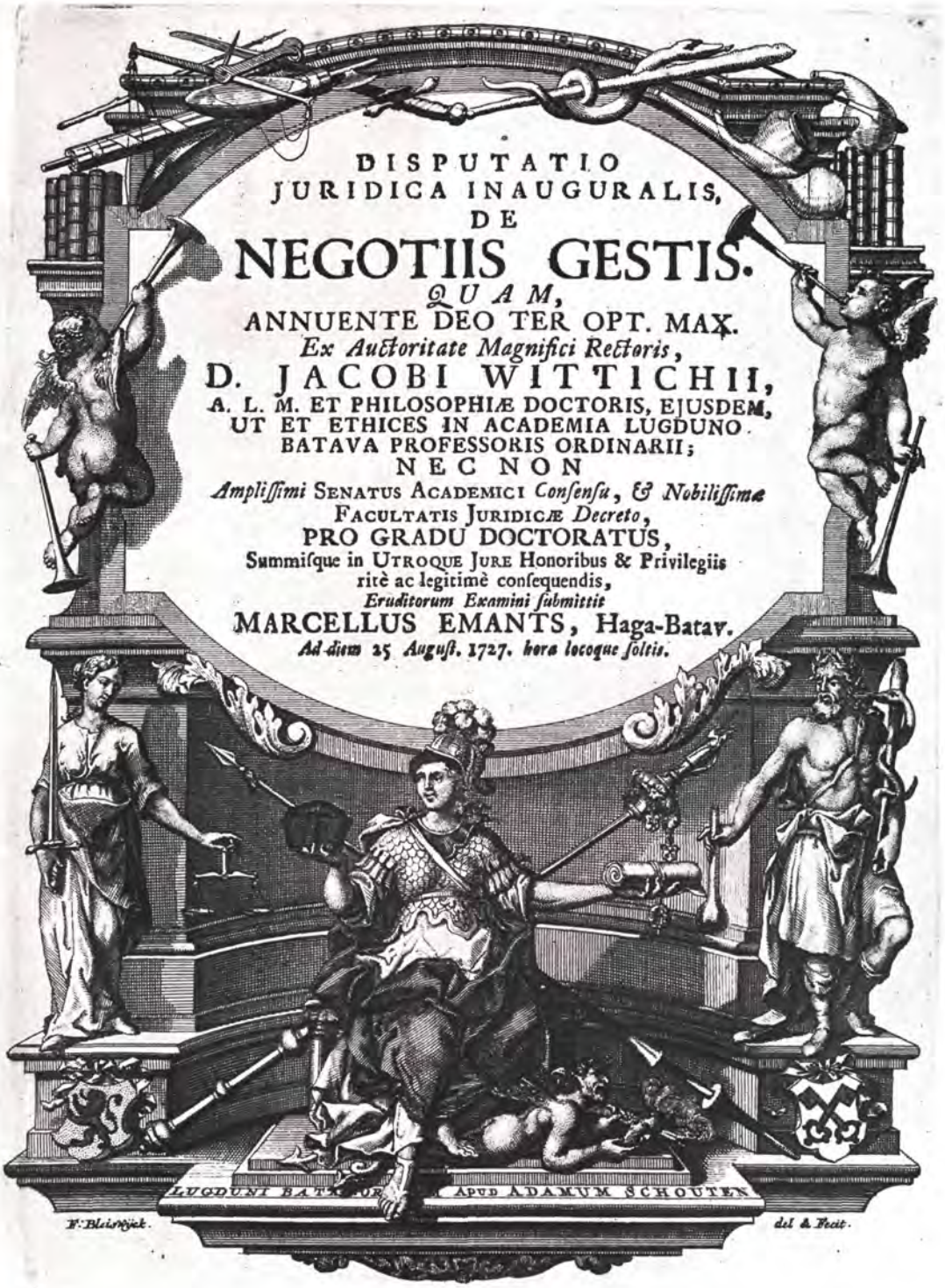
11 ARA 3.20.15-14 f 3.

12 ARA 3.20.15-14 f 3

13 ARA 3.20.15-1

14 *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575-1875* 's-Gravenhage, 1875, 903

15 ARA 3.20.15-14 f 3; 3.20.15-21; P.C. MOLHUYSEN *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit* ('s-Gravenhage 1920-1921) dl. 5 219*

voorpagina van dissertatie van Marcellus Emants, ARA 3.20.15-21.

december d.o.v. begraven in de St. Jacobskerk.[16] Zijn achterachterkleinzoon is de beroemde letterkundige Marcellus Emants (1848-1923).

De samensteller van de drie aantekenboekjes werd op 5 juni 1727 aangesteld tot commies ter griffie van Hare Hoog Mogenden (de Staten-Generaal) vanwege Gelderland uit het kwartier van de Veluwe.[17] Op 17 september 1727 werd mr Marcellus Emants geadmiteerd als advocaat bij het Hof van Holland. In plaats van zijn vader werd hij samen met mr Daniël van Ruymveld op 2 februari 1733 aangesteld tot weesmeester. Deze aanstelling geschiedde onder de bepaling dat het ambt bij overlijden van een van de twee nieuwe weesmeesters in zijn geheel zou overgaan op de langstlevende.[18]

Het gezin Emants woonde van 1733 tot 1734 in een huis toebehorende aan een zekere N. Elsevier, staande aan de overzijde van de brouwerij 'De Rode Leeuw' aan de Brouwersgracht. Mr Marcellus betaalde daar *f* 440 huur per jaar. In 1734 kocht hij een huis op de Prinsengracht, dat hij bewoonde tot in 1763. In dat jaar deed hij het huis voor *f* 12.000 over aan zijn zoon Guilliam. Zelf trok hij in het naastgelegen pand, dat voor die tijd was bewoond geweest door zijn moeder. Volgens een nauwkeurige specifikatie heeft Marcellus dit huis voor ruim *f* 9.000 laten opgeknappen.[19]
Hij werd in 1739 deelgenoot of vennoot van de brouwerij 'De Rode Leeuw', nadat hij op 26 maart 1721 vergunning kreeg tot biervoerder met toestemming dit ambt door een ander te laten waarnemen.[20]
In 1776 schijnt hij zijn bemoeienis met de brouwerij te hebben beëindigd.

Mr Marcellus was commies-griffier der Staten-Generaal, weesmeester van 1759 tot 1766, leproosmeester in 1749, 1756, 1768 en 1772, Heilige Geestmeester in 1771, agent der stad Arnhem en agent van het hof van Venlo.[21] Vanaf 1737 was hij ook nog rentmeester van het Sacraments Gilde of Proveniershuis in het Noordeinde.[22] Na diens overlijden op 17 november 1742 volgde hij zijn vader mr. Johan Emants op als Essayeur-Generaal en bleef dit tot aan zijn dood in 1792.[23]

Van Marcellus Emants (1706-1792) kennen we ook een aantal financiële achtergronden. Van het jaar 1755 is een overzicht bewaard gebleven dat inzicht geeft in het inkomen.

N.B. Alle geldbedragen in dit artikel zijn weergegeven in guldens: stuivers: penningen (1 gulden = 20 stuivers; 1 stuiver = 16 penningen).

wapen familie Emants Nederlands Patriciaat 1916

16 *Nederlands Patriciaat* 7 (1916) 1658

17 Hij wordt alszodanig genoemd in het zgn. *Haagse Herenboekje* van 1728 80

18 ARA 3.20.15-14 f 9.

19 ARA 3.20.15-29a.

20 Een kopie uit het *Dag- of Resolutieboek* over 1721 is aanwezig in ARA 3.20.15-22.

21 *Nederlands Patriciaat* 7 (1916) vermeldt hier m.i. verkeerde jaartallen

22 *Haags Herenboekje* 1738

23 ARA 1.01.44-63

24 ARA 3.20.15-29a.

Notificatie van ons tegenwoordig jaarlijks (A°1755) inkomen:

Tractementen:	
Als Essayeur Generaal circa	*f* 1500: 0: 0
(Commies ter griffie van de Staten-Generaal uit het kwartier) van (de) Veluwe	875: 0: 0
(Commies) van het Hof (en rekenkamer) van Geld(erland): *f* 500 dog word gesteld op	300: 0: 0
(Commies) van de stadt Arnhem	100: 0: 0
(Regent) van de Weeskamer circa	700: 0: 0
(Regent) van het Gasthuis	150: 0: 0
(Commies) van 't Hof van Venlo	50: 0: 0
Jaarlijksche revenues uijt Engeland circa	840: 0: 0
Hollandsche effecten	
Van 17.400 aan Holl(andse) obligatien tot 2½ Pcto (%) is	435: 0: 0
Van 1 à 1000 tot 3 Pcto (%) voor nog 3 jaar	30: 0: 0
Van 1 à 225 tot 2 Pcto (%)	4:10: 0
Van mijne vier amptobligatien	142:10: 0
Generaliteijts effecten:	
Van *f* 26.700 obligaties tot 3 Pcto (%)	801: 0: 0
Obligaties: op andere prov(incies)	
Van 1 à 1000 op Groningen	30: 0: 0
Van 2 op de Thes(aurier) van sijn Mt (?) à *f* 1800 tot 3 Pct	54: 0: 0
Van een Lot(erij) oblig(atie) op Zeeland van	16:11: 0
Van een Utrechtse tontine (lijfrente)	16: 0: 0
Ten laste van particuliere:	
Ten laste van de Neeven IJsseldijk en de Bruijn een Cap(ital)e van 6000 à 3 Pcto (%)	180: 0: 0
Ten laste van Neef Gousset 1950 à 2½ Pcto (%)	48:15: 0
Ten laste van Broené 1500 op sijn huijs à 3 Pcto (%)	45: 0: 0
	f 6318: 6: 0
Van mijn twee lijfrenten	*f* 72: 0: 0
Van drie Zeeuwse dito	*f* 120: 0: 0
Totaal	*f* 6510: 6: 0

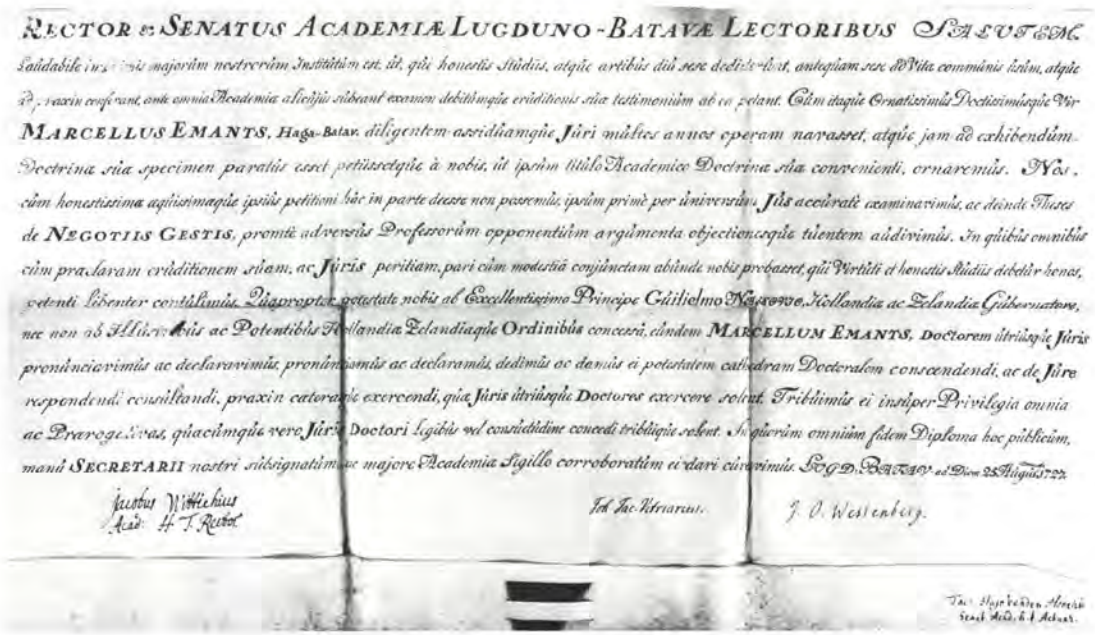
In een ander handschrift staat ditzelfde jaarinkomen nog eens gespecificeerd als:

Ampten		*f* 3675
Capit(ale) l(e)n(ing) Engeland	*f* 19000	
Holland	18625	
Ampt oblig(atiën	3750	
Gen(era)l(itei)	26700	
provintien	3600	
particulieren	9450	
huis	10000	
	f 91120	*f* 2627: 6: 0
Tontine (lijfrente)		208: 0: 0
		f 6510: 6: 0

Het eerste ego-document van Marcellus Emants, dat de feitelijke aanleiding tot dit artikeltje is geweest, staat in de inventaris van het familiearchief omschreven als *Journaal van huishoudelijke uitgaven over de jaren 1733-1757*.[25] Het is niet meer dan een schrift met harde perkamenten kaft dat begint met een opsomming van de inventaris van het huis van de jonggehuwde Marcellus en Christina. Uit deze lijst weten we nu bijvoorbeeld dat zij voor hun huwelijk van vader Sweerts (zilveren) lepels, vorken en messen hebben gekregen en van vader Emants twee zilveren theebladen, van grootmoeder De Normandie en van tante De Normandie ieder een soucoupje (schoteltje) en van oom De Normandie twee theedoosjes. Kandelaars werden ten geschenke ontvangen van de ooms IJssembaar en Van Wissenkerke, terwijl nicht IJssembaar een melkkannetje bijdroeg aan het huishouden. Van grootmoeder Van Soetermeer kreeg het jonge stel een grote krans, terwijl tante Bruynesteyn hen een schenkbord cadeau deed. Een niet bij voornaam genoemde neef De Normandie gaf zowel een zilveren als een gouden tabaksdoos.

Het Journaal biedt ook een overzicht van de voor de start van het huishouden gemaakte onkosten. Het betreft een opsomming van de inventaris van een huis met opgave van de aankoop prijs. Uit deze periode beschikken we tot dusverre eigenlijk alleen maar over beschrijvingen van boedels, opgemaakt bij het overlijden van de eigenaar.

[25] ARA 3.20.15-23

RECTOR & SENATUS ACADEMIÆ LUGDUNO-BATAVÆ LECTORIBUS SALUTEM.

Laudabile ius [illegible] majorum nostrorum Institutum est, ut, qui honestis Studiis, atque artibus diu sese dedidissent, antequam sese de Vita communis arbitrio, atque [illegible] praxin conferant, omnia Academia alicujus subeant examen debitumque eruditionis sua testimonium ab eo petant. Cum itaque Ornatissimus Doctissimusque Vir MARCELLUS EMANTS, Haga-Batav. diligentem assiduamque Juri multos annos operam navasset, atque jam ad exhibendum Doctrinæ suæ specimen paratus esset petiisset atque à nobis, ut ipsum titulo Academico Doctrinæ suæ conveniente, ornaremus. Nos, cum honestissimæ aequissimaque ipsius petitioni hac in parte deesse non possemus, ipsum privatim per universum Jus accurate examinavimus, ac deinde Theses de NEGOTIIS GESTIS, promte adversus Professorum opponentium argumenta objectionesque tuentem, addivimus. In quibus omnibus cum praclaram eruditionem suam, ac Juris peritiam, pari cum modestia conjunctam abunde nobis probaverit, qui Virtuti et honestis Studiis debitur honos, petenti libenter contulimus. Quapropter potestate nobis ab Excellentissimo Principe Gulielmo Quarto, Hollandiæ ac Zelandiæ Gubernatore, nec non ab Illustribus ac Potentibus Hollandiæ Zelandiaque Ordinibus concessa, eundem MARCELLUM EMANTS, Doctorem Utriusque Juris pronunciavimus ac declaravimus, pronunciamus ac declaramus, dedimus ac damus ei potestatem cathedram Doctoralem conscendendi, ac de Jure respondendi consultandi, praxin caeteraque exercendi, quæ Juris Utriusque Doctores exercere solent. Tribuimus ei insuper Privilegia omnia ac Prærogativas, quæcumque vere Juris Doctori legibus vel consuetudine concedi tribuique solent. In quorum omnium fidem Diploma hoc publicum, manu SECRETARII nostri subsignatum ac majore Academiæ Sigillo corroboratum ei dari curavimus. Dabamus [illegible] die 28 Augusti 1722.

Justus Wittichius
Acad. H. T. Rector.

Jod. Jac. Hofmannus.

J. O. Westenberg.

Bul van mr Marcellus Emants, uitgegeven ter gelegenheid van zijn promotie aan de Leidsche Hogeschool, ARA 3.20.15-21.

24 'porceleine' borden	*f* 16 : 4 : -
6 boterschoteltjes	5 : 2 : -
mandjes en 'bennen' [draagkorven of grote manden]	1 : 4 : -
2 olijfkommen	2 : 4 : -
2 vergulde 'armtjes' [wandlampjes]	6 : 10 : -
koperen marktemmertje	2 : 8 : -
2 "porceleine" kannetjes	9 : - : -
'porcelein emailleerd' stelletje	15 : 15 : -
2 glazen 'bransjes' [jeneverglaasjes?]	4 : - : -
6 konfituur schoteltjes en een bakje	3 : 4 : -
manden	8 : 6 : -
aardewerk	15 : - : -
12 geëmailleerde kopjes en schoteltjes	12 : - : -
2 geëmailleerde trekpotten en bakjes daaronder	7 : 10 : -
9 blauwe kleine boterschoteltjes	2 : 15 : -
'kanten voor kas(t)doecken'	5 : 1 : 8
'neteldoek"'voor een toiletkleedje	1 : 10 : -
12 geëmailleerde achtkantige kopjes enz.	10 : 16 : -
glaswerk	7 : 17 : -
enige 'porceleinen' flesjes	3 : 10 : -
4 'flesse bakjes'	2 : – : -
6 stalen vorken	0 : 9 : -
subtotaal	*f* 142 : 5 : 8
2 kleine porseleinen flesjes 'met oortjes'	1 : 16 : -
1 tinnen trekpot en een zoutvat	1 : 10 : -
'aarde potten'	13 : 1 : -
houtwerk	4 : 12 : -
1 theetafeltje	1 : 13 : -
1 bruin theeblaadje	1 : 2 : -
1 roodkoperen theeketeltje en komfoor	4 : 10 : -
2 tinnen schenkborden	5 : 5 : -
2 zeven	0 : 14 : -
1 klein tafelpersje	5 : - : -
ruw linnen voor twee 'stroosakken etc.'	9 : 5 : 8
12 'beste' stoelen	153 : 5 : 8
1 klein spiegeltje met bruin lijstje	1 : 16 : -
1 spiegeltje met een kristallen lijstje	6 : - : -
8 stoelen voor de eetzaal	65 : - : -
1 barometer	7 : 10 : -
gaas voor twee horren beneden	0 : 15 : -
geel 'karranteijn voor gardijnen te kort sijnde'	0 : 13 : -
gordijnringen en haken	0 : 16 : -
'fiesellint'	1 : 15 : -
gaas voor het horretje boven	1 : 2 : -
6 kleine flesjes	3 : 6 : -
tobben, turfton en vlootjes	5 : 15 : -
1 geëmailleerd stel 'van vijven'	22 : - : -
3 vloerkleden	13 : 10 : -
subtotaal	*f* 469 : 17 : 8

aan Rietvelt de Blikslager voor geleverd koperwerk en blik	*f* 108 : 17 : -
voor zilver bijgelegd	11 : - : -
een bel en pethaak	1 : 19 : -
2 bruine trekpotten en een kannetje	1 : 6 : -
1 porseleinen stelletje 'van vijven'	3 : - : -
8 houten stoelen	5 : 12 : -
aan houtwerk	34 : 3 : -
aan mr. Jan de behanger	8 : 16 : -
aan matten omtrent	60 : - : -
1 bureau	24 : - : -
aan 'roodbaay' bij Roos	11 : 9 : -
aan brandhout	3 : - : -
aan Bernards de schilder	16 : - : -
aan Van Smissen de timmerman	135 : 6 : -
aan de smit	5 : 11 : -
1 haardijzer	10 : 10 : -
1 tang	1 : 10 : -
1 hakijzer en hoedjes op de kandelaars	1 : 2 : -
1 dozijn 'theegoet'	5 : 8 : -
1 strijkijzer	4 : 10 : -
1 staand horloge gekocht op 9 januari 1734	120 : - : -
aan Van Kegelaar betaald op 26 januari 1734	2 : 8 : -
totaal	*f* 1045 : 4 : 8

In deze twee lijsten van huisraad komt vreemd genoeg geen andere vermelding voor van verlichting dan de '2 vergulde armtjes' op het eerste blad.

Over de uitgaven van het gezin Emants is meer bekend. Het genoemde *Journaal* bevat namelijk tevens een overzicht van alle uitgaven over de periode augustus 1733 tot en met augustus 1757. De kosten van de huishouding zijn onder te verdelen in een aantal regelmatig voorkomende groepen als: belasting (extra-ordinaire verponding van het huis), de aanschaf van boter en brandhout, huishoudgeld, huishuur (alleen de eerste twee jaar van het huwelijk vanwege de aankoop van een eigen huis), kaarsen, kapper (voor het scheren), personeel, tabak, thee en koffie, turf, vlees, wasgoed, wijn, zout en zeep. Het is niet bekend of Marcellus Emants van de kosten van het huishouden na augustus 1757 een administratie heeft bijgehouden.

Het zou te ver voeren de diverse groepen kosten van het huishouden alhier in detail weer te geven. Het volgend overzicht geeft slechts de totale kosten per boekjaar.

portret Marcellus Emants, toegeschreven aan J. Vollevens de Jonge, olieverf op paneel, collectie Haags Historisch Museum, inv. nr. 260-1992.

Kosten van de huishouding van mr M. Emants en Chr. Sweerts.

periode	bedrag in *f*
23.08.1733 t/m 21.08.1734	1919:08:14
24.08.1734 t/m 23.08.1735	2237:16:02
24.08.1735 t/m 23.08.1736	1578:07:04
24.08.1736 t/m 23.08.1737	1666:04:14
24.08.1737 t/m 09.08.1738	1474:14:14
26.08.1738 t/m 28.08.1739	1943:09:08
29.08.1739 t/m 22.08.1740	2237:14:12
24.08.1740 t/m 22.08.1741	2477:16:08
25.08.1741 t/m 22.08.1742	2545:10:09
24.08.1742 t/m 20.08.1743	2528:12:02
25.08.1743 t/m 22.08.1744	2977:09:12
25.08.1744 t/m 19.08.1745	2875:04:14
25.08.1745 t/m 11.08.1746	2689:14:02
26.08.1746 t/m 10.08.1747	3011:02:14
25.08.1747 t/m 27.08.1748	2914:10:08
27.08.1748 t/m 10.08.1749	3397:01:02
28.08.1749 t/m 15.08.1750	3381:03:04
24.08.1750 t/m 12.08.1751	3506:08:08
24.08.1751 t/m 17.08.1752	3695:17:00
24.08.1752 t/m 23.08.1753	3567:01:00
28.08.1753 t/m 23.08.1754	4086:13:06
30.08.1754 t/m 24.08.1755	3713:16:02
30.08.1755 t/m 25.08.1756	3578:16:12
26.08.1756 t/m 18.08.1757	3254:18:08

Trekken we van de uitgave in de eerste twee jaren van het huwelijk de huur af en houden we wat betreft de onkosten in het tweede jaar rekening met enige extra uitgaven vanwege het betrekken van een eigen woning op de Prinsengracht, dan blijken de gezinsuitgaven zich in de hier weergeven periode ongeveer te hebben verdubbeld.

Wanneer we het boekje omdraaien vinden we tussen een aantal losse opmerkingen van familiaire aard, ook gegevens over gebeurtenissen van lokale aard. Zo wordt bijvoorbeeld tussen de opsomming van de exacte data van overlijden van 'groot Papa' Emants (21 februari 1720), 'groot Mama' Bruynesteijn (15 april 1722) en

die van 'tante Alida Bruynesteijn' (15 februari 1734) bij het jaar 1733 genoemd dat men het stadhuis *'van agteren (is) beginnen te veranderen en vergrooten'*. Het betreft hier natuurlijk het Haagse stadhuis aan de Groenmarkt, dat op dat moment werd verbouwd. De kosten gemaakt bij het overlijden van vader mr. Johan Emants worden hier gespecificeerd, naast die van de aanschaf van een nieuw *'clavecymbel'* *f* 117:10:- gekocht van ene Johannes Bruijdegom. Aan de verbouwing van de voorgevel van zijn woonhuis in 1758 was Marcellus Emants, inclusief fooi voor *'het volck'* en een half vat bier, *f* 1.123:- :-. kwijt. Een gedetailleerde opsomming van alle kosten is natuurlijk bijgevoegd.

Dit Journaal geeft een aardig inzicht in de kosten van het dagelijks leven van een niet onbemiddelde, maar niet overdreven welgestelde, Haagse familie in de 18e eeuw. Bij overlijden van Marcellus Emants ontvingen zijn drie zoons ieder *f* 72.450: 17: 0 aan effecten, waaruit jaarlijks ongeveer 2.300 gulden aan revenuen kwam.[26] Numismatisch geïnteresseerden kunnen uit een werk als dit de koopkracht in de 18e eeuw van de verschillende muntstukken uit hun verzameling afleiden.

Het tweede document dat aanleiding voor dit artikel is geweest staat in de inventaris van het familiearchief omschreven als: *Aanteekeningen van allerlei aard, meest recepten*.[27] Feitelijk is het niet meer dan een simpel schriftje met een slappe kaft, waarin een grote variëteit aan aantekeningen over allerlei zaken staan genoteerd. Het werkje begint inderdaad met een aantal recepten voor: het schrijven van gouden letters, het bewaren van boombladeren, het inmaken van vruchten, het verkrijgen van droogbloemen, middelen tegen de hoest en tering, het maken van droptabletten, van morellenwijn, tandpoeder en mondwater en middelen tegen maagzuur en darmkrampen.

Daarna gaat de informatie meer over een aantal gebruiken en gewoonten in het dagelijks leven van een ambtenaar. Zo vinden we er informatie over de uitdeling van de nieuwjaarsgelden *vanwege de Generaliteit*, de Raad van State en de provincie Gelderland. Het schriftje bevat ook informatie over *alles tgeene nodig (is) op de Staaten van Servicen te besorgen*. Het gaat hier om standaard begin- en slotzinnen voor correspondentie aan de Staten-Generaal. Verder wordt een overzicht geboden van de bedragen die vader mr. Johan Emants heeft geschonken aan verschillende personen bij zijn aanstelling tot Opperfabriek (directeur Openbare Werken) te Den Haag en die mr. Daniël van Ruymveld heeft uitgedeeld bij zijn aanstelling tot weesmeester.

Marcellus Emants schijnt ook brieven in geheimschrift geschreven of ontvangen te hebben. Bij dit schrift werden de letters geschreven als cijfers, waarbij de klinkers of 'vocalen' (a, e, i, o,u en ij) de cijfers 1 tot en met 6 kregen en de medeklinkers de cijfers 7 tot en met 25 (de letter 'j' kwam in dit alfabet niet voor).

De promotie van Marcellus' zoon Gerard (1744-1804) aan de Universiteit van Harderwijk in augustus 1773 heeft volgens gespecificeerde opgave precies *f* 266:- :- gekost. Opvallend is dat de kosten van het drukken van de dissertatie – tegenwoordig vaak de grootste kostenpost voor een promovendus als er geen sponsor wordt gevonden – maar *f* 22: 2:- heeft gekost, hetgeen niet in verhouding staat tot het cadeautje voor de promotor: *f* 63:- :- .

Numismatisch interessant in dit werkje is vooral de opgave van de bedragen die Marcellus schonk aan verschillende personen ter gelegenheid van zijn aanstelling als Essayeur-Generaal op 17 november 1742:

26 ARA 3.20.15-29a.
27 ARA 3.20.15-24

aan de kamerbewaarder van Haar Hoog Mogende	*f* 12 :12 : -
aan de kamerbewaarder van de Griffie, *om redenen, kan anders volstaan met 2 ducatons*	9 : 9 : -
aan de boden	12 : - : -
aan de trompetters	5 : - : -
aan de postknecht	2 :10 : -
aan de Generaliteitsdienders	4 : – : -
aan de dienders van 't Hof	0 :11 : -
aan de Haagse dienders	1 : - : -
aan de kamerbewaarder van de Muntkamer	6 : - : -
voor het zegel op zijn instructie	24 : - : -
voor de registratie bij de Kamer van Financien van Holland	21 :12 : -
+	
	f 98 :14 : -

Draaien we ook dit boekje om, dan vinden we zelfs zuiver numismatische informatie. Het betreft hier een aantal zaken die Marcellus nodig had bij de correcte uitoefening van zijn ambt als Essayeur-Generaal. Het begint met een opgave van het Trooise gewicht *in de gansche Nederlanden gebruikelijk*: 1 mark is 8 ons, 1 ons is 20 engels, 1 engels is 32 aas (1 mark is 5120 aas). Het gaat verder met een opgave van de methode tot het bepalen van het gehalte van zilveren munten.[28]

Het derde ego-ducument dat aanleiding voor dit artikel is geweest is aanwezig in de collectie van Het Nederlands Muntmuseum.[29] Hoewel de naam van de samensteller in het werkje niet wordt genoemd, kan op basis van vergelijking van het handschrift worden aangenomen dat het werkje ook van de hand van Marcellus Emants is. Het betreft een boekje met aantekeningen uit de periode dat hij Essayeur-Generaal is geweest. Het bevat aantekeningen over een aantal curieuze zaken uit het archief van de Raden en Generaalmeesters. Bijvoorbeeld over een suggestie van de Amsterdamse koopman Angelo Fermi uit 1699 *tot redres van de munte*, die voorstelde om de duit voortaan te gaan uitvoeren in uitsluitend puur koper, het gewicht per stuk 1/4 tot 1/3 zwaarder te maken en de waarde aan koper precies 1/160 deel van een zilveren gulden te laten zijn.[30] Of over een plan van mr. Buijs, pensionaris van Amsterdam, van 6 juni 1704 om van de leeuwendaalder – die in de Amsterdamse Wisselbank *voorradig sijn tot een merkelijk capitaal* – wederom een standpenning te maken. Dit voorstel werd door Generaalmeester mr Adriaan Pietersen afgewezen met de opmerking dat dit plan waarschijnlijk berustte op de voorraad leeuwendaalders afkomstig van de Gelderse Munt te Harderwijk met het jaartal 1697. Deze onder verantwoordelijkheid van muntmeester Lambertus de Ridder vervaardigde leeuwendaalders waren 4½ grein te laag in gehalte.[31] Verder vermeldt het boekje onder het kopje *handelwijse in de Wisselbank te Amsterdam* dat 1000 stuks nieuwe gouden dukaten moeten wegen 14 mark 1 once 11 engels 12 aas,[32] *'dog voor de bank ¾ of 1 engels swaarder zijn'*, 200 nieuwe ducatons 26 mark 2 once 14 engels, 200 nieuwe rijksdaalders 22 mark 6 once 10 engels. Een zak inhoudende 300 drieguldenstukken diende te wegen 25 mark 6 ons 9 engels. Zonder zak diende deze partij

[28] Zie voor deze methode M.L.F. VAN DER BEEK De dukaten in de Overijsselse muntbusopening van 1669 *De Beeldenaar* 17 (1993) 488-494

[29] Bibliotheek Het Nederlands Muntmuseum VII D c 2.

[30] Het originele voorstel is terug te vinden in ARA 1.91.44-16 f 37.

[31] ARA 1.01.44-16 f 220 d.d. 16-06-1704; zie over deze zaak ook J.G. VAN DILLEN *Bronnen tot de geschiedenis der Wisselbanken* 's-Gravenhage 1925 no. 336-338 en 340.

[32] In de bijdrage van H.W. JACOBI 1000 Ducaten sonder sack *De Beeldenaar* 17 (1993) 398 is een foutje geslopen waardoor het gewicht van deze hoeveelheid munten ten onrechte als 14 mark I ons II 3/8 engels staat omschreven, hetgeen zou kunnen worden gelezen als 14 mark 1 ons 2 3/8 engels. Met K.M.C. ZEVENBOOM De Jaarletters die van 1700 tot 1819 door de IJkmeesters-Generaal van het Trooi's gewicht zijn gebruikt *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 37 (1950) 113 kan gesteld worden dat het juiste gewicht voor deze hoeveelheid dukaten 14 mark 1 ons 11 3/8 engels is.

munten te komen op 25 mark 5 ons 12½ engels, zodat de zak standaard 16½ engels woog. Verderop wordt echter gesteld dat een *'banksack'* met een touwtje 1 ons 10 engels woog, dus 13 engels zwaarder dan daarvoor.
Het boekje bevat ook een aantal tabellen, zoals die voor de omrekening van lood naar ons en van engels naar aas (1 lood = ½ ons; 1 engels = 32 aas), de voet van de gouden en zilveren penningen (lees: munten), de data van de instructies en eventuele aanvullingen voor de officieren van de Munt, de data van de belangrijkste muntplakkaten, de waarde van vreemd geld, de munttekens van de diverse Franse munthuizen en de namen van de Raden en Generaalmeesters vanaf 1582. Hoewel het een van de doelstellingen van Het Nederlands Muntmuseum is boekjes als deze als bronnenpublicatie uit te gaan geven, wordt in onderstaande tabel aan de hand van een deel van deze gegevens alvast een opsomming gegeven van de specifikatie van de in de Republiek geslagen munten.
In de tabel zijn alleen de gegevens weergegeven die in het aantekenboekje van mr Marcellus Emants stonden. Bij interpretatie van deze gegevens dient rekening te worden gehouden dat eventuele correcties, aanvullingen en/of commentaren te leveren op deze gegevens buiten het kader van dit onderzoek valt.

Overzicht familie-relatie Emants

Johan Berntsz. Emants x Agatha Bosch (1648-1720)

Marcellis Bruynesteyn x Catharina Loo(c)k(e)mans

mr. Johan Emants (1678-1742) x Sara M. Bruynesteyn

Marcellus Emants x Christina Sebastiana Sweerts (1706-1792)

Johan Emants	Guilliam Balthasar Emants	Gerard Emants
x	x	
Wilhelmina Middelbeek, weduwe Thierry de Bye [1]	Magdalene Molenwater [1]	
Johanna M. Heeneman [2]	Christina Cornelia Vockestaert [2]	
Maria Josina van der Vliet [3]		
Carolina Maria Chaïs [4]		

Specifikaties van de in de Republiek der Verenigde Nederlanden geslagen munten:							
muntsoort gouden munten	gehalte op volle voet (karaat: grein)	gehalte op de uiterste remedie (karaat: grein)	remedie op gehalte (grein)	gewicht: aantal stukken per Troois mark werks (246,084 g)	remedie op gewicht (engels)	gewicht per stuk op volle voet (engels: aas)	gewicht per stuk op uiterste remedie (engels: aas)
gouden rijder	22:1	22:0	1	24 8/13	3/4	6:8	
dubbele gouden dukaat	23:8	23:7	1	35	1	4:17 13/35	
gouden dukaat	23:8	23:7	1	70	1	2:8 24/35	
zilveren munten,	gehalte op volle voet (penning: grein)	gehalte op de uiterste remdie (penningen:	remedie op gehalte (grein)	aantal stukken per Troois mark werks (246,084 g)	remedie op het gewicht (engels)	gewicht per stuk op volle voet (engels: aas)	gewicht per stuk (engels: aas)
zilveren rijder	11:7	11:6	1	7 173/341	1	21:10	21:5 59/80
zilveren dukaat	10:11 1/2	10:10 1/2	1	8 29192/41151	1	18:11 61/70	18:8 2290/11200
Nederlandse rijksdaalder	10:15	10:14	1	8 72/151	1	18:28	18:24 9/40
Leeuwendaalder	9:-	8:23 1/2	1 1/2	8 8/9	1	18:-	
3 gulden	11:1	11:-	1	7 243/331	1	20:22	20:17 69/80
2 gulden	11:1	11:-	1	11 199/331	1	13:25 1/3	13:22 23/40
half 3 gulden	11:1	10:23 3/4	1 1/4	15 155/331	1		10:8 447/480
Staten Folorijn (op de voet van de 3 gulden)	11:1	10:23 3/4	1 1/4	16 1328/2317	1		9:19 1/25
1 gulden	11:-	10:23	1	23 67/331	1	6:28 2/3	6:27 23/80
1/2 gulden	11:-	10:23	1	46 134/331	1	3:14 1/3	3:13 247/384
Hollandse schelling	7:-	6:22 1/2	1 1/2	49 5/12	1/12		3:6 378/593
Hollandse dubbele stuiver	7:-	6:22	2	150 3/4	2		1:1 325/603
Hollandse stuiver	7:-	6:22	2	301 1/2	3		
Zeeuwse daalder[33]	10:21	10:20	1	15 1/2	1		10:8 8/31
Friese daalder A° 1680		9:13					
Friese florijn	9:4	9:2	2	14 2/7	2		
Friese schelling	5:20			43 88/864			
Friese dubbele stuiver	7:-	6:20	4	154	4		
florijn Deventer Kampen en Nijmegen	8:3	8:2	1	12 4/13	0		
Zeeuwse schellingen	6:17	6:15 1/2					
Zeeuwse dubbele stuivers[34]	6:17	6:14					

Net als de twee hierboven besproken boekjes kan ook dit werk worden omgedraaid voor anderssoortige informatie. In dit geval blijft het op het vakgebied van de Essayeur-Generaal, nl. het zogenaamde fineren. Het biedt een overzicht van de alchimisten symbolen (hier aangeduid als: *minerale caracters*), een tabel over de waarde van goud in diverse legeringen en een aantal zaken met betrekking tot de werkzaamheden van een essayeur. Tenslotte bevat het werkje een overzicht van de prijs van diamant. Een diamant met een gewicht van 1 karaat (0,2 gram) kostte in de tijd van Marcellus Emants 120 à 130 gulden; een van 8 karaat 8.000 tot 10.000 gulden.

Concluderend kan worden gesteld dat zeer diverse bronnen, waaronder zeker ook ego-documenten, bijzonder waardevolle numismatische informatie kunnen bevatten. Het zoeken naar en ontsluiting van gegevens uit dit soort bronnen kan slechts met vereende krachten plaatsvinden.

Naschrift.
Een groot deel van dit artikel is gebaseerd op een onderzoek verricht in het kader van een aan de Rijksuniversiteit Leiden door dr J.A.F de Jongste en mr drs L. van Poelgeest georganiseerd doctoraal werkcollege Vaderlandse Geschiedenis: *'Woordzifters, letterknegten en draaiende heeren' De positie van de advocaat tijdens de Republiek*. De schrijver wil beide docenten danken voor hun aanwijzingen tijdens het onderzoek. Prof. dr H. Enno van Gelder verdient ook bij dit artikel een speciaal woord van dank voor zijn bijzonder scherpzinnige en altijd opbouwende kritiek.

33 Gold ook voor daalders geslagen te Utrecht, West Friesland, Deventer, Kampen, Zwolle, Nijmegen en Overijssel.

34 Hierbij staat: *N.B. De Zeeuwen hebben zedert het jaar 1700 deese 2 penningen geslagen op de hollandse voet.*

PEETERS
Publishers and Booksellers
Bondgenotenlaan 153
3000 Leuven – Belgium
Tel. 016/23 51 70
Tel. 016/22 85 00

Numismatica

Scheers, S., *La Gaule Belgique. Traité de numismatique celtique*. 2e éd. 1983, 986 p. + XXVIII pl.
Hardcover: 3500 BEF
Paperback: 2800 BEF

van der Vin, J.P.A., *Het geld van Grieken en Romeinen. Inleiding in de antieke numismatiek*, 1984, 143 p.
689 BEF

Die kaiserzeitliche Münzprägung Kleinasiens

Colloquium 27-30 april 1994 in de Staatliche Münzsammlung te München

J.P.A. VAN DER VIN

Lange tijd waren de in de romeinse keizertijd geslagen lokale munten van talloze Griekse steden in Klein-Azië weinig bekend en nog minder geliefd, zowel bij wetenschappers als verzamelaars. Pas in de zeventiger jaren van deze eeuw kwam daarin enige verandering en sindsdien is pas goed duidelijk geworden hoe interessant en belangrijk dit materiaal voor onze kennis van de antieke wereld is en hoe aantrekkelijk het opbouwen van een collectie van juist deze munten voor een verzamelaar kan zijn. Het gaat om munten van honderden steden, voornamelijk in het huidige Turkije en Noord-Syrië gelegen, en van tientallen keizers en keizerinnen. In tijd bestrijken ze een periode van ruim drie eeuwen; ze beginnen in de eerste eeuw v. Chr. en duren voort tot in de derde eeuw na Chr. De variatie aan voorstellingen is groot; ze zijn geslagen in velerlei denominaties, waarvan we de namen soms wel, vaak ook niet kennen.

Aan deze muntslag was eind april voor het eerst een wetenschappelijk congres gewijd in München. Daar kwamen ongeveer honderd wetenschappers (numismaten, oud-historici, epigrafen, papyrologen, archeologen, godsdienst-historici), handelaren en verzamelaars een aantal dagen bijeen om gezamenlijk de resultaten van onderzoek van de laatste jaren te bespreken, ideeën uit te wisselen, te vernemen met welke onderzoeksthema's collega's zich bezighouden. Uiteraard werd dit gedaan in de vorm van een groot aantal voordrachten, zoals bij congressen gebruikelijk is, maar daarnaast ontstonden vaak levendige en boeiende discussies over allerlei problemen, die zich bij het onderzoek van bepaalde kleinaziatische muntsoorten of munttypen voordoen. Verder bood het programma ruimschoots gelegenheid voor onderling contact.

Het programma omvatte een breed

3-assaria, Chios, 1e-2e eeuw, vz. sfinx; kz. Dionysos en Apollo bij altaar

Rechts: Tridrachme, Caesarea in Cappadocia, Caracalla (211-217); kz. Argaeus-berg met keizerstandbeeld erop.

scala van onderwerpen, maar vooral de voordrachten van meer methodische aard hebben mij bijzonder geboeid. Vanzelfsprekend is het aardig en ook nuttig te vernemen hoe in een bepaalde stad, zoals bijvoorbeeld Ephese, of op het eiland Samos, de lokale muntslag in een bepaalde periode was ingericht, welke dwarsverbindingen bestonden met andere steden in de directe omgeving of juist wat verder af, waar de typologie van de verschillende muntdenominaties vandaan kwam en meer van dat soort vragen. Mij spraken echter andere problemen meer aan, zoals: waarom is er eeuwenlang nooit goed naar dit soort munten gekeken, wat is hun archeologische en historische betekenis, hoe zijn ze ingepast geweest in het grote geheel van het Romeinse rijk, valt er in de enorme variatie aan lokale muntsoorten met sterk uiteenlopende gewichten toch een bepaalde gemeenschappelijk structuur te onderscheiden, welke economische processen van inflatie en devaluatie kunnen we uit dit materiaal aflezen? Aan deze problemen werd - gelukkig voor mij! - door verschillende inleiders veel aandacht besteed en het was ook na voordrachten over dit soort onderwerpen, dat de discussies zich tot ver na de geplande tijdslimiet uitstrekten.
Wie geïnteresseerd is in de tekst van de voordrachten, dient nog even geduld te hebben; de acten van dit colloquium zullen naar verwachting dit najaar of volgend voorjaar in druk verschijnen. Op een paar van de besproken onderwerpen wil ik in dit artikel wat nader ingaan.

Een belangrijke reden dat zolang weinig aandacht is geschonken aan de lokale muntslag van Klein-Azië, is het feit dat het vrijwel uitsluitend om koperen munten gaat. Vaak zijn ze door hun eeuwenlange verblijf in de bodem aangetast, maar meer nog hebben we te maken met exemplaren die door een langdurig gebruik in de Oudheid al sterk aan slijtage onderhevig zijn geweest. De Engelse numismaat Barclay V. Head schreef tegen het einde van de vorige eeuw al in zijn *Historia numorum* dat deze munten bepaald geen aanspraak erop konden maken kunstwerken te zijn; voor hem hadden ze slechts mythologische en archeologische betekenis en andere numismaten uit die tijd deelden die mening volledig.

Een tweede probleem was de grote omvang van het materiaal en daaraan

Aes, Ephesos in Iona, Valerianus I (253-259); kz. heilige wagen; klop B op vz.

Links:
Aes, Sebaste in Phrygia, Caracalla (211-217), zittende Zeus op troon,

gekoppeld het ontbreken van goede naslagwerken.In het verleden zijn wel enkele pogingen gedaan om deze lokale munten in corpora uit te geven, maar al die ondernemingen zijn gestrand op de totale onoverzichtelijkheid van het materiaal. Het gaat inmiddels om vele honderdduizenden, wellicht zelfs enkele miljoenen exemplaren in tienduizenden verschillende typen, verspreid over de gehele wereld in honderden openbare en ontelbaar vele particuliere collecties. (Bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden gaat het om circa 6000 exemplaren.) Met de kort geleden gestarte serie catalogi *The Roman Provincial Coinage* (RPC), een mammoet-project opgezet door de collega's in Londen en Parijs, wordt een poging gedaan het merendeel van de lokale muntslag van de romeinse keizertijd in een systematische catalogus weer te geven. Deel I is recent verschenen en omvat de periode tot en met Nero (68 A.D.), een achttal andere delen is gepland, maar het realiseren daarvan zal nog vele (tientallen?) jaren op zich laten wachten. Tot dat moment zullen we ons moeten behelpen o.a. met de bestaande delen van de Sylloge Nummorum Graecorum, waarbij de voltooide Sylloge van de collectie van Hans von Aulock (ca. 8000 kleinaziatische munten) het minst onvolledig is.

De interpretatie van dit materiaal is in de loop van de jaren nogal aan variatie onderhevig geweest, wanneer tenminste weer eens iemand de moeite nam enige aandacht aan deze lokale muntslag te besteden. De Zwitserse numismaat Friedrich Imhoof-Blumer (1838-1920) streefde naar een zo volledig mogelijke kennis van alle kleinaziatische stedelijke munten. Hij kon echter nog maar over betrekkelijk weinig materiaal beschikken en van de nagestreefde volledigheid kwam dus niet veel terecht. De Franse specialist op het gebied van het antieke Klein-Azië, Louis Robert (1904-1985) ging ervan uit dat het beter was zich te concentreren op alle gegevens van één bepaalde stad. Hij wilde de numismatische gegevens van zo'n stad combineren met resultaten van opgravingen, onderzoek van epigrafische teksten en het grondig bestuderen van de lokale geografie van die stad om op die manier een zo compleet mogelijk beeld te scheppen van leven en werken in de Oudheid. Zijn 'school' bestaat nog steeds en met enige regelmaat verschijnen de laatste twee decennia publicaties gewijd aan de muntslag van één bepaalde stad of streek.

De Duitse numismaat Konrad Kraft richtte zich omstreeks 1970 vooral op de iconologie, dat wil zeggen de voorstellingen op de munten. Hij kwam door stempel-onderzoek tot de ontdekking, dat munten van verschillende, soms ver uit elkaar liggende steden, met dezelfde voor- en/of keerzijde stempels waren

vervaardigd. Dat bracht hem tot het idee van rondreizende muntateliers, die naar behoefte voor de verschillende steden een of meer muntseries vervaardigden. 'Levert u ons maar een serie met een staande Jupiter met bliksem', dat de bestelling door een stadsbestuur bij zo'n reizend atelier zo geluid heeft, geloven we tegenwoordig niet meer, maar dat er meer structuur en samenhang geweest is in die op het eerste gezicht zo heterogene lokale muntslag, daarover bestond in München geen verschil van mening.

Wat in alle vroegere onderzoeken nauwelijks aan de orde kwam, zijn de problemen van economische en van technische aard. Ook op dat gebied valt nog veel werk te doen, maar ook veel resultaat te verwachten. Steeds meer wordt duidelijk hoe het centrale romeinse bestuur in Rome de provincies in bepaalde mate de vrije hand liet bij het oplossen van de eigen economische problemen. Het inzicht dat daarnaast steeds sprake was van een centrale sturing en dat wat op lokaal niveau geschiedde, inpasbaar moest zijn binnen het geldsysteem van het wereldrijk, is pas de laatste jaren aan het groeien. Ook op het gebied van metaalanalyse zijn goede vorderingen gemaakt. We zien een experimenteren met metalen en alliages; roodkoper, geelkoper/messing of brons in wisselende samenstelling, afhankelijk van plaats en tijd zal men het allemaal tegenkomen.

Uit het voorafgaande zal duidelijk zijn geworden, dat nog veel te doen blijft. Van het grootste belang is een zo volledig mogelijke publicatie van het beschikbare materiaal. Daarnaast zal bij de uitwerking over de grenzen van de verschillende vakgebieden heengekeken moeten worden. De totale 'Altertumswissenschaften' zullen zich met het interpreteren van deze informatiebron uit de Oudheid bezig moeten houden. De relaties met Oude Geschiedenis, archeologie en economie van de Oudheid zijn zo sterk, dat alleen multidisciplinair onderzoek tot een optimaal resultaat kan leiden. De toepassing van nieuwe onderzoeksmethoden uit andere vakgebieden op het numismatische materiaal zal eveneens moeten worden gestimuleerd. Alleen op die manier kan een rijke, maar nog weinig bekende informatiebron over de antieke wereld voor velen toegankelijk worden. ■

Aes, Aspendos in Pamphylia, Salonina (253-268); kz. staande Hermes.

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

21. Langs de rand van brandend zand (2): Algerije en Tunesië

Gedurende ruim een eeuw werd de geschiedenis van dit gebied geschreven door de *Ziriden* (AD 972-1148), een dynastie van emirs voortgekomen uit het oorlogszuchtige Berbervolk der Sanhaja. Zoals reeds verhaald in de vorige aflevering was er sedert het begin van de tiende eeuw in Noord-Afrika een machtsstrijd aan de gang tussen de opkomende Fatimiden en de Spaanse Omajjaden, een strijd die vaak werd uitgevochten tussen de Berberstammen onderling. Zo waren de Maghrawa op de hand van de Omajjaden, terwijl de Sanhaja de Fatimiden steunden. De dankbare kalief al-Qa'im schijnt architekten gestuurd te hebben naar het Sanhaja stamhoofd *Ziri ibn Manad al-Talkati* om hem te helpen met de bouw van Ashir (935), een bolwerk in het gebergte ten zuidoosten van Algiers.

Ziri en zijn mannen verleenden al-Qa'im en zijn opvolger al-Mansoer onmisbare steun bij het neerslaan van een jarenlange op het charidjisme steunende opstand van Berbers, die zelfs de hoofdstad al-Mahdiya in 945 maandenlang hadden belegerd. Als gouverneur van het Algerijnse kustgebied kwam Ziri bij een treffen met de Maghrawa in 971 om het leven.

Inmiddels waren de Fatimiden er in geslaagd Egypte te veroveren (969), waar zij drie jaar later hun nieuwe residentie al-Qahira (Cairo) betrokken. Ziri's zoon *Aboe al-Foetoeh Boeloeggin* had zich verdienstelijk gemaakt door de meeste plaatsen langs de Algerijnse kust aan de Zanata-Berbers te ontnemen en vele inwoners daarvan over te brengen naar zijn eigen hoofdstad Ashir. De Fatimidenkalief al-Moe'izz die zich meer naar het Oosten richtte teneinde te trachten het kalifaat der Abbasiden omver te werpen, benoemde hem tot gouverneur over Libyë, Tunesië en Oost-Algerije (972). Boeloeggin, ook wel Joesoef genaamd, bracht de zetel van zijn regering over naar Kairouan – zijn familie en de meesten van zijn gevolg bleven in het veilige Ashir – en zette zijn veroveringstochten voort tot aan het door de Omajjaden zwaar verdedigde Ceuta; terecht van een aanval op de stad afziend, wendde hij zich naar het zuiden, veroverde Fez en Sijilmasa en drong door in het land van de Barghawata aan de Atlantische kust van Marokko.

Zijn zoon *Aboe al-Qasim al-Mansoer* (984-996) vertrouwde het westelijk deel van het te omvangrijke gebied toe aan zijn oom Hammad en bestuurde zijn eigen deel direkt vanuit zijn nieuwe residentie *Sabra al-Mansoeriya*, in 948 gesticht door de Fatimide Isma'il al-Mansoer. De periode rond de eeuwwisseling was een tijd van voorspoed, waarin handel, landbouw en nijverheid bloeiden in beide delen van het rijk. Hammad wist zich met succes staande te houden tegen invallen van de Zanata en bouwde in 1007 in de omgeving van het huidige Sétif een burcht al-Qal'at; rondom het kasteel groeide al snel een provinciestad met veel bedrijvigheid van karavanen van en naar Egypte, Irak, Arabië en West-Afrika, prachtige paleizen en een wijd en zijd geroemde Grote Moskee. In 1014 voelde Hammad zich sterk genoeg om zich onafhankelijk te verklaren van de Ziridenemir Badis

(996-1016) en de kalief der Fatimiden. Hoewel de laatste zeer geprikkeld geweest moet zijn door Hammad's erkenning van de soennitische kalief van Baghdad, weigerde hij in te gaan op verzoeken van Badis om steun: het leek hem beter dat beide partijen in het conflict niet te machtig zouden worden. Het beleg van al-Qal'at werd een mislukking en Badis' opvolger *Aboe Tamin al-Moe'izz* (1016-1062) kon niet anders dan zijn gelijke erkennen in Hammad's zoon en opvolger al-Qa'id (1017).

Omstreeks het jaar 1045 maakte al-Moe'izz een fatale vergissing door plotseling de kalief van Baghdad als geestelijk en wereldlijk leider te erkennen; de Fatimiden namen wraak door de *Banoe Hilal* en de Soelaym op hem af te sturen, beide bijzonder oorlogszuchtige Arabische stammen uit Opper-Egypte die de kalief zelf ook liever kwijt dan rijk was. De gevolgen waren verschrikkelijk: terwijl de Soelaym in Tripolitanië bleven hangen, stootten de Banoe Hilal door tot in het hart van Tunesië, daarbij alles grondig verwoestend wat op hun weg lag. Al-Moe'izz kon de stroom niet keren en moest zich verschansen in al-Mahdiya, strategisch gelegen op een smalle landtong aan de oostkust; zijn weelderige residentie en de stad Kairouan vielen onverdedigd ten offer aan plundering (1057).

Nog gedurende een eeuw hebben de Ziriden zich kunnen handhaven op een smalle strook land langs de kust, zich veelal bezig houdend met zeeroverij. Het totaal ontredderde binnenland van Tunesië zou twee eeuwen lang het toneel blijven van alles afstropende nomaden.

Toch kwam het einde voor de Ziriden uit een onverwachte hoek, namelijk van overzee. In het Middellandse Zeegebied waren de Normandiërs (Noormannen) verschenen, die zich eerst meester maakten van het Byzantijnse Zuid-Italië en vandaaruit begonnen het islamitische Sicilië te veroveren. Het was hen uiteraard niet ontgaan dat de positie der Noordafrikaanse moslims ernstig was verzwakt, zodat zij de gelegenheid aangrepen verder op te dringen. De laatste Arabieren werden in 1091 van Sicilië verdreven, zeven jaar later werd het strategisch gelegen Malta bezet. Het eerste Normandische steunpunt op de Afrikaanse kust werd in 1125 het eiland Djerba, waarna al-Hasan Ibn 'Ali ook zijn laatste bezittingen – de steden Sousse, Safaqus (Sfax) en al-Mahdiya – moest prijsgeven (543/1148). De Normandische periode in de Tunesische geschiedenis is echter van zeer korte duur geweest. De Almohadenvorst 'Abd al-Moe'min kwam na zorgvuldige voorbereiding met een groot leger en een vloot van zeventig schepen de aanval inzetten: het reeds geruime tijd onafhankelijke Tunis gaf zich over in 1159, voor de verovering van al-Mahdiya was echter een beleg van zeven maanden nodig. Alle andere kustplaatsen met inbegrip van Tripoli werden in snel tempo bezet, waarbij de Almohaden ook diep doordrongen in het binnenland (1160). Zij waren het ook die een eind maakten aan de dynastie der *Hammadiden* in Oost-Algerije. Na een periode van voorspoed onder de opvolgers van al-Qa'id, waarin zij hun gebied aanmerkelijk uitbreidden en hun tweede hoofdstad al-Nasiriya (thans Bougie) aan de kust bouwden, kregen de Hammadiden meer en meer gevaar te duchten van de reeds genoemde Banoe Hilal. De handel begon het te gevaarlijk geworden al-Qal'at te mijden en de meeste inwoners trokken weg naar Bougie. Na de eeuwwisseling verzwakte hun gezag door de toenemende druk van Bedoeïnenstammen zozeer dat zij niet meer bij machte waren om verovering van de havenstad Jijelli door

* De Beeldenaar 13 (1989) 89-92 en 15 (1991) 390-392

de Normandiërs te voorkomen (1143). Door een verrassende actie wisten de Almohaden Algiers zonder slag of stoot in te nemen; al-Qal'at werd verwoest en het leger der Hammadiden voor de poorten van Bougie beslissend verslagen, waarna de laatste emir Yahya Ibn al-'Aziz zich overgaf (1152).

De muntslag onder het bewind der Ziriden

Numismatisch zijn een drietal perioden te onderscheiden. Als gouverneurs van de Fatimiden slaan de Ziriden in de munthuizen van al-Mansoeriya en al-Mahdiya uiteraard Fatimidische gouden hele en kwart dinars en zilveren munten. Als zij overgaan tot erkenning van de kalief van Baghdad worden de sjiïtische teksten vervangen door soennitische en de naam van de in Cairo zetelende kalief al-Moestansir billah geschrapt. Mooi blijkt de numismatiek het gebrek aan historische gegevens aan te vullen, want na een tiental jaren keert men op zijn schreden terug; kennelijk geschrokken van de wraakaktie trachtte de emir het onheil af te wenden door van kleur te veranderen, tevergeefs zoals we zagen.

De muntslag der Fatimiden is eerder in De Beeldenaar aan de orde geweest, maar in het kort wordt hier nog even aangegeven hoe de dinar ten tijde van kalief al-Moe'izz (953-975) er uit zag:*

Vz. buitenste regel: 'Second Symbol' (de tekst van Koran IX, 33); middelste regel: 'Ali is de uitstekendste van de uitvoerenden (van de wil van God) en de hoogste van de beste boodschappers; binnenste regel: Kalima. Kz. buitenste regel: 'Bismillah' met muntplaats al-Mansoeriya en jaartal 361 AH (= AD 971/2); middelste regel: De Imam Ma'add (de eigenlijke naam van de kalief) roept (alle mensen) op de Enigheid van de Eeuwige God te belijden; binnenste regel: 'al-Moe'izz, bevelhebber der gelovigen van het geloof in Allah.

Op de dinars geslagen in 439/1047 duikt dan een klein, maar veelbetekenend verschil op: in plaats van de gebruikelijke muntplaatsnaam al-Mansoeriya bezigt men de oude Berberbenaming Sabra. Twee jaar later komt de emir openlijk voor zijn bedoelingen uit blijkens de teksten op de dinars geslagen in zijn nieuwe muntplaats Kairouan. Nu geen verwijzingen meer naar de kalief al-Moestansir en sjiïtische opvattingen, want we krijgen het volgende te lezen:
Vz. omschrift: O gij profeet, Wij hebben u uitgezonden als een getuige en een verkondiger en een waarschuwer. En als een oproeper tot Allah (de tekst van Koran XXXIII, 45 en deel 46); in het veld: de Kalima in drie regels.
Kz. omschrift: 'Bismillah', echter uitgebreid met 'in de stad van het gezag van de Islam, al-Qayrawan'; in het veld: Maar wie iets anders dan de Islam tot godsdienst wenst, van hem zal niet aangenomen worden en hij behoort in het latere leven tot de verliezers (de tekst van Koran III, 85).

Ook de periode na de machtsovername door de Almohaden werd gekenmerkt door veel onrust en strijd, veroorzaakt door twee leden van de *Banoe Ghaniya*, de broers 'Ali en Yahya. Hun vader Ishaq had als emir van de Balearen een sterke militaire macht te land en ter zee opgebouwd en in 1183 openlijk gebroken met de Almohaden. 'Ali zette in 1184 de aanval in door de inneming van Bougie, waarna Ifriqiya twintig jaar lang werd geteisterd door een heen en weer golvende, bij tijd en wijle de vorm van een guerilla aannemende, oorlog. De Almohade Mohammed al-Nasir (1199-1213) maakte er tenslotte een eind aan door Yahya en zijn Bedoeïnenhulptroepen te verslaan en zowel in Tunesië als in Tripolitanië sterke garnizoenen achter te laten (1206). Desondanks was men nog niet van hem af, want hij bleef met razzia's dood en verderf zaaien in Noord-Afrika tot hij uiteindelijk in 1236 bij een treffen werd gedood.

De Hafsidendynastie (1237-1574)

Algerije en Tunesië gingen definitief voor de Almohaden verloren toen twee van hun gouverneurs zichzelf onafhankelijk verklaarden: in 1236 *Aboe Yahya Yaghmoerasan* in Tagrart (het latere Tlemcen) en een jaar later *Aboe Zakariyya' Yahya I* in Tunis. Eerstgenoemde was daarmee de stichter van de dynastie der *'Abd al-Wadiden*, ook wel *Ziyaniden* genoemd, waarvan de leden de macht uitoefenden in westelijk Algerije tot in 1550. Belangrijker in de geschiedenis van Noord-Afrika werd evenwel de dynastie der Hafsiden, zo genoemd naar sjeik *Aboe Hafs Oemar*, grootvader van de stichter, destijds één der eerste aanhangers van de Almohadendoctrine.

In dit kort bestek is het niet mogelijk ruim drie eeuwen geschiedenis op de voet te volgen, reden waarom de ontwikkelingen hier summier geschetst moeten worden; echter, als de numismatische bijzonderheden dit vereisen, is toch wat nadere achtergrondinformatie gewenst.

Als we heden ten dage munten van de Hafsiden onder ogen krijgen, zijn het bijna zonder uitzondering goudstukken en dan nog bijna altijd dubbele en enkele dinars. De meeste heersers hebben vooral de dubbele dinar van 4,7 gram aangemunt; slechts een aantal van hen gaf tevens de enkele en de halve dinar uit. Waar en wanneer de Hafsiden hun gezag uitoefenden, is goed af te lezen aan de hand van een lijst van muntplaatsen tijdens het bewind van ieder van hen: zo zijn van Yahya I (1237-1249) niet alleen dubbele dinars bekend uit Tunesische muntplaatsen, maar ook uit Bougie, Tlemcen, Algiers, Constantine, Biskra, Tenès, Ceuta, Sijilmasa, Tripoli en zelfs Sevilla en Granada.

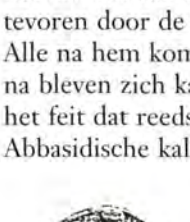
Bij het uitroepen van de onafhankelijkheid had Yahya zijn stap gerechtvaardigd door te verklaren dat hij het gedachtengoed van de Almohaden zou blijven uitdragen; een dergelijke verklaring was nodig geweest omdat met name de Almohade al-Ma'moen (1227-1232) – door zijn opvoeding geheel vervreemd van de ideeën van de Mahdi – voor verwarring had gezorgd door onder andere diens naam niet meer op de staatsstukken en de munten te vermelden.

Yahya maakte gebruik van de zwakte van deze dynastie en breidde zijn macht in westelijke richting uit door

Qusantina (Constantine), Bougie en Algiers te veroveren; de 'Abd al-Wadiden werden min of meer zijn vazallen, terwijl hij zijn invloed duidelijk liet blijken bij de benoeming van gouverneurs in Marokko. Zelfs de in het nauw gebrachte prinsen in al-Andalus zochten zijn bescherming tegen de opdringende Christenen – dit laatste verklaart waarom er dubbele Hafsidendinars bestaan uit Sevilla. Yahya zorgde tevens voor vriendschappelijke betrekkingen met de landen overzee; tussen 1231 en 1236 werden handelsovereenkomsten gesloten met de steden Venetië, Pisa, Genua en Marseille – de nauwkeurig omschreven bepalingen liggen vast in de thans nog bestaande Latijnse versies. Zeeroverij zou worden tegengegaan, terwijl Christelijke handelsnederzettingen mochten worden gesticht in Tunesische havenplaatsen. Yahya's opvolger *Aboe 'Abdallah Mohammed I al-Moestansir* (1249-1277) kon derhalve een welvarend gebied van zijn vader overnemen. Ook hij zag meer voordeel in vreedzaam handeldrijven dan in oorlog voeren en verhoogde het prestige van de Hafsiden door zich in 1259 door de Sharif van Mekka en Medina te laten verheffen tot kalief – het kalifaat van Baghdad was in het jaar tevoren door de Mongolen vernietigd. Alle na hem komende Hafsiden op één na bleven zich kalief noemen, ondanks het feit dat reeds in 1261 het Abbasidische kalifaat door de Mamelukken werd hersteld. Een gevaarlijke situatie deed zich voor toen in 1265 het Huis van Anjou op Sicilië aan de macht kwam en al-Moestansir besloot geen schattingen meer te betalen zoals tot dan toe aan de Normandiërs en de Hohenstaufens. De koning van Sicilië Karel I van Anjou riep de hulp in van zijn broer Lodewijk IX de Heilige – sedert 1226 koning van Frankrijk – en in 1270 stemde de laatste er mee in dat de Zevende Kruistocht eerst naar Tunis zou gaan. Kort na de landing nabij Carthago overleed Lodewijk echter aan de pest, waardoor er verder van de voorgenomen aktie niets terecht kwam; alleen Karel van Anjou werd er beter van doordat hij een nog hogere schatting dan voorheen van al-Moestansir had weten los te krijgen.

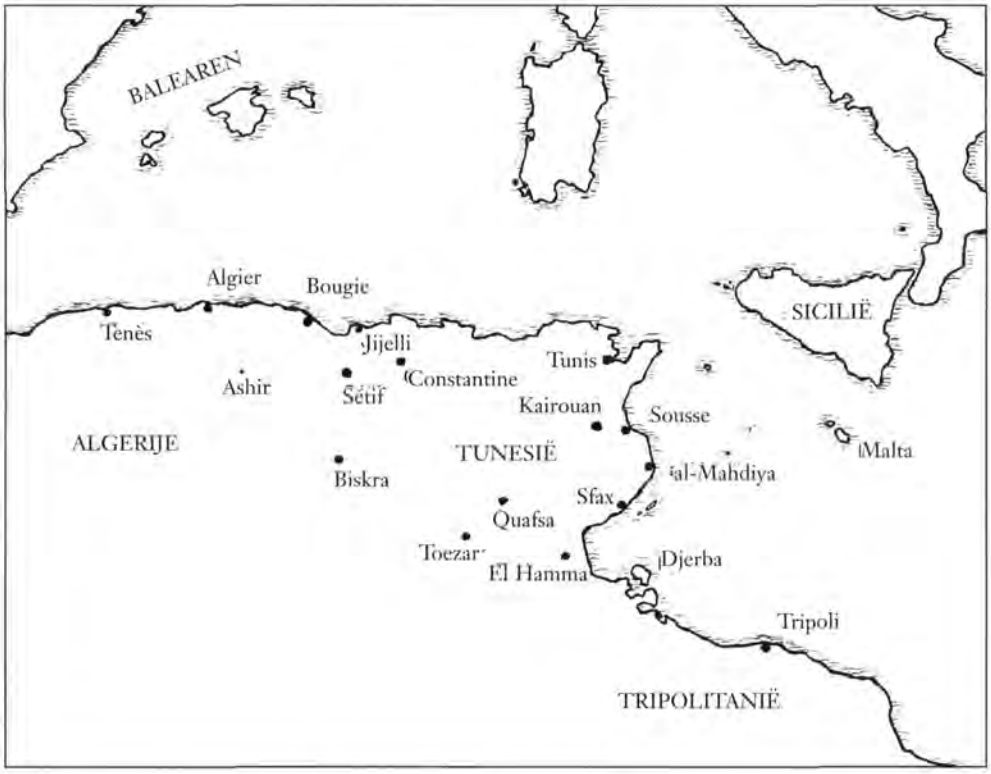
Het behoeft geen verwondering te wekken dat de meeste goudstukken dateren uit de regeringsperiode van de zojuist genoemde Hafsiden, want na de dood van al-Moestansir volgde een eeuw van onrust met gewelddadige machtswisselingen, afscheiding van de gebieden rond Constantine en Bougie gevolgd door hereniging met Tunesië; zelfs werden de Hafsiden tot twee keer toe uit hun gebieden verdreven door de Marinieden van Fez!

Als men de dinars van de Almohaden, Ziyaniden, Marinieden en Hafsiden naast elkaar ziet, zijn ze op het eerste gezicht sterk gelijkend met hun fraaie, bijna gekalligrafeerde teksten binnen het vierkant en de daardoor ontstane vier segmenten van het cirkeloppervlak. Een overigens niet altijd bruikbare vuistregel om de Hafsidendinar te herkennen is het letten op een tekst in drie regels binnen het vierkant, terwijl de teksten in de segmenten bovenaan beginnen en dan verder tegen de wijzers van de klok in gelezen of ontcijferd moeten worden. Een juiste determinatie vergt de nodige moeite als men weet dat een jaartalaanduiding ontbreekt en de muntplaats ook

Hafsiden: Aboe Zakariyya' Yahya I dinar zonder muntplaatsaanduiding; tweede serie uit de periode 634/1237 - 640/1242 met zowel de naam van de Almohadenvorst 'Abd al Moe'min als die van hemzelf.

vaak niet wordt genoemd. De naam van de vorst met zijn titels zal dan uitkomst moeten brengen; we kunnen die vinden op de keerzijde omdat de teksten op de voorzijde alleen van religieuze aard met inbegrip van de bismillah en de kalima zijn.

Munten mét muntplaatsaanduiding - meestal op de keerzijde binnen het vierkant onderaan in kleine lettertjes – en geslagen in Tunesië komen het meest uit de stad Tunis, maar kunnen ook afkomstig zijn uit Qafsa, El Hamma, Toezar (Tozeur) en al-Mahdiya.

De Hafsiden hebben ook zilveren munten geslagen, nl. dubbele dirhems van ongeveer 3,5 gram en enkele; deze bijna vierkante stukken hebben afmetingen van 25 x 29 mm resp. 14 x 16 mm. Zij zijn helaas bijna altijd anoniem met uitsluitend religieuze teksten op voor- en keerzijde, zodat men slechts kan vermoeden dat ze geslagen zijn tussen 650/1252 en 711/1311-2. De enige uitzondering zijn de zilveren munten van Sultan Ahmad (1542-1569), want deze zijn van een jaartal in cijfers voorzien. Uit die laatste periode dateren ook nog zeldzame koperen muntjes van 15 x 18 mm.

De eenheid van het rijk werd hersteld door *Aboe al-'Abbas Ahmad* (1370-1394) en deze situatie bleef ongeveer een eeuw lang onder zijn bekwame opvolgers gehandhaafd. Een

Dinar zonder muntplaatsaanduiding, Hafsiden, Aboe Zakariyya' Yahya I tweede serie uit de periode 634/1237 - 640/1242 met zowel de naam van de Almohadenvorst 'Abd al Moe'min als die van hemzelf. dubbele dinar zonder muntplaatsaanduiding, Hafsiden, uit de regeringsperiode van Aboe Is'haq Ibrahim I (AD 1279-1283).

groot probleem was en bleef de zeeroverij die de handelsbetrekkingen met de Italiaanse steden ernstig verstoorde; de getergde Italianen voerden in 1388 een expeditie uit tegen het eiland Djerba en twee jaar later sloegen Genuezen en Fransen het beleg om al-Mahdiya. Alles tevergeefs, de vermetele piraten kreeg men niet onder de duim. Desondanks was de handel dermate winstgevend dat konvooien van galeien vanuit Venetië en Syracuse naar Tunis voeren om daarna door te varen naar Bougie of Tripoli en Alexandrië; schepen uit Genua maakten rondreizen door het westelijk bekken van de Middellandse Zee door na Tunis Algerijnse, Marokkaanse en Spaanse havens aan te doen. Allerlei luxe artikelen zoals paarden, leeuwen, kostbare weefsels, tapijten en struisvogelveren vonden gretig aftrek aan de hoven van de Sforza's, de Malatesta's of de d'Estes.

Na de regering van *Aboe 'Amr Osman* (1435-1488) ging het centrale gezag snel achteruit; omstreeks de eeuwwisseling waren de diverse bevolkingscentra met hun omliggende gebieden meer en meer autonome stadstaatjes geworden. Spanje en de ondertussen nieuw opgekomen macht van het Osmaanse Rijk sloegen begerige blikken op de Noordafrikaanse kust en met name de Spanjaarden maakten een reeks veroveringen: Oran in 1509 en een jaar later reeds Algiers, Bougie en Tripoli. Hun aanval op Djerba mislukte, want dat eiland was inmiddels een Turkse basis. Die Turkse infiltraties waren begonnen met akties van een tweetal vrijbuiters, de broers *'Aroej en Khair al-Din Barbarossa.* Beiden konden rekenen op de hartelijke steun vanuit het Turkse Constantinopel; nadat 'Aroej in 1518 was gesneuveld, nam zijn jongere broer de leiding over. In 1534 was het na een reeks van veroveringen zover gekomen dat Khair al-Din de hoofdstad Tunis binnentrok. De Hafside Moelay al-Hasan kreeg echter onmiddellijk steun van keizer Karel V, die in 1535 Tunis bezette en al-Hasan als zijn vazal op de troon terug bracht. Lang heeft die periode niet geduurd, want in 1542 nam zijn zoon Sultan Ahmad de macht in handen. Opnieuw konden de Turken de hoofdstad innemen (1569) nadat onenigheid was ontstaan tussen de Spaanse commandant van La Goulette en Ahmad. Ook nu werd ingegrepen: de Turkse vloot leed een zware nederlaag in de Slag bij Lepanto – aan de ingang van de Golf van Korinthe – en de overwinnaar Don Juan van Oostenrijk installeerde Ahmad's broer Moelay Mohammed als vazal in Tunis (1573). Hij zou de laatste zijn van de lange reeks Hafsiden, want een jaar later werd de stad en het fort La Goulette door een Turks leger onder *Sinan Pasha* terugveroverd. Pas in de negentiende eeuw zou er een eind komen aan de Turkse hegemonie aan de Noordafrikaanse kust vanaf Oran.

(wordt vervolgd)

Hafsiden: dubbele dinar zonder muntplaatsaanduiding uit de regeringsperiode van Aboe Is'haq Ibrahim I (AD 1279-1283).

De Nederlandse Munt N.V.
en Het Nederlands Muntmuseum

's Rijks Munt wordt De Nederlandse Munt N.V., het Museum van 's Rijks Munt gaat Het Nederlands Muntmuseum heten.

Op 27 april jl. heeft H.M. Koningin Beatrix met haar handtekening de Wet houdende regelen met betrekking tot de oprichting van de naamloze vennootschap *De Nederlandse Munt N.V.* en tot wijziging van de Muntwet 1987 bekrachtigd.[1] Vanaf 1988, maar vooral sinds de indiening van het ontwerp van wet op 22 september 1993 hebben ambtenaren van het Ministerie van Financiën, medewerkers van 's Rijks Munt en leden van de Tweede en Eerste Kamer der Staten-Generaal hard gewerkt aan de verzelfstandiging van 's Rijks Munt.

Als gevolg van deze wet heeft het staatsmuntbedrijf 's Rijks Munt haar activiteiten sinds 1 juli 1994 voortgezet onder de nieuwe naam De Nederlandse Munt N.V. Deze naamsverandering betekent niet dat er in de produktie van de Nederlandse circulatie munten enige wijziging gaat optreden. De Staat der Nederlanden, c.q. het Ministerie van Financiën, zal de benodigde circulatie- en gelegenheidsmunten blijven betrekken van De Nederlandse Munt N.V. Er is geen wijziging opgetreden in de directie van het Utrechtse munthuis. 's Rijks Muntmeester drs Chr. van Draanen gaat als directeur van de nieuwe N.V. te maken krijgen met een Raad van Commissarissen, onder voorzitterschap van drs J. Kleiterp. Als directeur van De Nederlandse Munt N.V. mag Van Draanen de titel van muntmeester blijven voeren.

Het nieuwe muntbedrijf heeft een eigen huisstijl laten ontwerpen, waaruit de dynamiek van het al zeer oude bedrijf duidelijk naar voren komt. Als bedrijfslogo is gekozen voor de grafische weergave van een bicolor muntplaatje, waarin de elementen zijn verwerkt van vorm/tegenvorm, de parelrand en de natuurlijke glans van metaal. Het sinds 1816 in gebruik zijnde muntteken, de Mercuriusstaf met de slangen en ook het muntmeesterteken van drs Chr. van Draanen, de pijl en boog, blijven ongewijzigd gebruikt op de produkten van de Munt.[2]

De verzelfstandiging van het nationaal muntbedrijf heeft ook consequenties voor het Museum van 's Rijks Munt. Speciaal voor de museale activiteiten van 's Rijks Munt is bij deze wet aan de minister van financiën de mogelijkheid geboden de Stichting *Het Nederlands Muntmuseum* op te richten. De stichting heeft als doel het voortzetten, beheren en exploiteren van een museum dat betrekking heeft op het muntbedrijf en het muntwezen in het algemeen en het namens de Staat der Nederlanden verwerven en doen verwerven van objecten en documenten die betrekking hebben op de bedrijfsuitoefening van De Nederlandse Munt N.V., op de door De Nederlandse Munt N.V. voortgebrachte

De Nederlandse Munt

Logo van de Nederlandse Munt N.V.

[1] Staatsblad 1994 336.4

[2] Zie P.W. KASTELEYN Meruriusstaf en Morebuste (...) *De Beeldenaar* 9 (1985) 3-14. en K. SOUDIJN Drs C. van Draanen – 's Rijks Muntmeester *De Beeldenaar* 13 (1989) 30-31

produkten en op het muntbedrijf in het algemeen, alsmede op de historie van het muntwezen in Nederland.

Dat Het Nederlands Muntmuseum de weg van haar voorganger op haar eigen wijze voortzet mag blijken uit de verzelfstandigingstentoonstelling *Een onbekende kant van 's Rijks Munt; de bijprodukten 1814-1994*, die tot en met 31 maart 1995 te bezichtigen is in het pand aan de Leidseweg 90.

Ook Het Nederlands Muntmuseum heeft voor haar uitingen naar buiten een eigen huisstijl laten ontwikkelen. Het Museum is een instituut dat zich onder andere bezig gaat houden met de geschiedenis van 's Rijks Munt. Daarom is voor het beeldmerk gekozen voor handhaving van de Mercuriusstaf met de slangen als het logo, gecombineerd met de schaduw van een muntplaatje en de naam van het Museum.

Tenslotte biedt de wet van 27 april 1994 De Nederlandse Munt N.V. de mogelijkheid de zilveren dukaat te gaan uitvoeren in zowel een rijks- als een provincieversie.

De onbekende kant van 's Rijks Munt. De bijprodukten 1814 - 1994.
De expositie in Het Nederlands Muntmuseum *De onbekende kant van 's Rijks Munt De bijprodukten 1814 - 1994* geeft een overzicht van de verschillende soorten van produkten die – naast circulatiemunten – door 's Rijks Munt zijn vervaardigd.

Logo van Het Nederlands Muntmuseum

In de tentoonstelling wordt aandacht besteed aan de produktie van keur- of waarborgstempels, die op voorwerpen van goud, zilver en platina worden aangebracht om het gehalte van het gebruikte edelmetaal te garanderen. Voor het ijkwezen zijn bij 's Rijks Munt sinds 1836 stempels vervaardigd die gebruikt werden bij de keuring van gewichten en meet- en weegtoestellen.

Ten behoeve van het zegelrecht, een vorm van belasting die werd geheven op het opstellen van rechtsgeldige documenten, zijn tussen 1847 en 1972 zowel droog- als inktstempels vervaardigd.

Als bewijs van betaling van de *wegenbelasting voor fietsen* werd het rijwielbelastingplaatje uitgegeven. De plaatjes zijn tussen 1924 en 1941 bij 's Rijks Munt vervaardigd.

In opdracht van de PTT zijn tussen 1865 en 1969 vele tienduizenden metalen poststempels afgeleverd. Zij variëren van eenvoudige blokstempels tot bijzonder ingewikkelde typenraderstempels

In de expositie wordt verder onder meer aandacht besteed aan bij 's Rijks Munt vervaardigde militaire emblemen, de versierselen behorend bij de Nederlandse ridderorden, betaalpenningen in diverse soorten.

Het is de eerste maal dat er in een speciale tentoonstelling aandacht wordt besteed aan de bijprodukten van de Munt. Van bijna elk van de in deze tentoonstelling opgenomen soort objecten kan inmiddels uit de eigen collectie van Het Nederlands Muntmuseum een aparte expositie worden ingericht. Het is de bedoeling om in de komende jaren meer thematisch aandacht te schenken aan deze minder bekende produkten van de Munt.

De expositie is gratis toegankelijk. Openingstijden: zie de rubriek Tentoonstellingen (pag. 184).

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE.

DICK PURMER

Het Genootschap vereeuwigd; aanvulling

In het jaarboek voor Munt- en Penningkunde 1992 is door J.H.G. Meesters uitgebreid aandacht besteed aan de geschiedenis van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.[1] Ik werd er op gewezen dat het verslag van de najaarsvergadering, gehouden op 7 oktober 1978 te Maastricht, niet volledig is.

Op deze vergadering werd door ing. H.H.M. Hamelers een voordracht gehouden over noodmunten, geslagen tijdens de belegeringen van Maastricht in 1579 en 1794. De informatieve, humoristische lezing werd gebracht met licht- en klankbeelden. Naast de presentatievorm was ook de inhoud belangwekkend. De heer Hamelers heeft een onderzoek naar de samenstelling van zowel de koperen noodmunten van 1579 als van de zilveren noodmunten van 1794 gedaan. Met behulp van de röntgenfluorescentiespectrometrische analysemethode was hij in staat het verschil aan te tonen tussen echte munten en later geslagen vervalsingen. Zo bleek, dat de oorspronkelijk zilveren 50- en 100-stuiverstukken van 1794 geringe sporen van goud bevatten. Zij waren uit kerkzilver vervaardigd; latere vervalsingen bevatten geen sporen van goud.

Het grote voordeel van deze – in de jaren zeventig – nieuwe onderzoeksmethode is, dat de munt niet beschadigd behoeft te worden.

Met deze aanvulling is de geschiedschrijving van het Genootschap wederom wat completer geworden.

[1] *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 79-2 Het Genootschap vereeuwigd (1992) 270

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST.

GREET KEMPER-KOEL

Resumé jaarbijeenkomst/algemene ledenvergadering

Op 4 juni jl. troffen de leden van de Vereniging voor Penningkunst elkaar in Leerdam voor de jaarlijkse Algemene ledenvergadering. Deze locatie was gekozen naar aanleiding van het onderwerp van de Jaarpenning 1994 *Hommage aan Andries Copier*.[1]

Jaarstukken 1993

De notulen van de Algemene ledenvergadering werden goedgekeurd, evenals de financiële jaarstukken en het jaarverslag over 1993.[2]

Bestuursmutaties

Het bestuur van de vereniging onderging een wijziging. De penningmeester, mr J.P. Kruimel had de wens te kennen gegeven zijn functie niet meer te continueren. De scheidende penningmeester ontving als dank een zilveren variant van de – door Christien Nijland ontworpen – *Welkomstpenning*, met inscriptie. Het bestuur vond gelukkig de heer Y. Tinga bereid de functie van penningmeester te gaan vervullen. De aanwezige leden betoonden hun vreugde door de nieuwe penningmeester bij acclamatie te benoemen. Dit gebeurde ook met de herverkiezing van

[1] Zie voor bijzonderheden over de penning *De Beeldenaar* 18 (1994) 124

[2] Het jaarverslag 1993 is opgenomen in *De Beeldenaar* 18 (1994) 134

mevrouw M. Kemper- Koel.
De samenstelling van het bestuur is thans als volgt:
Dr F.J.M. van Puijenbroek, voorzitter
Drs S. Streekstra, bestuurssecretaris
Mw. M. Kemper-Koel, secretariaat
Y. Tinga, penningmeester
G.H. Steyn, vice-voorzitter,
Mw. L. Teding van Berkhout, lid
Mw. Chr Nijland, lid
Mw. drs M. Scharloo, adviseur

Aanvullend programma
Het behoort inmiddels tot de traditie dat op deze bijeenkomst de jaarpenning aan de aanwezige leden wordt uitgereikt. De ontwerper Bruno Ninaber van Eyben gaf een toelichting, nadat op zijn verzoek de penning *Hommage aan Andries Copier* eerst aan de aanwezige leden was overhandigd, zodat zij direct daarmee konden 'kennismaken'.

Prof. dr P. Singelenberg, kunsthistoricus te Utrecht en verzamelaar van glas (uit de periode 1880-1940) hield vervolgens een zeer interessante lezing met lichtbeelden over het werk van Andries Copier.

Na een goed verzorgde lunch stond een bezoek aan het Glasmuseum te Leerdam op het programma met als afsluiting de mogelijkheid een glasblazerij te bezoeken.

De deelnemers kunnen op een geslaagde dag terugzien.

Inschrijfpenning 1994 *De Boeienkoning* (Th. van de Vathorst)
De leden die de inschrijfpenning 1994 bestelden kregen een ontvangstbevestiging van hun bestelling toegezonden. In totaal zijn er 146 penningen besteld. Aan bronsgieterij Binder te Haarlem werd opdracht gegeven de penningen te gieten en te patineren. De aanmaak zal medio september gereed zijn, waarna dan onmiddellijk de verzending zal geschieden.

Tentoonstellingen

CHRIS VAN DER HOEF, Nieuwe Kunst en Art Déco. Penningen, beelden en ceramiek
Tot 18 september 1994 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE ONBEKENDE KANT VAN 's RIJKS MUNT, De bijprodukten van 's Rijks Munt 1814-1994.
Tot 1994 in Het Nederlands Muntmuseum, (voorheen het Museum van 's Rijks Munt), Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

ROMEINSE MUNTEN IN FRIESLAND
Deze expositie is samengesteld door het Fries Museum in samenwerking met het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank Surhuisterveen en maakt deel uit van een serie wisselende exposities.
Tot en met 27 oktober 1994 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend: dinsdag, woensdag en donderdag van 14.00 tot 17.00 uur.

GELD UIT DE GROND, Tweeduizend jaar muntgeschiedenis in Zuid-Oost-Vlaanderen.
Tot 11 september 1994 in het Povinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen, Paddestraat 7, 9620 Zottegem (00 32 93 606716); geopend zondag-vrijdag van 9.00 - 12.00 uur en van 14.00 - 17.00 uur.

Stichting Internationale Penningkunst

Op 21 december 1993 is de Stichting Internationale Penningkunst opgericht. De stichting is geëntameerd door de Vereniging voor Penningkunst te Amsterdam, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden en het Museum van 's Rijks Munt te Utrecht.

De stichting heeft zich tot taak gesteld het tweejaarlijks congres met bijbehorende internationale penningtentoonstelling van de Féderation Internationale de la Médaille (FIDEM) in 1998 in Nederland te organiseren.

Het bestuur van de stichting is volop bezig de nodige fondsen voor deze culturele manifestatie te verwerven en is op basis van een bijdrage van deze drie participanten reeds met fondsvorming begonnen.

Het bestuur nodigt de lezers van De Beeldenaar, als belangstellenden in de numismatiek en de penningkunst, uit medewerking hieraan te geven in de vorm van een gift, een garantiebedrag, of een kapitaal opleverende suggestie.

Het gironummer is 395399 en staat op naam van Stichting Internationale Penningkunst, p/a Postbus 2407, 3500 GK Utrecht.

Wilt u eerst meer weten over de achtergronden van de stichting, dan kunt u terecht bij de secretaris of de penningmeester. Het bestuur is als volgt samengesteld:

Voorzitter: dr Frans van Puijenbroek, Vereniging voor Penningkunst,

Secretaris: drs Marjan Scharloo, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en gedelegeerde FIDEM (071 120748),

Penningmeester: drs Albert Scheffers, Museum van 's Rijks Munt (030 910410) en

Lid: Geer Steyn, vice-gedelegeerde FIDEM. ■

1876, 27 juli. Prins Frederik zestig jaar Grootmeester Nationaal.
Door J.P. Menger. Zwierz 392 pl. V. zilver, 61 mm

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58);
losse nummers *f* 7.50 (inclusief verzendkosten)
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst gelieve adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder).
De overige abonnees gelieve adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele.

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem,
01830-26543 Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899-14709.

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

Rietdijk
Ao 1919

VEILING NO. 357
VRIJDAG 30 SEPTEMBER 1994

Gehouden ten kantore Noordeinde 41 te Den Haag, waarin opgenomen een

COLLECTIE PENNINGEN

* Nederlandse historie-peningen (368 kavels)
* Thematische penningen (780 kavels) o.a. numismatiek, spoorwegen, schutterij, pax in numis e.a.
* Buitenlandse penningen (320 kavels) o.a. België, Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Portugal, Spanje, USA
* Diverse lots penningen

De rijk geïllustreerde catalogus is aan te vragen d.m.v. storting van *f* 10 op Postrek.nr. 420875 t.n.v. Rietdijk bv., Noordeinde 41 2514 GC te Den Haag o.v.v. veiling 357 'penningen'.

Voor inlichtingen: Rietdijk bv., Noordeinde 41 2514 GC Den Haag
tel. 070-3647831 fax 070 3632893

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

WILT U UW
VERZAMELING UITBREIDEN?

DE HOLLANDSCHE BANK-UNIE
IS UW ADRES!

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.
Coolsingel 104,
Postbus 249, 3000 AE Rotterdam
telefoon 010-2820274
telefax 010-2820079
telex 25244 HBURNL

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 1994, 18e JAARGANG NR. 5

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 18 (1994) nr. 5

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Domburg 1843 /44? **190**

B.J. van der Veen over acht vroeg middeleeuwse munten

De herkomst van het muntmeestersteken 'eikel' **194**

L..M.J. Boegheim over dit muntmeestersteken op munten voor Nederland geslagen in de USA

Computationes Buscoducis 1330 - 1375 **198**

C. van Hengel over de rekeningen van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap en de daarin voorkomende munten

Ter verdediging van Ronald Searle **210**

Karel Soudijn reageert op Geer Steyn's artikel over de dikte van een penning

In memoriam dr H.J. van der Wiel **213**

Belangrijke prijs voor Marianne Letterie **218**

Op 19 februari 1994 ontving Marianne Letterie de J. Sanford Saltus Award for Signal Achievement in the Art of the Medal.

De penninginzending 24e Fidem Hongarije **222**

De rubriek Penningnieuws maakt deze keer plaats voor een fotoserie van penningen die werden ingezonden voor de Fidem-expositie in Budapest

De onbekende kant van 's Rijks Munt **231**

Tentoonstelling in Het Nederlands Muntmuseum

Tentoonstellingen **233**

Ontzet van Groningen en inname van Coevorden 1672
Vz.: Gezicht op de stad Groningen, waarop bommen vallen.
Op de voorgrond de belegeraars in slagorde. Aan de linkerzijde de tekst Belegeringe/voor/Groningen. Kz.: Gezicht op de vesting van Coevorden, waar boven Coe.ver overtr/ Den 30 Desem/1672, op de voorgrond legers in beweging.

Op de voorplaat:
Keerzijde van de penning *Ontzet van Groningen en inname van Coevorden 1672* (Verg. vL.III 108/102.3 vz. en vL.III 108.2 kz.) Gegraveerd, zilver 65 mm. Uiterst zeldzaam. Laurens Schulman, Bussum

Domburg 1843/44 ?

Acht vroeg middeleeuwse munten in de collectie van het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, Den Haag

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Sinds circa tien jaar geleden het zoeken met de metaaldetector populair werd, zijn er bijzonder veel losse muntvondsten gedaan, veel meer dan vroeger het geval was. Maar ook lang vóór de uitvinding van de metaaldetector werden er in Nederland munten gevonden. Bij het ontbreken van een monumentenwet, meldingsplicht en een nationaal instituut dat de vondsten wetenschappelijk registreerde, verdwenen vele munten in de smeltoven van een plaatselijke 'Silversmit'. Niet alleen zilversmeden waren afnemers van het gevonden edel metaal, maar ook verzamelaars. Vele voorname lieden die een representatieve collectie oudheden, munten en penningen, schilderijen, naturalia, boeken en prenten bijeen vergaarden, waren ook gretige afnemers. De in de loop van de achttiende eeuw opkomende 'Genootschappen', die zich bezighielden met de geschiedschrijving van ons land of landstreken, waren de eerste instituten die zich bekommerden om de muntvondsten in context tot de geschiedschrijving. Ook deze genootschappen waren geïnteresseerd in de uit de bodem opgedolven oudheden en munten.

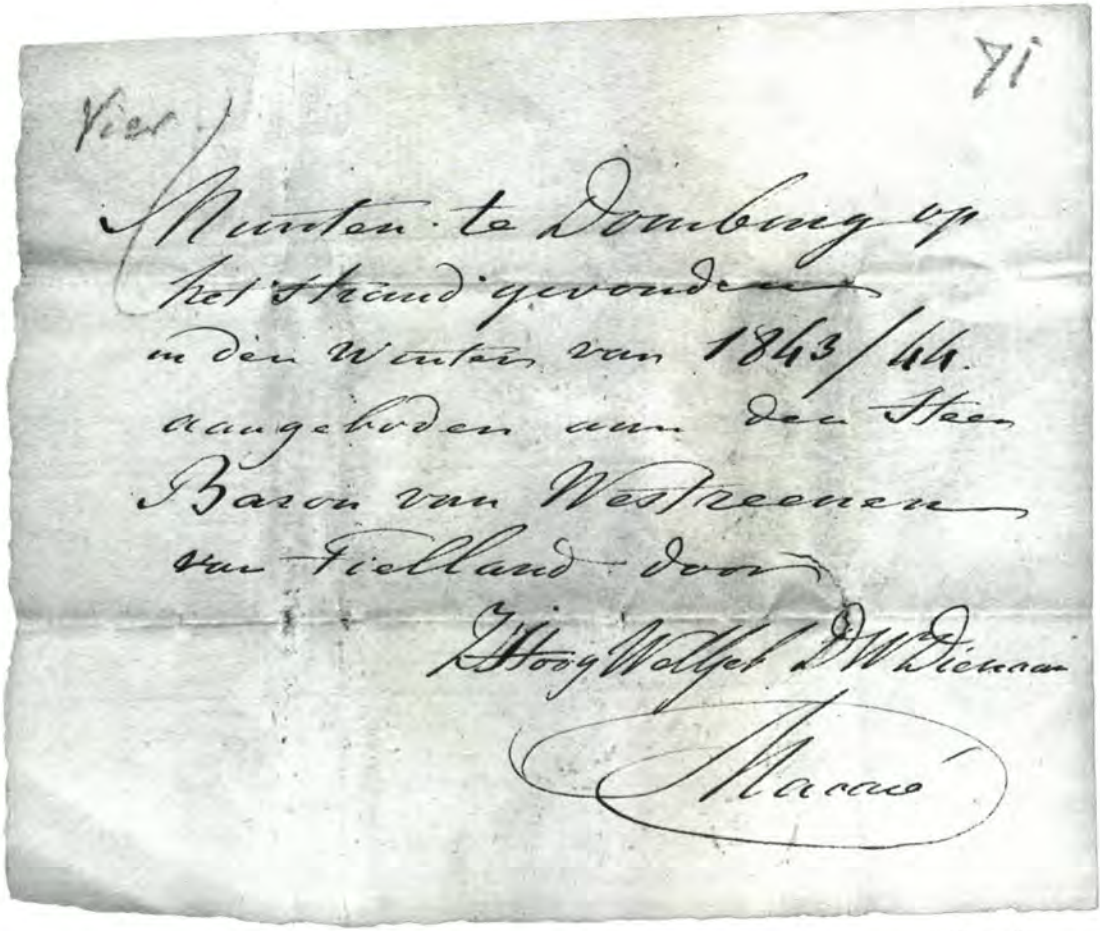
De plaats waar munten en oudheden domweg schenen 'aan te spoelen' was het strand van Domburg. Een verzamelende edelman was Willem Hendrik Jacob Baron van Westreenen van Tiellandt (1783-1848) in Den Haag. Het was Jonkheer C.A. Rethaan Macaré (1792-1862), die de Haagse Baron Van Westreenen een aantal Domburgse strandvondsten toestuurde. Beide waren een directeur van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. (Leden van het Zeeuwsch Genootschap waren verdeeld in twee categorieën: Directeuren en Leden. Directeuren waren financieel aansprakelijk, Leden waren verplicht tot het houden van een voordracht of het inbrengen van een gift van museaal karakter). Rethaan Macaré was tevens belast met het opzicht over het 'Kabinet van munten' verzameld door het Zeeuwsch Genootschap. In twee artikelen publiceerde hij de hem bekende vondsten van munten en oudheden afkomstig van het strand bij Domburg. Ondanks de gedateerde theorieën over de daar in zee verdwenen nederzetting, zijn deze publicaties een belangrijke bron voor de vermelde muntvondsten.[1] In het Van Westreenen-Archief van het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum (RMW), komt een klein papiertje voor dat als de verpakking heeft gediend voor de munten die door Rethaan Macaré aan Van Westreenen zijn toegezonden. Volgens de tekst op het papiertje gaat het om: *Munten te Domburg op het strand gevonden in den winter van 1843/44, aangeboden aan den Heer Baron van Westreenen van Tielland door Z HoogWelGeb DW Dienaar, Macaré .*

Het was in de negentiende eeuw niet ongebruikelijk dat de bezitters of beheerders van een *'Penning Cabinet'* onderling munten ruilden of verkochten. In de correspondentie van Rethaan Macaré, voor een deel bewaard in het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (KPK), komt een brief voor van P.O. van der Chijs waarin hij, in een P.S., Rethaan Macaré er aan herinnert Domburgse vondstmunten beschikbaar te stellen voor het Penningkabinet der Leidsche

1 *Verhandeling over de bij Domburg gevondene Romeinsche, Frankische, Brittannische, Noordsche en andere Munten* in Nieuwe Werken van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, deel 1, tweede stuk. (Middelburg 1838). *Tweede Verhandeling over de bij Domburg gevonden Romeinsche, Frankische, Brittanische en andere Munten* in Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, deel 1, tweede stuk (Middelburg 1856).

2 KPK, Archief Rethaan Macaré; P.O. van der Chijs aan Rethaan Macaré, Leiden 29 november 1853: *P.S. Denk volgens belofte om de Domburgse dubbelen voor ons kabinet te vragen.*

3 Zie de *Catalogus van eene zeer belangrijke verzameling Gouden, Zilveren en Bronzen Penningen en Munten,... nagelaten door wijlen den Hoog Wel-Geboren Heer Jhr. C.A. Rethaan Macaré, bij C.F. Roos, G. de Vries en W.J.M. Engelberts*, Amsterdam 1862.

71
Vier /
Munten te Domburg op
het Strand gevonden
in den Winter van 1843/44.
aangeboden aan den Heer
Baron van Westreenen
van Tiellandt door
't Hoog Wolgeb. D.W. Diemaar
Maare

Tekst op de verpakking van de Domburgse strandvondsten die door Rethaan Macaré aan Van Westreenen zijn aangeboden. RMW, S 65, no. 71

Hoogeschool [2]. Hieruit blijkt dat het Rethaan Macaré niet ongewoon was andere verzamelaars of verzamelende instellingen, Domburgse strandvondsten toe te laten komen. Naast het beheer van de collectie van het Zeeuwsch Genootschap, had Rethaan Macaré ook een privé-verzameling munten en penningen. Ook in deze verzameling kwamen meerdere, op het strand van Domburg gevonden, Merovingische en Karolingische munten voor.[3] Of Rethaan Macaré in de transacties met de Domburgse strandvondsten als beheerder van de collectie van het Zeeuwsch Genootschap, of als privé-verzamelaar optrad, is uit de archiefstukken niet op te maken.

Het papiertje waarin Van Westreenen de Domburgse munten voor zijn verzameling ontving, is gevouwen in een 'Verklaring' en afbeelding van vier munten die in augustus 1817 op het strand van Domburg zijn gevonden.[4] Naar aanleiding van deze verklaring is op het papiertje met potlood en in een andere hand toegevoegd, dat het deze vier munten waren, die door Rethaan Macaré aan Van Westreenen zijn aangeboden. Het moet echter een latere beheerder van het Museum Meermanno-Westreenianum zijn geweest die de verschillende dateringen over het hoofd heeft gezien en bij ordening van het archief de aantekening 'Vier' op het papiertje heeft gezet. Dat in het papiertje de

[4] De 'Verklaring' en bijbehorende afbeelding hebben in het archief van het RMW geen nummer. Oorspronkelijk werd deze afbeelding met de verklaring gepubliceerd in de Middelburgsche Courant van 6 september 1817 en de Konst en Letterbode no. 39, 1817. (Zie Rethaan Macaré 1838, blz. 10).

enige acht vroeg middeleeuwse munten uit de verzameling van Van Westreenen (de huidige collectie van het RMW), verpakt zaten, is alleen op de maken uit 'circumstantial evidence'. Het gaat hier om twee sceatta's uit de Merovingische tijd en zes Karolingische denarii.

In de door Rethaan Macaré in 1856 gepubliceerde 'Tweede Verhandeling over de bij Domburg gevonden Romeinsche, Frankische, Brittanische en andere Munten', noemt hij een aantal vondstmunten uit 1843/44 die door het Zeeuwsch Genootschap werd verkregen of geregistreerd:

In September 1843:
Ééne Romeinsche, twee penningen van keizer LODEWIJK, twee Grafelijke en één halve Bourgondische stuiver. In Maart 1844: Éene Romeinsche, ééne munt van PEPIJN en twee fragmenten van PEPIJN en KAREL DEN GROOTEN, zeventien oud-Frankische. In December 1844: Drie Romeinsche, vier van KAREL DEN GROOTEN, vier van keizer LODEWIJK, zeven-en-twintig Frankische of Brittanische, drie oud-Grafelijke, eene van Portugal, eene van Tyrol. [...] Den 17 Maart 1844 werd aldaar opgenomen eene Romeinsche munt. Den 27 December van dat jaar vier Frankische en Carolingische, zes onkenbare met een fragment.[5]

Ondanks de vele kandidaten, wordt uit deze opsomming niet exact duidelijk welke munten gevonden in de winter van 1843/44, door Rethaan Macaré aan Van Westreenen zijn aangeboden.

[5] Rethaan Macaré 1856, blz. 5 en 8.

*Friezen ? / Franken?; sceatta, Continentaal Rune-type (670-750), BMC-type 2c. Inv. MWM 1105. **

** BMC* = C.F. KEARY / H.A. GRUBER *Catalogue of English Coins* in The British Museum, Anglo-Saxon Series (London 1887)
MG = K.F. MORRISON / H. GRUNTHAL *Carolingian Coinage* (New York 1967) = Numismatic Notes and Monographes 158.

Friezen ? / Franken ?; sceatta, Stekelvarken-type (670-750), BMC-type 4/5. Inv. MWM 1106.

*Franken; Lodewijk de Vrome (819-840), denarius (822-840), Christiana Religio-type. MG 472. Inv. MWM 1111.**

Franken; Lodewijk de Vrome (819-840), denarius (822-840), Christiana Religio-type. MG 497. Inv. MWM 1112.

Van Westreenen verzamelde zijn collectie antieke munten bijeen in de eerste twintig jaar van de negentiende eeuw. Omstreeks 1823 schreef hij de inventaris van zijn collectie munten en penningen. De herkomst van deze munten is voor (bijna) alle exemplaren terug te vinden in de door Van Westreenen gemaakte numismatische aantekeningen, rekeningen van veilingen en de inventarislijst van circa 1823. In deze stukken komen geen sceatta's of Karolingische munten voor. Naast zijn collectie Antieken bezat Van Westreenen ook een bescheiden verzameling moderne munten uit de zeventiende, achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Deze munten zijn vooral afkomstig uit de landen die Van Westreenen op zijn vele reizen bezocht. Het zijn zeker geen laat middeleeuwse munten gevonden in Domburg, zoals de *drie oud-Grafelijke, eene van Portugal, eene van Tyrol.*

Inmiddels zijn de twee sceatta's en zes denarii op het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet beoordeeld. Gezien het uiterlijk van deze enige acht vroeg middeleeuwse munten in de collectie van het RMW, is het niet uitgesloten dat het deze munten zijn die in de winter van 1843/44 op het strand van Domburg zijn gevonden en door Rethaan Macaré aan Van Westreenen zijn toegezonden.[6] Na schoonmaak en conservering zullen de twee sceatta's en zes Karolingische denarii worden gewogen en gefotografeerd om na 150 jaar alsnog te worden opgenomen in het muntvondstregister van Domburg.[7]

Franken; Lotharius I (840-855), Dorestad, denarius. MG 525. Inv. MWM 1107.

Franken; Lotharius I (840-855), Dorestad, denarius. MG 529. Inv. MWM 1108.

Franken; Lotharius I (840-855), Dorestad, denarius. MG 529. Inv. MWM 1109.

Franken; Lotharius I (840-855), Metz, denarius. MG 549. Inv. MWM 1110.

Alle afbeeldingen Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum/ Museum van het Boek, Den Haag.

6 Mondelinge mededeling A. Pol (KPK) en W. Op den Velde, januari 1994.

7 In bewerking is een catalogus van de te Domburg gevonden sceatta's door W. Op den Velde en C.J.F. Klaassen. Dit werk zal nog in 1994 verschijnen.

De herkomst van het muntmeestersteken 'eikel'

op munten voor Nederland geslagen in de USA

L.M.J. BOEGHEIM

In de Tweede Wereldoorlog werden in de USA, in opdracht van de Nederlandse regering in Londen, voor Nederland munten geslagen. Ingevolge de bestaande muntwetgeving moesten deze van een onderscheidend munt- en muntmeestersteken worden voorzien. Als muntteken werden daartoe de letters P, S of D, naar gelang de naam van de muntplaats, op de munten geplaatst, terwijl als muntmeestersteken een eikel werd aangebracht.[1]

Het muntmeestersteken *eikel* werd in 1943 ingevoerd op voorstel van de toenmalige handelssecretaris bij de Nederlandse Ambassade te Washington, de heer W. Adams, die ten nauwste bij de uitvoering van de muntslag was betrokken. Eerder was door de voorganger van Adams een posthoorn als muntmeestersteken voorgesteld, kennelijk ontleend aan de Koninklijke Standaard van H.M. Koningin Wilhelmina, waarin een uit het wapen van het Prinsdom Oranje afkomstige hoorn – overigens een jachthoorn en geen posthoorn – voorkomt. Adams kon zich met die keuze bezwaarlijk verenigen *daar de Koningin op generlei wijze met het aanmaken van munten in verband diende te worden gebracht.* Daarop werd besloten een eikel als muntmeestersteken op de munten aan te brengen. Er was weliswaar een *drukproef* met een hoorn als muntmeestersteken uitgevoerd doch deze was zeer slecht.[2] De eikel werd op alle na januari 1943 geslagen munten aangebracht.[3] Volgens Adams zou de eikel afkomstig zijn geweest uit het wapen van het geslacht Badham-Thornhill, aan welke familie hij geparenteerd zou zijn.[4] Het zou familie van de zijde van zijn moeder betreffen.[5]

's Rijks Muntmeester, dr J.W.A. van Hengel, schijnt geen reden te hebben gehad de juistheid van hetgeen hem na de oorlog door Adams over het muntmeestersteken eikel en de familierelatie werd medegedeeld in twijfel te trekken. Maar in het wapen van Badham-Thornhill komt geen eikel voor, zoals blijkt uit de volgende beschrijving:
Gevierendeeld; I en IV gedwarsbalkt van rood en zilver van tien stukken en in een (kwartier)hoofd van zilver een arm, houdende een zwaard, van natuurlijke kleur met een blauwe mouw tussen twee zwarte koeken (Thornhill); II en III in

1 J.W.A. VAN HENGEL Het munt- en muntmeesterteken op de tijdens de oorlog in Amerika voor Nederland en de Overzeese Gebiedsdelen geslagen munten *JMP* (1951) 117-118.

2 Met *drukproef* zijn waarschijnlijk de afslagen in lood bedoeld, opgenomen in Het Nederlands Muntmuseum. Zie ook *JMP 79/2* (1992) 319.

3 's Rijks Munt archief 1912-heden, dossier 46, omslag aanmuntingen 1947, brief dd. 12.12.1949 van W. Adams aan 's Rijks Munt.

4 's Rijks Munt dossier 46, brief dd. 7.11.1947 van W. Adams aan 's Rijks Munt.

5 's Rijks Munt dossier 46, brief nr. 4021 MH dd. 6.12.1949 van 's Rijks Munt aan W. Adams.

Kartonnen strook met lakafdrukken van een zegelring

goud een rood kruis, beladen met vijf vijfpuntige sterren van goud (Badham). Helmteken: een doornstruik, waarop een roodborstje, alles van natuurlijke kleur. Dit wapen werd in 1768 bevestigd voor Edward Badham Thornhill, Esq., zoon van Richard Thornhill, Esq., en Sophia Badham. Motto: 'Overwinnen of sterven' Livrei: groen, met geel afgezet, gekuifde gouden knopen.[6]

Overigens is de familie Badham-Thornhill omstreeks 1900 uitgestorven. In de collectie van Het Nederlands Muntmuseum blijken lakafdrukken van een zegelring aanwezig, die op een kartonnen strook zijn aangebacht. Op de keerzijde van deze strook staat vermeld dat het gaat om het *familiewapen van Badham-Thornhill* en het *muntmeestersteken eikel aanmunting Philadelphia 1944-1945.*
Aan de onderzijde is de naam W. Adams en diens functie vermeld. Het betreft kennelijk afdrukken van de zegelring van Adams, waarschijnlijk gemaakt tijdens diens bezoek van november 1947 aan Van Hengel. De zegelring zou – naar de afdrukken te oordelen – omstreeks 1880 - 1900 kunnen zijn vervaardigd, dus is nog vrij modern. De vier identieke afdrukken tonen een gevierendeeld wapenschild gekroond met een fantasie kroon, die lijkt op de kroon van de ongetitreerde adel. In het eerste en vierde kwartaal is ter linkerzijde een boom getekend in een grasveld, waarop een springend hert. Het tweede en derde kwartier toont een drietal eikels, een dwarsbalk en een lijnkruis. Dit wapenschild toont geen enkele overeenkomst met dat van Badham-Thornhill als boven omschreven. Bij het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage is een schetstekening van het op de zegelring voorkomende wapen aanwezig, waarop vermeld *Badham-Thornhill* en *W. Adams, Consulaat der Nederlanden, Zagreb.*[7] De schets zou omstreeks 1940 kunnen zijn vervaardigd, toen Adams als directeur van de British-Yugoslavian Oil Company en consul van het Koninkrijk der Nederlanden in Zagreb werkzaam was.

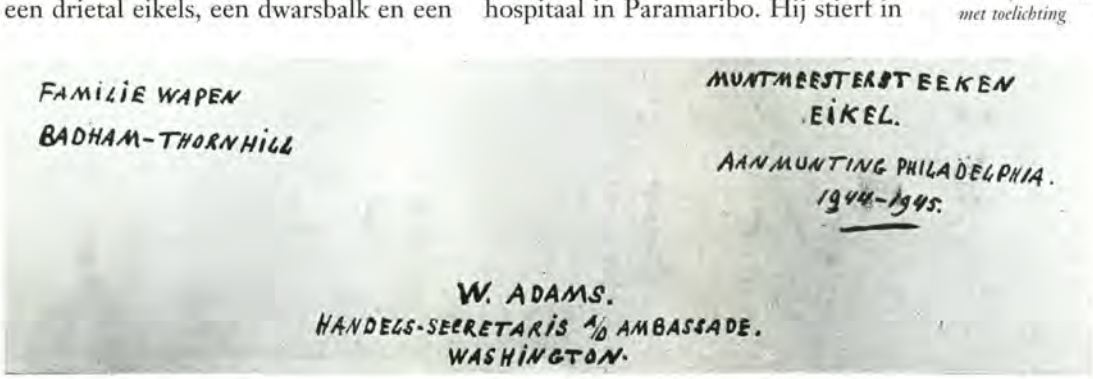
De vraag rijst dus waar het wapen op de zegelring en daarmede de eikel vandaan komt. Het is een grote verdienste geweest van mr O. Schutte, secretaris van de Hoge Raad van Adel te 's-Gravenhage, deze vraag te hebben opgelost.[8] Na intensief speurwerk heeft hij kunnen vaststellen dat het wapenschild in het tweede en derde kwartier (drie eikels, balk en lijnkruis) afkomstig is van Jan Hendricksen Oosterbaan uit Harderwijk, die omstreeks 1650 werd geboren. Het wapen bleef in diens familie. Zijn achterkleindochter Anna (gedoopt te Harderwijk 15 april 1748 en overleden te Paramaribo 8 december 1808) was op 10 april 1763 voor de eerste maal gehuwd met Peter Theodorus Greeber, geboren te Paramaribo. Greeber had van 1759 tot 1766 in Harderwijk medicijnen gestudeerd en trad daarna als geneesheer in dienst bij het militair hospitaal in Paramaribo. Hij stierf in

6 ARTHUR CHARLES FOX-DAVIES *Armorial Families* (Londen, Hurst and Blackett Ltd. 1929) 69.

SIR BERNARD BURKE *The General Armory of England, Scotland, Ireland and Wales* (Londen, Harrison, 1884) 1010. Helaas is in geen van beide werken een afbeelding van dit wapen opgenomen.

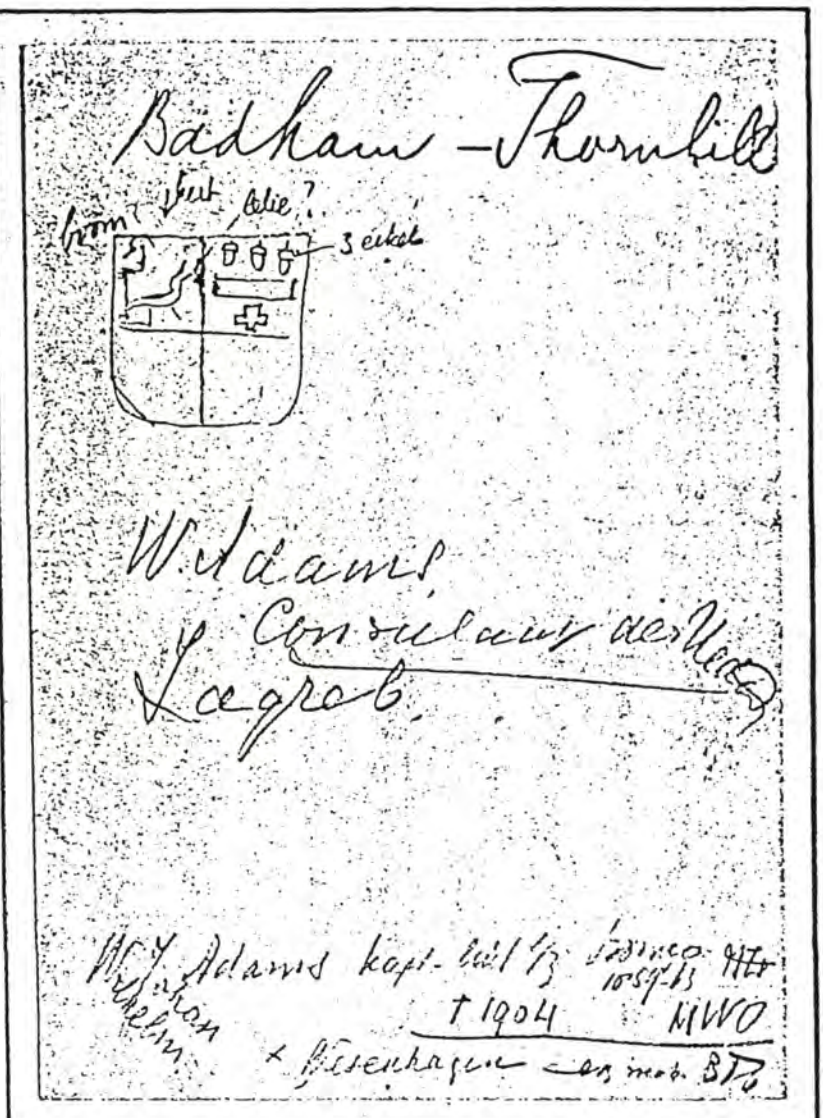
7 Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage: Collectie Van Rijn, dossier Adams.

8 Brief nr. 93/14 dd. 13.1.1993 van de Hoge Raad van Adel te 's-Gravenhage aan de schrijver.

Achterzijde kartonnen strook (65x230 mm) met toelichting

1784, waarna Anna hertrouwde met Johannes Wesenhagen, apotheker te Paramaribo.[9] Over hun zoon, Hendrik François Wesenhagen, die in Paramaribo landsadvocaat moet zijn geweest, is weinig bekend. Hendrik François is (vermoedelijk) gehuwd geweest met Georgianne Badham-Thornhill. Een dochter uit deze verbintenis, Isabella Suzanna Wesenhagen, werd 10 december 1848 te Paramaribo geboren en huwde er op 18 maart 1868 met Wilhelm Johan Adams, geboren te 's-Gravenhage op 7 augustus 1837 en overleden aldaar op 2 januari 1904. Adams was Luitenant-kapitein ter Zee en ridder 4e klasse M.W.O. Het echtpaar Adams-Wesenhagen had één zoon, Hendrik François, civiel ingenieur en directeur van de Spoorwegmij. Amsterdam-Zandvoort, uit wiens eerste huwelijk op 21 augustus 1901 te Elberfeld (het tegenwoordige Wuppertal) de man werd geboren die voorbestemd was een belangrijke rol te spelen in de

Schetstekening

9 J. DUINKERKEN *Schepenen aan de Zuiderzee, De magistraat van Harderwijk 1700-1750* (Zutphen, 1990) 196-199.

Amerikaanse muntslag voor Nederland in de Tweede Wereldoorlog: W. Adams. Het wapenschild met de eikels is dus afkomstig van voorouders van Adams van vaderszijde, terwijl hij zelf beweerde – wellicht zonder het te weten – dat dit van moederszijde zou zijn geweest.

Ook het wapenschild met het springende hert (eerste en vierde kwartier) schijnt van vaderszijde afkomstig. De familie Adams stamt namelijk oorspronkelijk uit Peteghem (bij Oudenaerde - België).[10] De stamvader was leider van een toneelgezelschap. Ook in de verdere stamboom komen diverse toneelspelers voor. Het familiewapen wordt als volgt omschreven:
In zilver een groene boom op grasgrond
Helmteken: De boom van het schild
Dekkleden: Zilver en groen.

Aangenomen kan worden dat het eerste en vierde kwartier in het wapen van de zegelring afkomstig zijn uit dit familiewapen. Hoewel in de bovenstaande beschrijving het springende hert ontbreekt zou dit in de loop der tijden aan het oorspronkelijke wapen kunnen zijn toegevoegd. Onderzoekingen hiernaar in België hebben tot dusverre geen resultaat gehad.

Voor de Nederlandse numismatiek is echter het belangrijkste dat thans de herkomst van het muntmeestersteken eikel onomstotelijk is vastgesteld.

10 Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage, collectie Van Rijn, dossier Adams. De familie afstamming is onderzocht door mr J.G. Huijzer te 's-Gravenhage. Een publicatie werd op verzoek van de familie teruggehouden.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt voor de beschikbaarstelling van de diverse gegevens en de foto's en aan mr O. Schutte, secretaris van de Hoge Raad van Adel, voor diens baanbrekend onderzoek zonder hetwelk dit artikel nooit zou zijn geschreven.

Vergroting lakafdruk wapenschild

25 cent, 1944, in USA geslagen, zilver, (vergroot).

Computationes Buscoducis 1330 - 1375

De rekeningen van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap en de daarin voorkomende munten.[1]

CEES VAN HENGEL

De *Lieve Vrouwe Broederschap* in 's Hertogenbosch was een zogenaamde klerkenbroederschap, die als doel had samen te komen, te zingen en de goddelijke getijden van Maria te vieren. In de loop der tijd namen ook de *Anniversario*, een dienst waarbij de overleden broeders en zusters werden herdacht, en de *Computatio*, waarbij de rekening van het afgelopen jaar werd opgemaakt, een belangrijke plaats in.

De rekeningen uit de periode 1330 - 1375 zijn bewaard gebleven en werden in 1925 gepubliceerd door mr W.F.H. Oldewelt.[2] Bij het doornemen viel mij op dat er, zoals in vele rekeningen, een aantal voor de numismatiek interessante gegevens in voorkomen. Hoewel de Brabantse numismatiek niet mijn specialiteit is, meen ik dat mijn aantekeningen voor belangstellenden in dat gebied aanknopingspunten kunnen bieden.[3]

De rekeningen geven een prachtig inzicht in het leven van de broederschap, althans voor zover dat financiële gevolgen had. Zoals vrijwel alle middeleeuwse rekeningen zijn zij zeer illustratief. Zij waren bedoeld om voorgelezen te worden, maar perkament was duur, dus zijn de omschrijvingen beknopt gehouden. In de reeks zit een aantal wisselingen van penningmeester waardoor soms latijn de rekentaal is, dan weer het Middelnederlands. Juist deze afwisseling van rekeningvoerders en talen maakt de rekeningen toegankelijk, al geeft het volgen van de verschillende boekhoudmethoden wel problemen. Bovendien waren de rekeningvoerders amateurs, soms meer en soms minder, maar dat zorgde ervoor dat zij vaak zorgvuldig noteerden waarvoor zij geld aannamen. Verder waren vrijwel steeds lombarden lid van de broederschap. Lombarden waren in die tijd de financiers en wisselaars, zodat wij mogen aannemen dat de heren goed over de koersen geinformeerd waren. Boekjaren liepen van de Vigilie van Sint Jan (24 juni) en werden gerekend tot het volgende jaar, zodat bijvoorbeeld het boekjaar 1350 liep van 25 juni 1349 tot en met 24 juni 1350. De proosten van het jaar 1350 noemden dat jaar 1349, naar de begindag. Hierna zal steeds als sprake is van een jaar bedoeld worden het boekjaar, dat op 24 juni van dat jaar eindigt.

Het volgende verhaal mag een illustratie vormen van hetgeen de rekeningen te vertellen hebben en van welk soort financiële transacties bij de broederschap sprake is.[4]

In 1342 (1341/2, zie boven) wordt door de proosten van de broederschap, Gerard Graet en Theodericus Apothecarius, van ene Aleyda Densers zes pond ontvangen voor een lijfrente van 12 schelling per jaar; in hetzelfde jaar komen bij de uitgaven voor 5½ pond voor een jaarlijkse tijns van 12s aan voornoemde Aleyda, naast 32 denaren voor *licopodium de 12 solidorum emptorum dicte Aleydi Densers*.[5] De proosten regelden voor de leden dus bepaalde financiële aangelegenheden, zoals het beleggen van geld. In 1343 wordt de lijfrente van 12s uitbetaald aan Aleyda Densers; het jaar daarop echter aan Aleyde de Rode. De bladzijden met de uitgaven ontbreken in 1345 en 1346, maar in 1347 ontvangt Aleyda - nu weer Denser - haar 12s, evenals in 1348 en 1349. In

1 Het onderstaande verhaal is gebaseerd op een voordracht, door de auteur gehouden voor het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde op 17 juni 1990

2 Mr W.F.H. OLDEWELT *De rekeningen van de O.L.V. Broederschap* Prov. Gen. voor Kunsten en Wetenschappen in Noord Brabant, 1925. De rekeningen zijn in 1973 door dr G.C.M. van Dijck gebruikt bij *De Bossche Optimaten* (Tilburg, 1973)

3 Voor de Brabantse munten is gebruik gemaakt van J. GHYSSENS *Essai de Classement Chronologique des Monnaies Brabançonnes* Brussel 1983 en J. GHYSSENS *Premieres emissions de Jeanne et Wenceslas* Revue Belge de Numismatique 134 (1988) 129-140

4 Rekeneenheid is het pond van 20 s (schellingen of solidi) a 12 d (penningen of denaren)

5 OLDEWELT a.w. 30. De betekenis van het woord *licopodium* is onduidelijk; het lijkt een handgeld, mogelijk een gebruik te vergelijken met pannebier.

1350 heeft bij de broederschap een grote ruzie plaats; er zijn twee nieuwe proosten benoemd die de rekeningen nu in de volkstaal opmaken. In dat jaar wordt betaald aan *een aud wijf, die tot Didderic Specyre* (de Middelnederlandse naam van Theodericus Apothecarius) *placht te wesen, die Aleit Densers heit: 6s* en later nogmaals aan *Aleyten Densers als van den tinse die men haer tot Korssavont ghilt: 6s*. In 1351 zijn de oude proosten weer in hun functie hersteld en krijgt Aleyda zoals gebruikelijk haar lijfrente. Theodericus Apothecarius is bij het opmaken van de rekening *bone memorie*, dus blijkbaar overleden.

De jaren 1352 tot en met 1356 brengen geen nieuws, maar in 1357 wordt het pensioen verhoogd tot 14s 6d. Het wordt in 1358 uitbetaald aan Yda de Roede, 8s 6d, en later aan Yda van den Ham, 6s. In 1359 is het weer Aleyda Densers die 14s 6d krijgt, evenals in 1360 en 1361. Het jaar 1362 ontbreekt; 1363 tot en met 1366 laten weer het gebruikelijke beeld zien. In 1367 ontvangt Aleyda, nu Aleyda Ghensers, *8 vl* en later in het jaar nogmaals. Tenslotte wordt in 1368 20s ontvangen van *Aliten Everwins dat si suster wart*, maar of dit onze Alida is weet ik niet; zij komt sindsdien in de rekeningen niet meer voor.

Men ziet, een persoon komt in de rekeningen onder tal van namen voor en er valt heel wat uit te concluderen. Zo was Aleida Densers, in de wandeling Ida, vermoedelijk roodharig, en de huishoudster of concubine van Dirk de Apotheker. Hoewel zij niet meer de jongste was, trok zij 25 jaar lang haar lijfrente, die na 16 jaar verbeterd werd van 12s tot 14s 6d, en het laatste jaar werd uitbetaald met 16 vliegers van elk tien denieren, dus 160d in plaats van de 174d die zij daarvoor kreeg.

Aan de andere zijde van de transactie had de broederschap van Aleida 6 pond gekregen, die belegd moesten worden. Nu werd in die tijd alle rente als woeker beschouwd en daarmee, zoals in de islamitische wereld nog steeds, als een zware zonde. Een tijns (of cijns) was echter geoorloofd. Hiermee werd een soort grondrente aangeduid die op een huis of stuk land gevestigd was. De rentevoet, zouden wij nu zeggen, was 12s voor 5½ pond, dus ruim 10%. De zeker gezochte belegging in een tijns heb ik hierbij niet kunnen vinden, maar als voorbeeld daarvoor kan dienen de in 1330 gedane aankoop van een tijns *omme 5s sjars Heinen Molle: 1 gulden helling*. De koers van de gulden helling of fiorino, waarover meer bij de behandeling van de muntsoorten, kan dus op 48 of 50s gesteld worden. Tot 1347 wordt de ontvangst van de 5s jaarlijks geboekt. In 1348 raakt Molle achter met betalen, betaalt in 1349 voor twee jaar, kan in 1350 weer niet betalen en voldoet in 1351 weer de dubbele som. Hierna lopen de betalingen weer in de pas en in 1358 komen wij de post voor het laatsttegen. Dan verdwijnt hij in het totaal van de tijnsen en wordt in de jaren 1370 en later opgeïndexeerd (zie inflatie).

De rekeningen

De rekeningen zelf bestonden uit de ontvangsten, de uitgaven, de restanten en de computatie. De ontvangsten waren meestal gesplitst in de ontvangen tijnsen en de ontvangsten in *parata pecunia* (gereed geld). Daarna volgden de uitgaven en veelal een lijst van restanten, te weten de niet betaalde tijnsen, boetes en diversen. In de computatie tenslotte werd alles opgeteld en afgetrokken, naar werd medegedeeld. Hoe dit gebeurde wordt echter niet zichtbaar gemaakt maar is evenwel voor de meeste jaren wel te reconstrueren. Hierna werd het bedrag, dat uit de computatie volgde, aan de nieuwe proosten ter hand gesteld, die daarmee de nieuwe lijst van parata

pecunia begonnen. Of er kas werd opgemaakt is onzeker. Meestal zal door de proosten zelf ontvangen en uitbetaald zijn, maar als de kas groot was lag er mogelijk een bedrag in de schatkist. Naarmate de eeuw vorderde werd de Computatio, waar dit allemaal plaats vond, een feest waarbij steeds meer werd gegeten en gedronken.

Ik ontkom er niet aan om hier enige conclusies van Van Dijck te herzien.[6] Hij meende dat er elk jaar een overschot was, dat in een kist werd bewaard, en heeft blijkbaar over het hoofd gezien dat het saldo in het nieuwe jaar weer werd opgenomen. In 1349 sluit de rekening zelfs af met een tekort, dat blijkbaar door de proosten gedragen werd; in ieder geval heb ik de verrekening ervan niet gevonden.

Inflatie

De broederschap werd in de loop der tijd steeds welvarender, al is het beeld na 1360 duidelijk vertekend door de ontwaarding van het *payement*, het muntgeld voor dagelijks gebruik. De bedragen in de rekeningen nemen gedurig in omvang toe. Als we uitgaan van de tijnsen, die tot 1358 individueel te volgen zijn, dan blijken de meeste tot dat jaar ongewijzigd te blijven. In 1349 verschijnt een nieuwe tijns, *in veterum* of *audts* (oud geld) ofwel in de oorspronkelijk tournosen (Tourse deniers).[7] Deze tijns, ter grootte van 1 pond tournosen (240 stuks), blijkt in 1349 op 336d payement gewaardeerd te worden, dus met een agio van 40%. In 1353 blijkt ook een in 1336 gekochte tijns à 20s van Valkeneers *oud* te zijn en moet hij 32s betalen, dus 60% meer in payement.

Tabel 1 geeft het verloop weer voor alle tijnsen *in Veterum*.

Het pensioen van onze Ida werd in 1357 met 21% verhoogd en daarmee bleef zij waarschijnlijk achter.

Als de oorspronkelijke groot 16d was, was het agio dus reeds in 1330 25%; blijkbaar werd pas in 1349 behoefte van een nieuwe aanpassing gevoeld.

De vaste beloning van de officianten (uitvoerenden van de mis) bedraagt in 1348 twintig groten en dit bedrag wordt in 1359 aangepast. Tussen 1348 en 1355 krijgen de koster en de custodi (bewaker) 36s samen. Omdat deze functies later zijn samengevoegd zijn de bedragen samen genomen.

6 Zie noot 2.

7 Een schuld *in veterum* moest in de oorspronkelijke muntsoort, of de waarde daarvan in payement, worden voldaan.

TABEL I

Jaar	1 pond veterum, in payement	agio (%)	agio t.o.v. voorgaande jaar (%)	agio t.o.v 1349 (%)
1349	336	40	-	-
1350	360	50	7,14	7,14
1351	360	„	-	7,14
1352	360	„	-	7,14
1353	384	60	6,67	14,3
1354	384	„	-	14,3
1355	392	63	2,1	16,7
1356	392	„	-	16,7
1357	392	„	-	16,7
1358	432	80	10,2	28,6

Tabel II toont de stijging van de beloningen voor officianten en koster, vergeleken met die van 1348.

Jaar	Officianten		Koster en custodi	
	s	%	s	%
1348	24	0	36	0
1359	32	33	40	11
1360	?	?	?	?
1361	32	33	40	11
1362	?	?	?	?
1363	32	33	40	11
1364	32	33	72	100
1365	?	?	?	?
1366	32	33	72	100
1367	?	?	?	?
1368	38	58	96	167
1369	?	?	?	?
1370	42	75	100	178
1371	?	?	?	?
1372	56	133	126	250
1373	60	150	134	272
1374	64	167	144	300
1375	68	183	160	344

TABEL II

Als wij deze reeks nader bekijken, dan blijkt dat tot 1368 de beloning van de officianten van tijd tot tijd wordt aangepast. De koster krijgt wel een aanzienlijke verbetering van zijn arbeidsvoorwaarden. Ontvangt hij in 1348 nog 1,5 keer de beloning van de officianten, in 1375 is dit bijna 2,4 keer. Waarschijnlijk speelt hierbij de door de pest veroorzaakte schaarste aan mankracht een rol.

De munten

Alvorens de munten te bespreken dienen wij na te gaan in welke valuta de boekhouding werd gevoerd. Dit wordt duidelijk in de rekening van 1336, als een summa wordt weergegeven als 22s 3d groten en 5d *nigrorum*.[8] De optelling blijkt te kloppen als de groot op 16d wordt gesteld en de *niger* op 1d. Wij mogen concluderen dat de *d* uit de rekening gelijk was aan 1 niger en dat de rekening dus is gevoerd in ponden van 20s à 12d nigrorum. Ghyssens denkt dat het payement van Brabant in *miten* (mijten) van 2/3d werd uitgedrukt; de broeders gebruiken dat payement niet.[9]

Het eerste probleem dat wij tegenkomen is dat de aanduiding *s*, met zekerheid bedoeld als solidus of schelling, door Oldewelt als stuiver is gelezen. In een handgeschreven noot in de door mij gebruikte kopie staat *st moet als sch*(elling) *gelezen worden*. Nu is de naam stuiver volgens mededeling van prof. dr H. Enno van Gelder pas in het begin van de vijftiende eeuw ontstaan. *Scilde* werd gebruikt in de rekeningen van het Henegouwse Huis voor schilden van 12d; het is mij niet bekend of dit als *sc(h)* geschreven werd.

1. GROOT

In de eerste rekeningen komen groten nog veelvuldig voor en worden daar gevalueerd op 16d. Wij mogen veronderstellen dat de term inderdaad voor muntstukken werd gebruikt in de jaren 1330, mogelijk nog in de jaren 1340. Later wordt 'groot' gebruikt voor de hoeveelheid van 16d en zijn het zeker niet meer de oude Tourse groten. Zoals bekend, werd de Tourse groot in 1266 in Frankrijk ingevoerd. De munt was een enorm succes en voldeed door zijn goede gehalte en zijn blijkbaar geschikte

8 22s 3d groten betekent 22x12 + 3x1 groten. Nigrorum: van niger (lat) = zwart; aanduiding van de door zijn lage zilvergehalte 'zwarte' tournoos (Tourse denier)

9 Bulletin CEN 1979/2 pag. 34-39

10 A. DE WITTE
Histoires Monétaires des duc de Brabants
Antwerpen 1894

1 Groot

omvang, geheel aan de bestaande vraag. Hij werd zeer lang gezien als symbool van goed geld en werd op vele plaatsen, ook in ons land, geïmiteerd. Bij zijn invoering was hij 12 Tourse deniers waard; tussen 1266 en 1330 als de rekeningen beginnen, is de oude verhouding dus met een derde toegenomen.

Volgens Duplessy werden in Frankrijk in 1329 nog Tourse groten op de oude voet geslagen; in Brabant werden zij volgens Ghyssens na 1312 niet meer vervaardigd. Wel werden hier sterlingen van ¼ groot aangemunt. Wat de verhouding tussen de groot en de tournoos te weeg heeft gebracht laat ik hier buiten beschouwing; als de rekeningen beginnen is de groot 16d, en of die groten nu de Franse of de Brabantse met een wat lager gehalte waren, is niet precies na te gaan. Wel is zeker dat het de gewoonte was om vacatiegelden (betaling voor de aanwezigheid van de officianten in de dienst) uit te betalen in de vorm van een groot, de naar ik aanneem grootste zilvermunt, ter waarde van 16d. De laatste keer dat wij groten tegenkomen is in het jaar 1364.

Tenslotte wil ik nog een munt noemen die niet vermeld is maar er mijns inziens zeker geweest moet zijn, een munt van 12d ofwel een schelling. Mogelijk was dit de *petit gros*, (De Witte 314/315), door Ghyssens aan Jan III toegeschreven.[10] Verder komen wij betalingen tegen van 4d en van 6d. De 4d kan zijn betaald met een kwart groot (De Witte 279/282). Hoe de 6d is betaald weet ik niet, maar mogelijk zijn hiervoor onderverdelingen van de petit gros gebruikt.

2. ENGELSCHE (huidige benaming sterling)
Engelschen ter waarde van 5d komen voor onder de uitgaven. Ik neem aan dat wij hier inderdaad te maken hebben met sterlingen. Deze werden nog aangemunt en wij mogen aannemen dat zij ook circuleerden. Mogelijk werden de Brabantse sterlingen oorspronkelijk ook op 5d gewaardeerd, maar reeds in 1318 waren zij kwart groten, met een waarde van 4d.

2 Engelsche (huidige benaming sterling)

3. NIGER (huidige benaming Tourse denier, tournoos)
De niger was de rekeneenheid, maar kwam waarschijnlijk niet in de kas voor. Veelal werden de kassen in groter geld gehouden. De ene keer dat zij als zodanig worden vermeld is in 1336. Als toen negri aanwezig waren kan dit in de vorm van een hele serie 'zwart' geld zijn geweest (zie bijvoorbeeld de muntvondst Wamel in 1974), of het kunnen Brabantse deniers De Witte 370/372 geweest zijn. De echte Tourse deniers waren immers meer dan 1d waard, namelijk 1⅓d.

3 Niger (huidige benaming tourse denier, tournoos)

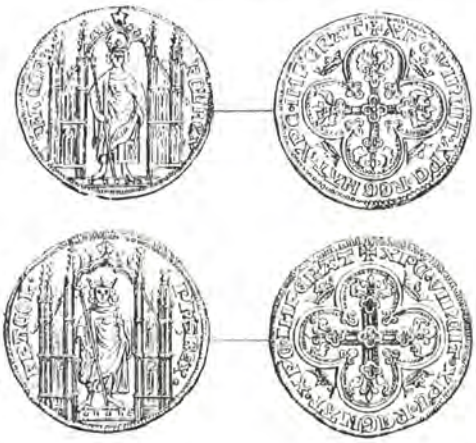

4. LAM (huidige benaming agnel)
In de eerste rekening van 1330 komt bij de ontvangsten een post voor van *2 reael ende 1 lam;* bij de uitgaven *verloren aan 2 lammer vier enghelse*, in beide gevallen zonder koers. Van der Chijs geeft een muntverordening uit 1330 waarin de lammen *16 grote van 16 zuater tornoys* waard zijn.[11] Blijkbaar hadden de broeders de lammen voor een hogere koers aangenomen dan zij ervoor terug konden krijgen. Noch Brabant, noch Holland sloegen deze muntsoort voor 1330, zodat wij hier met een Franse agnel te maken hebben, sinds 1311 geslagen (Duplessy 239) en uitgegeven voor 20 sols tournois, hetgeen gelijk is aan 15 groot.[12]

4 Lam (huidige benaming agnel)

5. REAEL (huidige benaming royal)
In dezelfde verordening uit 1330 als boven vermeld, staat *16 groten voor een gouden royael* Evenals het lam betreft het een munt uit Frankrijk, waar de Royal d'or in 1326 voor 25 sols tournois werd uitgegeven (Duplessy 240). Deze koers van uitgifte is omgerekend echter 18¾ groot. Ten opzichte van het lam was het goudgehalte van de royal slechts 2% hoger en was de koers van 16 groten in feite nog te hoog.

5 Reael (huidige benaming royal)

6. GULDEN HELLING (huidige benaming fiorino)
In de verordening van 1330 komt *een ghoeden ghouden Halling van Florensche* voor met *13 grote, enen enghelsche min.* Helling is de bijnaam voor de fiorino. De tijns van Hein Molle die hiervoor is genoemd, zou met zijn rente van 5s 's jaars bij deze koers het onwaarschijnlijke rentepercentage van bijna 30% opleveren.

11 P. VAN DER CHIJS *Holland* etc.

12 20 sol a 12d maakt 240d; 240d is 15 groot a 16d

13 J. GHYSSENS *Les débuts de la mite ...* RBN 116 (1970) 181-186

6 Gulden helling (huidige benaming fiorino)

7. MIJT
In 1342 komen wij voor de eerste maal de mijt tegen, als een tijns is bedongen van 4s 4*m*. Voor de broeders komt dit ongelukkig uit; meestal verwaarloosden zij de mijten bij de summa of de computatie. De ene keer dat zij hem nauwkeurig berekenen blijkt hij 2/3d waard. Ghyssens denkt dat de mijt is ontstaan bij de afwaardering van 3 *doubles* tot 2 *deniers fort* in 1306.[13] Hij vermeldt de aanmunting van zowel doubles tournois (De Witte 324) als mites (De Witte 326/328) tussen 1300 en 1312; daarna werden zij niet meer geslagen.

7 Mijt

8. LAKENS DOEK (geen munt)
Lakens doek blijkt zo courant dat het deel uitmaakte van de kas. In 1345 draagt Theodericus de kas over voor 10 pond, *in parata pecunia et lineo panno.* Met dit bedrag als kasgeld wordt het nieuwe jaar begonnen.

9. BRABANSCHE (huidige benaming brabantinus)
De rekening van 1347 vermeldt *10s perditi in pecunia dicta brabansche.* Blijkbaar is een deel van de Brabantse muntslag in dat jaar gerevalueerd. Mogelijk ging het hier om de Brabantse sterling-imitaties, die nu vaak met de term Brabantinus aangeduid worden (bv. De Witte 284/289)

9 Brabansche (huidige benaming brabantinus)

10. SCILDA of SCUTATA (huidige benaming schild)
Eind 1348 is Theodericus opeens een belangrijk bedrag schuldig voor straf *(penes).* Hij betaalt dat met onder andere 19 *scilda*, die in 1349 worden ontvangen, dan *scutata* genoemd. Zij worden, zoals uit de rekening blijkt, gewaardeerd op 1 pond 8s (21 groot). Ook in 1350 worden drie scilda ontvangen, nu voor 1 pond 6s (19 1/2 groot). In 1355 komen wij onder de ontvangsten *scuta* tegen van 30s 8d (23 groot) maar in dat jaar is het payement reeds aan het ontwaarden, want 20s *veterum* zijn reeds 32s 8d payement waard. Volgens Ghyssens werden in Brabant schilden geslagen in 1338 (De Witte 374/375) en in 1343 (De Witte 333/335). Of het deze munten betrof of een van de vele andere typen, is niet te zeggen. In 1372 vinden wij *scuta antiqua*, die voor 5 pond 7s gerekend worden. Dit zal de zelfde muntsoort zijn geweest, al is de koers dan wel erg snel opgelopen: op basis van de ontwaarding van het payement moet een waarde van 3 pond 12s worden berekend. In 1375 wordt betaald met scilde, die 2 pond 2s doen. Hiermee zal

een andere munt zijn bedoeld. Noch in Frankrijk noch in Brabant heb ik een passende munt kunnen vinden.

10 Scilda of scutata (huidige benaming schild)

11. PAVELIOEN (huidige benaming pavillon)
Twee *pavelioene* worden ontvangen in 1350, met een waarde per stuk van 1 pond 14s ofwel 25 ½ groot. Deze Franse goudstukken (Duplessy 251) zijn het eerst uitgegeven in 1339 voor 30 sols tournois; in Brabant doen zij 34s.

11 Pavelioen (huidige benaming pavillon)

12. GHELDERSE (?)
Het saldo aan het eind van 1351 is gesplitst in *parata pecunia legali* en *moneta dicta Gheldersen* Te berekenen valt dat deze gheldersen waarschijnlijk 1 pond is 19s payement waren. Zij werden in 1352 uitgegeven voor reparaties aan goud- en zilverwerk en het is aannemelijk dat zij voor dat doel zijn aangekocht.

13. SOCIO of GHESEL (huidige benaming compagnon)
De compagnon komen wij tegen in de rekeningen van 1354 en 1355, getarifieerd op 14d, en soms gebruikt om het vacatiegeld (normaal 1 groot) uit te betalen. De groot compagnon is volgens Ghyssens in Brabant voor het eerst geslagen in 1337 (De Witte 361/365), toen in 1339 (De Witte 359/360 en 380), en daarna niet meer; hij werd opgevolgd door de leeuwengroot die zich van de compagnon onderscheidt door de vervanging van de adelaar aan het begin van het omschrift door een kruisje. Van deze leeuwengroot is een hele serie emissies bekend met dalende intrinsieke waarde. Bij het doornemen van de rekeningen zien wij dat, hoewel in 1336 al wijn werd verstrekt aan de officianten, pas in 1347 met de uitbetaling van een vacatiegeld van 10d werd begonnen. De som bedraagt in 1348 eerst 70d, terwijl dan vijf man genoemd worden, hetgeen op 14d de man neerkomt. Later in datzelfde jaar wordt dit veranderd in 12d en dit blijft zo, tot in 1351 de beloning eerst 15d en dan 1 groot (16d) wordt. In 1352 wisselen 14d, 15d en 16d elkaar af, in 1353 overweegt 14d; in 1354 is de beloning steevast in socios. Het jaar daarop wordt, na een begin met socios, met Nativitate Marie virginis uitbetaald met 3 groten en 4 socios, waarna het

12 Ghelderse (?)

vacatiegeld tot 1357 in groten wordt betaald. Hierna wordt enkele jaren geen vacatiegeld uitbetaald tot in 1361 weer 8 *sociis* per dienst worden uitgegeven, waarschijnlijk aan zes officianten elk 1 groot. Het interessantst in deze opsomming is de betaling van Nativitate 1354: de penningmeester had zeker, indien hij daartoein staat was, ieder met gelijke munt betaald maar die had hij niet. Deze uitweiding laat een relatie zien tussen de grote zilverstukken en de uitbetaalde bedragen:

Jaar	vacatiegeld	waarde 20s oud
1347	10d	
1348	14, 12d	
1349/50	12d	28, 30s
1351	15,16d	30s
1352	14, 15, 16d	30s
1353	14d	32s
1354	15, 16d	32s
1355/56, 1361	16d	32, 32s 8d

Van de vijf verschillende waarden weten wij van twee, welke muntnaam erbij behoort, namelijk de groot (16d) en de *gesel* (14d).

Het staat vast dat het payement in deze periode aan waarde begint te verliezen. De oorzaken hiervan zijn niet geheel duidelijk, maar bij een 3 standaard-stelsel, met goud, zilver en 'zwart' geld, kunnen alleen al waardeverschillen tussen goud en zilver voldoende complicaties opleveren.

Ik denk dat, juist zoals de term groot voor 16d gebruikt werd, de term gesel of socio voor een munt van 14d gold. Het lijkt onwaarschijnlijk, dat in 1354, bij de betaling van de 3 groten en 4 socios, de oude groten of de compagnons uit de dertiger jaren zijn gebruikt, alleen al omdat deze muntstukken, in payement uitgedrukt, sindsdien in waarde waren gestegen. Ghyssens geeft voor de periode tussen 1344 en 1357 slechts twee typen groot zilvergeld, te weten in 1344 de groot 'met de vier leeuwen' (De Witte 343/344) en de groot 'lakengeld' (De Witte 359), die hij eveneens in 1344 plaatst. Hij vermeldt deze ook in de beginperiode van Jeanne en Wenceslas. Mogelijk is hier, evenals in dezelfde periode in Vlaanderen, een aantal emissies op afnemende voet geweest.

13 Socio of ghesel (huidige benaming compagnon)

14. MOTTOEN (huidige benaming lam)
In 1366 verschijnt in de rekening als *mot.* de mottoen, met een aantal verschillende koersen: 2 pond, 1 pond 16s, en in twee onnavolgbare berekeningen 26 resp. 28 groten. Een koerswinst wordt *propter ascentionem et descensionem pecunie* geboekt. Ik denk dat wij hier met de lam *(mouton d'or)* van Vilvoorde te maken hebben, die in 1363 werd geslagen (De Witte 387/388). De overdracht van de kas naar 1367 bevat 14 *mot.*: in dat jaar was de mottoen 26 groten (1 pond 14 $\frac{2}{3}$ s).

14 Mottoen (huidige benaming lam)

15. VL (IGUTE), VL (IEGER) of FLIEGER ? (huidige benaming vliegute)

De rekening van 1367 brengt de *vl* (vlieger volgens Oldewelt) ten tonele: het saldo *in ghereden ghelde overghelevert van den auden proesten: 14 mot. 30 vl.* Daarnaast komen een groot aantal posten in *vl* voor, bovendien in de rekening de *vl. ad 10d computatio.* Helaas is de rekening erg primitief en bij diverse munten staat geen omrekening of andere notitie, zodat zij voor meerdere uitleg vatbaar is en ik er niet in geslaagd ben haar exact op te lossen. Het volgende jaar (1368) begint met de mededeling *enen vlieger voor 10d gherekent*, om op de volgende regel, hoewel niet vermeld, de summa van de tijnsen te geven met *enen vl. voor 12d.* Dat blijft de gangbare koers tot het eind, waarbij enkel in 1370 nog wordt vermeld *den vlieguyt voor 12d.*

Volgens Ghyssens is de vliegute het muntstuk, door De Witte beschreven onder 396/397.[14] Het is tevens de enige grote munt die geslagen werd tussen 1363 en 1375. Het is mij onduidelijk waaraan hij zijn naam te danken heeft. Ghyssens verwijst naar de Compte de la Recette Generale de Brabant, waar de aanmunting tussen 1363 en 1371 wordt vermeld.[15] Het gehalte is aanvankelijk .500 en later .333, terwijl het aantal uit de mark aanvankelijk onbekend is, later 144 en tenslotte 168. In 1371 sloot het atelier te Vilvoorde, waar hij geslagen werd. Uit de Recette blijkt dat zij aanzienlijke revenuen opleverden. Waarom zij in de rekeningen pas in 1368 worden genoemd is mij onduidelijk. Het zou kunnen dat de (aanzienlijke) gehaltevermindering van 1366 toen pas doorwerkte. Waardoor na 1371, toen de aanmunting stopte, het payement in snel tempo verviel, zou een nadere studie waard zijn. De factor om van de tijnsen, dus van geld dat waardevast geacht werd, payement te maken is in

1370: 1,3
1371: 1,5
1372: 1,8<l
1373: 1,8
1374: 1,95
1375: 2,1

Tussen 1370 en 1375 trad dus een ontwaarding op van 57%, een percentage dat men eerder in de twintigste eeuw zou verwachten. Het feit dat de benamingen *vlieguyt* en *vlieger* duidt op een muntstuk waar een vogel op staat afgebeeld, levert problemen op. Zulke munten zijn bekend uit Luik, zoals de *gros a l'aigle* van Engelbert van der Marck (1345 - 1364), maar of die naam naar Brabant is overgewaaid is mij onbekend. Helaas laten ook de bekende auteurs ons in de steek. Van der Chijs haalt Heylen aan, die de *vlieguyt* noemt, en voegt hier terecht aan toe dat diens opmerkingen ons niet verder helpen. In zijn artikel verwijst Ghyssens hiervoor naar een aantal munttypes, maar dit onderzoek is nog niet afgesloten. Het is opvallend dat hij bij een productie van meer dan 100.000 mark aan vliegers slechts een betrekkelijk gering aantal heeft gevonden. Opheldering van de volgorde der emissies zou hier wenselijk zijn.

15 VI (igute), vl (ieger) of flieger ? (huidige benaming vliegute)

14 J. GHYSSENS persoonlijke mededeling aan de auteur

15 J. GHYSSENS *Les premières émissions de Jeanne et Wenceslas* RBN 134 (1988) 136-140

16. VLEMSE GROOT (huidige benaming dubbele groot of plak ?)
Deze muntsoort komt voor in de rekening van 1367, maar zoals eerder opgemerkt is met die berekening niet veel te beginnen. Verder worden in 1372 ontvangen *9 groot flandrensis*, gerekend voor 29s 3d, dus met een waarde van 39d elk. De dubbele groot of plak van Vlaanderen, volgens Serrure geslagen onder Lodewijk van Male in 1364/65, zou hiervoor in aanmerking komen.[16]

16 Vlemse groot (huidige benaming dubbele groot of plak ?)

17. PLAK (huidige benaming dubbele groot of plak ?)
De plak komt het eerst voor in de *restantes* van 1371 en daarna geregeld in 1372, in de ontvangsten gerekend voor 44 of 45d, in de uitgaven voor 45½ of 42d. Ghyssens geeft de naam plak niet aan een Brabantse munt. De dubbele groot van Vlaanderen zou in aanmerking kunnen komen, maar die komt in dezelfde rekening al voor als *Vlemsche groot*. Ghyssens meent dat de plak toch de Vlaamse dubbele groot is, door vroegere numismaten ten onrechte *botdrager* genaamd.[17] Als dat inderdaad het geval is, wordt de hiervoor genoemde *Vlemsche groot* daarmee een vondeling. Ook Luxemburgse munten van Karel IV (1346 - 1353) dragen de naam plak. Zij werden echter niet onder Wenceslas aangemunt. In het Classement komt slechts een munt voor die in aanmerking komt voor de naam plak en wel De Witte 394.[18] Deze munt wordt verder niet beschreven maar biedt mogelijkheden aangezien het een MONETA NOVA betreft. In de tekst van De Witte wordt nummer 343 tenslotte een *plaque* genoemd.

17 Plak (huidige benaming dubbele groot of plak ?)

18. FLORENO (huidige benaming fiorino)
Er wordt in 1372 voor 3 pond 18s een *floreno* aangekocht om een madonna mee te vergulden. Dit zal een Florentijnse goudgulden zijn geweest of een van zijn talloze imitaties. Het is stellig dezelfde munt als de *gulden helling* (nummer 6). Evenals voor de *scuta antiqua* (nummer 10) geldt dat de prijs hoog was.

19. BONE MONETE (geen muntsoort)
In 1372 komt voor 3 *solidos bone monete* voor 5½ s dus met een agio van 83,33%. Dit zijn geen munten.

20. DOBBEL (huidige benaming dubbel gouden lam)
Vier *dobbel* worden in 1374 ontvangen, elk voor 36 plakken die voor 42,83d payement worden gerekend, hetgeen de waarde op 6 pond 8s 6d brengt. Wij hebben hier vrijwel zeker te maken met het dubbele gouden lam (De Witte 389), in 1366 in Vilvoorde geslagen.

20 Dobbel (huidige benaming dubbel gouden lam)

16 R. SERRURE *Imitations type Flamands* Brussel 1899

17 J. GHYSSENS persoonlijke mededeling aan de auteur

18 Zie noot 3 [a.w. J. GHYSSENS Classement]

21. FRANCK (huidige benaming franc à cheval of franc à pied)
In 1374 wordt betaald met *enen francken*, gewaardeerd op 4 pond 4s. Dit is waarschijnlijk een *franc à cheval*, die ook in Brabant geslagen is, of een Franse *franc à pied*.

21 Franck (huidige benaming franc à cheval of franc à pied)

Alle munten die ik ben tegengekomen heb ik hiermee toegelicht. Hierbij is helaas niet de *labaay*, die Oldewelt noemt in zijn inleiding welke de rekeningen tot 1399 behandelt. Ik hoop dat hier enig houvast wordt geboden aan verzamelaars van Brabantse munten. Voor twee veelvuldig in de rekeningen voorkomende munten, de *vlieguyt* en de *plak*, heb ik helaas geen bevredigende oplossing kunnen vinden. Pas met veel meer gedetailleerde kennis en na onderzoek naar de gehalten van de munten zal verdere uitwerking mogelijk zijn.

17 & 18 NOVEMBER 1994

Auction No. 22 in Maastricht
will include

Benelux	±	160 St.
R.D.R.	±	240 St.
Ungarn	±	140 St.
Tirol	±	60 St.
France	±	250 St.

Ancient coins (especially Alexandria)
± 200 St.
Further: Europe general,
medals and Books
Approximately 1500 lots in total.

All the items offered are from private collections.

Payment for the catalogue
(including realised price list after the sale)
in advance please as follows:
(Vooruitbetaling / Règlement d'avance s.v.p.)
Nederland: gaarne *f* 20 overmaken op
Postbankrekening 1538597
België/Belgique: Frs. 400: Gemeentekrediet
Visé, rekening 063-1557955 73.
USA (by airmail): $20
(personal check is OK with us)
Other countries: Europe DM 20 in cash
please or US$ 20 in cash for overseas
destinations

(*For practical purposes this ad is in English only.*)

A.G van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
NL-6211 HW Maastricht

Tel. (0) 43 215 119

Ter verdediging van Ronald Searle

Reactie op de beschouwing door Geer Steyn

KAREL SOUDIJN

In het nummer van mei/juni 1994 van dit tijdschrift publiceerde Geer Steyn een interessante beschouwing over het werk van de kunstenares Lina Hodoroaba.* Op de laatste bladzijde neemt dit stuk echter een merkwaardige wending.

Een in speksteen gesneden penning van Lina Hodoroaba is door een Zwitserse firma in brons geslagen. Bij deze vertaling van speksteen in brons heeft de zijkant van de penning aan betekenis verloren; het is nu ook onduidelijk, waarom de desbetreffende penning een bepaalde dikte moet hebben.

Nadat Geer Steyn dit heeft geconstateerd, merkt hij op dat medailleurs in het algemeen de betekenis van de dikte van een penning verwaarlozen. Een typisch voorbeeld van dergelijke verwaarlozing ziet Steyn gedemonstreerd in de Pisanello-penning die Ronald Searle in 1992 ontwierp voor het Fidem-congres in Londen. Searle is volgens Steyn weliswaar een uitstekende cartoontekenaar, maar als medailleur brengt hij er weinig van terecht. Het portret van Pisanello vindt Steyn clichématig uitgevoerd. En: *De dikte van deze penning is zonder enige betekenis en moet haast als een gebrek aan beeldende intelligentie gekwalificeerd worden.*

Bij de bespreking van de penning van Lina Hodoroaba is het simpelweg de *techniek* die voor verlies aan betekenis zorgt; bij Searle is het een gebrek aan intelligentie. Toch is ook de Pisanello-penning van laatstgenoemde een slagpenning. Het lijkt alsof Geer Steyn hier met twee maten meet.

Heeft de dikte van de Pisanello-penning, geslagen bij de Britse Royal Mint, echt geen betekenis? Volgens mij ziet Geer Steyn iets belangrijks over het hoofd. Door Ronald Searle of de Royal Mint is deze penning zo dik gemaakt om rekening te kunnen houden met de wet van Weber, een bekende wet uit de waarnemingspsychologie.

Ronald Searle, Pisanello, London Fidem-medal, 1992 (brons, slagpenning, 70 mm)

De wet van Weber

Jaren geleden maakte Piet Vroon zich vrolijk over de nikkelen rijksdaalder die in 1971 werd ingevoerd. Het publiek zag deze munt gemakkelijk aan voor een gulden. Toen hierover vragen werden gesteld in de Tweede Kamer, antwoordde de toenmalige bewindsman dat het met die verwarring wel mee moest vallen. Het verschil in doorsnee tussen een gulden

* GEER STEYN
Brieven uit een andere wereld *De Beeldenaar* 18 (1994) 98-101

en een rijksdaalder bedroeg vier mm. Ook het dubbeltje en het kwartje verschilden vier mm van elkaar, en over die geldstukken rezen nooit moeilijkheden. Kortom, een dergelijk verschil zou ook bij de gulden en de rijksdaalder wel heel goed waarneembaar zijn.

Vroon, die de uitkomsten van enkele experimenten rapporteert, wijst op de wet van Weber. Deze psychologische wet geeft aan, dat we niet moeten letten op het absolute verschil maar op het relatieve: het juist waarneembare verschil is gelijk aan een constante fractie van de prikkel. Populair gezegd: als we weten hoe sterk een kwartje van een dubbeltje moet afwijken, is het verstandig om vooral te letten op de relatieve verhouding. Die relatieve verhouding is belangrijk om een rijksdaalder goed onderscheidbaar te maken van een gulden.

Wat heeft de wet van Weber nu te maken met de eerder genoemde Pisanello-penning waar Geer Steyn zich zo kwaad om maakte? Naar mijn mening is bij het slaan van deze penning de volgende redenering gebruikt.

Hoe dikker de penning wordt, des te moeilijker is het *reliëf* waar te nemen. Omgekeerd geredeneerd: naarmate de penning dunner wordt geslagen, zien we gemakkelijker hoe de verschillende elementen van het portret van Pisanello in reliëf op het penningvlak liggen.

Ronald Searle en de Royal Mint hadden er belang bij, dat wij niet al te gemakkelijk het reliëf kunnen waarnemen. Hoe gemakkelijker we dit reliëf zien, des te opvallender wordt namelijk de kromming in het portret. Het hoofddeksel van Pisanello staat schuin naar voren; ook zijn borst steekt enigszins onnatuurlijk uit het penningvlak.

Geer Steyn zou nu kunnen opmerken, dat de gekozen dikte kennelijk een zekere *knulligheid* van de medailleur moet verdoezelen. Misschien is dat ook wel zo, maar de kromming in het portret is heel functioneel. De neus van Pisanello wordt op deze manier voor slijtage behoed.

Op één zijde van de penning staat het portret van Pisanello *en face*. In het algemeen is dat een moeilijke houding, juist omdat de neus van de geportretteerde dan extra kwetsbaar wordt. Bij een portret *en face* wordt de neus gemakkelijk het steunpunt indien de penning met de kop naar beneden komt te liggen. Dat leidt snel tot

beschadiging. Een gesleten neus maakt de geportretteerde er niet mooier op. Fraaie koppen krijgen dan iets alcoholisch, of gaan op die van een aap lijken.

Wie een potlood in de lengte over de kop van Pisanello legt, ziet dat de neus niet wordt geraakt. De steunpunten worden gevormd door borst en hoofddeksel. Tegelijkertijd zorgen deze neusbeschermende steunpunten voor de eerder vermelde ronding.

Of u het artistiek verantwoord vindt, moet u zelf maar uitmaken. Het gaat mij hier vooral om de suggestie van Geer Steyn, dat de dikte van de Pisanello-penning *zonder enige betekenis* is. Volgens mij is die dikte juist van bijzonder grote betekenis.

Searle moest de neus van zijn geportretteerde beschermen. Daartoe koos hij voor een onnatuurlijke ronding in het portret. Om die ronding minder gemakkelijk waarneembaar te maken, moest het verloop van het reliëf enigszins worden verdoezeld. De wet van Weber leert ons, dat het dikker maken van de penning daar een uitstekend middel voor is.

Naschrift

Toen ik eenmaal een potlood over Pisanello had gelegd, kon ik het niet laten om ook naar neusbeschermende maatregelen van andere kunstenaars te gaan zoeken. Het is interessant om op die manier naar penningen te kijken. Ik geef twee voorbeelden van trucs die andere medailleurs gebruikten.

J.C. Wienecke maakte in 1914 een slagpenning ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij. Op de voorzijde staat een arbeider die een ijzeren rails op zijn schouders torst. Kennelijk is dit een zware last, want de arbeider heeft het hoofd naar voren gebogen.

De truc van Wienecke zit hem nu juist in de buiging van dat hoofd: daardoor komt de neus meer naar binnen te liggen. Het voorhoofd van de arbeider is nu het steunpunt geworden. Slijtageplekken op dat voorhoofd zijn minder opvallend dan op een neus.

Fred Carasso ontwierp in 1958 voor de Vereniging voor Penningkunst de slagpenning *Deltaplan.* We zien enkele dijkwerkers. Eén ervan staat op de voorgrond. Zijn gezicht is op de penning heel klein, maar toch steekt zijn neus uit. Wie een potlood over deze dijkwerker legt, merkt echter dat die neus net geen steunpunt is. Dat wordt hier gevormd door de punt van de kap die deze figuur over zijn hoofd heeft getrokken. Net als in het Pisanello-portret van Ronald Searle beschermt een hoofddeksel nu de neus, maar omdat het gezicht van de dijkwerker heel klein is, hoefde Carasso het portret niet in bochten te wringen om de neus voor slijtage te behoeden.

Literatuur

P.A. VROON Het verwarren van munten. In: W.A. WAGENAAR, P.A. VROON en W.H. JANSSEN (red.) *Proeven op de som: psychonomie in het dagelijks leven* (Deventer, Van Loghum Slaterus, 1978) 33-38.

In memoriam Henk van der Wiel

Ede 19-8-1920 - Gouda 10-8-1994

MARJAN SCHARLOO en JAN LINGEN

Op 10 augustus 1994 ontviel ons een bijzonder en veelzijdig numismaat. Henk van der Wiel, werkzaam als neuroloog-psychiater, verzamelde sinds zijn prille jeugd. De numismatiek, en het uitdragen daarvan, zijn hem met de paplepel ingegoten. Zijn vader, luitenant-kolonel Alko van der Wiel, beheerde een numismatische verzameling die al sinds de eerste helft van de negentiende eeuw in de familie aanwezig was. Deze 'dynastie van verzamelaars', begonnen bij Christiaan Moritz Voss (geb. 1804), bouwde in de loop van de generaties een zeer belangrijke verzameling op. Van der Wiel sr. gaf geregeld lezingen voor numismatische kringen en publiceerde een aantal artikelen over de munten van de republiek. Door zijn aktiviteiten als conservator bij het muntkabinet van 's Rijks Munt begon deze collectie na lange tijd weer een rol te spelen in de numismatische wereld. Na de dood van zijn vader in 1956 zette Henk van der Wiel het beheer van de familieverzameling voort.

Deze schitterende collectie, met veel liefde uitgebreid, was de solide basis waarop Henk van der Wiel zijn numismatische werkzaamheden kon bouwen. Naast munten van de Republiek en het Koninkrijk en de Nederlandse Overzeese gebiedsdelen was er ondermeer een fraaie collectie niet-westerse munten van Japan, Tibet en China. Hij had een bijzondere interesse voor tweetalige munten, waarin het contact tussen verschillende culturen – Oost en West – tot uiting kwam. Aparte vermelding verdient nog zijn verzameling munten van het prinsdom Orange, waarover hij in het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde publiceerde. Henk van der Wiel was een verzamelaar in hart en nieren, die op zijn beurt het 'virus' weer doorgaf aan zijn zoon. Hij kon het niet laten regelmatig munten op onderlinge kringveilingen te kopen met het excuus 'dat is leuk voor de kleinkinderen'. Kenmerkend voor zijn manier van verzamelen was de attentie voor de details. Kleine varianten in stempels die door andere verzamelaars over het hoofd werden gezien of hen niet interesseerden, vond hij juist uitermate boeiend, omdat ze belangrijke informatie bevatten over de gang van zaken in het munthuis.

Henk van der Wiel hield zijn kennis niet voor zichzelf. Hij genoot ervan zijn kennis uit te dragen door middel van lezingen. Als geestig man met originele ideeën wist hij zijn toehoorders altijd te boeien. Eén van zijn beroemdse lezingen was wel die over de psychologie van het verzamelen, een onderwerp dat hem vanwege zijn achtergrond als neuroloog en psychiater én gepassioneerd verzamelaar op het lijf geschreven was. Helaas heeft hij van deze lezing nooit een artikel gemaakt. Door zijn grote betrokkenheid heeft hij vele verzamelaars tot enthousiaste beoefenaars van de numismatiek weten te maken. Het Genootschap plukt daar nog geregeld de vruchten van. De huidige voorzitter, Dick Purmer, is bijvoorbeeld één van zijn 'discipelen'.

Ook als publicist had hij veel nieuwe en interessante wederwaardigheden te vertellen. Achttien artikelen in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*, acht artikelen in *De Beeldenaar* en

negen in *De Geuzenpenning* getuigen daar onder andere van. Zijn grote belangstelling voor de geneaelogiën van de muntmeestersgeslachten en de persoonlijkheden van de muntmeesters geven zijn publicaties een levendigheid die men elders soms node mist. In de jaren zestig publiceerde hij samen met P. Ch. de Vries een reeks getiteld *Compendium van de munten der Zeven Verenigde Nederlanden van 1576 tot 1795* over de Nederlandse provinciale munten. Helaas werd deze serie na vier delen niet voortgezet.

Wetenschappelijk numismatisch gesproken lag Henk van der Wiels' 'fort' in de artikelen voor het Jaarboek. In zijn reeks bijdragen over de Utrechtse munten van de Republiek wist hij op overtuigende wijze het verband te leggen tussen stempelvarianten en het aantreden van nieuwe muntmeesters. Het uitdenken en opzetten van dit systeem van classificatie van munten van de Republiek is zíjn werk geweest. Nieuwe overzichten over de munten van de Republiek kunnen alleen maar profiteren van zijn benadering. Het bekende overzicht van de munten van Orange was klassieker van aard, maar voldeed aan een grote behoefte.

Dit jaar nog verscheen zijn publicatie over de stedelijke muntslag van Zwolle. Een echte Van der Wiel-produktie, waarin de munttypen met al hun bekende varianten systematisch zijn opgenomen. Op het Penningkabinet heeft men bijna dagelijks plezier van dit overzicht.

Helaas heeft hij de uitgave van het manuscript over het kopergeld van de Republiek, samen met Dick Purmer geschreven, niet meer kunnen meemaken. Ook het overzicht van de Noord- en zuidnederlandse muntmeesters, een bijlage bedoeld voor de *Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten*, zal pas na zijn dood verschijnen.

Toekomstplannen voor andere publicaties waren er genoeg: een overzicht van de muntslag van Kampen, een supplement op de munten van Orange zijn maar enkele van de onderwerpen die nu door anderen afgemaakt zullen moeten worden. In 1978 werd hem de zilveren literatuurpenning van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde toegekend, de tweede in zijn familie.

Naast verzamelaar en publicist, was Henk van der Wiel een enthousiast bestuurder. Het omgaan met mensen ging hem zeer gemakkelijk af en hij hield ervan dingen goed te regelen. Dit jaar is hij precies 45 jaar lid van het Genootschap; de laatste zes jaar als erelid. In de tussenliggende periode was hij voorzitter tussen 1968 en 1974 en lid van de redactiecommissie van het Jaarboek tussen 1967 en 1992. Bij zijn afscheid ontving hij voor zijn vele redactionele werkzaamheden de penning van verdienste in zilver.

Namens het Genootschap had hij zitting in de redactie van *De Geuzenpenning* van 1974 tot 1976. Henk van der Wiel was één van de initiatiefnemers en tevens eerste voorzitter van de onvolprezen Stichting Nederlandse Penningkabinetten, opgericht in 1982. In 1991 trad hij af wegens het bereiken van de statutair bepaalde leeftijdsgrens van zeventig jaar en werd bij die gelegenheid tot erevoorzitter van de stichting benoemd. De Stichting heeft tot doel het bevorderen van de numismatiek in Nederland en tracht haar doel ondermeer te bereiken door het verwerven van numismatische voorwerpen ten behoeve van openbare verzamelingen in Nederland. Inmiddels heeft de Stichting al voor meer dan *f* 100.000 aan munten en penningen kunnen aankopen.

Vanaf het eerste uur was hij lid van de Numismatische Kring Rotterdam,

opgericht in 1962. Lange tijd is hij ook voorzitter geweest van deze bloeiende kring, met een zeer geanimeerde sfeer, die ongetwijfeld voor een deel aan Henk van der Wiels' inzet te danken was. Bij zijn aftreden bedong hij wel aanwezig te mogen blijven bij de traditionele etentjes van het bestuur met sprekers buiten de Kring.
Vanaf 1977 was hij secretaris van de *Oriental Numismatic Society* (ONS) voor Europa. Voor deze vereniging heeft hij vele lezingen gehouden, die helaas geen van alle gepubliceerd zijn. De ONS eerde zijn inzet in 1992 met het erelidmaatschap van de Society.
Als bestuurslid van het Museum Catharina Gasthuis te Gouda hield hij zich bezig met de numismatische collectie van het museum. Hij ordende de verzameling en beschreef enkele interessante penningvondsten in twee artikelen. Voor zijn inzet bij de manifestatie rond het 700-jarig bestaan van de stad Gouda ontving hij het ereburgerschap.

De laatste jaren heeft hij zich samen met Jan Voûte intensief beziggehouden met de verzameling Van Rede in het Rotterdams Historisch Museum. Mede dankzij hun inzet bezit het Schielandhuis nu een penningkabinet, waar wisselende tentoonstellingen plaatsvinden, uiteraard samengesteld door de twee honorair conservatoren. Inmiddels hebben zij de verzameling beschreven en wisten zij ook geregeld nieuwe aanwinsten te verwerven. Daarmee is de collectie Van Rede weer tot leven gewekt.

Voor zijn aktiviteiten als numismaat ontving hij in 1986 uit handen van prins Bernhard de Zilveren Anjer. In zijn toespraak kenschetste de prins de aktiviteiten van Henk van der Wiel als volgt: *Munten zijn de nog tastbare voetstappen van de geschiedenis, maar wat een gedrang ! U hoort tot degenen die met doordringende kennis als ordenaar in de materie optreden; uw indelingen van onder meer de Utrechtse munten gelden als voorbeeldig. Maar ook hebt u voor de niet-specialisten de laden opengetrokken en aan doffe munten een glans gegeven die men er niet in had vermoed.* Het was de eerste keer dat deze onderscheiding aan iemand werd uitgereikt voor zijn verdienste in de vaderlandse numismatiek.

Henk van der Wiel was een genieter van alle goede en interessante dingen in het leven. Hoewel hij zich goed bewust was van de zwakte van zijn hart, had hij besloten zijn bourgondische levenswijze zoveel mogelijk voort te zetten. Hij is overleden zoals hij dat zichzelf het meeste gewenst heeft: plotseling en in de armen van zijn lief. Dat dit een troost mag zijn voor zijn familie, vrienden en kennissen bij de verwerking van dit grote verlies.

BIBLIOGRAFIE H.J. VAN DER WIEL

I. Zelfstandige publikaties

Muntboek van de munten van Gelderland en Utrecht van 1576-1795 met P. Ch. de Vries (Rotterdam, Gouda 1962)

Muntboek van de munten van Westfriesland en Overijssel van 1576-1795 met P. Ch. de Vries (Rotterdam, Gouda 1963)

Muntboek van de munten van Groningen en Friesland van 1576-1795 met P. Ch. de Vries (Rotterdam, Gouda 1964)

Muntboek van de steden, 1576-1795 met P. Ch. de Vries (Rotterdam, Gouda 1965)

De stedelijke muntslag van Zwolle (Vriezenveen 1994)

II. Niet-zelfstandige publikaties

DE BEELDENAAR

De muntslag van Floris van Pallandt, graaf van Culemborg *De Beeldenaar* 1 (nov.1977) 21-22.

De munten van Elburg *De Beeldenaar* 3 (1979) 249-252

De ruiterschellingen van Utrecht
De Beeldenaar 4 (1980) 107-108
De scheepjesschellingen van Utrecht
De Beeldenaar 7 (1983) 45-48
De snaphaanschellingen van Utrecht
De Beeldenaar 7 (1983) 200-201
De roosschellingen van Utrecht
De Beeldenaar 8 (1984) 125-126
Rectificatie / H.J. van der Wiel
De Beeldenaar 8 (1984)126-127
De vroedschapspenningen van Gouda
De Beeldenaar 9 (1985) 105-106
De Goudse brandspuitpenningen
De Beeldenaar 12 (1988) 246-247
De Goudse brandspuitpenningen II
De Beeldenaar 12 (1988) 300

DE GEUZENPENNING

De Utrechtse muntmeesters van Romond
De Geuzenpenning 15 (1965) 60-62
Zeeuwse zeldzaamheden
De Geuzenpenning 16 (1966) 30-32
De Indonesische muntslag voor de Riouw-archipel en West Nieuw-Guinea *De Geuzenpenning* 18 (1968) 5
Recensie van: A. Delmonte De zilveren Benelux (Amsterdam 1967)
De Geuzenpenning 18 (1968) 21-22
In memoriam Pieter Charles de Vries
De Geuzenpenning 21 (1971) 11
De muntmeestertekens tijdens de Republiek *De Geuzenpenning* 24 (1974) 1, 3-5
Valse munten *De Geuzenpenning* 25 (1975) 19
Aantekeningen van een essayeur
De Geuzenpenning 26 (1976) 72-73

JAARBOEK VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Drieguldens, guldens en halve guldens van Utrecht *JMP* 47 (1960) 59-79
Dukatons en halve dukatons van Utrecht *JMP* 48 (1961) 43-57
Leeuwendaalders van Utrecht *JMP* 49 (1962) 41-54
Zilveren dukaten van Utrecht *JMP* 51 (1964) 1-16
Rijksdaalders van Utrecht *JMP* 52/53 (1965/1966) 14-28

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

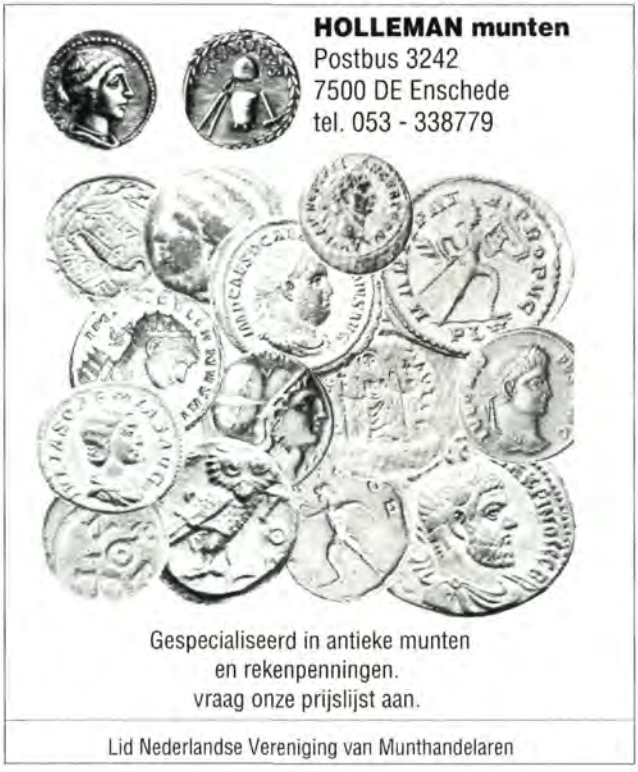
lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

De Utrechtse daalders *JMP* 55 (1968) 46-51
De gouden rijders van Utrecht (1606-1644) *JMP* 56/57 (1969/1970) 49-62
Les monnaies de la principauté d'Orange sous la maison de Nassau *JMP* 60/61 (1973/1974) 69-127
Dukaten en dubbele dukaten van Utrecht *JMP* 62/64 (1975/1977) 63-114
Prinsendaalders van Utrecht *JMP* 65/66 (1978/1979) 81-89
De zilveren rijders van de 'Meresteijn' *JMP* . 68 (1981) 47-55
Dukaten en dubbele dukaten van Utrecht II *JMP* (1981) 57-58
De scheepjesschellingen van Zeeland *JMP* 69 (1982) 47-68
Les monnaies de la principauté d'Orange sous la maison de Nassau: supplément *JMP* 71 (1984) 26-54
De Zeeuwse hoedjesschellingen *JMP* 72 (1985) 50-64
De Zeeuwse daalders en dubbele daalders *JMP* 73 (1986) 73-91.
De Hollandse scheepjesschelling *JMP* 74 (1987) 82-94
De muntslag te Amsterdam (1672-1673) *JMP* 75 (1988) 40-58
De Uniemunten van Utrecht *JMP* 77 (1990) 91-98
De ongedateerde rozenobels van Utrecht *JMP* 78 (1991) 101-110

MUSEUMBRIEF
De Goudse vroedschapspenning *Museumbrief* 13 (maart 1983)
De Goudse promotiepenningen *Museumbrief* 17 (april 1985)

III Nog niet verschenen
De Noord- en Zuidnederlandse muntmeesters (bijlage *Encyclopedie voor Munten en Bankbiljetten*)
Het kopergeld van de Republiek.

Belangrijke prijs voor Marianne Letterie

In Nederland wordt Marianne Letterie al jaren als één van de belangrijkste medailleurs beschouwd. Ook op FIDEM inzendingen krijgt haar werk altijdd lovende commentaren en haar werk bevindt zich in vele buitenlandse verzamelingen. Op 19 februari 1994 ontving zij te New York een zeer belangrijke prijs: de *J. Sanford Saltus Award for Signal Achievement in the Art of the Medal.* Deze prijs werd ingesteld in 1913 door J. Sanford Saltus om beeldhouwers te onderscheiden, die een bijzondere artistieke prestatie hebben geleverd op het gebied van de penningkunst. De zilveren prijspenning is ontworpen door A.A. Weinman, één van de belangrijkste Amerikaanse beeldhouwers van rond de eeuwwisseling en de tweede winnaar van de prijs.

Tot 1983 kwamen alleen Amerikaanse beeldhouwers in aanmerking voor de prijs, die tot dat jaar in totaal 31 maal werd uitgereikt. In 1983 veranderde men het reglement en sinds die tijd is de prijs jaarlijks uitgereikt aan Amerikaanse en buitenlandse beeldhouwers die hun leven aan de penningkunst wijden. Onder de buitenlandse prijswinnaars zijn inmiddels Guido Veroi uit Italië, Kauko Räsänen uit Finland, Jirí Harcuba uit Tsjechië, Keiichi Uryu uit Japan en Ewa Olszewska-Borys uit Polen. De selectie vindt plaats door het bestuur van de American Numismatic Society op basis van het rapport van een speciale commissie.

Ter gelegenheid van de prijsuitreiking was een tentoonstelling van Letterie's werk georganiseerd. De American Numismatic Society had uit de eigen collectie een presentatie van Nederlandse penningen samengesteld en in samenwerking met het Koninklijk Peningkabinet had Marianne een keuze gemaakt uit penningwerk van kunstenaars die belangrijk voor haar zijn, omdat de American Numismatic Society niet veel moderne Nederlandse penningen bezit.

The medalist Marianne Letterie has achieved the goal of most artists in any medium, the reformulation of traditional forms and subjects in a manner that is at the same time personal and beautiful … The succes of Letterie's art derives from her ability to combine intellectual and personal themes in a manner which is subtle and harmonious. She has developed techniques of modelling, lettering and patination which unite the elements of each medal and the body of her oeuvre into a consistent whole. Her medals are as distinctive as they are original. And, finally, they are consistently beautiful in a way which is true of too few of her contemporaries…, aldus het juryrapport, dat voorgelezen werd tijdens de feestelijke plechtigheid in New York.

Marianne Letterie wijdde haar dankwoord aan de bronnen van inspiratie voor haar kunst. Omdat deze toespraak veel inzicht geeft in de achtergonden van haar werk, volgt hieronder de tekst.

Almost a year ago I received a letter from the A.N.S. with the invitation to participate in the J.J. Sanford Saltus competition. I think for every person and certainly also for an artist it is of great importance to be noticed and appreciated. The news that I had been honoured with the Award, was a wonderful surprise to me. This Award

is a worthwile token of being understood and acknowledged by an international society of experts in the medallic field. This is really a great honour for me. I am also very grateful for the opportunity to exhibit my works, together with some of my compatriot colleagues of past and present, here, in this beautiful museum. Especially I want to thank the A.N.S. for its great effort to organize this international event for designers of medals. As far as I know it is the only numismatic society that organizes such a worldwide competition. In this respect the A.N.S. sets an unmistakable example for other countries.

It is a delight to have the opportunity to give a talk to you here. However, there is a great difference between talking about medals and making them. I love to make medals. To talk and to write about the theme is an art in itself. In this respect I want to say a few words of appreciation about the writings of Prof. John Cook. I am referring to: *Medallists must seek new levels of meaning*, *The independent search* and *The reappearing amulet*.*

What I like most about these articles is that Prof. Cook does not take medals for granted. His articles are creative instead of merely descriptive, as are the majority of articles concerning this subject. Looking for the inner meaning, he makes a creative journey of discovery. To me his words have always been very inspiring. I hope this talk wil inspire you as well. I would like to focus on two issues:

* JOHN COOK The reappearing amulet *De Beeldenaar* 9 (1985) 225

Mark Salton, voorzitter van de jury, overhandigt Marianne Letterie de Sanford Saltus Award.

First I want to look at the dance and the circle and the opportunities they offer to create inner and outer space. Secondly I want to focus on medals as means or tools and the concepts of experiment and renewal.

To start with the first issue: Rhythm, shape, sound and history, were, and are important instruments for dancers and the beautiful world of the dance. I think, without sound, shape, rhythm and myth, our lives would be dull, empty and poor.

The dance is supposed to be the oldest art form. Ancient myths tell about the creation of our world in terms of a Divine Dance. In this process of creation, dance became a manifest in our world.

The antique spiralling labyrinthine dances, the ones that were danced in ancient Greece, followed basically circular patterns. This was certainly not without a reason. The circle symbolizes wholeness and shows the process of transformation in nature. This wholeness contains both departure and arrival. The complete journey is demonstrated.

The dance between negative and positive powers and literally their inseparability, can be demonstrated very well by using the movements of the circle. The circle signifies: Freedom from limitations, limitlessness and timelessness. In the dance these aspects can be seen in outward going movements, like spirals, that show continuity.
The circle also stands for: rest, meditation, stillness and prayer. Stillness and innerspace as well can be seen in the dance. This is the inward going movement of prayer or meditation. The centre of the circle is the still and silent place; it is Lord Shiva's sacred space. Here creation emanates eternal movements.

This story may seem to be distantly removed from simple medals. However, is it?

The ancient Greeks intended their dances to create space to see the everpresent mysteries of life, death and rebirth, consciously. The circular from was essential in ancient dance. The highest aim was to show the interdependence and interwovenness of all things. This is also an unmistakable basis for medallic art.

Next, let's look at medals as tools and the concepts of experiment and renewal. When we look at medals from the perspective of wholeness, we can make journeys rich in adventure and discovery. These excursions can take us back to the past or propel us into the future. All these fascinating possibilities form the riddle of the medal. Riddles arouse curiosity and curiosity is an essential condition for whatever voyage of discovery one undertakes, in religion, art or science.

I like to think of medals as means for doing things, as tools. Like lenses, magnifiers, or antenna's. Like other tools medals can help us to sense qualities and dimensions, otherwise hard to apprehend.

For example, they can sensitize us to matter's transparancy. A transparancy for many levels of meaning in one reality. The subtle interweaving of figure and background, for example in a relief or a medal, can create depth and space on a seemingly flat surface. This can suggest a glimpse into the fourth dimension.

Like other art-forms medals can be devices for crossing borders, for piercing through surfaces or for looking around a corner. Medals are a great field of joy and study and can be used for thrilling exciting experiments. It all depends on the person using the tools, what will happen.

Experiments, real experiments are always embedded in the great traditions

of mankind: its quests and discoveries. Experiments therefore are only viable within the streambed of the great traditions. Experiments that merely seek superficial novelty, are next to meaningless, like the Emperor's clothes.

Renewal is a natural living thing, it grows with its own pace and rhythm when the conditions are supportive and beneficial. Renewal cannot be forced from the outside.

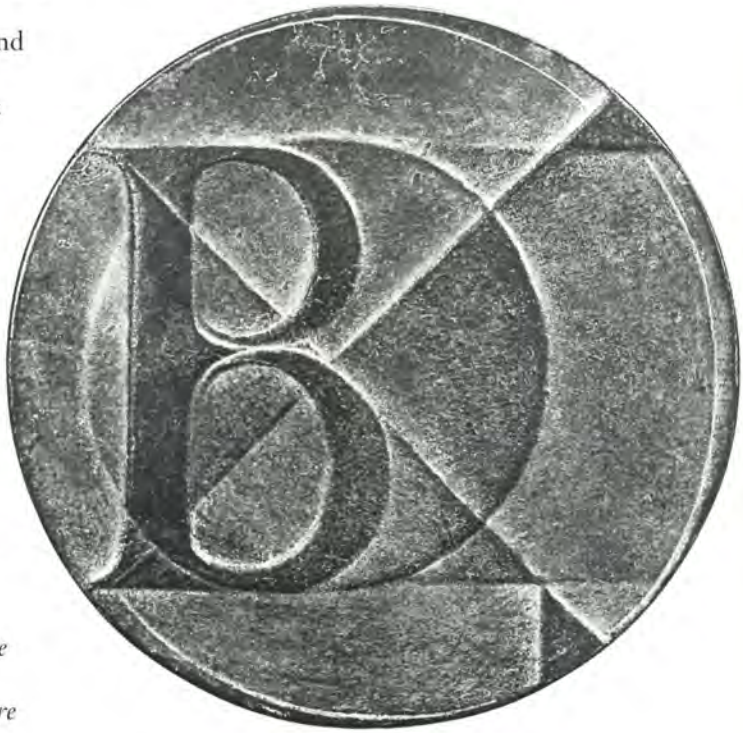
The ancient dances brought people in contact with the universe, the cosmos and their relationship with nature's wholeness. They mirrored people's wholeness. Mankind has discovered the endlessness of space without. If one becomes aware of the endlessness of space within, then there will be real discovery and renewal.

In one way or the other, this renewal will be based upon respect and compassion for nature as a whole and upon the wisdom, that man is not separated from this world, but is an essential unmistakable part of it. One will never discover one's roots in superficial artifacts or in knowledge without understanding. Roots are a real part of ourselves, they are living and renewing.

Here I would like to conclude with a little poem written by Sri Aurobindo, an Indian poet and yogi, who lived from 1872 till 1950:

A hidden Bliss is at the root of things
A mute Delight regards Time's countless works:
To house God's joy in things Space gave wide room,
To house God's Joy in self our souls were born.

Marianne Letterie, G.A. van Poelje jaarprijs, 1990, gegoten brons, 96 mm.
Deze penning maakte deel uit van de Nederlandse inzending voor de FIDEM- expositie te Hongarije (zie pag. 222).

De penninginzending 24e Fidem Hongarije

Hommage aan Prof. Piet Esser
Prijs voor Elisabeth Varga

HANS DE KONING

Roberto Ruggiu, 100 jaar Ziekenhuis Velp, 1992, gegoten brons met email, 62 mm

Roberto Ruggiu, La tempesta, Il silenzio, 1993, jaspis, bewerkt, 85 mm

De Nederlandse inzending voor de Internationale penningexpositie ter gelegenheid van het 24e Fidemcongres, dat dit voorjaar in Budapest gehouden werd, bestond uit 53 penningen van totaal 23 medailleurs. De Nederlandse Fidem-inzendingen geven met de toelichting in de catalogus, in de regel een beknopt maar duidelijk overzicht van de actuele stand van zaken op het gebied van de penningkunst. Evenals tijdens de laatste Fidem-expositie in Londen (1992) werd ook deze keer aandacht besteed aan experimentele uitingen en de in Londen getoonde tweezijdigheid – ontwerpen van beeldhouwers naast door edelsmeden en ontwerpers vervaardigde objecten – kreeg in Budapest een vervolg.[1] Deze experimenten en tweezijdigheid werden al eerder in *De Beeldenaar* gesignaleerd.[2]

Voor de tentoonstellingscatalogus bij de Hongaarse expositie schreven de samenstellers van de Nederlandse inzending, de Fidem-gedelegeerden Marjan Scharloo en Geer Steyn, weer een korte kernachtige inleiding. Deze catalogus is een ruim opgezet boek waarin de penningen per land zijn beschreven met veelal een inleiding. De kwaliteit en de plaatsing van de bijbehorende illustraties laat helaas te wensen over. De inleidingen zijn in vier talen opgenomen (Hongaars, Engels, Frans en Duits). Aan de Nederlandse inleiding zijn – 'in vrije vertaling' – de volgende bijzonderheden ontleend:

Het thema van het congres – *De wisselwerking van materiaal, techniek en*

1 KAREL SOUDIJN Het FIDEM-congres in Londen *De Beeldenaar* 16 (1992) 259

2 A.J. (HANS) DE KONING Naar een nieuwe vormgeving van penningen? *De Beeldenaar* 9 (1985) 220

stijl in de penningkunst – vormde een uitdaging voor veel Nederlandse medailleurs. Sommigen vonden inspiratie in steen, één van de meest fundamentele materialen voor beeldhouwers.

Het abstract werk van LINA HODOROABA is een vervolg op haar uit speksteen vervaardigde *Objets trouvées* die eerder in Londen te zien waren.[3] ELISABETH VARGA ontdekte de kwaliteit van albast voor haar 'ijsbeer-ontwerpen', getiteld *On top of the circle.* Op subtiele wijze zinspeelt het materiaal op het natuurlijke milieu van dit dier, de sneeuw en het ijs van het poolgebied. ROBERTO RUGGIU – in Italië geboren – maakte een abstracte penning in harde Siciliaanse jaspis en gaf die de titel *La tempesta, Il silenzio* en FONS BEMELMANS gebruikte voor zijn ontwerp *Stieren* een in een rivierbedding gevonden kiezelsteen. De uit steen vervaardigde stukken vormen uiteraard een randverschijnsel vergeleken met gegoten of geslagen penningen; toch bezitten zij eigenschappen die het verder onderzoeken van de mogelijkheden waard zijn. LINDA VERKAAIK maakt gebruik van een nieuwe

[3] GEER STEYN Brieven uit een andere wereld *De Beeldenaar* 18 (1994) 98

Fons Bemelmans, Stieren, 1993, gegraveerd en beschildered speksteen, 55x70 mm

Guus Hellegers, Wolken boven de stad, 1993, gegoten brons, 97x79 mm

technologie door vervaardiging van electrotypen van haar ontwerpen en weet door émailkleuring speciale effecten te bereiken *(De koning en de vogel)*.[4] Eerder gesignaleerde ontwikkelingen vinden voortgang, zoals bijvoorbeeld toegepast door GUUS HELLEGERS die fraaie landschappen creëerde op zijn drie-dimensionale penningen (*Wolken boven de stad*) en door JOS RENIERS met een drie-delige staande penning voor *Museum Kempenland*. GEER STEYN verdiepte zich in de relatie tussen de penning en zijn verpakking. De Hollandse traditie van penningen ontworpen door edelsmeden wordt in stand gehouden door WILLEM NOYONS met de *Reispenning*,[5] PÉPÉ GRÉGOIRE gebruikt handen als expressiemiddel voor zijn penningen: zoals voor de honderdjarige *Jhr Von Weiler*.[6] Op zijn penning voor het *Brandwondencentrum Beverwijk* symboliseren beide handen de verschrikking van iemand die door brand verminkt is. Het werk van CHRISTIEN NIJLAND valt op door de zorgvuldig vormgegeven, elegante letterscombinaties en vormen *(Nautilus)*. Zij is een van de weinige Nederlandse medailleurs die graag met patine van verschillende kleuren experimenteert. NIKO DE WIT'S *Perspectief* is een interessante studie voor een staande abstracte vorm.

4 GEER STEYN De koning en de vogel *De Beeldenaar* 17 (1993) 322

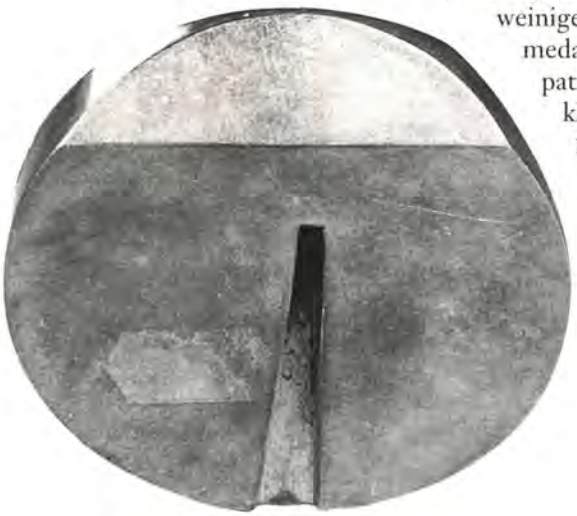
5 HANS DE KONING Reispenning door Willem Noyons *De Beeldenaar* 17 (1993) 290 en 18 (1994)

6 FRANS VAN PUIJENBROEK Jhr A.C. von Weiler 100 jaar *De Beeldenaar* 16 (1992) 165

Pépé Grégoire, Brandwondencentrum Beverwijk, 1993, gegoten brons, 90x80 mm (verkleind)

Niko de Wit, Perspectief, 1993, gegoten koper, 75 mm

Hommage aan Prof. Piet Esser

Een ereplaats bij de Nederlandse inzending werd ingeruimd voor het werk van PROF. PIET ESSER, die dit jaar zijn tachtigste verjaardag vierde. Veel van zijn studenten namen in de loop der jaren deel aan de internationale Fidem-exposities. Esser selecteerde zelf zorgvuldig negen portretstudies voor de Fidem-inzending. Zij symboliseren een levenswerk.[7]

Met deze hommage werd tevens het belang van Esser voor de Nederlandse penningkunst benadrukt en om die reden is hier zijn keuze uit de honderden Rembrandt-portretten die hij sinds 1956 ontwierp in zijn geheel afgebeeld. Enige jaren geleden heeft hij het plan de 'volkomen Rembrandt' te realiseren opgegeven. De negen ontwerpen tonen dat Esser – als ieder grote kunstenaar – met volle overgave naar perfectie streeft.

7 GEER STEYN Een gelijkenis voorbij *De Beeldenaar* 13 (1989) 204

Piet Esser, Rembrandt (negen ontwerpen met drie keerzijden), vanaf 1956, terracotta, 55 tot 70 mm

Prijs voor Elisabeth Varga

Ter gelegenheid van het Fidem-congres in Budapest werden acht prijzen beschikbaar gesteld, waarvan vier specifiek Hongaarse prijzen. Eén van daarvan, de *Prijs voor de beste prestatie door Hongaarse medailleurs die permanent in het buitenland verblijven* werd aan de in Amsterdam wonende en werkende kunstenares ELISABETH VARGA toegekend. Er was werk van Hongaarse deelnemers uit de Verenigde Staten, Canada, Australië en Slowakije. De prijs werd gesponsord door Nyfregyháza Városi Galéria (het Gemeentemuseum van Nyfregyháza) en bestond uit een geldbedrag en een oorkonde.

Elisabeth Varga zond drie penningen in – uit een serie van vijf – vervaardigd in albast. Het ontwerp paste goed in het congresthema. Het koele mineraal albast leent zich uitstekend voor een onderwerp als *IJsbeer op ijs*. Varga gaf de serie de titel *On top of the circle* omdat de ijsbeer aan de Noordpool leeft.

Elisabeth Varga, On top of the circle, 1993, albast, 70 mm

Elisabeth Varga, Flamencodanseres, 1993, 107 mm

De overige deelnemers waren: HENK VAN BOMMEL, WOUTER BOUWMAN, EEFKE CORNELISSEN, FRANK LETTERIE, MARIANNE LETTERIE (zie pag. 221), CHARLOTTE VAN PALLANDT, PAULUS REINHARD, LIJSBETH TEDING VAN BERKHOUT, THEO VAN DE VATHORST en CO WESTERIK. Laatstgenoemde ontwierp als 'gelegenheidsmedailleur' de geslagen penning *Vincent van Gogh*.[8] Het is opvallend maar niet verwonderlijk dat dit exemplaar met een tweetal andere, tot de enige *geslagen* penningen van de inzending behoorde.

De collectie als geheel gaf een zeer afwisselend beeld: 'Aktualiteit met een terugblik'. Een terugblik die een terugkeer aankondigt? ■

Diverse ingezonden penningen werden eerder in *De Beeldenaar* afgebeeld, de hier gemaakte keuze beperkt zich voornamelijk tot nog niet eerder geplaatste foto's.

Charlotte van Pallandt, de schilderes Ro Mogendorff, 1993, gegoten brons, 135 mm

8 A.J. (HANS) DE KONING Co Westeriks Van Gogh-penning: een gemiste kans! *De Beeldenaar* 14 (1990) 218

De onbekende kant van 's Rijks Munt De bijproducten 1814 - 1994

Tentoonstelling in Het Nederlands Muntmuseum

L.M.J. BOEGHEIM

Het was een goed idee van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht om ter gelegenheid van de privatisering van 's Rijks Munt, die op 1 juli j.l. haar beslag vond en waarbij de zo vertrouwde naam werd gewijzigd in De Nederlandse Munt N.V., een tentoonstelling te organiseren die betrekking heeft op het verleden, maar toch iets brengt dat tot dusverre nog nooit eerder werd tentoongesteld: de bijproducten van ons nationale muntbedrijf.

Uitgaande van het gegeven dat gelijkvormigheid voor producten die een zekere waarde vertegenwoordigen een garantie is tegen namaak, is een bedrijf als 's Rijks Munt altijd de aangewezen instantie geweest voor de uitvoering van opdrachten waarvoor gelijkvormigheid als een eerste vereiste moest worden beschouwd. Munten vormen weliswaar het voornaamste product dat aan strenge eisen van gelijkvormigheid moet voldoen, maar daarnaast bestaat een groot aantal andere producten, waarvoor deze eisen evenzeer gelden. In de loop der jaren werden binnen dit kader door 's Rijks Munt onder andere vervaardigd:

- Keurstempels voor de gehalte garantie van gouden, zilveren en platina voorwerpen,
- Stempels voor het ijkwezen (reeds vanaf 1836),
- Belastingzegelstempels (vanaf 1847 tot 1972 toen het zegelrecht werd opgeheven),
- Poststempels, waarvan tienduizenden stuks in allerlei varianten zijn geleverd,
- Rijwielbelastingmerken (van 1924 tot 1941 toen de rijwielbelasting werd afgeschaft),
- Emblemen, taillehaken, stempels voor de bodem van kogelhulzen en tal van andere zaken voor de krijgsmacht,
- Eretekenen, waarvoor binnen de organisatie van de Munt zelfs een speciale afdeling zilversmeden bestaat,
- Gebruikspenningen, zoals inrichtingsgeld, kantinepenningen, boordgeld, politiepenningen, automaatpenningen, gas- en electriciteitspenningen, koffiemunten en dergelijke,
- Diversen, waaronder speldjes, sleutelhangers, naambordjes, hondepenningen, maar ook de stempels voor het Grootzegel van Koningin Juliana,

De eerste Nederlandse postzegels werden bij 's Rijks munt gedrukt.

Nederlandse Spoorwegen, knoop voor kleding (rechts).

– Postzegels; de eerste Nederlandse- en Nederlands-Indische postzegels werden bij 's Rijks Munt gedrukt.

Bij dit alles wordt men geconfronteerd met de namen van bekende ontwerpers als J.C. Wienecke, W.J. Rozendaal, C.J. van der Hoef en G. Agterberg, om er maar enkele te noemen.

Alle producten, te veel om op te noemen, zijn overzichtelijk gerangschikt in goed verlichte vitrines, voorzien van beknopte maar duidelijke toelichtingen. De organisatoren van deze tentoonstelling verdienen alle lof, daar zij uit de overweldigende hoeveelheid materiaal datgene hebben weten te selecteren dat een duidelijk inzicht in een bepaald onderwerp verschaft, zonder door al te overvloedig gebruik van voorwerpen hieraan afbreuk te doen. Juist omdat hier een breed scala van producten waarmede practisch iedereen in aanraking komt, is tentoongesteld, kan een bezoek van harte worden aanbevolen. Ongetwijfeld zullen de meeste bezoekers achteraf volmondig bekennen dat zij niet alleen hun kennis hebben vergroot, maar ook hun blik in aanzienlijke mate hebben verruimd.

De tentoonstelling is het volledig waard te worden bezocht. Zij vormt een waardige afsluiting van de Rijks Munt periode van het Utrechtse munthuis, dat kan bogen op een eeuwenoude traditie. Ze vormt echter ook een veelbelovend begin van een nieuwe periode van dit munthuis en het Muntmuseum, waarvan mag worden gehoopt en verwacht dat men de bestaande traditie in ere zal weten te houden. De tentoonstelling blijft geopend tot 31 maart 1995. Ze is op werkdagen van 10.00 tot 16.00 uur gratis toegankelijk.

IJkwezen, keurmerkplaatje.

Koninklijke Landmacht, Baretembleem van de artillerie.

Tentoonstellingen

Het wegen van geld in de Nederlanden. GEWOGEN OF BEDROGEN, Deze tentoonstelling in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet behandelt de verschillende manieren waarop vroeger wisselaars, handelaars en belastingontvangers het gewicht van goudstukken controleerden. Dit was nodig omdat in de geldomloop veel vervalste en 'bewerkte' munten voorkwamen.

Muntvervalsing of 'muntschennis' was niet alleen een ernstig economisch delict, het werd als vorm van majesteitsschennis beschouwd en daarom streng bestraft.

Op de expositie zijn voorbeelden te zien van vervalsingen, 'gesnoeide' en 'geplugde' munten. Daarnaast wordt een groot aantal weegschalen, muntgewichten en muntgewichtdozen getoond.

Bij de tentoonstelling verschijnt een rijk geïllustreerde publicatie met essays over het wegen van geld in de Nederlandse schilderkunst en over muntgewichten en muntweegapparatuur.

Van 8 oktober 1994 tot 1 mei 1995 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

LOUIS ROYER, een Vlaamse beeldhouwer in Amsterdam
Tot 27 november organiseert Museum Amstelkring te Amsterdam een overzichtstentoonstelling over Louis Royer (1793 - 1868), een belangrijke Nederlandse beeldhouwer uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De tentoonstelling geeft een overzicht van Royer's werk, zijn artistieke ontwikkeling en het milieu waarin hij verkeerde. Verschillende ontwerpstadia worden getoond met originelen van terracotta en gips. Op deze tentoonstelling is in een aparte ruimte aandacht besteed aan de ontwerpen van Louis Royer voor munten en penningen. Daarnaast worden penningen getoond, geslagen ter gelegenheid van de onthulling van een groot aantal standbeelden die Royer ontwierp.

Tot 27 november in Museum Amstelkring, Ons' Lieve Heer op Solder, Oudezijds Voorburgwal 40 te Amsterdam (020-6246604); geopend maandag t/m zaterdag, 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur

DE ONBEKENDE KANT VAN 's RIJKS MUNT, De bijprodukten van 's Rijks Munt 1814 -1994. Zie de

1876, 27 juli. Prins Federik zestig jaar Grootmeester Nationaal. Door J.P. Menger. Zwierz 392 pl. V. zilver, 61 mm

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

informatie op pagina 231 in dit nummer van De Beeldenaar.

Tot 1994 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervóór).

ROMEINSE MUNTEN IN FRIESLAND
Naast de eigen collectie, die de muntgeschiedenis toont van 600 voor Chr. tot heden en gespecialiseerd is in de Friese muntslag is er een wisselexpositie ROMEINSE MUNTEN IN FRIESLAND, samengesteld door het Fries Museum in samenwerking met het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank.

Tot en met 27 oktober in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend: dinsdag, woensdag en donderdag van 14.00 tot 17.00 uur. De toegang is gratis.

Rietdijk
Ao 1919
Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
Ao 1919
een kwestie van vertrouwen

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f*36 (overige landen *f*58);
losse nummers *f*7.50 (inclusief verzendkosten)
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst gelieve adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder).
De overige abonnees gelieve adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele.

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98,
1000 AB Amsterdam,
020-5242274.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem,
01830-26543 Postbank giro 96820 t.n v.
Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899-14709.

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

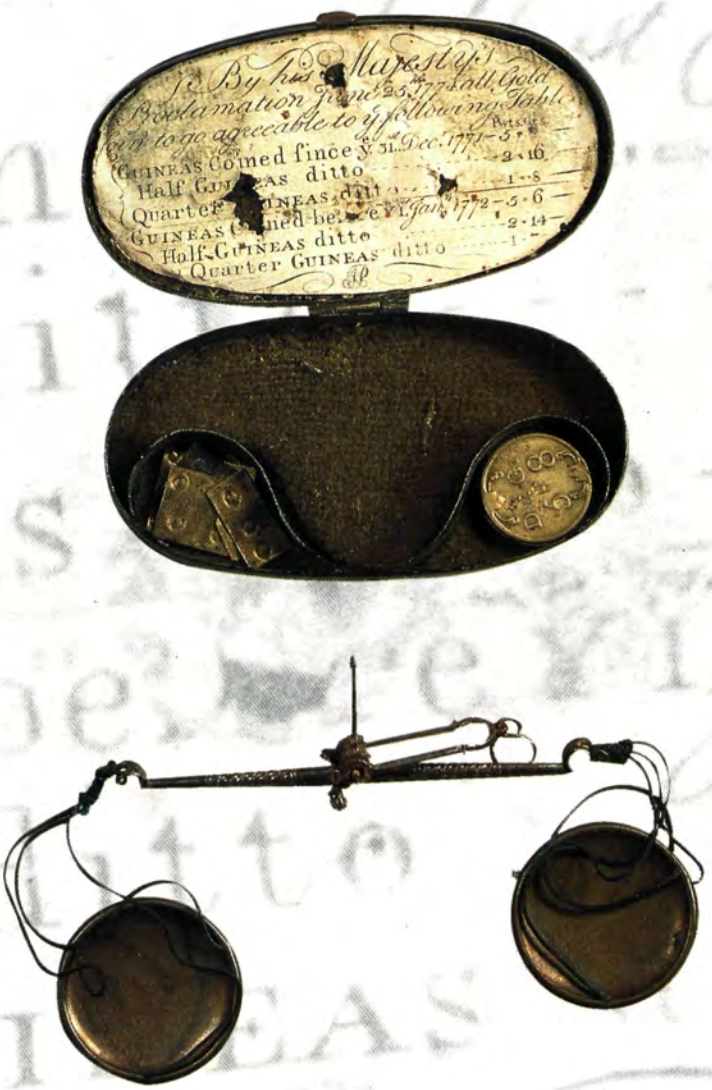
DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 1994, 18e JAARGANG NR. 6

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 18 (1994) nr. 6
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Van de redactie **238**

Goud van Aruba **239**
L.M.J. Boegheim over de goudproductie op het Caribische eiland

De vesting Menen:
de roerige geschiedenis van een grensplaats **246**
Carolien Voigtmann over een penning op de eerste steenlegging van de vesting Menen

Gewogen of bedrogen **250**
De nieuwe tentoonstelling over valsemunterij en geldwegen in Het Koninklijk Penningkabinet

Onbekend maakt onbemind **254**
L. Boezelijn vervolgt zijn serie over munten van de Islam (22)

The Sea-otter **260**
Arnold Nieuwendam over een penning door Carla Klein

Boekbespreking **263**

Louis Royer, een Vlaamse beeldhouwer **265**

De dikte van Searle's Fidempenning **267**
Nogmaals een reactie

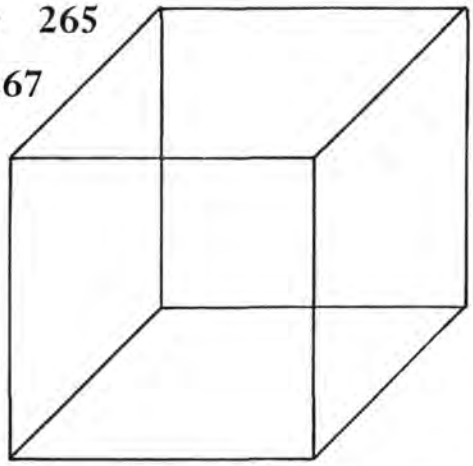
Penningnieuws **268**

Nieuw bezoekerspenninkje **273**
van Het Nederlands Muntmuseum

Fritz Mayer van den Bergh,
numismaat **274**

Tentoonstellingen **276**

Verenigingsnieuws **277**

** Of we het willen of niet, elke twee tot drie seconden verspringt het beeld van een kubus in bovenaanzicht naar een kubus van onder bekeken en weer terug*

IN HET VOLGENDE NUMMER:

Penningkunst en waarnemingspsychologie
Karel Soudijn over de *omslag* of
verspringing van het beeld*

Op de voorplaat: Engels muntgewichtdoosje, 18e eeuw (zie ook pag 250)

Van de redactie

HANS DE KONING

Holland Coin Fair 1995

Graag willen wij de lezers attenderen op de Holland Coin Fair 1995. Mede door de tweemaandelijkse verschijningfrequentie van *De Beeldenaar* en de daardoor beperkte mogelijkheden tot aktualiteit is het bezwaarlijk beurzen (en veilingen) tijdig aan te kondigen. Daarvoor verwijzen wij gaarne naar de *Nieuwsbrief voor de kringen* (inmiddels al weer enige tijd in de vertrouwde 'redactiehanden' van de heer L. Boezelijn) of naar de *Muntkoerier*. Voor één beurs – de belangrijkste in ons land! – maken wij graag een uitzondering: de HOLLAND COIN FAIR.

De Holland Coin Fair 1995: de tiende, een Jubileum! Het belang van de beurs zelf, behoeft nauwelijks toelichting voor de serieuze verzamelaar: De Holland Coin Fair heeft door deelname van een selecte groep munthandelaren – bekend om deskundige voorlichting en vertrouwd advies – in de afgelopen jaren haar bestaan meer dan bewezen. Zeer veel op het gebied van munten, penningen en papiergeld is er op de Holland Coin Fair te zien en te verwerven.

De tiende Holland Coin Fair, georganiseerd onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren en de Stichting Bevordering Numismatiek, zal begin februari 1995 in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag worden gehouden. Daar zullen – met vele anderen – diverse van onze adverteerders met een stand aanwezig zijn. De openingstijden en bijzonderheden vindt u in de aankondiging op pagina 245 in dit nummer.
Bezoek aanbevolen!

Aanpassing abonnementsbijdrage

De laatste aanpassing van de abonnementsbijdrage voor *De Beeldenaar* vond plaats in 1992. Zoals bekend zijn de prijzen voor productie en verzending van tijdschriften in de afgelopen jaren aanzienlijk gestegen. *De Beeldenaar* kreeg met dezelfde feiten te maken, maar liet de bijdrage zo lang mogelijk ongewijzigd. In verband met aangekondigde prijsstijgingen ontkomt ook dit tijdschrift niet aan een verhoging van de abonnementsbijdrage. Deze aanpassing is zo beperkt mogelijk gehouden. Per januari 1995 gelden de volgende abonnementsprijzen: Jaarabonnement Nederland *f* 40; buitenland *f* 65. Losse nummers *f* 9; buitenland *f* 12.50. (Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst blijft het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen).

Goud van Aruba

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding

Aruba werd, evenals Bonaire, in 1636 door de Westindische Compagnie bezet ter beveiliging van Curaçao dat in 1634 op de Spanjaarden was veroverd. Beide eilanden waren vrijwel onbewoond en de Westindische Compagnie wilde voorkomen dat Spanjaarden de eilanden als basis voor een eventuele aanval op Curaçao zouden kunnen gebruiken. De drie eilanden bleven in Nederlandse handen, maar werden tijdens de Napoleontische periode door de Engelsen bezet. Deze bezetting duurde van 1805 tot 1816. In 1816 kreeg Nederland de eilanden van de Engelsen terug.

Goudvondst op Aruba

Sedert het begin van de negentiende eeuw deden op Aruba hardnekkige geruchten de ronde dat er goud aanwezig zou zijn. Eén ervan wilde dat er al eerder schatten waren gevonden die door de Spanjaarden al vóór de komst van de Hollanders zouden zijn meegenomen. Dat er zeker goud aanwezig was bleek toen Willem Rasmijn, een jongen van twaalf jaar die voor zijn vader schapen hoedde, in maart 1824 de eerste vondst deed in Lagabaai bij Rooi Fluit.[1]

De commandeur van Aruba, J. Thielen, gaf in juli 1824 per brief van de vondst kennis aan P. Cantzlaar, die van 1820 tot 1828 gouverneur van Curaçao en de toen onderhorige eilanden Aruba en Bonaire was. Aan de brief was een tweetal stukken erts als bewijs toegevoegd. Terstond stuurde Cantzlaar zijn adjudant, kapitein Van Raders, naar Aruba, waar nog in juli 1824 met de ontginningswerkzaamheden werd begonnen. Overigens achtte Cantzlaar de vondst dermate belangrijk dat hij zich direkt persoonlijk naar Aruba begaf, hoewel daar sinds mensenheugenis geen directeur, laat staan een

[1] Dr JOH. HARTOG *Aruba zoals het was, zoals het werd* Aruba (Nederlandse Antillen) 1953, p.139 e.v.

Ruïne goudsmelterij Balashi (foto Hans de Koning, 1951)

gouverneur, een voet had gezet.[2]

De eerste vondsten omvatten in totaal 71,139 kilogram ruw goud. Enkele grote nuggets werden in een museum ondergebracht.[3] De rest, ongeveer 69 kilogram werd in vijf kistjes verpakt en in 1825 door de Luitenant-generaal der genie, baron C.R.Th. Kraijenhoff (1758 - 1840) met het fregat Amstel, dat op 29 augustus 1825 van Curaçao vertrok meegenomen naar Nederland.[4] Kraijenhoff, een bekend vestingbouwkundige, was door koning Willem I eerder dat jaar naar Curaçao gezonden om de mogelijkheden tot verdediging van het eiland te bestuderen. En met een geheime opdracht in zake een onderzoek in verband met de op Aruba gevonden goudmijn.

Op grond van Cantzlaar's rapporten stuurde Koning Willem I een geologische expeditie onder leiding van de Duitse mijningenieur C.B.R. Stifft naar West-Indië. Diens rapport zette een domper op de grote verwachtingen. Verdere winning werd door Stifft als onrendabel beschouwd.[5] Hij adviseerde de goudwinning vrij te geven voor privé goudzoekers. Toch werd er ook in 1827 weer enig goud gevonden.
De tweede vondst omvatte slechts 3,9 kilogram en werd in één kist verpakt naar Nederland verscheept.[6] De derde vondst van 13,8 kilogram werd in 1828 gedaan.[7] Ook dit goud werd naar Nederland verzonden. Omdat bij het zoeken naar goud regelmatig ernstige twisten voorkwamen had gouverneur Cantzlaar enkele tientallen soldaten naar Aruba gestuurd om de orde te handhaven. De kosten waren in verhouding tot de opbrengsten hoog. Hierover kan het volgende overzicht gegeven worden:[8]

Jaar	Kosten	Opbrengsten	Netto
1824	*f* 10640	*f* 48405	*f* 37765
1825	*f* 27930	*f* 29426,60	*f* 1496,60
1826	onbekend	onbekend	*f* 11599 te kort
1827	*f* 15863,30½	*f* 9169,50	*f* 6693,80½ tekort

Ruïne goudsmelterij Bushirbana (foto Hans de Koning, 1951)

2 Dr J. VAN SOEST *Trustee of the Netherlands Antilles* Curaçao, 1978, p. 7

3 Curaçaosche Courant, dd. 11-3-1826

4 VAN SOEST a.w., p. 6 en Algemeen Rijksarchief inv. nr. 2.08.01.01, doss. 146, k.b. 120, dd. 30-10-1825

5 VAN SOEST a.w., p. 7

6 Oud archief 's Rijks Munt, R en G 1827 nr. 1174

7 Oud archief 's Rijks Munt, R en G 1830 nr. 1121

8 HARTOG a.w., p. 142

Op 18 februari 1829 werd de goudwinning vrij verklaard. In totaal werd tot augustus 1830 een hoeveelheid van 90,396 kilogram goud gevonden met een waarde van *f* 144000. Het betrof alluviaal (aangeslibd) goud dat in nuggets (korrels) werd aangetroffen in *rooien* (beddingen), waar zich los zand en klei verzameld had. Dit zand en klei was, samen met de gouddeeltjes door regen van de bergen gespoeld. Het goud kon relatief gemakkelijk gewonnen worden door de goud-bevattende klei van de rooien fijn te slaan en vervolgens de fijne kleideeltjes door de wind weg te laten blazen. Ook werd de klei wel gewassen in grote bakken waarbij de gouddeeltjes op de bodem achter bleven.[9]

Wat er met het goud gebeurde

De drie naar Nederland gezonden partijen werden uiteindelijk door de Munt in Utrecht vermunt. Oorspronkelijk was het plan om van het goud uit Aruba, nadat het gehalte zou zijn bepaald, gouden tientjes te slaan.[10] Eind december 1825 werd echter beslist dat ook gouden standpenningen van vijf gulden zouden worden gemunt.[11] De eerste aanmuntingen in Utrecht vonden echter pas in 1827 plaats.[12] De eerste partij goud werd op 16 november 1826 door de referendaris De Munnick in Utrecht afgeleverd. De partij was als volgt gespecificeerd:

Kist nr. 1 - 16 N.P. 115 w.
Kist nr. 2 - 6 N.P. 967 w.
Kist nr. 3 - 13 N.P. 132 w.
Kist nr. 4 - 19 N.P. 460 w.
Kist nr. 5 - 13 N.P. 458 w.
Totaal gewicht 69 Nederlandse Ponden en 130 wichtjes (69,130 kilogram).[13]

Onmiddellijk bleek dat het goud in hoge mate verontreinigd was. De korrels vertoonden zand- en aardeaanklevingen en moesten dan ook worden gereinigd. Teyler's Museum in Haarlem en Prof. De Fremerij in Utrecht hadden voor hun collecties enkele stukjes goud gevraagd. Deze verzoeken werden na de nodige adviezen gehonoreerd, maar het werd overbodig geacht om ter berekening van de juiste waarde de uitslag van de *kunstmatige bewerking* (bedoeld is waarschijnlijk de zuivering) af te wachten. De verzoekers werden als liefhebbers beschouwd en er kon daarom worden volstaan met een summiere schatting van de hoogste waarde.[14] In het bijzijn en *ten genoege van* de heer Koopmans van Donselaar werden twee stukjes van samen 259 gram en twee stukjes van samen 50 gram, dus 309 gram in totaal voor de verzamelingen uitgezocht. Of de heer Koopmans kwam voor Teyler's Museum of voor prof. De Fremerij blijkt niet uit het verslag. Bij Teyler's zijn de stukjes in 1968 bij een inbraak ontvreemd. De daders werden gepakt doch beweerden de stukjes in het Spaarne te hebben gegooid. Er is nooit iets van terug gevonden.

Na aftrek van het gewicht van de stukjes voor de verzamelingen bedroeg het gewicht van de resterende partij na reiniging nog 63,823 kilogram zodat circa 4,6 kilogram vuil is verwijderd. Er resteerden 309 stukjes die ten overstaan van gecommitteerden door muntmeester Y.D.C. Suermondt werden versmolten. Uit het vloeibare metaal werd een proefstaafje gegoten ter vaststelling van het gehalte door de Inspecteur-essayeur-generaal. Het gehalte werd door hem op 918/1000 bepaald. Na bijvoeging van het proefstaafje was het goudgewicht 62,346 kilogram zodat het smeltverlies 1,477 kilogram bedroeg. Het goud bleek bros van aard en niet pletbaar. Het moest om voor muntslag gebruikt te worden door gloeien 'taai' worden gemaakt.

De muntmeester beschikte dus over 57,233628 kilogram zuiver goud

9 Spreken is zilver en zwijgen is goud in *De Horen en zijn Echo*; verzameling essays opgedragen aan dr H.E. Coomans ter gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam op 9 september 1994. Onder redactie van Maritza Coomans-Eustatio e.a., Stichting Libri Antilliani, Zoölogisch Museum Amsterdam (1994), p. 245.

10 Oud archief 's Rijks Munt, R en G 1825 nr. 1473; k.b. 120 dd. 30-10-1825

11 Oud archief 's Rijks Munt, R en G 1825 nr. 1751; Stbl. nr. 80 dd. 22-12-1825

12 A.A.J. SCHEFFERS *De geschiedenis van het vijfguldenstuk* Jaarverslag 's Rijks Munt (1987), p. 22 e.v.

13 Hoewel in 1820 het metrieke stelsel in Nederland werd ingevoerd werden nog vaak de oude gewichtsaanduidingen gebruikt, waarbij één Nederlands Pond gelijk was aan één kilogram en één wichtje aan één gram

14 ARA 2.08.01.01 doss. 146, Goedkeuring van Koning Willem I, Brief nr. 255/55p dd. 14- 2-1827 van het Ministerie van Marine en Koloniën aan R en G der Munt te Utrecht

15 ARA 2.08.01.01 doss. 146, Rapport over verwerking goud van Aruba

16 Oud archief 's-Rijks Munt, R en G 1827 nr. 1174. De zending omvatte ook nog vijf kisten zilveren realen, die als biljoen moesten worden vermunt

17 Oud archief 's Rijks Munt, doss. 80, Goud en zilver van de eilanden Aruba en Curaçao aangebragt en ten dienste van het Departement voor de Marine en Koloniën vermunt

18 Oud archief 's-Rijks Munt, R en G 1829 nr. 253

19 Oud archief 's-Rijks Munt, R en G 1830, nr. 1130

20 Rapport 1236/657 van Wo. 15-12-1830, RM doss. 6 16 1830 uitg. st.

(62,346 kilogram à 918/1000). Hiervan werden 18.901 gouden vijfjes met het jaartal 1827 geslagen (3,3645 gram, gehalte 900/1000). Dit aantal betreft 3,65% van de totale oplage van 517.828 stuks. Hiervoor werd, theoretisch, 57,233173 kilogram goud verbruikt. Er resteerde dus nog 0,455 gram goud. De totale opbrengst bedroeg:

18.901 stuks vijfgulden stukken	*f* 94.505,—	
Verkoop aan Teyler's Museum	381,95	
Verkoop aan Prof. De Fremerij	73,97	
Saldo goud muntmeester	0,75	+
Totaal	*f* 94.961,67	
Declaratie muntmeester voor proeven en aanmunting	1.746,52	–
Netto opbrengst	*f* 93.215,15	

De afwikkeling verkreeg de Koninklijke goedkeuring op 4 augustus 1827.[15] De opbrengst van het goud is in mindering gebracht op de uitgaven die door de schatkist werden voorgeschoten voor de West-Indische bezittingen.

De tweede partij, die 20 augustus 1827 te Utrecht aankwam, was veel kleiner. Ze bestond uit één kist, inhoudende 3 Nederlandse Ponden (N.P.) en 992 wichtjes (w.) goud *uit vermoedelijke goudmijn Aruba.*[16] De kist goud werd ongeopend in bewaring gegeven *want er was geen gelegenheid tot direkt onderzoek.* Op 3 november 1827 werd een verzoek tot vermunting in stukken van vijf- en tiengulden ingediend. Op 19 november 1827 volgde de autorisatie, echter uitsluitend tot vermunting in stukken van tiengulden. Uit een rapport van de Inspecteur-essayeur generaal blijkt dat de tweede partij 3 N.P. 915 w. goud omvatte (blijkbaar moest ook hier vuil worden verwijderd) en dat het gehalte 920/1000 bedroeg zodat 3 N.P. 601 w. fijn aanwezig was.[17] Er werden 594 stukken van tiengulden uit vervaardigd en het restant goud, ongeveer 4,5 gram, werd verrekend. De opbrengst bedroeg:[18]

594 stuks tiengulden stukken	*f* 5.940,—	
Saldo goud muntmeester	*f* 8,25	+
	f 5.948,25	
Declaratie muntmeester kosten aanmunting en rechten	*f* 99,37	–
Netto opbrengst	*f* 5.848,88	

De derde – en laatste – partij die op 11 november 1830 in Utrecht werd aangeleverd omvatte *13.875 wichtjes* Aruba goud, in één kist verpakt. Het departement van Waterstaat, nationale Nijverheid en Koloniën verzocht *orde te stellen op spoedige aanmunting in stukken van tiengulden.*[19] Uit het rapport van de Inspecteur-essayeur-generaal blijkt dat na versmelting één baar met een gewicht van 13 N.P. 320 w. werd geproduceerd *op het gehalte van 918 d en alzoo bevattend fijn 12 N.P. 228 w.* De baar werd aan de Muntmeester afgegeven ter vermunting in stukken van tiengulden.[20]

Ook dit keer was geconstateerd dat het goud bros was. Het college stond aan de muntmeester toe om op de voet en wijze als met de vorige partij goud van Aruba had plaats gehad van het geldelijk bedrag der onderhavige partij goud één procent te zijnen behoeve in rekening te brengen. Dit kon op de declaratie worden vermeld als kosten van versmelting en muntloon.

Nederland, Willem I (1813-1840) 5 Gulden 1827 goud 18 mm

Op 17 februari 1831 leverde de Muntmeester 1000 stuks tiengulden af bij de Rijkskassier, bevattende 6 N.P. 0,561 w. fijn goud.[21] Deze hoeveelheid betrof ongeveer de helft uit het Arubaanse goud van de derde partij geslagen stukken. De Muntcommissie sprak het verlangen uit met de andere helft te wachten tot opening en verantwoording van de muntbus. De minister ging accoord maar verzocht de commissie wel tot spoedige opening van de muntbus over te gaan. Deze twaalfde muntbus van Suermondt werd op maandag 7 maart 1831 en de volgende dagen geopend. Er werden 864 stuks tiengulden stukken in de bus bevonden.[22] Daarvan werden er op 21 maart 1831 800 stuks aan de Rijkskassier afgegeven, te beschouwen als een deel van de aflevering van het ontvangen goud.[23] De secretaris, waardijn en verdere muntbeambten, mitsgaders 's Rijks stempelsnijder kregen als leges, vacatiegelden en douceuren gezamenlijk een bedrag van *f* 825 betaald. De sleischat, dit is de vaste afdracht voor de afgeleverde munt aan de overheid, beliep *f* 2.465,89½.[24]

Op 6 juni 1831 kwam *een laatste tot aanzuivering strekkende partij* van 219 stuks tiengulden stukken gereed, zodat de eindafrekening kon plaatsvinden. Er waren in totaal 2019 stukken à 6,0561 gram fijn geslagen, bevattende 12 N.P. 227,266 w. fijn goud. De muntmeester voldeed de ontbrekende 734 w door betaling van *f* 1,21. Bij 's Rijkskassier werden 184 tientjes afgeleverd en de overige 35 stuks ingewisseld in zilvergeld, waarvoor *f* 3,45 (1% voor versmelting) werd betaald. Het kapitaal bedroeg dus *f* 1.843,45. Van de 45 stuks ingewisselde tiengulden stukken werd aan de muntmeester *f* 345,16 betaald voor de kosten van het versmelten van het bros goud en aan de essayeur *f* 2 essaailoon. De opbrengst bedroeg:

2.019 stuks tiengulden stukken	*f* 20.190,—	
Betaling ontbrekend goud	*f* 1,21	+
	f 20.191,21	
Declaratie Muntmeester kosten aanmunting en rechten	*f* 347,76	–
Netto opbrengst	*f* 19.843,45	

De totale opbrengst van de drie partijen Arubaans goud bedroeg dus *f* 118.907,48. De munten uit het goud van Aruba geslagen tonen geen bijzondere kenmerken. De opbrengst kwam geheel ten goede aan de kolonie. Dat is, naar mijn mening, in flagrante tegenspraak tot de tegenwoordig zo graag gehoorde, door bepaalde politieke richtingen in omloop gebrachte, verhalen over koloniale uitbuiting.

Het verdere verloop van de goudwinning[25]

Na de eerste vondsten van het relatief gemakkelijk winbare alluviale goud werd later op andere delen van het eiland ook gouderts gevonden, dat door mijnbouw moest worden ontgonnen. Hierbij werd op de plaats waar het gouderts te vinden was een *bena* (put) gegraven waarna door een explosie met dynamiet het gesteente gebroken werd. De stukken steen werden vervolgens per ezel vervoerd naar door wind aangedreven stampmolens om vergruisd te worden. Na 1859 werden hiervoor door stoommachines aangedreven kogelmolens gebruikt.[26]

Nederland, Willem I (1813-1840) 10 Gulden 1828 goud 22 mm

21 RM doss. 4 14 1831 ink. st.

22 RM doss. 6 16-17 uitg. st. 1810/1831

23 RM doss. 4 14 1831

24 RM doss. 017 PB's Muntbusopeningen 1814-1848, Verbaal van den secretaris dd. 25-3-1831 (Notulen nrs. 207-230 en 307)

25 Gegevens ontleend aan HARTOG a.w., p. 139 e.v.

26 HARTOG, a.w., p. 245, noot 9

Dit alles geschiedde zeer primitief, waardoor nogal wat ongelukken voorkwamen. Weliswaar was vanaf 1829 de goudwinning vrij, maar wel met de bepaling dat het goud tegen een vastgestelde prijs en met inhouding van 30% belasting, aan het gouvernement moest worden verkocht. Veel goud verdween clandestien, onder andere naar het eiland Sint Thomas. Ook zou een Spanjaard kans hebben gezien 42 kilogram goud van Aruba mee te smokkelen. Het gevonden goud zou veelal in kleine hoeveelheden door een opkoper zijn aangekocht. Wel moet deze opkoper kans hebben gezien een drietal grotere stukken te verkopen aan het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden. Bij Koninklijk Besluit van 20-2-1855, nr. 97, werd namelijk machtiging verleend om twee van de drie stukken goud, *voor ettelijke jaren op Aruba gevonden en sedert in 's Rijks Museum voor natuurlijke historie in Leyden bewaard* te gelde te maken.[27] De stukken werden daartoe naar 's Rijks Munt overgebracht en tot één baar versmolten, met een totaalgewicht van 6,555997 kilogram. Deze bleek te bestaan uit 927,75 delen goud en 62,25 delen zilver.

Bij Koninklijk Besluit van 21-7-1855, nr. 81, werd de baar overgedragen aan De Nederlandsche Bank en bij openbare inschrijving verkocht. De opbrengst bedroeg *f* 9.834,46. Het schijnt dat het Leidse Museum met de opbrengst haar skelettenverzameling heeft kunnen uitbreiden.

In 1854 werd de vrije delving opgeheven en er werden concessies uitgegeven. Als eerste verkreeg Louis Joseph de Jongh te 's-Gravenhage een concessie voor veertig jaar. Deze concessie werd echter in 1866 ingetrokken.

Op 12 december 1867 werd een concessie voor 25 jaar verleend aan I. Isola. Deze concessie werd overgedaan aan een Amerikaanse firma, die in 1872 de rechten verkocht aan de Aruba Island Gold Mining Company, gevestigd in Westminster, Londen. Het kapitaal van een half miljoen pond sterling was in 1874 opgebruikt. Het bedrijf had bij Bushiribana aan de noordkust een smelterij gebouwd voor het erts dat in de omgeving van Ceru Plat en Ceru Christal werd gedolven. Het geheel functioneerde slechts tien jaar. Er zijn nog restanten van de bouwsels over gebleven. In 1881 nam de Aruba Agency Company de zaak in handen, maar de ontginning werd pas in juli 1889 hervat. Op 31 januari 1899 werd een nieuwe concessie voor veertig jaar verleend aan de Aruba Gold Concession Ltd in Londen. Deze maatschappij werkte vooral in het midden van het eiland en bouwde bij Balashi aan de oever van het Spaans Lagoen een smelterij waarvan thans nog resten muur, ovens en zelfs ketels te zien zijn. Er werd echter met groot verlies gewerkt en alleen in 1907 waren de uitgaven gedekt door de opbrengst van het gedolven goud. In het voorjaar van 1908 werd de concessie dan ook opgegeven. Daarna werd door enkele Antillianen de Aruba Goud Maatschappij gevormd, die de gebouwen, machines en dergelijke overnam voor het relatief geringe bedrag van *f* 10.000. Het was de eerste maatschappij waarbij ook Arubanen in dienst waren. Het goud werd uitgevoerd in vier à vijf staven per jaar. In het begin van de Eerste Wereldoorlog was men genoodzaakt het bedrijf te staken omdat er gebrek ontstond aan grondstoffen benodigd voor het zuiveren van het erts. Na 1916 werd geen goud meer uitgevoerd.

In maart 1945 werd nog een poging ondernomen de activiteiten te hervatten, maar er bestond van

27 Algemeen verslag van het Munt-College 1855, p. 10 en 11

Overzicht van de goudproductie op Aruba

Jaren	Maatschappij	Opbrengst (kg)
1824-1830	–	90,396
1830-1854	Vrije delving	geen gegevens beschikbaar
1854	Concessie de Jong	1,233
1874-1876	Aruba Island Goldmining Co	26,620
1878-1879	idem	50,450
1895-1898	Aruba Agency Comp	57,644
1900	Aruba Gold concession	0,856
1901-1908	idem	719,829
1909-1911	Aruba Goud Maatschappij	160,008
1912	idem	50,922
1913	idem	57,281
1914	idem	54,090
1915	idem	74,487
Totaal gedurende 92 jaar (1824-1916)		1343,816 kilogram

Nederlandse zijde geen enkele interesse. Het kwam toch nogmaals tot de oprichting van een nieuwe maatschappij, de Aruba Combined Goldfields Ltd met een kapitaal van 5 miljoen dollar. De concessie werd overgenomen van de Aruba Island Goldmining Comp. Ltd., maar in 1952 werd alles verlaten. Nadien zou een Duitse onderneming nog interesse hebben getoond, maar hierover is verder niets bekend.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum, die mij bereidwillig diverse gegevens ter beschikking stelde.

HOLLAND COIN FAIR 1995
NEDERLAND CONGRESGEBOUW DEN HAAG

De tiende jaarlijkse HOLLAND COIN FAIR
3 februari 1995 17.00-21.00 uur
4 februari 1995 10.00-17.00 uur
5 februari 1995 11.00-17.00 uur

Dè belangrijkste muntbeurs in Nederland

Exposities door De Nederlandse Munt N.V. en het
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Selecte groep munthandelaren uit binnen- en buitenland

Onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Entree *f* 5.–

Voor informatie: Holland Coin Fair
Stichting Bevordering Numismatiek
Postbus 5803, 3290 AC Strijen
tel: 038-223368
Fax: 038-216643

De vesting van Menen:
de roerige geschiedenis van een grensplaats

CAROLIEN M.P. VOIGTMANN

Penning op de vesting van Menen

Onlangs schonk de heer J.C. van der Wis uit Groningen aan Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een gegraveerde zilveren penning op de eerste steenlegging van de vesting van Menen.

Op de voorzijde van deze penning is de Nederlandse koningskroon zichtbaar, rijk bezet met parels, en bekroond met een wereldbol waarboven een kruis. Daaronder is op eenvoudige wijze de letter W weergegeven (Willem). Dit motief van kroon en 'W' lijkt sterk op de centen en halve centen zoals die onder koning Willem I zouden worden geslagen.

De keerzijde toont een op primitieve wijze aangebrachte tekst: de letters zijn niet erg strak neergezet, en op sommige punten is de graveur zelfs uitgeschoten met zijn graveersteker.

WEDER OPBOUWING
VAN
MEENEN
DE EERSTE STEEN IS GELEGD DEN
8*de* MAI 1817 T VIERDE IAAR DER
REGERING VAN
WILLEM DE 1^{E}
KONING DER NEDERLANDEN

De penning bestaat uit twee zilveren gegraveerde plaatjes bijeen gehouden door een zilveren randje. Er zijn van deze penning meer exemplaren bekend. In 1863, 1884, 1885 en 1886 wordt de penning door veilinghuis G. Theod. Bom te Amsterdam te koop aangeboden. Ook bevindt hij zich in de collectie van Teyler's Museum in Haarlem. Hoeveel exemplaren er precies gemaakt zijn, blijft echter een vraag.

Anoniem, Penning op de eerste steenlegging van Menen, 1817, zilver, gegraveerd, 40 mm,

De geschiedenis van Menen

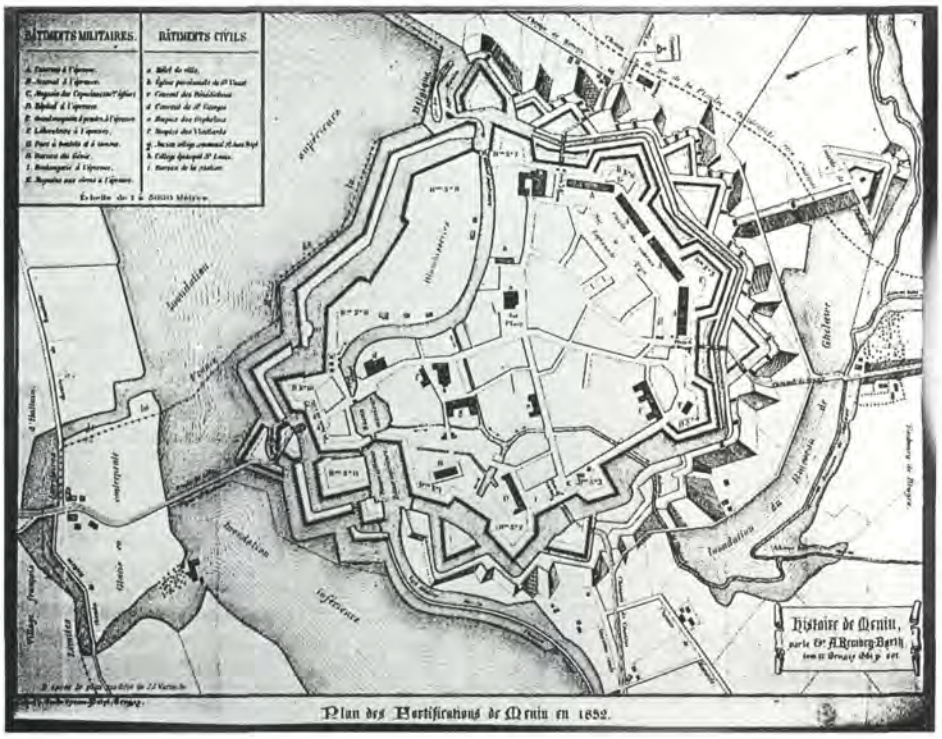
Menen is een industriestadje aan de Belgisch-Franse grens met ongeveer 22.000 inwoners (1970). De vroegste vermelding van het plaatsje Menen stamt uit 1087. De stad bestond toen uit een landgoed met een eigen parochie. Een mogelijke ontstaansreden dankt de gemeente aan haar ligging aan de heerweg tussen Brugge en Rijssel en aan de rivier de Leie.

In 1351 verwierf de stad haar stadsrechten van graaf Lodewijk van Male. Ook kreeg de stad toen het recht tot het opbouwen van een eigen lakenindustrie. Die lakenindustrie zou tot de zestiende eeuw een belangrijke economische factor blijven voor de stad. Daarna namen lijnwaadweverijen en bierbrouwerijen de nijverheidsfunctie over.

De historische betekenis van Menen moet echter niet in nijverheid of industrie gezocht worden; dankzij haar strategische ligging aan de grens tussen Frankrijk en de Nederlanden zou de stad tussen 1578 en 1918 een belangrijke functie gaan vervullen als vestingstad. Als grensstad had Menen zelfs in de Eerste Wereldoorlog nog strategische waarde.

De eerste militaire versterkingen werden in 1578 aangelegd, in de periode van de opstand tegen Spanje. Het stadsbestuur besloot Menen te beschermen tegen de overmacht van de Spaanse aanvallen. De eerste verdedigingswerken waren vrij eenvoudig: aan één zijde van de stad – aan de oever van de rivier de Leie – werden aarden wallen opgeworpen, grachten gegraven en palissaden opgericht. In de loop van de Tachtigjarige oorlog werden de vestingwerken gaandeweg versterkt. De oude versterkingen werden aan alle kanten voorzien van een brede gracht, terwijl in de omwalling vier stadspoorten met ophaalbruggen werden aangebracht.

Tijdens de Devolutie-oorlog (1667-1668) zou de grensstad in handen

Plattegrond van de stad Menen en haar vestingwerken (uit: DESPRIET e.a. (Kortrijk 1987)

vallen van Lodewijk XIV. Nadat Menen bij het verdrag van Aken in 1668 officieel was toegewezen aan Frankrijk, werd de vestingstad aan de noordgrens van het Franse rijk op wens van de zonnekoning opnieuw versterkt.
Op 18 april 1679 vond de eerste steenlegging plaats van de nieuwe vesting naar ontwerp van de beroemde vestingbouwer S. Le Prestre Vauban (1633-1707). Vauban nam in dienst van het 'commissariaat voor de fortificaties' deel aan de oorlog van Frankrijk tegen de Nederlanden. Na zijn benoeming in 1677 tot commissaris-generaal voor de fortificaties wijdde hij zich aan de voltooiing van een aantal vestingen langs de grenzen van Frankrijk.

De Negenjarige oorlog tussen Frankrijk en de Nederlanden werd in September 1697 beëindigd met de Vrede van Rijswijk.
De Republiek verkreeg bij deze vrede het recht een garnizoen te legeren in de belangrijke Zuid-Nederlandse grenssteden.
Dit eerste Barrièretraktaat werd na de Spaanse Successie oorlog bij de Vrede van Utrecht in 1713 opgevolgd door een tweede traktaat, dit keer tussen Nederland en Oostenrijk.
De Zuidelijke Nederlanden kwamen bij deze vrede weliswaar in handen van Oostenrijk, maar de Republiek kreeg wel het recht opnieuw garnizoenen te legeren in de barrièresteden, waaronder Menen. Een deel van deze garnizoenen moest overigens worden onderhouden door de Oostenrijkse keizer.

Ook de achttiende eeuw zou gekenmerkt worden door zeer roerige gebeurtenissen in en rondom de stad. Fransen en Oostenrijkers bleven elkaar in de Oostenrijkse Successie oorlog (1740-48) voortdurend de heerschappij over de Zuidelijke Nederlanden betwisten. De barrièrestad Menen speelde daarbij een belangrijke rol.

Nadat de Fransen in 1748 na de Vrede van Aken de stad moesten ontruimen, zagen zij nog wel kans de vestingwerken van Vauban voor een

Anoniem, Ontwerptekening voor een penning op de vrede van Utrecht, 1713, met het wapen van Menen middenvoor.

groot deel te slopen. Op de grondvesten van deze versterkingen werden in 1793 nieuwe verdedigingswerken gebouwd door de Oostenrijkers. Een jaar eerder immers had Frankrijk de Oostenrijkers de oorlog verklaard, en het leek niet overstandig zich tegen de agressieve Fransen te wapenen.

Na de belegering van Menen door de Franse generaal Moreau in 1794 werd de stad vier dagen lang vanuit het nabij gelegen plaatsje Halewijn onophoudelijk beschoten en zeer ernstig vernield. Tot 1814 zou de stad Frans bezit blijven. Na de Conventie van London (21 juli 1814) zou de rust even weerkeren in de stad.
De Zuidelijke Nederlanden behoorden vanaf die dag tot de Nederlanden en stonden onder het gezag van de eerste vorst van de nieuwe staat, Willem I.
In het tweede verdrag van Parijs (20 november 1815) werd Frankrijk veroordeeld tot het betalen van een oorlogsschuld van 700 miljoen francs voor de opbouw van vestingen en andere verdedigingswerken langs de Franse grens. Ook de vesting van Menen werd in dit verdrag genoemd. Waarschijnlijk had Willem I de vesting ook zonder deze oorlogsverplichtingen wel willen herbouwen, zoals blijkt uit een Souverein Besluit van 4 februari 1815.[1] Daarin legde hij een bouwverbod vast voor een aantal gronden in een wijde boog rondom de voormalige vesting.

Met de opbouw van de vesting op de oude fundamenten van Vauban werd begonnen op 1 mei 1817. Door de aanwezigheid van de fundamenten van eerdere vestingwerken hoopte men dat het project snel en relatief goedkoop afgewikkeld zou kunnen worden. De eerste steen werd op 1 mei 1817 gelegd door luitenant-kolonel ingenieur W. Valter, luitenant Baron Krayenhoff, gouverneur van Amsterdam, en kapitein ingenieur C.G.A. Laurillard-Fallot. De koning zou bij deze gelegenheid niet aanwezig zijn. Hij zou de stad in later jaren nog bezoeken (1818 en 1823). Willem I reisde in die dagen overigens wèl in de Zuidelijke Nederlanden rond, en bezocht zelfs enkele barrièresteden.[2]

De steenlegging vond dus plaats op 1 mei 1817.[3] Opmerkelijk is echter dat de penning gedateerd is op 8 mei 1817, een week later dan de officiële gebeurtenis. Hoe deze twee data met elkaar te rijmen zijn, is nog niet duidelijk.

De penning is misschien bij de eerste steenlegging, of bij een feestelijke gebeurtenis ter gelegenheid hiervan, uitgereikt aan de aanwezige hoogwaardigheidsbekleders. Met de opbouw van de vesting (inclusief vier kazerneblokken, een militair hospitaal, een arsenaal, een kruithuis en een laboratorium) groeide de werkgelegenheid in Menen. Ook de middenstand deed goede zaken door de aanwezigheid van de Hollandse garnizoenen.

De vestingwerken waren nog lang niet voltooid toen op 1 oktober 1830 binnen de stadsmuren de opstand uitbrak die in Brussel op 25 augustus in dat jaar met kleine rellen was begonnen. Nog diezelfde dag pakten de Hollanders hun biezen en vertrokken uit Menen, grote hoeveelheden wapens en munitie noodgedwongen achterlatend. Na 1830 zou de functie van de vesting vervallen, en in de loop van afgelopen 150 jaar zijn gedeeltes ervan gesloopt of verbouwd voor andere doeleinden. De functie van Menen als grensstad zou echter nog lang voortduren. Zelfs in de Eerste Wereldoorlog speelde de stad nog een belangrijke strategische rol, waarbij vele burgers omkwamen en grote delen van de stad werden verwoest.

Bronnen
REMBAY-BARTH *Histoire de Menin* vol. III (Hfdst. IV, 1881), J. DHONDT 'Menen' in *Belgische Steden in Reliëf*, z.j., PH. DESPRIET, M. PYNCKET en R. PILLE *900 Jaar Menen* (Kortrijk 1987).

1 Noot 16, bij 'Militaire herophouw onder Hollands bewind (1815-1830)' in *900 jaar Menen* R.A.K., Fonds Kasselrij, plan 48.

2 *De Opregte Haarlemse Courant* 10 Mei 1817 meldt: *Brussel den 7 Mei. Eergisteren is Z.M. ten 3 uren des morgens naar Doornik vertrokken. Van daar begeeft Z.M. zich naar Mons en vervolgens naar Charleroi. Z.M. zal de vestingwerken, welke op deze drie punten worden gebouwd, in oogenschouw nemen.* Het zou voor de hand liggen dat de koning bij zijn rondreis ook Menen had bezocht, maar in de plaatselijke archieven wordt hiervan geen melding gemaakt.

3 *Les premières pierres des travaux furent posées, le Ier Mai 1817...*, REMBAY-BARTH, (1881) vol.III, 220.

Gewogen of bedrogen

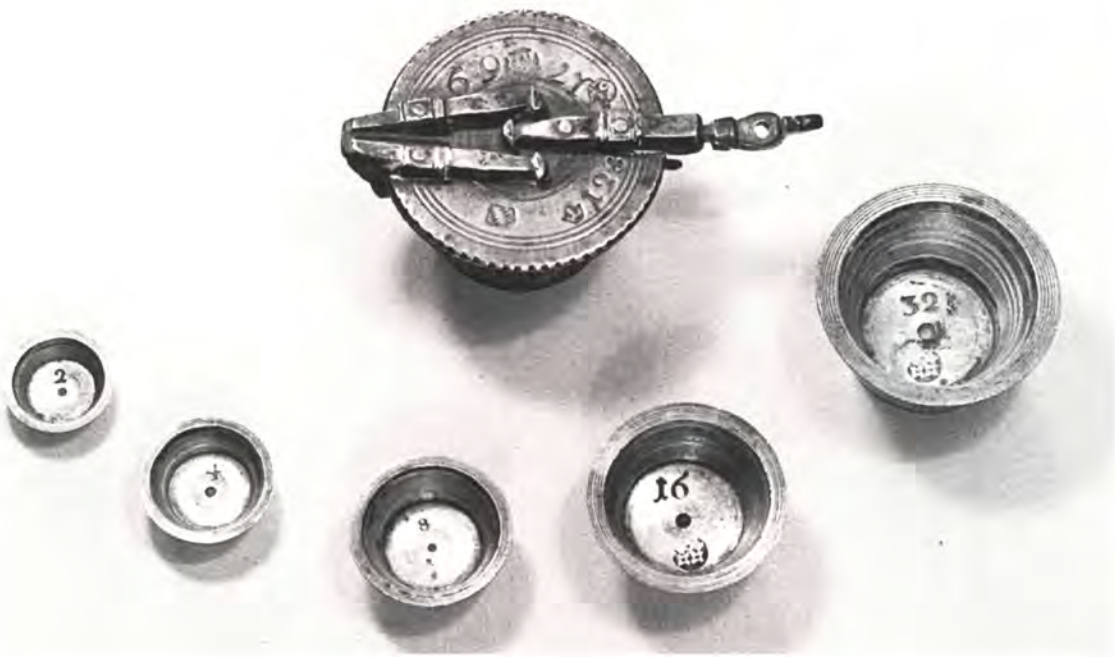
Tentoonstelling over valsemunterij en geldwegen in het Penningkabinet

Zolang er geld bestaat zijn er mensen geweest die het hebben misbruikt om er zelf beter van te worden. Dat waren niet alleen woekeraars of uitzuigers, maar ook lieden die het geld zelf als een illegale bron van inkomsten benutten. Ze vervalsten munten, maakten munten van 'laag allooi' of sneden de randen van gouden en zilveren munten af. De overheid probeerde op alle mogelijke manieren dit misbruik tegen te gaan en de burgers wapenden zich met weegapparatuur tegen het reële gevaar van oplichting.

Over geknoei met geld en de maatregelen daartegen gaat de tentoonstelling *Gewogen of bedrogen. Het wegen van geld in de Nederlanden*, die sinds 8 oktober in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden te zien is. Tegelijkertijd verscheen een boek met dezelfde titel over dit onderwerp.

Vervalsers en muntschenners

Tot na de Tweede Wereldoorlog was muntgeld letterlijk zijn gewicht in goud waard. Een gouden of zilveren munt was evenveel waard als de hoeveelheid edel metaal die erin verwerkt was. Zo'n universeel ruilmiddel was heel praktisch, maar leende zich ook voor misbruik. Alle lagen van de maatschappij konden zich daaraan schuldig maken. Vorsten en edelen lieten hun eigen munten maken met een fraai uiterlijk maar met een laag gehalte edel metaal. Muntmeesters, die verantwoordelijk waren voor de geldproduktie,

Pijl-of sluitgewicht voor 128 halve friedrich d'or van Pruisen (vervaardigd in 1769 te Neurenberg, geijkt te Regensburg)

hielden geleverd edel metaal achter. Kleine criminelen sneden stukjes goud en zilver van de munten af, smolten de afsnijdsels om en probeerden de 'gesnoeide' munt voor de volle waarde uit te geven. En de ongelukkige ontvanger van een te lichte munt zal ook wel eens geprobeerd hebben deze zo snel mogelijk weer door te geven.

Straffe tegenmaatregelen

Al deze praktijken waren nadelig voor een gezond economisch verkeer. Er stonden dan ook zware straffen op valsemunterij en 'muntschennis', zoals het levend koken van de schuldige in een grote ketel.

Mensen die geregeld met geld omgingen, zoals geldwisselaars, handelaars en belastingontvangers, bezaten fijne weegschaaltjes en bijbehorende setjes gewichten om elk goudstuk nauwkeurig te kunnen controleren. Omdat van elke muntsoort het officiële gewicht was vastgelegd in verordeningen, kon men op deze wijze gemakkelijk nagaan of een munt al of niet het 'volle pond' woog.

Rembrandt, Ontvanger Jan Uytenbogaert van de Staten van Holland, 1639, Rembrandthuis, Amsterdam

Muntgewichtdoos voor Guilliam de Neve te Amsterdam, 17e eeuw

De tentoonstelling

De aanleiding voor het organiseren van deze tentoonstelling vormde een zeer genereuze schenking aan het Penningkabinet van een grote collectie muntgewichten en muntweegapparatuur door een verzamelaar.

Op de expositie zijn voorbeelden te zien van de aanleiding tot het ontstaan van muntgewichten en weegschalen: valse munten, munten waarvan een groot gedeelte is weggesnoeid en munten die anderszins 'bewerkt' zijn. Daartegenover staan de tegenmaatregelen: weegschalen en muntgewichtjes, opgeborgen in prachtig gemaakte doosjes; de schaar waarmee de wisselaars onwaardige munten moesten doorknippen, en tenslotte de instrumenten waarmee betrapte overtreders werden gestraft: brandmerk en galg.

Het boek

Het boek *Gewogen of bedrogen* geeft een beeld van het ingewikkelde monetaire

Valse munters verdienden de doodstraf en kregen die ook vaak. De straf werd soms voltrokken door ophanging (Galgenveld Volewijck, Amsterdam boven het IJ)

systeem dat van de middeleeuwen tot in de 19de eeuw bestond, en waarin allerlei munten uit verschillende landen en streken met de meest uiteenlopende gehaltes en gewichten circuleerden. De muntgewichtdoosjes waren in zo'n bestel bittere noodzaak. Dat geknoei met munten een plaag was, wordt duidelijk uit de beschrijvingen van een aantal processen tegen fraudeurs.

In het boek wordt ook de opvallende rol belicht van de omgang met geld in de beeldende kunst. Het zijn niet zozeer de valsemunters en fraudeurs, als wel de geldwisselaars en muntwegers die vaak negatief worden afgeschilderd. In de 16de en 17de-eeuwse schilderkunst werd het omgaan met geld geassocieerd met vrekkigheid en woeker. Soms vormt de afbeelding van een geldweger een waarschuwing om eerlijk en zuiver te handelen. Of, zoals een etiket in een muntgewichtdoosje meldt: *Een valse schael is eenen grouwel by Godt, maer een oprecht gewicht is synen wil.*

De rijk geïllustreerde publicatie *Gewogen of Bedrogen* bevat twee essays: *Van wisselaars en woekeraars, tollenaars en vrekken. Het wegen van geld in de Nederlandse schilderkunst van de zestiende en zeventiende eeuw*, door Marloes Huiskamp en *Muntmeesters en muntschenners, vervalsers en wisselaars. Muntgewichten en muntweegapparatuur in de Nederlanden*, door Cor de Graaf. Het boek wordt uitgegeven door Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden en de prijs is *f* 24,50.

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

22. De Osmanen komen uit de Middeleeuwen naar voren

De staatkundige situatie in Klein-Azië omstreeks het begin van de veertiende eeuw geeft een staalkaart te zien van een groot aantal min of meer zelfstandige gebieden.

In het westen resteerde nog een deel van het eertijds zo machtige Byzantijnse Rijk. Eigenlijk had dit rijk reeds in 1204 opgehouden te bestaan toen tijdens de Vierde Kruistocht Fransen en Venetianen de hoofdstad Constantinopel op gruwelijke wijze hadden geteisterd; Boudewijn van Vlaanderen had men tot keizer van het nieuwe Latijnse Rijk verheven, maar zijn macht was beperkt omdat de Venetianen en Franse edelen zichzelf allerlei eilanden in de Egeïsche Zee en gebieden op het Griekse vasteland hadden toebedeeld en daar praktisch onafhankelijk de scepter zwaaiden.

Vele Byzantijnse aristocraten waren uitgeweken naar Aziatisch gebied, waar de in 1208 tot keizer gekroonde *Theodorus I Lascaris* de tegenkrachten bundelde in het door hem gestichte *Keizerrijk van Nicaea*. Terzelfder tijd ontstond nog een tweede staatje ver naar het oosten aan de Zwarte Zeekust rond de stad *Trebizonde* (thans Trabzon); Alexius I Comnenus stichtte daar een koninkrijk dat zich tot 1462 staande heeft weten te houden dankzij een goede verstandhouding met de Mongolen. Het zwakke Latijnse Keizerrijk heeft zijn bestaan slechts tot 1261 kunnen rekken; de keizer van Nicaea *Michaël VIII Paleologus* voegde het in dat jaar weer bij zijn eigen gebieden, waardoor het Byzantijnse Rijk nog een tweede bestaansperiode kon beleven. Zijn opvolger Andronicus II Paleologus (1282-1328) was echter door gebrek aan financiële middelen gedwongen geweest zijn leger te decimeren, hetgeen het land uiteraard zeer kwetsbaar maakte voor zijn vele vijanden, met name de alsmaar uit het oosten toestromende Turken. Van een sterk centraal gezag was bijna geen sprake meer, want de macht bleek toen al in handen van een groot aantal plaatselijke heersers te zijn gevallen.

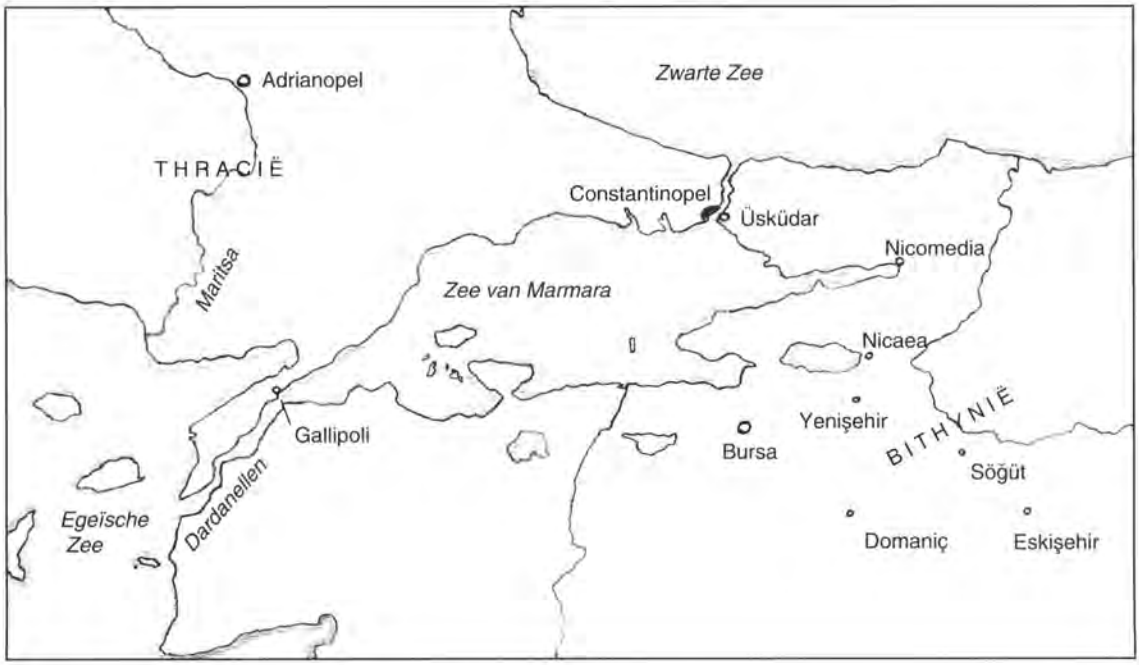
Aan de 'oostgrens' vinden we de zogenaamde Ilkhans (Mongolen van Perzië) en de Mamelukken.
In 648/1250 was het rijk der Ajjoebieden in twee delen uiteengevallen, omdat de Mamelukken in Egypte de macht hadden overgenomen. De Koerdische edelen in Damascus hadden daarop de prins van Aleppo al-Nasir Joesoef II (1250-1260) tot sultan gekozen; zijn regering zou slechts van korte duur zijn, want een tweede alles verwoestende Mongolenstorm naderde.

Na de inname van Baghdad in 1258 hadden zij Irak stevig in handen; Mayafariqin viel na een langdurig beleg, waarna de Mongolen uitzwermden over al-Jazirah en Syrië. Tegenstand bieden betekende de dood: zo onderging Aleppo in 1260 een even gruwelijk lot als Baghdad. Damascus viel daarna zonder slag of stoot. Vervolgens richtte men zich naar het zuiden en zond alvast een afgezant naar Egypte om de onderwerping te eisen. De Mamelukken waren dit geenszins van plan en vermoordden de ongelukkige boodschapper.

In die tijd overleed de Grote Khan Möngke en Hoelagoe spoedde zich met een groot deel van zijn leger oostwaarts

Schets van de ligging der Turkse vorstendommen rond het begin van de veertiende eeuw

om zijn belangen bij de opvolging veilig te stellen. Deze verzwakking van hun tegenstander was sultan Qoetoez en zijn bekwame generaal *Baybars* niet ontgaan; beseffend dat zij snel moesten handelen, vielen zij Palestina binnen en versloegen de Mongolen op 3 september 1260 bij het Galilese dorpje 'Ain Djaloet ('de fontein van Goliath'). Nog geen week later haalde de bevolking van Damascus hun bevrijders jubelend in.

Nog in hetzelfde jaar ruimde de even intelligente als gewetenloze Baybars zijn meester uit de weg; zowel hij als met name één van zijn opvolgers *Qala'oen* (1280-1290) behaalden vele militaire successen, waardoor het rijk der Mamelukken stevig werd gegrondvest. Bijna alle steden en burchten van de Kruisvaarders werden veroverd en vaak met de grond gelijk gemaakt, het Armeens-christelijke koninkrijk van Cilicië zodanig zwaar verwoest dat het zich nooit meer daarvan zou herstellen, terwijl de strijd tegen de Mongolen in Syrië nog tientallen jaren heen en weer golfde – zo werden de Mongolen in 1280 bij Homs verslagen, maar in 1300 waren zij weer meester van Damascus. In Klein-Azië zelf waren de Seldjoeken van Roem na hun nederlaag in 1243 tegen de Mongolen in feite hun vazallen geworden; hun gezag was daardoor dermate aangetast dat allerlei kleine potentaten kans zagen zich steeds onafhankelijker te gaan gedragen. Het was dit conglomeraat van Turkse volkeren waaruit op zeker moment één groep tenslotte alle andere zou weten te overvleugelen: *de Osmanen.*

Over deze bevolkingsgroep is weinig bekend uit de periode vóór 1300; evenals vele andere Turken zullen zij westwaarts trekkend uiteindelijk in Klein-Azië terechtgekomen zijn, maar achteraf gezien wel op het juiste tijdstip en op de juiste plaats. Zij komen namelijk voor het voetlicht als – zo wordt verteld – een zekere Ertoeghroel ergens vóór 1280 een gebied rond de dorpjes Söğüt en Domaniç krijgt toegewezen van de sultan der Seldjoeken; deze districten grensden aan de Byzantijnse provincie Bithynië met aantrekkelijke vruchtbare vlakten.

Eigenlijk al vóór 1071 (het jaar van de bekende Slag bij Manzikert) was een strijd gaande die de Christenen steeds verder naar het westen terugdrong. Zij die het zwaard tegen de in hun ogen ongelovigen ter hand namen – de zgn. *ghazi's* – gingen daarbij voorop. De Osmanen, die overigens hun naam ontlenen aan Ertoeghroels zoon *Osman* (ca.1280-ca.1324), hadden er in hun woongebied alle gelegenheid voor. Dit moet hen het gevoel hebben gegeven voorvechters van de Islam te zijn, wat de kern was van hun militante gedrag ten opzichte van hun Christelijke buren; daar zij meer dan de andere Kleinaziatische emiraten rechtstreeks te maken hadden met de Byzantijnen, was aan gegadigden omwille van het geloof en/of eigenbelang geen gebrek. Alvorens de lotgevallen van de Osmanen (of Ottomanen zoals zij worden genoemd in Engelse, Franse en Duitse literatuur) verder te volgen, eerst aandacht voor de andere emiraten die naderhand alle zijn opgegaan in het Osmaanse Rijk.

Uiteraard voorzover deze vorstendommen ook numismatisch interessant zijn, zullen we hun bestaan enige aandacht geven. Vele van de door hen geslagen munten zijn heden ten dage moeilijk te verkrijgen: een aantal van elk emiraat is te vinden in het bekende werk van Mitchiner. Een paar voorbeelden van deze stukken laten een vrij grote verscheidenheid qua typen zien en dit alles zal hebben gecirculeerd tegelijk met de dirhems van Seldjoeken en Ilkhans.

Het oudste emiraat was dat van *Karaman;* ontstaan rond 1256 werden zij de machtigste staat in Centraal-Anatolië. Hun vorsten, uiteindelijk residerend in Konya, voelden zich de opvolgers van de Seldjoekensultans; zij waren het ook die zich het langst hebben verzet tegen een Osmaanse hegemonie (tot 1483).

Sedert 1290 vinden we in het noorden rond o.a. Kastamonu en Sinope de *Isfendiyarieden*, ook wel de dynastie der Candaroğlu genoemd. Zij hebben eveneens lang hun zelfstandigheid kunnen bewaren, want pas in 1461 moesten zij het hoofd buigen voor Mehmed II. Zij hebben vrij veel gemunt, met name onder het bewind van Jalal-ed-din Bayezit Kötürüm (ca.1371-1385).

Rond 1300 was langs de kusten van de Zee van Marmara en de Egeïsche Zee een reeks staatjes ontstaan, respectievelijk Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe en Teke; meer in het binnenland tenslotte Germiyan en Hamid.

Deze vorstendommen (*beyliks* in het Turks) lagen in een gebied dat voor de Ilkhans een weinig interessante uithoek van hun rijk was; de Byzantijnen behoefde men steeds minder te vrezen, terwijl Saruhan en Aydın de strijd op zee voortzetten door met hun vloten Thracië en de eilanden in de Egeïsche Zee te bedreigen.

Alle genoemde beyliks werden nog vóór het einde van de veertiende eeuw door de Osmanen geannexeerd. Gedurende een korte periode herkregen zij hun 'vrijheid' door het optreden van Timoer Lenk in 1402, waarover in een volgende aflevering

Menteşe: zilveren akche op naam van Ahmed Ghazi 1375-1391, zonder jaartal of muntplaats

Germiyan: zilveren akche geslagen te Simav, laat veertiende eeuw, anoniem

Karaman: zilveren dirhem geslagen in Konya in AH 811 tijdens de regering van Mohammed II (eerste periode 1403-1419)

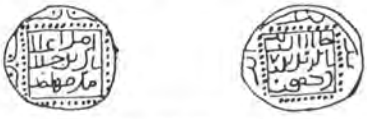
Saruhan: zilveren dirhem op naam van Ishaq 1362-1388, zonder jaartal of muntplaats

Karaman: zilveren akche geslagen in Konya in AH 870 onder het bewind van Pir Ahmed 1464-1469

Aydın: zilveren akche op naam van 'Isa ca. 1348-1378, zonder jaartal of muntplaats

Isfendiyarieden: een tweetal typen van een zilveren akche geslagen te Kastamonu. Het exemplaar links heeft als tekst: Emir de meest rechtvaardige Bayezit / moge zijn heerschappij eeuwig duren / Kastamonu. Het rechter exemplaar geeft geen titel: Jalal ed-din Bayezit / moge het eeuwig (duren) / Kastamonu

Enkele voorbeelden van munten uit de beschreven periode

meer. De Osmanen hebben echter vrij spoedig daarna deze landen opnieuw onder hun gezag gebracht. In het algemeen leveren de Turkse vorstendommen nogal wat numismatische problemen op. Volgens Marsden zal men zijn begonnen met het imiteren van de munten der Ilkhans, zowel in koper als in zilver van lager gehalte; vele daarvan zijn namelijk teruggevonden in westelijk Anatolië. Helaas zijn deze dan niet toe te schrijven omdat het schrift vervormd is en daardoor onleesbaar.

De eerste Osmaanse munten zijn geslagen tijdens de regeringsperiode van Osmans oudste zoon *Orhan* (ca.1324-1360). Toen de laatste aan het bewind kwam, was reeds de kiem gelegd voor een grote toekomst van dit tegen de christenheid gerichte ghazistaatje. Omstreeks 1300 waren zij de vlakten van Bithynië binnengevallen, waarna zij zich een weg hadden gebaand naar de Zwarte Zee en de Zee van Marmara. Yenişehir werd de eerste hoofdstad en nu reeds werd een aanvang gemaakt met de overgang van een nomadenbestaan naar een meer gevestigde orde. Een groot succes was de inname van Bursa in 1326, vijf jaar later gevolgd door het aan zijn lot overgelaten Nicaea (Iznik). Een expeditie onder aanvoering van keizer Andronicus III was namelijk in 1328 verslagen, waarna de Byzantijnen geen hulp meer boden aan hun geloofsgenoten; na een beleg van zes jaar viel uiteindelijk het handelscentrum Nicomedia (Izmit) en in 1338 zagen de Osmanen in Üsküdar aan de overkant van de Bosporus Constantinopel liggen. Zij kregen ruimschoots de gelegenheid om de zwakheden bij hun tegenstanders te onderkennen omdat vaak Turkse huursoldaten werden gevraagd voor Thracië en Constantinopel. Het Byzantijnse Rijk verschrompelde verder tijdens de burgeroorlog van 1341 tot 1347, waarna tot overmaat van ramp de Zwarte Dood de bevolking decimeerde.

Door rivaliserende partijen tegen elkaar uit te spelen, was Orhan in 1345 in het bezit gekomen van het emiraat Karesi; slechts de lange zeeëngte van de Dardanellen scheidde de Osmanen daar toen nog van het Europese vasteland. Aan de overzijde was een burgeroorlog aan de gang; troonpretendent *Johannes Cantacuzenus* riep de hulp in van de sultan in zijn strijd tegen de regenten van de minderjarige keizer Johannes V, die overigens ook Turkse huursoldaten in dienst hadden genomen. Dit bood aantrekkelijke mogelijkheden en Orhan stuurde bijna 6000 man Thracië binnen. De hele onderneming werd een succes, want in 1347 werd Johannes VI tot medekeizer gekroond, terwijl de huursoldaten ruimschoots aan hun trekken konden komen door het land te plunderen. Ook bij latere gelegenheden, zoals toen de Serviërs onder *Stefan Dušan* in 1349 Thessaloniki op de Byzantijnen hadden veroverd, werd niet tevergeefs een beroep op hem gedaan. Waarom dus niet zelf het heft in handen genomen? De tijd van het tegen betaling meevechten ten behoeve van anderen was voorbij en in 1356 begon de Osmaanse invasie bij Gallipoli. Men wist de weg en in hoog tempo werd West-Thracië bezet; grote groepen Turken werden vanuit Klein-Azië naar de veroverde gebieden overgebracht, waardoor deze streken spoedig 'turkificeerden' en aldus een buffer konden vormen.

Orhan werd in 1360 opgevolgd door Moerad I die de strijd onverminderd voortzette; de situatie was gunstig voor de Osmanen want het ver naar het zuiden opgedrongen Servië was na de dood van Stefan Dušan ernstig verzwakt en hetzelfde gold voor de Bulgaren. Het dal van de rivier de Maritsa volgend werden het belangrijke Adrianopel (1361) en daarna Philippopel veroverd. Dit verlies kwam

in Constantinopel hard aan, want dit gebied leverde behalve veel graan en rijst ook een hoge belastingopbrengst. Keizer Johannes V kon moeilijk anders dan bij verdrag Moerad erkennen als heer over de door hem veroverde gebieden; de sultan beloofde Constantinopel niet aan te vallen en de stad van voedsel te voorzien. De ernst van de situatie begon nu goed tot Europa door te dringen, wat Servië, Bosnië en Hongarije er toe bracht de sultan met een leger tegemoet te komen in de hoop de Osmanen alsnog uit Europa te verdrijven. Wat daarna gebeurde aan de oevers van de Maritsa staat in Turkse geschiedenisboeken beschreven als de Sırp Sındığı of wel 'het in wanorde terugslaan van de Serviërs'. Bulgarije en Macedonië kwamen open te liggen: op de Balkan groeide de vrees met de dag...

Uit de beginperiode van het Osmaanse Rijk valt bijzonder weinig te vermelden op numismatisch gebied. Ten dele begrijpelijk omdat – zoals reeds eerder opgemerkt – de vaak nog nomadiserende bevolking eerst een min of meer vaste woonplaats moest vinden.

De inneming van Bursa in 1326 was daarom zo belangrijk, omdat toen het ghazi-staatje kon uitgroeien tot een vorstendom met een hoofdstad en een daarbij behorend regeringsapparaat.

In het boek *Coins of the Ottoman Empire and Turkish Republic* door Jem Sultan (pseudoniem) worden uit de periode tot en met Moerad I slechts 22 munten genoemd en daarvan staan er nog drie ter discussie voor wat betreft een preciese toeschrijving.

Van Osman zijn geen munten bekend en zelfs uit de toch lange regeeerperiode van Orhan vermeldt de schrijver slechts een tweetal akches met zekerheid: kleine zilveren muntjes van 16 en 17 mm en een gewicht van 0.87 en 1,18 gram. De benaming akche is afgeleid van het Turkse aqce, waarin het woordje aq staat voor wit, dus zilver.

Uit de tijd van Moerad I, die zijn gezag uitbreidde over de Balkan en een groot deel van Klein-Azië, is meer overgebleven. Hoewel ook zijn munten bijzonder schaars zijn en dan ook nog vaak in een mindere kwaliteit werden aangetroffen, kennen we met zekerheid behalve een aantal akches tevens een zestal koperen zogenaamde manghirs van uiteenlopend gewicht. De akches variëren van 12 tot 18 mm, waardoor een tweetal typen worden onderscheiden: op de wat grotere munten is meer ruimte voor een tekst 'Moerad, zoon van Orhan' en 'God bestendige zijn koninkrijk' op de voorzijde en de Kalima op de keerzijde. Op de kleinere vervalt de Kalima en verhuist de tekst (God) 'bestendige zijn koninkrijk' naar de keerzijde. De manghirs hebben bijna dezelfde teksten.

Muntplaatsen worden in het geheel niet genoemd en slechts op één manghir lezen we 'Ramazan 790' of wel 'de negende maand (van het jaar AH) 790', dus in onze jaartelling 1388.

Wie deze munten ooit aantreft mag zich dus gelukkig prijzen.

(wordt vervolgd)

Schetsen van enkele akches van Moerad I

The Sea-otter
Een penning door Carla Klein

ARNOLD NIEUWENDAM

Tijdens het bekijken van een dia-serie, die vrienden hadden gemaakt bij de kust van Californië, zag de Amsterdamse beeldhouwster Carla Klein voor het eerst van haar leven een zeeotter. 'Daar maak ik een penning van', riep zij spontaan.

Na die eerste impuls volgen de notities, het idee wordt op schetsblaadjes verder uitgewerkt en langzaam begint op papier de penning vorm te krijgen. Dan komen de vragen: Wie heeft er documentatie over de zeeotter? Waar kun je boeken over deze dieren lenen? Wie weet er iets over te vertellen? Als alle gegevens zijn verwerkt op papier, zet Carla haar ideëen over op twee plankjes hardboard met daarop bijenwas. Zodra de twee positieve wasmodellen klaar zijn, worden over het was twee negatieve gipskappen gegoten. Na het drogen van de gipskappen drukt Klein hier een afgeplat bolletje klei tussen. In het nog natte positieve kleimodel worden onduidelijke plekjes bijgewerkt. Na het uitdrogen van de kleipenning wordt deze bijgeschuurd met fijn waterproof-schuurpapier. Het bewerkte kleimodel is dan klaar om gebakken te worden in de keramiekoven. Dit is altijd spannend, omdat tijdens het bakken zo'n kleimodel wel eens kan stukspringen. De gebakken kleipenning

De zeeotter in karakteristieke pose: op de rug drijvend, gerold in zeewier (voorzijde)

De keerzijde verbeeldt de rug van de zeeotter van onderaf gezien.

– het moedermodel – gaat vervolgens naar de bronsgieter, die dit model omzet in een bronzen gietpenning.

De zeeotter

Zeeotters leven langs de noordelijke kusten van de Grote Oceaan, onder andere bij de kust van Californië. Hun territorium loopt tot anderhalve mijl uit de kust, waar het zeewier groeit waarin ze leven. Om te slapen en te rusten wikkelen de zeeotters zich in de waterplanten, zodat ze in een bed van zeewier op hun rug drijvend siësta houden. Hun kop en pootjes houden ze droog door deze boven het lichaam te houden. Het wier houdt tevens de lichaamstemperatuur op 38 graden Celsius. Ze lijken op een in het water gevallen teddybeertje. Levend in groepsverband, soms wel honderd stuks, brengen ze hun vijftien- tot twintigjarig leven door in de golven, die in noordelijke streken zeer koud kunnen zijn. Hun dichte vacht biedt dan afdoende bescherming.

Indianen en Eskimo's hebben van oudsher op zeeotters gejaagd voor voedsel en huiden; het ging hierbij om kleinschalige aanpak. In de achttiende eeuw echter wisten commerciële jagers zo'n half miljoen diertjes te doden, zodat de soort al spoedig met uitsterven werd bedreigd.

Toen er in 1930 in Californië bij Port Sur nog maar zo'n vijftigtal over was, verzweeg de bevolking aldaar hun bestaan, om ze te beschermen. Momenteel neemt het aantal zeeotters toe, zodat er nu weer zo'n tweehonderdduizend de kusten bevolken; daarbij is in enkele gebieden de jacht verboden. Het grappige beestje weegt ruim 45 kilogram. De vrouwtjes zijn dertig procent lichter. Ze eten per dag gemiddeld één derde van hun eigen lichaamsgewicht. Op het menu staan inktvisjes, zeesterren, zeeëgels, visjes en bijna alle schelpdieren. Duikend naar voedsel nemen deze slimme vissers het juiste materiaal mee om de schelpdieren uit hun omhulsel te krijgen: drijvend op de rug met een brok rots op de maag, slaan ze dan de schalen of schelpen stuk. Naast de mens, sommige vogels, en chimpansees behoren zij tot de weinige diersoorten die gereedschap gebruiken tijdens het eten. Het sterke gebit doet de rest.

Dit warmbloedige zoogdier leeft weliswaar in het water, maar vertoont zich ook regelmatig op het land, vooral in Canada. De moeder baart de puppy's zowel in het water als op de kust. Zij alleen zorgt voor het jong. Een vrouwtje kan gemiddeld twaalf jongen groot brengen. Ondanks alle zorgen wordt vijftien procent van alle zeeotters gedood, door onder andere haaien, bruine beren en coyotes. De pups beschikken over een aangeboren drijfvermogen, al kunnen ze niet meteen zwemmen. In Californië, waar de zeeotters (latijnse naam *Enhydra lutris nereis)* hun woonplaats hebben, worden zij deels beschermd. Achtergelaten wezen worden opgevangen in het Monterey Bay Aquarium en daar grootgebracht. Honderden zeeotters zijn ook gemerkt, waarbij enkele een zendertje meekregen, zodat hun actieradius bepaald kan worden. Een nieuwe

Van opzij gezien vormt de rand van de penning de waterspiegel.

bedreiging vormen commerciële ondernemingen die van zeewier meer dan vijfhonderd produkten maken, zoals bier, yoghurt, scheerzeep, consumptie-ijs en tandpasta.

De penning

Op de voorzijde van de penning zien we de zeeotter in karakteristieke pose afgebeeld: op de rug drijvend, gerold in zeewier. De keerzijde verbeeldt de rug van de zeeotter van onderaf gezien. Op deze zijde is de penning gesigneerd en is de tekst (titel) aangebracht tussen waterplanten. De onwerpster koos voor de Amerikaanse titel in verband met de herkomst van de zeeotter. Bekijkt men de penning van opzij, dan vormt de rand de waterspiegel. De bronzen penning heeft een doorsnede van 78 mm. Deze creatie behoort tot die specifieke penningen waarbij de voorzijde doorloopt naar de keerzijde, waardoor één geheel ontstaat.
De penning kan rechtop neergezet worden, maar ook neergelegd op een bijbehorend blokje plexiglas, zodat het lijkt het alsof de zeeotter in het wier drijft.

Carla Klein heeft een grote liefde voor dieren, wat op deze penning en in haar andere werk duidelijk tot uiting komt.*

Bronnen:
VICKI LEON *A raft of sea otters* Blake Publishing, U.S.A. 1987
MARIANNE RIEDMAN *Sea otter* Monterey Bay Aquarium, U.S.A. 1990

* A.J. DE KONING Willy, the naughty cat en andere penningen van Carla Klein *De Beeldenaar* 9 (1985) 119; ARNOLD NIEUWENDAM *Carla Klein, Beeldhouwster-Médailleur* Atelier Niklé (Amsterdam 1993)

EINDELIJK LEVERBAAR

THE ROMAN IMPERIAL COINAGE (R.I.C.), vol. X

The Divided Empire and the Fall of the Western Parts 395-491
van
J.P.C. Kent

clxxxii + 470 pp., Indexes (38), ca. 72 platen.
Gebonden.

NLG 305
(inclusief verzendkosten)

Te bestellen door f 305 over te maken op Postbankrekening 15.38.597 t.n.v.

A.G van der Dussen b.v.
Hondstraat 5
NL-6211 HW Maastricht

Tel. (0) 43 215 119

Boekbespreking

KAREL SOUDIJN

KARL GEORG KASTER en GERD STEINWASCHER (Hrsg.) *450 Jahre Reformation in Osnabrück* (Bramsche, 1993) Rasch Verlag, ISBN 3-922469-78-7, 656 blz., DM 50

Lichtmis 1543 hield Hermann Bonnus de eerste evangelische preek in de Maria-kerk te Osnabrück. In 1993 werd in die kerk een grote tentoonstelling gehouden over de Reformatie in deze Duitse stad. De catalogus is een rijk geïllustreerd geschiedenisboek, 656 bladzijden dik, uitgegeven door het Kulturgeschichtliches Museum Osnabrück en door de plaatselijke museum- en kunstvereniging.

Wie wat verder uit de buurt van Osnabrück woont, zal waarschijnlijk niet onmiddellijk gegrepen worden door de naam van Hermann Bonnus. In dit boek komt hij naar voren als een reformator van de tweede generatie, één van de predikanten die het werk van Luther en Melanchton uitbouwde: een plaatselijke organisator.

De preek van Bonnus was aanleiding voor de genoemde tentoonstelling, maar in de catalogus wordt pas vanaf pagina 241 een hoofdstuk aan zijn persoon gewijd. Dit boek bestrijkt een lange tijdsperiode: van de vijftiende eeuw tot aan de Vrede van Westfalen in 1648. De predikant uit 1543 is slechts één van de talrijke spelers op het toneel van de lokale geschiedenis. In drie dozijn hoofdstukken beschrijft een keur van specialisten niet alleen de verwikkelingen op kerkpolitiek gebied in Osnabrück, maar ook hoe de veranderingen doorwerkten in het leven van de gelovigen.

Verspreid door de catalogus is een twintigtal penningen afgebeeld die enkele fragmenten van de geschiedenis illustreren: spotpenningen op de paus,

Martinus Holtzhey, Menno Simons, 1736 zilver, geslagen, 55 mm

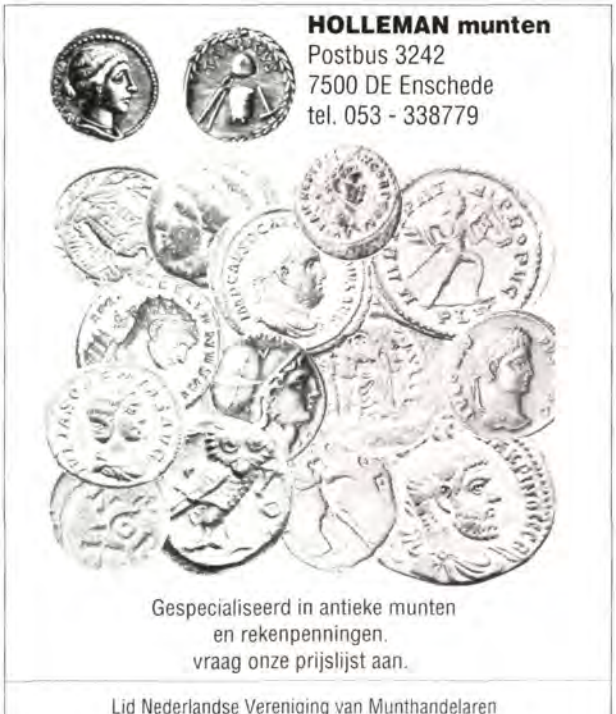
penningen op wereldlijke leiders, allegorische voorstellingen, vredespenningen, etcetera.

Het aantal penningen valt bijna in het niet bij de grote hoeveelheid prenten, schilderijen en voorwerpen die in deze catalogus staan afgebeeld. Toch is het boek in penningkundig opzicht interessant, want bij elk exemplaar staat een vrij uitvoerige toelichting.

In de jaren 1534 en 1535 kent het noordwesten van Duitsland veel beroering door de Wederdopers die de macht hebben gegrepen in Münster. Aan die anabaptisten wordt in dit boek een speciaal hoofdstuk gewijd, want vanuit Münster zijn indertijd ook doperse zendelingen naar Osnabrück getrokken. Aan het slot van de eigenlijke tekst van dat hoofdstuk wordt even verwezen naar de vreedzame Doopsgezinde Broederschap waar Menno Simons deel van uit maakte. Een penning met het vermeende portret van Menno Simons staat afgebeeld bij de illustraties aan het slot van dit hoofdstuk. 'Onze' Gay van der Meer leverde hierbij de toelichtende tekst.

Het betreft hier de penning die Martinus Holtzhey in 1736 uitbracht bij het tweede eeuwfeest van de toetreding van Menno Simons tot de Doopsgezinde Broederschap. Gay van der Meer geeft eerst een korte karakteristiek van de medailleur. Daarna beschrijft ze de economische kant van deze penning die in zilver te verkrijgen was voor tien gulden, en in goud voor 150 gulden (gouden exemplaren zijn echter niet bekend). Vervolgens maakt ze de oorsprong van het op fantasie berustende portret van Menno Simons duidelijk. Tenslotte wijst Van der Meer op een inconsistentie met betrekking tot de vermelding van het sterfjaar van Menno Simons op deze penning.

De beknopte toelichting bij één penning vat ik hier zo uitvoerig samen, omdat het hele boek hier ook mee kan worden gekarakteriseerd: *450 Jahre Reformation in Osnabrück* is een mooi encyclopedisch werk dat de lokale geschiedenis vaak ruim overschrijdt.

Louis Royer
een Vlaamse beeldhouwer in Amsterdam

HANS DE KONING

Tot eind november 1994 was in Museum Amstelkring, Ons' Lieve Heer op Solder, de overzichtstentoonstelling *Louis Royer – 1793 - 1868 – een Vlaamse beeldhouwer in Amsterdam* te zien. De tentoonstelling gaf een overzicht van Royer's werk, zijn artistieke ontwikkeling en het milieu waarin hij verkeerde. In een aparte ruimte waren naast tekeningen en prenten, ontwerpen van Louis Royer voor munten en penningen te zien. Daarnaast werden penningen getoond, geslagen ter gelegenheid van de onthulling van een groot aantal standbeelden die Royer ontwierp.

Bij de tentoonstelling verscheen onder redactie van Guus van den Hout en Eugène Langendijk een catalogus met de gelijknamige titel.* In dit fraai uitgevoerde en rijk geïllustreerde boek belichten zowel Nederlandse als Vlaamse auteurs het werk van Royer en zijn plaats binnen de beeldhouwkunst in Nederland en België. De conservator van Het Nederlands Muntmuseum, Albert A.J. Scheffers, schreef voor de catalogus het hoofdstuk *Numismatische ontwerpen van Louis Royer.*

Louis Royer studeerde in Mechelen (zijn geboortestad), Parijs en Amsterdam. Na het winnen van de Prix de Rome (1823) vertrok hij naar Rome. Daar werd hij sterk beïnvloed door de neoclassicistische beeldhouwwerken van Canova en Thorwaldsen. In 1837 keerde hij definitief in Amsterdam terug. Royer heeft een belangrijk aandeel gehad in de officiële beeldhouwkunst en het onderwijs van de eerste helft van de negentiende eeuw. In 1836 werd hij directeur van de Koninklijke Academie te Amsterdam en een jaar eerder had *Zijne majesteit* (Koning Willem II) *hem benoemd tot hoogst deszelfs beeldhouwer.* Royers naam

David van der Kellen, Hieronymus de Vries
Ontwerp L. Royer, 1844, zilver of brons, 44,8 mm
Dirks (626) geeft de volgende beschrijving:
Voorzijde: Links gewend borstbeeld, versierd met het lintje der orde van den Ned. Leeuw. Daaronder:
V D K(ellen).
Omschrift: HIERONYMUS DE VRIES PER L..ANN(OS)*–MAGISTR.*(ATUS) *AMSTEL.*(ODAMIAE)
A. TAB.(ULIS) *ET SECR.*(ETARIUS).
Jeronimo de Vries, gedurende 50 jaren, griffier en secretaris der regeering van Amsterdam.
Keerzijde: In een parelkring tusschen twee roosjes: CARISSIMO. PATRI. OBTULERVNT. GRATI. DEO. LIBBERI. DIE. III.APR.(ILIS) *MDCCCXLIV.*
Aan den hoogstgeliefden vader hebben de jegens God dankbare kinderen dit (dezen penning) geschonken (opgedragen of gewijd) den 3 april 1844.
Foto: Museum Amstelkring /G.J. van Rooij

* GUUS VAN DEN HOUT en EUGÈNE LANGENDIJK (Red.) *Louis Royer – 1793 - 1868 – een Vlaamse beeldhouwer in Amsterdam*
(Van Soeren & Co / Stichting Museum Amstelkring, Amsterdam, 1994)
ISBN 90 6881 038 3 (paperback) *f* 49,90;
ISBN 90 6881 039 1 (gebonden),
144 pagina's,
A-4 formaat, 145 ill.

raakte in de vergetelheid, maar zijn belangrijkste monumentale werken – die na 1837 ontstonden – zijn, hoewel niet allen algemeen gewaardeerd en soms weinig geslaagd te noemen, wel algemeen bekend: *Michiel de Ruyter* (1841, Vlissingen, Boulevard), *Wilem de Zwijger* (1848, Den Haag, Plein), *Rembrandt* (1852, Amsterdam, Rembrandtsplein), *Laurens Jansz. Coster* (1856, Haarlem, Grote Markt), het *Vondelparkmonument* (1867, Amsterdam) en het bekronende beeld van *de Eendracht* – het monument *voor den Volksgeest van 1830 en 1831* – 1856 Amsterdam). Dit gedenkteken werd in 1914 gesloopt, maar de bijnaam ervan *Naatje op de Dam* is nog steeds bij velen bekend. Royer ontwierp zijn beelden in gips of terracotta; handwerkslieden voerden het ontwerp op ware grootte uit.

Weinig bekend is dat Louis Royer ontwerpen heeft geleverd voor tenminste een zevental penningen en een tweetal muntportretten. Zijn vroegste exemplaar dateert van 1823, de laatste, een penning geslagen ter gelegenheid van het *herstel van de bisschoppelijke hiërarchie*, is uit 1854. Royer's muntontwerpen tonen de beeltenissen en profil van de koningen Willem I en Willem II.

In zijn bijdrage aan het boek geeft Albert Scheffers een uitgebreide toelichting (zestien pagina's) op het 'medailleurs'oeuvre van de beeldhouwer. Royer werd tot nu toe niet of nauwelijks vermeld in numismatische literatuur of catalogi; de penningen werden aan de uitvoerders of stempelsnijders toegeschreven. Niet onbegrijpelijk omdat hun naam op de penning is vermeld. Het betreft hier onder andere de stempelsnijders J.P. Schouburg, D. van der Kellen en L. Wiener. De vermelding (bij de illustratie in de catalogus) van J. de Vries als uitvoerder van de penning met het portret van dr Jeronimo de Vries moet op een misverstand berusten: onder het portret staat de signatuur VDK van stempelsnijder David van der Kellen jr.

Uit artistiek oogpunt gezien zijn de stukken mijns inziens als weinig geslaagd te kwalificeren, maar dat geldt voor veel penningen uit die periode. Interessant is dat Scheffers nu (in de catalogus) heeft vastgelegd welke penningen ontworpen zijn door Royer. Scheffers doet de toeschrijving op basis van een viertal argumenten: op vermelding van de naam, via schetsen en modellen, en uit de beschrijving van de nalatenschap van de beeldhouwer.

In de catalogus van het tentoongestelde werk (achterin het boek) is bij de opgave van de munten en penningen de afmeting vermeld, die vermelding ontbreekt helaas in de bijschriften bij de illustraties. Penningen (door anderen) gemaakt naar aanleiding van de onthulling van werken van Royer zijn in het catalogusdeel van het boek met een korte omschrijving opgenomen

Degenen die de expositie niet bezochten kunnen dit gemis 'blijvend' goedmaken door de aanschaf van de catalogus. Het boek geeft geïnteresseerden in de numismatiek (en uiteraard anderen) ruime 'achtergrond'informatie over de beeldhouwer Royer als 'medailleur'.

De dikte van Searle's fidempenning

Nogmaals een reactie

HANS DE KONING

De beschouwing van Geer Steyn over onder meer *de dikte van een penning* in het derde nummer van de lopende jaargang van ons blad, leverde een reactie op van onze mede-redacteur Karel Soudijn. Naar aanleiding van de aankondiging daarvan ontving de redactie de volgende reactie van Lucie Nijland, beeldhouwster en medailleur.*

In De Beeldenaar (1994/3) schrijft Geer Steyn een artikel over onder meer de dikte van een penning: een betekenisloze dikte met als voorbeeld de Pisanello-penning van Ronald Searle en de toegepaste dikte in de penningen van Lina Hodoroaba (goed zichtbaar op de foto op de omslag van dat nummer).

Karel Soudijn laat weten (in De Beeldenaar 1994/4) op Geer Steyn's artikel te reageren 'ter verdediging van Ronald Searle'.

Een soort negatieve fantasie benauwde me toen ik dit laatste las. Wat moet er hier verdedigd worden? De dikte van Ronald Searle's penning is: ten eerste erbarmelijk vorm gegeven; ten tweede plastisch betekenisloos, tenzij de dikte/zwaarte van de penning moet dienen om het al te licht opgevatte vormgeven van de penning tot iets van gewicht te maken.

Searle heeft mijns inziens niets begrepen van de humor, de subtiliteit, de plasticiteit en pracht van Pisanello's werk. Hij heeft dit in ieder geval geenszins tot uitdrukking gebracht. De penning is saai en fantasieloos gevormd. De ruwe deining op de ondergrond is plastisch oninteressant; de letters en de randversiering hebben een voorspelbare compositie en uitvoering: met andere woorden: er is niet veel aan. Van mij mag deze Fidem- (nota bene!) penning terug naar de smeltkroes.

De bedoelde reactie van Karel Soudijn is inmiddels in het vorige nummer van *De Beeldenaar* verschenen; kort daarvoor werd bovenstaande reactie ontvangen. Wellicht zijn deze reacties ook voor anderen aanleiding om hun mening kenbaar te maken. In een afsluitend artikel kan dit onderwerp dan (ten slotte) nogmaals aan de orde komen.

* A.J. (HANS) DE KONING Penningen van Lucie Nijland *De Beeldenaar* 14 (1990) 194

W.F.K. ZWIERZINA
Beschrijving der Nederlandsche, of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen van 1864 tot 31 augustus 1898

Herdruk 1994, luxe papier, gebonden, genaaid, stoffen omslag, goudopdruk, driedelig, 1116 bladzijden, 32 platen met illustraties. In de kantlijn wordt – indien nodig – naar het supplement verwezen. Beperkte oplage Hfl. 395.– inclusief BTW.

Mevius Numisbooks International BV, Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen. Telefoon 0546 – 561322 Fax 0546 – 561352

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs.
Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hier besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

THEO van de VATHORST
Herdenkingspenning 150-jarig bestaan van het Diakonessenhuis Utrecht
Gegoten brons (60 x 70 mm)
Eén kant van de penning is een plastische verbeelding van het in het ziekenhuis noodzakelijke bed. Het 'manusje van alles' aan de andere kant is voorzien van drie attributen, symbolen van de drie belangrijkste elementen van het huidige Diakionessenhuis als modern bedrijf. De behandeling van patiënten wordt gesymboliseerd door de stethoscoop, de beddepan staat voor verzorging, en met zijn pen voert dit wonderwezentje verder ook nog het beheer. In de rand is het vignet van de maker – TvdV – te zien, en achter het hoofd een monogram samengesteld uit de letters DHU.

FRANK LETTERIE
Erepenning gemeente Vorden
Gegoten brons (90mm)
Vz.: Een ruiter in een 'voorde'. Dit woord betekent 'doorwaadbare plaats in de beek' en is de oorsprong voor de naam van de plaats Vorden.

Aan de oever van de beek is wat riet en een boom te zien. Op de achtergrond tekent zich het silhouet van kasteel 'Vorden' af, nu in gebruik als gemeentehuis.
Kz.: Impressie van het Achterhoeks landschap (natuur en landbouw) met boerderij, lover, hooiberg en schaap.

FRANK LETTERIE
Erepenning Rijksuniversiteit Leiden
Gegoten brons (90 mm)
Vz.: Portret van Willem van Oranje, stichter van de Leidse universiteit.
Kz.: de godin Minerva, zoals die afgebeeld staat op het zegel van de universiteit met daarachter het akademiegebouw aan het Rapenburg in Leiden. Het stichtingsjaar van de universiteit is 1575. Het omschrift is ontleend aan het bovengenoemd zegel.

FRANK LETTERIE
François Pompon
Gegoten brons (70 mm)
Vz.: Portret en profil van de 'dierenbeeldhouwer' François Pompon (1855-1933).
Kz.: twee handen met duif. Als uitgangspunt hiervoor is een foto van Pompon met zijn duif 'Nicolas' genomen en verwijst daarmee naar de 'liefde voor het dier'.

FRANK LETTERIE
Herinneringsmedaille van de Internationale postzegeltentoonsteling Fepa Post '94
Slagpenning in brons (50 mm), zilver (30 mm) of goud (20 mm)
Vz.: Een postillon
Kz.: Vliegende Haagse ooievaar. Het verhoogde vlak is bestemd voor inscripties.

CHRISTIEN NIJLAND
Portret penning hr. en mw. Van der Lugt
Gegoten brons (82 mm)
Vz.: Naar rechts gewend profielportret van mevrouw Antonia A.E.M. van der Lugt-Rosenmöller, ter ere van haar tachtigste verjaardag.
Kz.: Naar links gewend profielportret van W.M.A.M. van der Lugt (met tekst).

Nieuw bezoekerspenninkje
van Het Nederlands Muntmuseum

Bezoekers van het Museum van 's Rijksmunt te Utrecht krijgen sinds mensenheugenis ter herinnering aan een plezierige of interessante middag een penninkje. Sedert de inrichting van een permanente tentoonstelling over de produktie, eind 1985, kunnen bezoekers zelf op een authentieke muntpers een penning slaan. Deze *bezoekerspenning* heeft eerst een algemeen karakter gekend en werd het hele jaar door gebruikt. Vanaf 1990 zijn er bij grotere thematentoonstellingen speciale penningen ontworpen, die slechts gedurende een beperkte periode werden geslagen.

Bij de verzelfstandiging van 's Rijks Munt in De Nederlandse Munt N.V. per 1 juli 1994 is ook Het Nederlands Muntmuseum opgericht. Deze nieuwe fase voor het muntmuseum – volgend jaar beleeft het museum haar 150-jarig bestaan – is aanleiding geweest tot onder andere aanpassing van het bezoekerspenninkje. Als voorbereiding op een totaal nieuw penninkje is in de zomermaanden juli en augustus op de voorzijde naast het jaartal ook de maand weergegeven. Op de keerzijde is het logo van 's Rijks Munt vervangen door het nieuwe logo van Het Nederlands Muntmuseum. Dit logo bestaat uit een schaduw van het muntplaatje waarop de mercuriusstaf met de slangen en de volledige naam HET NEDERLANDS MUNTMUSEUM staan weergegeven.

Per 1 september 1994 is een nieuwe algemene voorzijde ingevoerd. In plaats van de hoofdingang van het pand aan de Leidseweg is nu gekozen voor het torentje met de windwijzer en het eerste deel van de spreuk boven de hoofdingang *Het geld hier uit metaal verkregen...*, het jaartal en het munt- en muntmeestersteken. De keerzijde toont het nieuwe logo van Het Nederlands Muntmuseum.

Verzamelaars van de bezoekerspenningen van het Muntmuseum dienen er rekening mee te houden dat jaarlijks niet alleen het jaartal zal wijzigen, maar dat bij speciale tentoonstellingen een aanpassing van de beeldenaar mogelijk blijft.

Links: Nieuw bezoekerspenninkje, voor- en keerzijde, 1994, 25 mm

Rechts: Eerder bezoekerspenninkje, voor- en keerzijde, 1993, 25 mm

Tentoonstelling
Fritz Mayer van den Bergh, numismaat

L.M.J. BOEGHEIM

Het museum Mayer van den Bergh te Antwerpen is bij vele Nederlanders bekend om zijn fraaie kunstverzameling, waarvan het befaamde schilderij *De Dulle Griet* van Pieter Brueghel de Oude het middelpunt vormt. Minder bekend is dat Fritz Mayer van den Bergh ook een uitgebreide verzameling munten en penningen heeft bijeengebracht met de nadruk op de geschiedenis van Antwerpen. Deze collectie wordt in het museum normaal niet tentoongesteld maar achter slot en grendel bewaard.

Fritz Mayer werd op 22 april 1858 te Antwerpen geboren en overleed op 4 mei 1901. Hij wist na de vroegtijdige dood van zijn vader, in 1879, in iets meer dan twintig jaar tijds één van de belangrijkste privé-kunstverzamelingen van België op te bouwen. Zijn moeder, Henriette Mayer-van den Bergh, liet het museum inrichten als een blijvend monument voor haar overleden zoon.

Mayer was tijdens zijn leven zowel lid van de *Société Royale de numismatique* als van het *Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde*. Zijn numismatische collectie omvatte circa 1600 stukken, waarbij vele uiterst zeldzame exemplaren. Ook bezat hij een uitgebreide bibliotheek, waaronder een groot aantal numismatische werken. Dat zeldzame stukken ook eind negentiende eeuw veel geld kostten blijkt wel uit het feit dat Mayer voor de gouden muntachtige penning van 10 soevereinen, bedoeld als relatiegeschenk en geslagen te Antwerpen in 1751 voor de toenmalige Oostenrijkse keizer Frans I, echtgenoot van Maria Theresia, het voor die tijd zeer aanzienlijke bedrag van duizend goudfranken betaalde, iets meer dan het dubbele van hetgeen hij neertelde voor *De Dulle Griet* van Breughel. Maar deze penning vormt dan ook het pronkstuk van zijn numismatische collectie.

Willem van Alsenoy, bekend munthandelaar te Antwerpen, nam, in nauwe samenwerking met de Kredietbank aldaar, het initiatief een selectie uit de collectie van het museum samen te stellen, die van 27 juni 1994

Antoon van Straelen, burgemeester van Antwerpen, 1567, zilver, 56 mm

tot en met 16 september 1994 in de Galerij van de Kredietbank te Antwerpen kon worden bezichtigd. Het was een goed initiatief van Van Alsenoy, die hiermee een normaal niet toegankelijke zeer interessante collectie onder de aandacht van het grote publiek heeft gebracht. Zijn doel, door een selectie een overzicht over de gehele verzameling te geven, heeft Van Alsenoy hiermee ten volle weten te bereiken.

De tentoonstelling was ruim opgezet in een fraaie omgeving en deed hoogst modern aan. Munten en penningen geplaatst op een zwart fluwelen ondergrond, goed belicht door halogeen lampen, kwamen dan ook uitstekend tot hun recht. De beschrijvingen waren beknopt en duidelijk. Tentoongesteld werd onder andere een dertigtal historie- of rekenpenningen van de Zeventien Nederlandse Provinciën, een groot aantal historische medailles, waaronder een bronzen portretpenning van Erasmus en een zilveren penning van Antoon van Straelen, burgemeester van Antwerpen in 1567. Uiteraard werd ook het pronkstuk, de reeds eerder genoemde 10-soevereinen penning van Keizer Frans I getoond. Armen-, overlijdens-, presentatie- en andere penningen deelden dit overzicht, gecompleteerd met een aantal te Antwerpen geslagen munten.
Een duidelijke catalogus van 24 pagina's was gratis beschikbaar. Een penning met de beeldenaar van Fritz Mayer-van den Bergh was verkrijgbaar voor Bfr. 200. Op de keerzijde van deze penning is wat al te nadrukkelijk reclame aangebracht voor de Kredietbank. Ook de originele in 1911 door Emile Dillis vervaardigde catalogus van de gehele verzameling getiteld *Catalogue des Jetons, Medailles, Méreaux et Monnaies* was nog verkrijgbaar.

De tentoonstelling heeft veel bezoek getrokken en mag een succes worden genoemd. Het was er dan ook één die de bezoekers veel kijkgenot verschafte.

Gouden 10 Souverein 1751. Keizer Frans I.

Tentoonstellingen

GEWOGEN OF BEDROGEN.
Het wegen van geld in de Nederlanden.

Informatie op pagina 250 in dit nummer van *De Beeldenaar*:

Van 8 oktober 1994 tot 1 mei 1995 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE ONBEKENDE KANT VAN 's RIJKS MUNT, De bijprodukten van 's Rijks Munt 1814 -1994.

Tot 1994 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervóór).

NIEUWJAARSPENNINGEN

Van half december 1994 tot half januari 1995 worden nieuwjaarspenningen tentoongesteld in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend: dinsdag, woensdag en donderdag van 14.00 tot 17.00 uur. De toegang is gratis.

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
A° 1919

een kwestie van vertrouwen

Verenigingsnieuws

PETER DRENTH

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE.

Het Genootschap te gast in het Archeon.

Op 28 mei 1994 werd te Alphen aan den Rijn, de voorjaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde in het archeologisch themapark Archeon gehouden.

In het Auditorium van het moderne entreegebouw van Archeon, dat in 1992 dienst heeft gedaan als Nederlands paviljoen op de Wereldtentoonstelling Expo 1992 in Sevilla, werd door prof. dr G.F. IJzereef, directeur van Archeon en bijzonder hoogleraar in de Experimentele en Educatieve Archeologie van de Universiteit van Amsterdam, een toelichting op het Archeon gegeven.

In 1978 werd de Stichting voor Experimentele Archeologie en Educatieve Vorming opgericht. De stichting is de eerste jaren bezig geweest met het zoeken naar een geschikte locatie. Uiteindelijk werd in 1987 gekozen voor Alphen aan den Rijn. Pas in 1991 kon met de bouw worden begonnen. Sinds de opening april 1994 is het Archeon de tweede fase ingegaan. Het is de bedoeling dat er nog zeker 10 jaar wordt doorgebouwd. De wereld van het verleden heeft thans zijn eigen plek gekregen.

Het Archeon is ingedeeld in Prehistorie, Romeinse Tijd en de Middeleeuwen. Het uitgangspunt is het weer zichtbaar maken van verdwenen zaken. Dit kan plaats vinden aan de hand van funderingsresten en sporadisch gevonden scherven. De experimentele archeologie probeert zo dicht mogelijk bij de waarheid te komen. Wat betreft de prehistorie is het een impressie. De Romeinse periode geeft meer zekerheid. Men heeft gebruik kunnen maken van geschriften die bewaard zijn gebleven. Voor de Middeleeuwen heeft men gebruik gemaakt van afbeeldingen en geschriften. Ieder pand is een reconstructie. Het geheel tezamen vormt een extra dimensie, er is sprake van een levende geschiedenis. Na de inleiding van de heer IJzereef, bestond de mogelijkheid om een reis door de tijd in het entreegebouw te maken. Na deze reis door de tijd was het moment aangebroken om de inwendige mens te versterken. Na een voedzame lunch, in middeleeuwse stijl werden er 's middags twee voordrachten gehouden in het Auditorium.

Romeinse vondstmunten van het Kops Plateau te Nijmegen

(voordracht door drs P.A.M. Beliën).

De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek begon in 1986 met een opgravingscampagne op het Kops Plateau. Uit recente opgravingen werd duidelijk dat het Kops Plateau een lokatie is geweest van Romeinse militaire versterkingen. Naast de grondsporen en andere voorwerpen werden er ook vele munten gevonden. Een en ander werd via een diaprojector getoond.

Paul Beliën ging in zijn interessante lezing nader in op de muntvondsten.

Indien een sluitmunt niet goed te dateren is, moet men uitgaan van een periode van de vroegst mogelijke datum. Er wordt van uit gegaan dat een munt na het slaan, niet meteen wordt opgenomen in een muntschat.

Diverse schatten werden onderscheiden, te weten: spaarschatten, noodschatten en religieuze depots. Als de muntvondst compleet is dan kan deze worden gedateerd m.b.v. de sluitmunt. Dit is de jongste munt die fungeert als Terminus Post Quem (grens waarna).

Medio 1994 zijn er ongeveer 4300 à 4400 munten gevonden. Circa 400 à 500 munten bevinden zich momenteel bij het KPK ter determinering. De mogelijkheid tot opgravingen op het Kops Plateau blijft bestaan tot september 1995. De verwachting is dat er dan ca. 5000 à 6000 munten zullen zijn gevonden. Deze muntvondst behoort dan tot één van de grootste complexen. Het unieke aan deze vondst is dat de archeologische context bekend is.

Romeinse monetaire propaganda van ca. 100 v. Chr. tot 250 n. Chr.
(voordracht door drs A.F.A.M. van Balveren).

Ook in de Romeinse tijd speelde geldeen belangrijke rol in de westerse maatschappij. Het geld had behalve een economische functie ook een functie van propaganda.

Van Balveren hield een boeiend betoog, waarbij optimaal gebruik werd gemaakt van een dia- in combinatie met een overheadprojector. Hij vertelde ons onder andere dat de monetaire propaganda in de republikeinse tijd gericht was op de senatoriale stand en daarmee op de culturele elite. De muntmeesters trachtten de glans van de daden van hun voorvaderen in herinnering te brengen om zo hun eigen toekomstige carrière te bevorderen.

Deze traditie wordt doorbroken door Caesar, door voor het eerst tijdens zijn leven zijn portret op zijn munten te laten afbeelden. Daarmee heeft hij de trend gezet voor de toekomst. Zijn opvolger Octavianus wijkt daarbij in zoverre af dat hij niet zozeer de nadruk legt op het imperium, zijn militaire machtsbasis, maar op zijn auctoritas, zijn prestige.

Octavianus ging onder de naam Augustus als eerste Romeinse keizer de geschiedenis in. Bij zijn dood in 14 na Christus was de basis gelegd voor keizerlijke propaganda op munten; latere heersers hebben zijn ideeën opgepakt en verder ontwikkeld. Door de heer van Balveren werd een overzicht gegeven aan de hand van bepaalde items, die in de propaganda telkens terugkeren:

Consecratio; goden en de relatie van de keizer tot de goden; keizer en leger; architectuur en infrastructuur; brood en spelen; geografische personificaties en personificaties van abstracte begrippen. De wijze waarop de heer van Balveren inging op de betekenis van de randschriften van de munten was zeer interessant.

Na de lezingen bestond de mogelijkheid om een rondleiding te volgen door het themapark Archeon.

Rondleiding door het themapark Archeon.
In verschillende groepen werd onder leiding van een gids een rondleiding gegeven. Op slechts een afstand van ca. 200 meter van het moderne entreegebouw liepen we al door een oude grafheuvel en kwamen terecht in de Prehistorie. We waren in de Bergumermeer (Midden-Steentijd). In dit deel van het park waren drie hutten gebouwd. Hier leefden jagers-verzamelaars die van plaats naar plaats trokken. In het nabij gelegen water konden wij een paar boomstamkano's bewonderen.

Na een korte wandeling kwamen we in de Lineaire Bandkeramiek (5300 - 4900 v. Chr.) De huizen uit deze tijd zijn oorspronkelijk teruggevonden in Limburg. De bewoners uit deze periode verbouwden zelf gewassen bij hun woningen. De huizen die zij bouwden waren soms wel 35 meter lang en hadden een vaste indeling. Vervolgens werd ons tijdens de wandeling nog verteld over Schokland (3500 v. Chr.) en over de Trechterbekercultuur en hunebedden (3500 - 2700 v. Chr.).

Aangezien onze tijd beperkt was werd snel voor de Romeinse Tijd gekozen. Daar zagen wij een Badhuis (2e eeuw na Chr.). Het Badhuis is een reconstructie van de thermen die in Heerlen zijn blootgelegd. Weer buiten gekomen werd ons nog gewezen op het in aanbouw zijnde Amfitheater (1e eeuw na Chr.).

Ter afsluiting werd de tocht voortgezet naar de Middeleeuwen. Het was jammer dat al veel huizen gesloten waren. Maar wij waren ondermeer welkom in het Vissershuis. (Staveren 1275). De aangeboden paling was zeer goed van smaak. Vervolgens liepen we langs het huis van de kuiper (Antwerpen 11e eeuw), het huis van de hout- en beenbewerker (Delft 1225), de markt, de smidse, de paardenstalling. De werkplaats van de mandenmaker (Edam 1350) was nog open en de mandenmaker was druk aan het werk.

Tegenover Het Minderbroeder-klooster (Dordrecht 1300) waar wij onze lunch hadden genuttigd, namen wij afscheid van onze gids.
Ter afsluiting van onze dag moesten wij nog door De Gouwelantse Poirte (Leerdam 1400) waar wij, nadat wij over de brug gegaan waren, geconfronteerd werden met het galgeveld. Hoewel dit niet bepaald de eetlust opriep, hebben wij in de herberg een voortreffelijk diner in Romeinse sfeer mogen nuttigen. Gelukkig was dit niet het galgemaal voor de aanwezigen.

Bijeenkomst te Bad Iburg

DICK PURMER

Op zaterdag 25 en zondag 26 juni 1994 vond de eenmaal in de drie jaar te houden bijeenkomst plaats van het Genootschap met de Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete. De organisatie was dit jaar in handen van onze Duitse vrienden. Zoals gewoonlijk werd het programma gesplitst in twee gedeelten. Zaterdag de lezingen in Bad Iburg en zondag een toeristische ontspanning, die echter wel cultureel op gepaste wijze ondersteund wordt. Reeds om half elf was de burgemeester van Bad Iburg aanwezig om een goede indruk te verstrekken van het huidige Bad Iburg. Hij bracht ons tevens op de hoogte van de oude geschiedenis, waarbij de relatie met de vorst-bisschop van Osnabrück niet onbelicht bleef. De zaterdag bevatte een viertal lezingen, die op vaardige en plezierige wijze door prof. dr Peter Berghaus, voorzitter van der Verein der Münzfreunde en tevens erelid van het Genootschap werd ingeleid. Het weer was schitterend en de lunch werd in de open lucht genoten met uitzicht op het fraaie park. Ook 's avonds na het uitstekende diner hebben de deelnemers veelal onder het genot van het Duitse bier buiten tot diep in de nacht kunnen praten over het uitstekende dagprogramma, dat bestond uit onder meer een viertal lezingen.

Peter Berghaus hield een boeiende lezing over de vondst van Romeinse gouden munten in India. Hij kon smakelijk vertellen over de inspanningen die hij zich getroost had om de munten in India te kunnen beschrijven en fotograferen. Met dia's gaf hij een beeld van de vondsten en hun datering. Onder de gevonden munten bevonden zich vele zeldzame aurei. Tevens werd getracht de aanwezigheid van de munten in India uit handelsmotieven te verklaren.

Dr Peter Illisch vertelde over Nederlandse nabootsingen van Keulse penningen. Rond het jaar 1000 sloeg de stad Keulen zeer herkenbare zilveren penningen, die in de wijde omtrek werden geïmiteerd. Dit gebeurde ook op het grondgebied van het huidige Nederland, zij het met de nodige verbasteringen en aanpassingen. Dr Illisch gaf een interessant inzicht in de veelal moeilijk te interpreteren muntslag uit deze duistere tijd, waarvan nog vele toeschrijvingen onzeker zijn.

Een bundel pentekeningen vormde de basis voor de lezing van Gerd Dethlefs. Hij had een bundel pentekeningen van Nederlandse penningen en noodmunten van de zestiende tot en met de achttiende eeuw. De spreker probeerde aan de hand van het vergelijken van de tekeningen met gravures en de orginele penningen aan te tonen of de tekeningen al dan niet van de orginele stukken gemaakt waren. De herkomst en ouderdom van de tekeningen blijven onzeker.

Gerd Dethlefs had het zich niet gemakkelijk gemaakt en gaf in de namiddag een tweede lezing met de fraaie titel 'Währungsgrenzen im Westlichen Niedersachsen zwischen 1550 und 1800; zum Einfluss des niederländische Münzwesens'.

Jan Grolle leverde de Nederlandse bijdrage met als onderwerp 'De financiële paragraaf van het Westergose Opstalboomstatuut uit 1523'. Na een algemene beschouwing ging Grolle uitgebreid in op met name de uitheemse munten en hun onderlinge waardeverhoudingen, die naar alle waarschijnlijkheid in het Opstalboom-statuut bedoeld zijn. Een probleem is,

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

dat geschreven bronnen veelal ontbreken, waardoor interpretaties noodzakelijk zijn. Het verstrekken van een volledig uitgewerkte tekst ondervond duidelijk waardering.

Na deze lezingen was het bezoek aan het slot Iburg een prettige ontspanning. Hier was kennis te nemen van de regionale munten in een plezierige opstelling. Nederlanders hebben aldaar ook een minder prettig verblijf gehad. Ons werden de kerkers getoond, waar de beruchte Münsterse wederdopers als Jan van Leiden en Knipperdollinck hadden gevangen gezeten. Het zondagprogramma bestond uit een bezoek aan Osnabrück. Onder leiding van Peter Berghaus vertrok een overwegend Nederlands gezelschap naar deze stad, alwaar enkele zeer interessante gebouwen bekeken werden. Boeiend was de rondleiding in het Historisch Museum. In plaats van de globale rondleiding had de directeur van het museum gekozen voor een toelichting, maar dan een uitgebreide en wetenschappelijk verantwoorde, bij slechts enkele voorwerpen, die hij de uitgebreide toelichting waard vond. Na een gezamenlijke lunch ging iedereen huiswaarts, vol van goede indrukken, met waardering terugdenkend aan onze enthousiaste gastheer. Het gezamenlijke weekend van beide verenigingen is inmiddels een gewortelde traditie, die hopelijk een erg lang leven is beschoren.

Peter Berghaus leidt de Nederlandse gasten rond in Osnabruck.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland, België, Aruba, Ned. Antillen en Suriname *f* 36 (overige landen *f* 58);
losse nummers *f* 7.50 (inclusief verzendkosten)
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem,
01830-26543 Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899-14709.

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER JUNI 1994 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159 - 16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 223368
fax: 038 - 216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvel 12
5101 TD Dongen
01623 - 12169
fax: 01623 - 18662

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043 - 215119
fax: 043 - 216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 123455
fax: 040 - 110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445 - 1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434 - 52838

H.B.U. N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Min. Dr. Kuyperplein 54
7522 AW Enschede
053 - 338779

Honingh Munten
Dorpstraat 155
1566 AE Assendelft
02987 - 3094
fax: 02987 - 4771

Munth. Kevelam
Speulderweg 15[2]
3886 LA Garderen
05776 - 1955
fax: 05776 - 1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410 - 15879
fax: 05410 - 20302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546-561322
fax: 0546-561352

ING Bank
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020 - 5577375
fax: 020 - 6221721

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M.van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120 - 24123
fax: 04120 - 51014

Theo Peters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159 - 48684
fax: 02159 - 49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750 - 16010
fax: 04750 - 11682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159 - 16632
fax: 02159 - 10878

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153 - 10056
fax: 02153 - 89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
08350 - 27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389 - 18064
fax: 08389 - 15816

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
01854 - 1719
fax: 01854 - 4424

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150 - 17198

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
2000 Antwerpen
België
00 - 3232321121
fax: 00 - 3232318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
00 - 3227346356
fax: 00 - 3227357778

Jean-Luc v/d Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
België
00 - 3225133400
fax: 00 - 3225122528

Muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur

1876, 27 juli. Prins Frederik zestig jaar Grootmeester Nationaal. Door J.P. Menger. Zwierz 392 pl. V. zilver, 61 mm

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur